ॐ

અર્પણપત્રિકા.

ઉદારચરિત! નિરભિમાની! સદ્ગુણસંપન્ન!

શેઠ ધરમસી મોરારજી ગોકળદાસ.

પરમસ્નેહી આત્મબંધુ.

આપનો પૂર્વ જન્મનો અતિ શુભ સંસ્કાર છે. પોતાના નામ પ્રમાણે આપ સ્વધર્મનિષ્ઠ, નિરભિમાની, ઉદારચરિત, માનવહિતૈષી, અને સ્વભાવે શાંત અને સત્યગુણી છો. વિદ્યા અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવામાં હમેશાં પ્રવૃત્ત રહોછો. માનવસમાજની દુરદશા નિહાળી પોતાનીજ આંખમાં આંસુ આવેછે, પરંતુ જે ઉદારચરિત છે તેને તો સર્વ જગત્ કુટુંબ સમાન છે. પ્રિય સ્નેહી બંધુ! આપ પોતાના સ્વર્ગવાસી પિતા શ્રી ઑનરેબલ મોરારજી ગોકળદાસના જેવા સદ્ગુણ, સદાચાર અને સ્વધર્મનિષ્ઠપણાએજ વિવેકબુદ્ધિથી સંસારમાં પ્રવર્તોછો. માનસિક જ્ઞાનની યથાર્થ ઉન્નતિ થવાથીજ આલોક અને પરલોકના લાભો મનુષ્યને મળે છે એ આપ સમજોછો, સદ્ગ્રંથોનું શ્રવણ, મનન કરવા હમેશાં ઉત્સુક રહોછો, એટલુંજ નહી પરંતુ તેવા સદ્ગ્રંથોનો પ્રચાર આર્યબંધુઓમાં થવા પોતાના પિતાને પગલે ચાલતા રહોછો એ અત્યાનંદ પામવા જેવું છે. મુંબઇમાં ઘણા ઘણા ધનાઢ્યોની આજકાલ વૃત્તિ સંસર્ગ દોષને લીધે લૈકિક સુખ સંપાદન કરવામાં અને ઇંદ્રિયસુખ ભોગવવામાંજ નિમગ્ન થતી દ્રષ્ટિગોચર થાયછે, પરંતુ આપની તેવી વૃત્તિ નથી તેમ દર્શાવવાને જરાપણ સંકોચ નથી. મહા અદ્ભુત શક્તિવાળા તત્વજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનના ગ્રંથોનું શ્રવણ મનન કરવા આપ પોતાનો સમય વ્યતીત કરતા પછાત પડતા નથી, એ મોટો સદ્ગુણ આપનામાં છે એ મારા હૃદય અનુભવથી જણાયુંછે. અને તેથી આ "બ્રહ્મવિજ્ઞાન સોમિમિઓ" આપજેવા સુશીલ, પરોપકારી, શાંતમય સ્વભાવવાળા આત્મબંધુને અર્પણ કરતા લેશમાત્ર અચકાતો નથી. અંતમાં ઈશ્વરપાસે યાચું છું કે આપજેવા બીજા અનેક આર્યબંધુઓની આર્યદેશની વિદ્યાનો પુનરોદ્ધાર કરવા સદ્બુદ્ધિ અને શુભ પ્રેરણા થાઓ અને જગન્નિયંતા પરમાત્મા, સચ્ચિદાનંદ આપને દીર્ઘાયુષ આપી આપની બુદ્ધિ હમેશાં નિર્મળ રાખી આપણા સ્વદેશી અનેક સ્વદેશહિતૈષી પરોપકારી કાર્યે કરાવી આ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થ કરવાની આપની શુભ ઇચ્છાને સફળ કરો. તથાસ્તુ.

મુંબઈ મિતિ સંવત્ ૧૯૫૦ ના શ્રાવણ સુદી ૨ ને વાર શુક્ર તા૦ ૩ જી ઓગષ્ટ સન ૧૮૯૪.

ભવદીય સ્નેહાભિલાષી,

મનમોહનદાસ દયાળદાસ.

ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

तत् सत् परमात्मने नमः

सत्यात् नास्ति परो धर्म.

THERE IS NO RELIGION HIGHER THAN TRUTH.

(શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય કૃત)

આત્મ વિવેક.

જે કાંઈ નહીં પરંતુ જે અચિન્ત્ય છે તેજ આત્મા છે, અને તે દ્રષ્ટિ રૂપે અવિકાર છે. જેનામાં ચિત્ શક્તિ છે તેને આત્માનો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થયા વગર રહેતો નથી આત્મા અનાત્માને ઓળખવાને માટે પ્રાચીન મહર્ષિઓમાં અનંત અને અગાધ [illegible] [illegible] નો ભંડાર ભરપુર છે જેનો આ લઘુ આત્મવિવેક [illegible] છે.

૧ પ્રશ્ન—આત્મામાં દુઃખ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—**આત્મા** તો પોતે દુઃખરહિત છે તથાપી દેહાભિમાને આવૃત્ત થયેલા **આત્માને** સુખદુઃખની પ્રતિતી થાયછે.

૨ પ્રશ્ન—દેહ બંધારણ કેમ થાય છે?

ઉત્તર—**કર્મ**ના યોગે કરી દેહ બંધાય છે.

૩ પ્ર૦—**કર્મ** બંધારણ કેમ થાય છે?

ઉ૦—નિરંતર ઉઠતી **તૃષ્ણા** અને **ઈચ્છાઓ**ના સંયોગથી કર્મ બંધાય છે.

૪ પ્ર૦—**તૃષ્ણા** અને ઈચ્છાઓ ઉત્પન્ન થવાનુ પ્રયોજન શું?

ઉ૦—**દેહાભિમાન**થી **તૃષ્ણા** અને ઈચ્છાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ પ્ર૦—**અભિમાન** કેમ ઉત્પન્ન થયું?

ઉ૦—સત્યાસત્ય જાણવાના અવિવેકને લીધે **અભિમાન** ઉત્પન્ન થાયછે.

૬ પ્ર૦—**વિવેક** કેમ ઉત્પન્ન થતો નથી?

ઉ૦—**અજ્ઞાને** કરી આવૃત્ત થયેલા **જીવાત્માને વિવેક** ઉત્પન્ન થતો નથી.

૭ પ્ર૦—**અજ્ઞાન**ને ઉત્પન્ન કરવાવાળો કોઈ છે?

ઉ૦—**અજ્ઞાન** વાસ્તવિક રીતે જોતાં છેજ નહીં. પરંતુ દેહાભિમાની **જીવાત્માને સત્વ, રાજસ** અને **તામસ** આદિ ગુણોના અવલંબનથી હું અજ્ઞાની છું એવો ભાસ થાય છે.

આ ઉપરથી દુઃખનું મૂળ **અજ્ઞાન** માલમ પડે છે અને જ્યાંસુધી **અજ્ઞાન**રૂપી અંધકારનો પડદો ફાટી પોતાના **અનાદિ—અખંડ—અવિનાશી બ્રહ્મ**ને ઓળખ્યા નથી ત્યાંસુધી સર્વ દુઃખમય ભાસે છે. વેદશાસ્ત્રોએ વર્ણવેલાં નિત્ય નૈમિત્યાદિ કર્મોથી અંતરની શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી સત્સંગે કરી **જ્ઞાન** પ્રાપ્ત થાય છે.

૮ પ્ર૦—**જ્ઞાન** કેવી પ્રકારે મેળવી શકાય?

ઉ૦—**આત્મા** અને **અનાત્મા** સંબંધી વાદવિવાદ અને વિચાર કરવાથી **જ્ઞાન** ઉત્પન્ન થાય છે.

૯ પ્ર૦—વાદવિવાદ કરવા કોણ યોગ્ય હોય?

ઉ૦—જેઓએ નિચલા ચાર ગુણો સંપાદન કર્યા હોય તેઓ વાદવિવાદ કરવા સમર્થ થઈ શકે.

૧ ચળ અને અચળ વસ્તુઓની પરીક્ષા કરી જાણે. એટલે આ જડ જગત મિથ્યા અને માયામય છે અને એક બ્રહ્મજ સત્ય છે.

૨ આલોક અને પરલોકના ભોગ ભોગવવા નિસ્પૃહપણું, એટલે આ જગતરૂપી દેખાવોની ઇચ્છાઓ માટેના ભોગોનો સરખો અભાવ રાખવો, એટલે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, વિગેરે અનેક વાસનાઓથી રહિત થવું એટલુંજ નહીં પરંતુ સ્વર્ગની રંભાઓના સુખનો પણ ત્યાગ કરી બ્રહ્મલોકની ઇચ્છા કરવી.

૩ શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન એ ૬ ગુણ સંપાદન કરવા.

૧. શમ એટલે નિરંતર વાસનાનો ત્યાગ કરવો. મનની અંદર ઉઠતા વેગોને દાબવા અને મનને શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસનમાં લગાડવું.

૧ શ્રવણ એટલે વેદના અર્થો સાંભળવા.

૨ મનન એટલે વેદવાકયોના સાંભળેલા અર્થો વિષે વારંવાર વિચાર કરવો અને જે વિપરીત ભાસતું હોય તેને દૂર કરવું.

૩ નિદિધ્યાસન એટલે દુર્વાસના, દુર્બુદ્ધિ, ગર્વ, અહંતામમતા, કંજુસપણું, અસ્વાભાવિક ગુણો જેવા કે કામ, ક્રોધ, ખોટી ઇચ્છા ઇત્યાદિ ગુણો ત્યાગ કરવા અને પોતાનો આત્મા જે પરબ્રહ્મ છે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરતા રહેવાને નિદિધ્યાસન કહેછે.

૧૫ સ૦—હવે સ્થૂળશરીરના ભાગો ક્યા ક્યા? અને તેનું વર્ણન?
જ૦—નીચેના સ્થૂળદેહના કોષ્ટક ઉપરથી સમજાશે.

स्थूल देहनां तत्वोनुं कोष्टक.

આકાશનાં	વાયુનાં	તેજનાં	આપનાં	પૃથ્વીનાં
કામ	ચલન	ક્ષુધા	શુક્ર	અસ્થિ
ક્રોધ	વલન	તૃષા	શોણિત	માંસ
શોક	ધાવન	આલસ્ય	લાલા	ત્વચા
મોહ	પ્રસારણ	નિદ્રા	મૂત્ર	નાડી
ભય	આકુંચન	કાંતિ	સ્વેદ	રોમ

ઉપરના કોષ્ટકની સમજણ.

આકાશનાં—પાંચ તત્વો છે, **કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ અને ભય.** એ સર્વ હૃદયાકાશમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આકાશનાં છે. એ પાંચ તત્વો બંધન દ્વારા પ્રસિદ્ધ દુઃખ દેનારાં છે એમ જાણી કામાદિકનો ત્યાગ કરવો. કામમાં આસક્ત થવાથી રાવણ ઘણો દુઃખી થયો અને રાજ્ય ગયું.

ક્રોધ—રાક્ષસથી પણ નઠારો છે. કારણ કે રાક્ષસતો પ-રાયું લોહી પીએ છે. રાક્ષસની પ્રતીતિ માત્ર રાતનીજ થાય છે. પરંતુ ક્રોધી તો રાત્ર અને દિવસ બંને વખત નાચ્યા કરે છે. રાક્ષસ બીજાને ભય પમાડે છે પણ પોતે ભય પ[illegible] ક્રોધી [illegible] મેછે ને બીજાને પણ [illegible] તે [illegible] અધિક દુઃખ [illegible]

શોક [illegible] છે. એ

કરવો અને તેમાં અહંતા મમતા ન કરવી. જેકે આ કામાદિક પંચતત્વ સુક્ષ્મદેહના ધર્મ છે. સ્થૂળ દેહના નથી તથાપી એનો સ્થૂળદેહમાં આવેશ પ્રસિદ્ધ દેખાય છે. તેથી સ્થૂળદેહના તત્વરૂપે વર્ણન કર્યું છે.

વાયુનાં—પાંચ તત્વો છે જેવાંકે ચલન (ચાલવું) વલન (વળવું) ધાવન (દોડવું) પ્રસારણ (પોહોળું કરવું) અને આકુંચન (સંકોચવું).

તેજનાં—પાંચ તત્વ છે. ક્ષુધા (ભૂખલાગવી) તૃષા (તરસ લાગવી) આલસ્ય (આલસ) નિદ્રા (ઉંઘ) અને કાન્તિ (તેજ). પેટમાં અગ્નિ પ્રબલ થયા વિના ભૂખ લાગતી નથી. ઉષ્ણ કાળમાં અગ્નિરૂપ ગરમીના જોરથી તરસ વધારે લાગે છે તેમજ આળસ અને નિદ્રા ગરમીના દિવસમાં વધારે થાય છે અને નિદ્રા કરવાથી અન્નનું પાચન પણ થાય છે. માટે તે અગ્નિના ભાગ છે. કાન્તિ કહેતાં તેજ એ પ્રસિદ્ધ તેજનો ભાગ જણાય છે.

આપનાં—શુક્ર (વીર્ય) શોણિત (લોહી) લાલા (લાળ) મૂત્ર (પેશાબ) અને સ્વેદ (પરસેવો) એ પાંચે તત્વો જળરૂપ પ્રસિદ્ધ જણાય છે વાસ્તે જળનાં છે.

પૃથ્વીનાં—અસ્થિ (હાડકાં) માંસ (માસ) ત્વચા (ચામડી) નાડી (નસો) અને રોમ (રૂંવાડાં) એ પાંચ તત્વો પૃથ્વીનાં છે. એનો હેતુ એકે જે વખતે સ્થૂળશરીરમાંથી પ્રાણ જાય છે તે વખતે આકાશ, વાયુ, તેજ, અને જળ, એ ચારે ભૂતોનાં કામ-ક્રોધ આદિ વિભાગો આકાશઆદિ ભૂતોમાં મળી જાય છે તે પ્રસિદ્ધ દેખાય છે. જુઓ મુડદાની અંદર કામ, ક્રોધ વગેરે આકાશનાં તત્વો નથી. ચલન, વલન, વગેરે વાયુનાં તત્વો નથી. ક્ષુધા, તૃષા વગેરે તેજના તત્વો નથી. શુક્ર. શોણિત વગેરે જળનાં તત્વો પણ તેમાં હોતાં નથી. પરંતુ જોતાં પૃથ્વીનાં અસ્થિ, માંસ, ત્વચા, નાડી અને રોમ એ પાંચે તત્વો જોવામાં આવે છે. તે તત્વો જે દેહને બાળે તે

ભસ્મરૂપ થઈ, હાડકો માટીરૂપ થઈ અને જનાવરો ખાયતો વિષ્ઠારૂપ થઇ પૃથ્વીમાં મળે છે તેથી એ પૃથ્વીનાં છે. ઉપર કહેતાં પચીશ તત્વોનો આ સ્થૂળદેહ થયો છે અને તે પંચીકૃત મહાભૂતોનું કાર્ય છે. હવે,

સ્થૂલ દેહનાં પંચીકૃત પચીશ તત્વોને સમજવાસારૂ કોષ્ટક.

પંચભુત	પૃથ્વીનાં	જળનાં	તેજનાં	વાયુનાં	આકાશનાં
પૃથ્વીનાં	અસ્થિ	શોણિત	આલસ્ય	સંકોચન	કટ્યાકાશ
જળનાં	માંસ	શુક્ર	કાંતિ	ચલન	ઉદરાકાશ
તેજનાં	નાડી	મૂત્ર	ક્ષુધા	પ્રસારણ	હૃદયાકાશ
વાયુનાં	ત્વચા	સ્વેદ	તૃષા	ધાવન	કંઠાકાશ
આકાશનાં	રોમ	લાળ	નિદ્રા	કંપન	શિરઆકાશ

કોષ્ટકનો અર્થ

૧ પૃથ્વીના ૧ અસ્થિ — [illegible] છે કેમકે તે પૃથ્વીની પેઠે કઠણ છે [illegible] પૃથ્વીના [illegible] અને [illegible] (૧) [illegible], (૨) [illegible], (૩) [illegible], (૪) [illegible] તે [illegible] આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા.

૨ શોણીત — રૂધીર તેનો રંગ રાતો છે. તેથી પૃથ્વીનો અંશ છે તે જળમાં મળ્યો તેથી જળનાં તત્વો માંહે કહેવાય છે.

૩ આલસ્ય—પૃથ્વીની પેઠે [illegible] છે તેથી પૃથ્વીનો અંશ છે. અને તે તેજમાં મળ્યો. તેથી તેજ તત્વો માંહે કહેવાય છે.

૪ સંકોચન—એ પણ પૃથ્વીની પેઠે જડતાનો હેતુ છે. માટે પૃથ્વીનો ભાગ છે. પણ વાયુને મળ્યો એટલે વાયુનો ગણાય છે.

૫ કટયાકાશ—પૃથ્વીનો ભાગ જે મળ તેને રાખે છે. માટે પૃથ્વીનો ભાગ છે પણ આકાશને મળ્યો તેથી આકાશનો કહેવાય છે.

૨ જળનો—મુખ્ય અર્ધ ભાગ વીર્ય છે. તેનું કારણ એ છે કે જળ જેમ સફેત છે અને વૃક્ષાદિકને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ વીર્ય પણ સફેત છે અને ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે માટે જળનો છે એમ જાણવો. હવે બાકીના અરધા ભાગના ચાર ભાગ થયા જેવા કે (૧) માંસ, (૨) કાંતિ, (૩) ચલન, (૪) ઉદરાકાશ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા તે કહે છે.

૧ માંસ—દ્રવીભૂત છે તેથી જળનું છે પણ પૃથ્વીનાં તત્વો સાથે મળ્યું તેથી પૃથ્વીનું કહેવાયું.

૨ કાંતિ—જળની છે કેમકે જળના સંબંધથી કાંતિમાં ફેરફાર થાય છે. પણ તે કાંતિ તેજની સાથે મળી તેથાર તેજની કહેવાઈ.

૩ ચલન—પાણીની પેઠે ચલાયમાન છે તેથી જળનું છે પણ વાયુના તત્વ સાથે મળ્યું તેથી વાયુનું કહેવાયું.

૪ ઉદરાકાશ—જળને રેહેવાનું સ્થાનક છે. તેથી જળનો છે, પણ આકાશમાં મળ્યો તેથી આકાશનો કહેવાયો.

૩ તેજનો—મુખ્ય અરધો ભાગ ક્ષુધા છે. તેનો હેતુ એ છે જે ઉદરમાં અગ્નિ પ્રબળ થયાથી ક્ષુધા લાગેછે. તે કારણથી તેજનો છે. બાકીનાં અરધા ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા જેવા કે (૧) નાડી, (૨) મૂત્ર, (૩) ઉત્ક્રમણ, (૪) હૃદયાકાશ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતમાં મળ્યા.—

૧ નાડી—થી જ્વરની પરીક્ષા થાય છે. માટે તેજની છે, પણ પૃથ્વીનાં તત્વોમાં મળી તેથી પૃથ્વીની કહેવાઈ.

૨ મુત્ર—ગરમ છે. માટે તેજનું છે પણ જળના તત્વોમાં મળ્યું તેથી જળનું કહેવાયું.

૩ ઉત્ક્રમણ—માં અગ્નિનીપેઠે ઉર્ધ્વ ગતી છે માટે તેજનું છે. પણ વાયુના તત્વોમા મળ્યું તેથી વાયુનું કહેવાયું.

૪ હૃદયાકાશ—સર્વદા હૃદયમા ઉષ્ણતા રહે છે તેથી તેજનો છે, પણ આકાશના તત્વોમાં મળ્યો તેથી આકાશનો કહેવાયો.

૪ વાયુનો—અરધો ભાગ ધાવન (દોડવું) છે. કેમકે વાયુનીપેઠે વેગથી દોડાય છે માટે વાયુનો ભાગ છે. બાકી વાયુના અરધા ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા જેવા કે ત્વચા, સ્વેદ, તૃષા, કંઠાકાશ. ને પૃથ્વી આદિ બીજા ભુતોમા મળ્યા.

૧ ત્વચા—થી સ્પર્શ થાય છે તેથી વાયુની છે, પણ પૃથ્વીના તત્વ સાથે મળી તેથી પૃથ્વીની કહેવાઈ.

૨ સ્વેદ—ઘણા શ્વાસોશ્વાસથી પરસેવો થાય છે, અને વાયુથી સુકાય છે માટે વાયુનો છે, પણ જળના તત્વ સાથે મળ્યો તેથી જળનો કહેવાયો.

૩ તૃષા—વાયુથી શોષણ થઈ તૃષા ઉત્પન્ન થાય છે. માટે વાયુની છે પણ તેજના તત્વ સાથે મળી તેથી તેજની કહેવાઈ.

૪ કંઠાકાશ—વાયુને જવા આવવાનું સ્થાન છે. માટે વાયુનો ભાગ છે, પણ આકાશના તત્વો સાથે મળ્યો તેથી આકાશનો કહેવાયો.

૫ આકાશનો—પોતાનો મુખ્ય અરધો ભાગ શરીર આકાશ છે. કારણ કે શરીરમાં જે પોલાણ છે તે આકાશરૂપ છે. અને એના બાકીના અરધા ભાગમાંથી ચાર ભાગ થયા જેવા કે કામ, ક્રોધ, નિદ્રા, પ્રસારણ. તે પૃથ્વી આદિ બીજા ચાર ભૂતોમાં મળ્યા.

૧ રોમ—કાપવાથી દુખ થતું નથી. માટે આકાશના છે, પણ પૃથ્વીના તત્વ સાથે મળ્યા તેથી પૃથ્વીના કહેવાયા.

૨ લાલા—શીર આકાશમાંથી નીચે આવે છે માટે આકાશની છે, પણ જળના તત્વ સાથે મળી તેથી જળની કહેવાઈ.

૩ નિદ્રા—શૂન્ય સ્વભાવ છે માટે આકાશની છે પણ તેજનાં તત્વો સાથે મળી તેથી તેજની કહેવાય છે.

૪ પ્રસારણ—વ્યાપકતા છે. માટે આકાશનું પણ વાયુના તત્વ સાથે મળ્યું અને વાયુથીજ શરીર પોહોળું થાય છે તેથી વાયુનું કહેવાય છે.

એ રીતે સ્થૂલદેહનાં પચ્ચીશ તત્વોમાં પંચીકરણ નિરૂપણ કર્યું છે. તે ગૌણપક્ષથી સમજવા સારૂ છે અને પંચીકૃત પંચમહાભૂતમાંથી પચ્ચીશ તત્વોનો જે સ્થૂળદેહ થયો છે તેજ મુખ્ય પક્ષ છે. પણ માત્ર આકાશના તત્વમાં બે પક્ષ છે તેમાં કામ-ક્રોધાદિ પાંચ પ્રથમ પક્ષમાં કહ્યા. ને બીજા પક્ષમાં આકાશના પાંચ ભાગ જેવા કે શિરાકાશ, કંઠાકાશ, હૃદયાકાશ, ઉદરાકાશ, કટ્યાકાશ, એ રીતે કહ્યા છે. પણ એ સરવે નિરૂપણ કરવાનો મુખ્ય અભિપ્રાય એ છે કે એ સર્વ તત્વો ભવતીરૂ (પંચભૂતનાં કાર્ય) ▯ માટે જડ છે. તથા પરિણામી, વિકારી, અસત્ય છે. અને તેઓને જાણવાવાળો દૃષ્ટા નિરવિકારી અસંગ આત્મા હું છું ને તે તત્વોનો સમુદાયરૂપ સ્થૂળદેહ હું નથી. તે તત્વો પંચભૂતનાં છે તેથી મારાં નથી. એમ જાણીને તેમાંથી અહંતા મમતારૂપ અધ્યાસને મુકી દેવો અને તે તત્વોમાંથી તું કોણ છે? એ વિચાર કર અને તેમાં તને શો સંબંધ છે? જેથી તું એ મારા છે એમ માને છે?

દેહ એવું નામ ઉપલાં પચીશ તત્વો મળીને થયું છે. જો એ તત્વોનું વિવેચન કરી જુદાં જુદાં કર્યા હોય તો તેમાં દેહ કાંઈ સિદ્ધ થતો નથી. જેમકે પથર, ઇટ, લાકડાં, ચુનો, વિગેરે જોડાયાથી ઘર એવું નામ પડ્યું પણ

તેને જુદા જુદા કરી નાંખે તો ઘર કાંઈ દેખાતું નથી. માટે ખરી રીતથી વિ-
ચારતાં દેહ મન છે એમ સિદ્ધ થતું નથી, પરંતુ કલ્પના માત્રજ છે.

૧૬ પ્ર૦—સૂક્ષ્મશરીરના ભાગો કયા કયા?

ઉ૦—સૂક્ષ્મશરીરના ૧૭ ભાગ છે જેવાં કે, પંચજ્ઞાનેંદ્રિય, પંચકર્મેંદ્રિય, પંચપ્રાણેંદ્રિય, અને મન, બુદ્ધિના, તત્વોના બંધારણથી સૂક્ષ્મશરીર થાયછે.

૧ પ્ર૦—પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય કઈ કઈ?

ઉ૦— ૧ આંખ—જેમા આકારનું બંધારણ થવાની શક્તિ રહીછે તે.
૨ કાન—જેમા સ્વરના ધ્વનિ વા પ્રત્યક્ષ થાની શક્તિ રહીછે તે.
૩ નાક—જેમા સુંઘવાની શક્તિ છે તે.
૪ જીભ—જેમા રસ ચાખવાની શક્તિ છે તે.
૫ ત્વચા—આનથી મૃદુ ને નરમ લાગવાની જેમાં શક્તિ છે.

પંચજ્ઞાનેંદ્રિયોની પાંચ શક્તિઓની માગે.

દીક, વાત—વાયુ.
સૂર્ય—અર્ક.
પ્રાચેત—પાણી.
અશ્વિની, આહુતી—અગ્નિ
[illegible], [illegible], [illegible], ચંદ્ર, [illegible], રુદ્ર.
[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] લિંગશરીરનું [illegible] માટે પાંચ પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિ અને [illegible] લિંગશરીરનું [illegible] [illegible] પંચમહાભૂતોથી જુદા નહિ [illegible] છે.

૨ પ્ર૦—પંચ કર્મેંદ્રિય કઈ કઈ?

ઉ૦—[illegible] (ઇંદ્રિય) અને [illegible]—
[illegible] છે અને [illegible] છે અને [illegible] છે (જેવાં કે [illegible]) [illegible] છે.

૩ સ૦—પાંચ પ્રાણઇંદ્રિય કઈ કઈ?

જ૦—૧ પ્રાણ, ૨ અપાન, ૩ વ્યાન, ૪ ઉદાન, ૫ સમાન.

૧ પ્રાણ—આ નામનો વાયુ હૃદયસ્થાનમાં રહી રાત્રદિવસ મળી ૨૧૬૦૦ શ્વાસોશ્વાસરૂપી કર્મ કરેછે. તે બાહાર નિકળી પરસ્વેદ ઉત્પન્ન કરેછે.

૨ અપાન—એવા નામનો વાયુ ગુદાસ્થાનમાં રહીને મળનો ત્યાગ કરેછે.

૩ વ્યાન—એ નામનો વાયુ શરીરના સર્વ સ્થાનમાં રહી દેહના સર્વ સાંધાઓને વાળવારૂપી કર્મ કરેછે.

૪ ઉદાન—એવા નામનો વાયુ કંઠસ્થાનમાં રહેછે. અને મનુષ્ય જે અન્નજળ ખાયપીએ છે તેના જુદા જુદા વિભાગ કરેછે તે ઉપર ચડેછે. વાત કરવાની શક્તિ તે આપેછે અને એનાથી અવાજ ઉત્પન્ન થાયછે. કંઠમાં હિતા નામની અતી સુક્ષ્મ નાડી છે. તેમાં સ્વપ્ન તથા હેડકી દેખાડે છે.

૫ સમાન—એ નામનો વાયુ નાભિસ્થાનમાં રહેછે. મનુષ્ય જે અન્નજળ ખાયપીએ છે તે અન્નાદિક જઠરાગ્નિમાં પાકીને તેના સ્થૂળ, મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ એવા ત્રણ ભાગ થાયછે. તેમાં અન્નનો ઘણો સુક્ષ્મ ભાગ થાયછે. તે શરીરના હૃદય ઉપર આવીને મન, બુદ્ધિને પુષ્ટ કરેછે. અને અન્ન તથા જળનો બીજો જે સ્થૂળભાગ મળ તથા મુત્રરૂપ અસાર થાયછે, તે ગુદા અને લિંગદ્વારાએ શરીરમાંથી બાહાર નિકળી જાયછે. બાકી રહેલ અન્નજળના મધ્યમ રસરૂપી ભાગને સમાન વાયુ નાડીદ્વારા આખા શરીરમાં ઠેકેઠેકાણે પોંચાડે છે, કે જે રસના પરિણામરૂપ હાડમાંસ વિગેરેથી આખું શરીર પુષ્ટ થાયછે. સઘળી તરફ જો અન્નજળના રસનો ભાગ બરોબર ન પોહોચ્યો હોય તો સર્વ અવયવો પુષ્ટ થાય નહીં જેમ બગીચામાં માળી હોય છે તે કુવામાંથી પાણી કાઢી નીકોમારફતે

ઠેકાણે ઠેકાણે સર્વ ઝાડ પાનોને સરખું પાણી પોંચાડે છે. કે જેથી ઝાડો પ્રફુલ્લિત થાયછે. તેમ સમાન વાયુરૂપી માળી દેહરૂપી બગીચામાં અવયવો તથા રોમરૂપી ઝાડોને અન્નજળના રસરૂપી પાણીને નસોમાર્ગે પોંહોચાડીને આખા શરીરને પુષ્ટ કરેછે.

હવે પાંચ પ્રાણ ઇંદ્રિયના પાંચ અપાન વાયુ હોય છે જેવા કેઃ

નાગ—થી ઓડકાર આવેછે.— **કુર્મ**—થી આંખો ઉઘડે છે.

કૃકલ-ભુખ લગાડે છે. **દેવદત્ત**—બગાસાં લાવેછે.—**ધનંજય**—અન્નને પાચન કરેછે.

આપ્રમાણે યોગીઓનું કહેવું છે.

૪ પ્ર૦—**અંતઃકરણ** એટલે શું?

ઉ૦—**મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત,** અને **અહંકાર** મળી **અંતઃકરણ** થાય છે.

મન—નું સ્થાન ગળામાં.—**બુદ્ધિ**—નું સ્થાન ચેહેરામાં.

ચિત્ત—નું સ્થાન નાભિસ્થાનમાં.—**અહંકાર**—છાતિમાં.

આ અંતઃકરણના ચાર સ્થાનોના જુદા જુદા ચાર ઉદગારો છે. જેવા કે શક-ચોકસપણું-**અવરોધ**-અને હુંપદ.

૧૭ પ્ર૦—**અનાત્મા** કોને કહેવા?

ઉ૦—ત્રણ શરીર. જડ અને નાશવંત એ મુખ્યત્વે દુઃખરૂપ અને જે સંયોગ અને વિયોગ આધીન તે **અનાત્મા** કહેવાય.

૧૮ પ્ર૦—ત્રણ અવસ્થા કોને કેહેવી?

ઉ૦—જાગ્રત-સ્વપ્ન-અને સુષુપ્તિ.

૧ **જાગ્રત**—જાગીને જીએ તે ઇંદ્રિયોના ચેહેવારથી શબ્દ વિગેરે વિષયોનું જે પ્રસિદ્ધ જ્ઞાન થાયછે તેને જાગ્રત અવસ્થા કહીએ અને તેનો વ્યવહાર બેનાળીના નન્વોથી થાયછે.

૨ **સ્વપ્ન**—જાગૃતની અસરથી ઉત્પન્ન થએલી ઇચ્છાઓ દ્વારા જે દેખાવો દેખાવામાં આવે છે, તેને સ્વપ્ન કહેછે.

૩ **સુષુપ્તિ**—જેમાં દેખાવોનો મુદ્દલ આભાસ નહીં તેને સુષુપ્તિ કહેછે.

આપણી જાગૃત અવસ્થામાં આપણા પંચમહાભૂત શરીરમાં વસેલો જે 'હું'નો ભ્રમ તેને વિશ્વ કહેછે. અને સ્વપ્ન અવસ્થા વખતે લિંગશરીરમાં તેને તૈજસ કહેછે. સુષુપ્તિમાં તેને પ્રાજ્ઞ કહેછે.

૧૯ સ૦—પંચકોશ તે કયા કયા?

જ૦—**અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, આનંદમય.**

૧ **અન્નમય**—સ્થૂળદેહ તે માતાપિતાએ ખાધેલા અન્નના પરિણામમાંથી લોહી અને વીર્ય થાયછે અને લોહી વીર્યનાસંબંધથી સ્થૂળદેહ પેદા થયો છે. જન્મ્યા પછી પણ માતાએ ખાધેલા અન્નના પરિણામથી દુધ થાયછે. તે દુધનું પાન કરી સ્થૂળદેહ વધે છે. દાંત આવ્યા પછી અન્ન ખાઈને જીવે છે. વળી સ્થૂળદેહ બીજા જીવોને અન્નરૂપ ભક્ષ છે. અને અન્ન ખાધાવગર જીવતો નથી. અને જ્યારે મરેછે ત્યારે અન્નરૂપ પૃથ્વીમાં લય થાયછે. માટે એને **અન્નમય** કોષ કહ્યો. અને તેને કોષ કહ્યો તેનું કારણ એ છે કે, જેમ તરવારને ઢાંકવાવાળું જે મ્યાન છે, તેનું કોષ એવું નામ કહેવાયછે. ધનને ઢાંકવાવાળા ભંડારને પણ કોષ કહેછે. તેમજ અન્નમય શરીરથી **આત્મા** ઢંકાય છે. અન્નમય કોષ દેખાડતો છે અને **આત્મા** અન્નમય કોષથી જુદો છે. માટે તેને **અન્નમય** કોષ કહ્યો છે.

૨ **પ્રાણમય**—પાંચ કર્મેંદ્રિયો અને પાંચ પ્રાણ ઇંદ્રિયો મળી પ્રાણમય કોષ બને છે. પ્રાણના આવવાથી જે અવાચ્ય હોય તેને વાચા થાયછે.

૩ **મનોમય**—પંચ જ્ઞાનેંદ્રિયો અને મન મળી મનોમય કોષ થયો છે. આ કોષથી વિકાર ઉત્પન્ન થાયછે.

૪ **વિજ્ઞાનમય**—પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયોની સાથે બુદ્ધિ મળી વિજ્ઞાનમય કોષ થાય છે.

૫ **આનંદમય**—કારણ શરીરરૂપ અવિદ્યામાં જેમ લીન સત્વ છે. તેમાં **પ્રીય-મોદ-**અને **પ્રમોદ** એ ત્રણ પ્રકારની વૃત્તિથી જે આનંદ થાય છે તેનું નામ **આનંદમય** કોષ.

પ્રીય—પોતાને ગમતો પદાર્થ દેખીને આનંદ થાય તે.

મોદ—ગમતાપદાર્થથી જે લાભ થઈ આનંદ મળે તે.

પ્રમોદ—ગમતા પદાર્થોને ભોગવ્યાથી જે આનંદ થાય તે.

આવી વિષયરૂપ વૃત્તિઓએ કરી **નિર્વિકાર, આનંદરૂપ આત્મા** જણાતો નથી. અને અહંકારના પડદા નીચે ઢંકાયલો હોય છે. આનંદમય કોષનો પ્રકાશક સર્વ આનંદનો મૂળભૂત આનંદરૂપ તું **આત્મા** છે. પણ કોષરૂપ નથી. અને તું, **આત્મા** કારણદેહનો અને કારણદેહના તત્વનો તથા આનંદમય કોષનો સાક્ષી છે. અને તું સચ્ચિદાનંદ નિત્ય નિરંતર (ભેદરહિત) નિરવિષય (જેથી કોઈ અધીક નહીં) તેવો **પરમાનંદ** છે.

૨૦ સ૦—તેને ત્રણ અવસ્થાનો જાણવાવાળો કેમ કહ્યો?

જ૦—તે ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી અને જ્ઞાનરૂપ અને **ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય**માં વસવાવાળો છે તેથી.

૨૧ સ૦—**પંચકોષથી આત્મા** જુદો કેમ?

જ૦—આનો ઉત્તર નીચેના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે.

આ મારાં છોકરાં, સ્ત્રી, ધન, ગાડી, વાડી, વિગેરે મને ઘણોજ **આનંદ** આપે છે એવી સર્વ કલ્પનાઓ સાથે **આત્મા** ભળતો નથી. તે તેઓથી જુદો અને સાક્ષી દ્રષ્ટા છે. ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે **આત્મામાં અવાજ** નથી, **આકાર** નથી **રંગ, રૂપ, રસ, ગંધ** નથી, તેની **ઉત્પત્તિ** નથી, તેમ નથી તેનો **લય, પ્રકૃતિ**ની ઉપર છે. એપ્રમાણે જાણનારા અને સમજનારને મોક્ષની ઇચ્છા થાય છે, તે **સત્-ચિત્ત અને આનંદરૂપ** છે.

સત્—જાગૃત-સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળ, તું **આત્મા** છે. માટે સત્ કહેવો.

ચિત્ત—ત્રણે અવસ્થાને જાણે છે માટે તે **ચિત્ત** કહ્યો.

આનંદ—સદાકાળ **આત્મા** પરમ પ્રેમાસ્પદરૂપ છે. માટે **આનંદ** છે.

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः

तत् सत् परमात्मनेमः

सत्यात् नास्ति परोधर्मः

There is no religion higher than Truth.

ભ્રાતૃભાવ.

ભાગ ૧ લો.

ઉપોદ્‌ઘાત.

કોઇ પણ વિદ્વાન અને બુદ્ધિવાન પુરૂષ પોતાનું અંતઃકરણ નિર્મળ કરી વિચાર કરશે તો તેને એવું જણાશે કે આ સૃષ્ટિમાં કાંઈ પણ પુરૂષાર્થ અથવા કોઈ પણ જાતના અર્થની સિદ્ધિ કરવાસારૂ જે પુરૂષ પ્રયત્ન કરવાનું છે તે મનુષ્યપ્રાણીની બુદ્ધિ અનુસાર થઈ શકે છે પરંતુ સઘળા મનુષ્યપ્રાણીની બુદ્ધિ સમાન હોતી નથી. તેથી સઘળાને અર્થની સિદ્ધિ પણ સમાન થતી નથી, તેમજ વિદ્યા મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારા સઘળા પુરૂષોને સરખી વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી તેથી જુદી જુદી સ્થિતિના માણુસો જેવામાં આવે છે અને તેમને અર્થની સિદ્ધિ પણ જુદી જુદી થાયછે.

વળી વાઘ, રીંછ, સિંહો વિગેરે ઘણા પશુઓ મનુષ્યપ્રાણી કરતાં અધીક બળવાન હોય છે તેમ છતાં મનુષ્ય તેઓને વશ કરી તેમના ઉપર સત્તા ભોગવી પોતાની ઈચ્છાપ્રમાણે તેઓની પાસે કાર્યો કરાવે છે. એ સઘળાનું મુખ્ય કારણ **બુદ્ધિ** અને **જ્ઞાન** છે.

આપણે નિષ્પક્ષપાત રીતે જુદા જુદા દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસોનું અવલોકન કરી જોઇશું તો આપણને જણાશે કે જે પ્રજા કોઇ કાળે કેવળ અજ્ઞાન દશામાં હતી, જેને વસ્ત્ર પેહેરવાનુ પણ જ્ઞાન નહોતું તો એંટીવાડી કરી ઘર બાંધવાનું જ્ઞાન હોવાજ કયાથી, તે પ્રજા આજે નાનાપ્રકારના સુશોભિત વસ્ત્રાલંકાર તૈયાર કરી પૃથ્વીના સર્વ ભાગમાં મોકલી અતુલ્ય દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે અને જે દેશમાં ડુંગર અને પહાડોને લીધે કોઈ પણ જાતનું ધાન્ય થઈ શકતું નહીં ત્યાં આજ ઘણું ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં ઘરો વિગેરેની જે હાલ સુશોભિત બાંધણી છે તેવી બીજા કોઈ દેશમાં નથી. એ સિવાય તે દેશમાં ઉપયુક્ત વિદ્યાનો વધારો થવાથી નાના પ્રકારની કળા-કૌશલ્યતાની પણ પ્રવર્તિ થઈ છે તેણે કરી ત્યાંની પ્રજાને અતુલ્ય દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઇ તે પ્રજાએ સર્વભોમપર સત્તા મેળવેલી છે અને તેથી હાલ તે પ્રજાની **સાંસારિક**, **વ્યાવહારિક**, અને **રાજકિય** એ ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામા આવી છે. એ સઘળાનુ મૂળ કારણ **બુદ્ધિ** અને **જ્ઞાન** છે. માટે સર્વે મનુષ્યપ્રાણીઓએ બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવાના ઉપાયો શોધવા પ્રયત્ન કરવાની મૂખ્ય અગત્ય છે પણ મનુષ્યપ્રાણીને ઉપયુક્ત વિદ્યાના યોગે કરી નાનાપ્રકારનાં ચમત્કારિક કાર્યોના સાધનથી જે **સાંસારિક** અર્થની મનવાંછિત પ્રાપ્તિ જેમ જેમ થતી જાય છે તેમ તેમ તેમના અંતઃકરણમાં **મદ** અને **અહંકાર** વિગેરે દુર્ગુણો વધતા જાય છે. તેથી ઘણા એમ સમજે છે કે જે કાંઇ કાર્ય આ દુનિયામાં થઈ શકે છે તે માત્ર મનુષ્યપ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ અને વિદ્યાના યોગે કરી શકે છે અને તેથી એવો સિદ્ધાંત કરે છે કે, આ દુનિયાનો કર્તા કોઈ નથી. સૃષ્ટિનાં અદ્ભૂત કાર્યો એની મેળે મહાભૂતના રસાયણ વિગેરે પ્રયોગના મિશ્ર થવાથી થયા કરેછે, અને તે મહાભૂતના રૂપાંતર થવાથી નાશ પામે છે. તેવીજ રીતે આપણા શરીરમાં **જીવ** કાંઇ વસ્તુ નથી પણ શરીર લોહીના ફરવાથી હાલીચાલી

વળી વાઘ, રીંછ, સિંહો વિગેરે ઘણા પશુઓ મનુષ્યપ્રાણી કરતાં અધીક બળવાન હોય છે તેમ છતાં મનુષ્ય તેઓને વશ કરી તેમના ઉપર સત્તા ભોગવી પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે તેઓની પાસે કાર્યો કરાવે છે. એ સઘળાનું મુખ્ય કારણ **બુદ્ધિ અને જ્ઞાન** છે.

આપણે નિષ્પક્ષપાત રીતે જુદા જુદા દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસોનું અવલોકન કરી જોઇશું તો આપણને જણાશે કે જે પ્રજા કોઇ કાળે કેવળ અજ્ઞાન દશામાં હતી, જેને વસ્ત્ર પેહેરવાનું પણ જ્ઞાન નહોતું તો ખેતીવાડી કરી ઘર બાંધવાનું જ્ઞાન હોયજ કયાંથી, તે પ્રજા આજે નાનાપ્રકારના સુશોભિત વસ્ત્રાલંકાર તૈયાર કરી પૃથ્વીના સર્વ ભાગમાં મોકલી અતુલ્ય દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે અને જે દેશમાં ડુંગર અને પહાડોને લીધે કોઈ પણ જાતનું ધાન્ય થઈ શકતું નહીં ત્યાં આજ ઘણું ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં ઘરો વિગેરેની જે હાલ સુશોભિત બાંધણી છે તેવી બીજા કોઈ દેશમાં નથી. એ શિવાય તે દેશમાં ઉપયુક્ત વિદ્યાનો વધારો થવાથી નાના પ્રકારની કળા-કૌશલ્યતાની પણ પ્રવર્તિ થઈ છે તેણે કરી ત્યાંની પ્રજાને અતુલ્ય દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઇ તે પ્રજાએ સર્વભોમપર સત્તા મેળવેલી છે અને તેથી હાલ તે પ્રજાની **સાંસારિક, વ્યાવહારિક, અને રાજ્યકીય** એ ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવી છે. એ સઘળાનું મૂળ કારણ **બુદ્ધિ અને જ્ઞાન** છે. માટે સર્વ મનુષ્યપ્રાણીઓએ બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવાના ઉપાયો શોધવા પ્રયત્ન કરવાની મૂખ્ય અગત્ય છે પણ મનુષ્યપ્રાણીને ઉપયુક્ત વિદ્યાના યોગે કરી નાનાપ્રકારનાં ચમત્કારિક કાર્યોના સાધનથી જે **સાંસારિક** અર્થની મનવાંછિત પ્રાપ્તિ જેમ જેમ થતી જાય છે તેમ તેમ તેમના અંતઃકરણમાં **મદ** અને **અહંકાર** વિગેરે દુર્ગુણો વધતા જાય છે. તેથી ઘણા એમ સમજે [redacted] કે જે કાંઇ કાર્ય આ દુનિયામાં થઈ શકે છે તે માત્ર મનુષ્યપ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ અને વિદ્યાના યોગે કરી શકે છે અને તેથી એવો સિદ્ધાંત કરે છે કે, આ દુનિયાનો કર્તા કોઈ નથી. સૃષ્ટિનાં અદ્‌ભૂત કાર્યો એની મેળે મહાભૂતના રસાયણ વિગેરે પ્રયોગના મિશ્ર થવાથી થયા કરેછે, અને તે મહાભૂતના રૂપાંતર થવાથી નાશ પામે છે. તેવીજ રીતે આપણા શરીરમાં **જીવ** કાંઇ વસ્તુ નથી પણ શરીર લોહીના ફરવાથી હાલીચાલી

શકે છે એવી રીતનો નિશ્ચય કીધાથી એવા પુરૂષ એમ સમજે છે કે સંસાર-સુખ મેળવવું એજ મનુષ્યપ્રાણીનું કર્તવ્ય છે. એવું સમજ્યાથી તેમનાં અંતઃકરણમાં સંસાર સુખની તૃષ્ણા અનિયમીત થતી જાય છે, તેણે કરી તેને એક ક્ષણ પણ શાંતિ અને વિશ્રાંતિ થતી નથી. તેવા પુરૂષ અનિયમિત લોભને વશ થઈ પોતાથી જે ટુંકી બુદ્ધિના હોય તેમની પાસેથી કોઈપણ રીતે પૈસા હરણ કરવાના ઉપાયો રાત્ર દિવસ શોધ્યા કરે છે અથવા કોઈ સમયે અલ્પ પ્રાણીઉપર સત્તા મેળવવાસારૂ લડાઈ કરી અથવા દંગા ફિસાદો ઉઠાવી નિરઅપરાધી માણસોનો સંહાર કરાવે છે. તેવા પુરૂષના મનમાં સઘળા મનુષ્યપ્રાણી ઉપર **ભ્રાતૃભાવ** રાખવાનો વિચાર કદિ આવતો નથી, પણ કેવળ પૈસા સંપાદન કરી પોતાની સત્તા બેસાડવાના વિચાર કરવામાં રાત્ર-દિવસ નિમગ્ન રહે છે. એવી રીતની સ્થિતિ થવા માંડી એટલે તે કેવળ **કર્મઉપાસુ** પુરૂષ થાય છે. તેથી તે ધાર્મિક વિષયમાં કેવળ **અજ્ઞાની** રહે છે અને **સત્ય અસત્યનો** નિર્ણય કરવા અસમર્થ થાય છે. આપણે નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કરીશું તો આપણને જણાશે કે ઉત્તરકાળમાં વિદ્વાન અને બુદ્ધિવાન પરદેશી રાજકર્ત્તા પુરૂષોના સંબંધથી આર્યદેશમાં નષ્ટ થએલી ઉપયુક્ત વિદ્યામાંથી કેટલીએક વિદ્યાનો પ્રસાર થવાથી બુદ્ધિહીન થએલા આપણા આર્યબંધુઓમાંથી ઘણાની બુદ્ધિનો પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે. માટે જ્યારે **બુદ્ધિ** અને **જ્ઞાનનો** સંપૂર્ણ પ્રકાશ થયાથી સત્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ એટલે સર્વ દેશમાં, સર્વ જાતીના મનુષ્યપ્રાણીમાં પરસ્પર **ભ્રાતૃભાવ** ઉત્પન્ન થયાથી હાલ જે પરસ્પર **કલહ, કુસંપ,** અને **વિરોધ** થવા માંડ્યો છે તેનો નાશ થઈ સદાકાળ એક બીજાના કલ્યાણને અર્થે સ્નેહ અને પ્રીતિથી સર્વ કાર્યોમાં સઘળા મનુષ્યપ્રાણીઓ વર્તે એજ **ભ્રાતૃભાવનો** મૂળ ઉદ્દેશ અને હેતુ છે.

આટલો ઉપોદ્ઘાત કરી હવે પ્રસ્તુત વિષયનો આરંભ કરવામાં આવે છે. આ વિષયના બે ભાગ છે. એક **સામાન્યભ્રાતૃભાવ** અને બીજો **ભ્રાતૃભાવ-આત્મજ્ઞાનની** મધ્યમ સ્થિતિ.

સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ.

Universal Brotherhood.

ઇશ્વર સ્તુતિ.

यस्माज्जातं जगत्सर्वं यस्मिन्नेव विलीयते ।
येनेदं धार्यते चैव तस्मै विश्वात्मने नमः ॥

ભાવાર્થ—જેથકી આ જગત્ સર્વે ઉત્પન્ન થયું છે, જેમાં લીન થાય અને જેણે કરીને ધારણ કરાય છે તેવા વિશ્વ નિયંતા અંતર્યામી, સાક્ષીભૂત, સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માને નમસ્કાર હો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

શક્તિમાન દયાળુ ઈશ્વર વિભૂ સચિત્ આનંદ જે,
નિર્વિકાર અનન્ય ન્યાય કરતા જન્મા નિરાકાર તે;
જેના પ્રૌઢ પ્રતાપથીજ અવની ચંદ્રાર્ક તારાદિ છે,
તેવા ઈશ્વરની સદૈવ કરવી ઉપાસના યોગ્ય છે.
આપે અંતરમાં પ્રકાશ સહુને જે નિર્વિકારી હરિ,
જેણે અંબર, વાયુ, તેજ, જળને પૃથ્વી વિશેષે કરી;
તે વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ જનને સત્ સંગતિ આપજો.
સત્પ્રજ્ઞા સુવિચાર જીવ સહુમાં ભ્રાતૃપણું સ્થાપજો.

મિથ્યામાન બડાઈ શિર ધરતા ખોઈ બધી ઉન્નતિ,
વ્યાપી છે બહુ આર્યબંધુ જનમાં શી આ અરે કુમતિ;
હું મારૂં તજી ઐક્યભાવ કરીને કલ્યાણ ચાહો ભવા,
લેશો લાભ અસંખ્ય ભાવસભરી ચેતો જતું એકડા.

ઈશ્વરની ખરી ઉપાસના તે શું!

દરેક મનુષ્યે તેનાપર દરેક પળે પળે પ્રીતિ રાખવી અને તેના પ્રિય કાર્યનું સાધન કરવું એજ ખરી ઉપાસના કહેવાય છે. પરંતુ ઈશ્વરની ઉપર ખરી પ્રીતિની પારખ શાથી થાય છે! મનુષ્યપર પ્રીતિ રાખવાથી થાય છે. જેને આપણે જોઈએ છીએ, જેની સાથે આપણે વારંવાર બેસવા ઉઠવાનો સર્વ વ્યવહાર કરવો પડે છે તેનાપર જો પ્રીતિ નથી રાખતા તો અદૃષ્ય, (દેખાવામાં આવે નહીં તેવા) નિરાકાર, નિરંજન ઈશ્વર ઉપર આપણી કેવી રીતે પ્રીતિ થઈ શકશે! બીજી બાજુથી જોવા જઈએ તો જેનાપર આપણો પ્રેમ અને મમતા છે તેવી પ્રિય વસ્તુપર પ્રીતિ થવી સ્વાભાવિક છે. પરમાત્માની પ્રીતિ સર્વ જગતપર, સર્વ મનુષ્યોપર, સર્વ જીવોપર, સર્વ વસ્તુમાત્રપર છે ત્યારે તેની જે પ્રિય વસ્તુ હોય તેનાપર આપણે જરૂર પ્રીતિ રાખવી જોઈએ છે. ઈશ્વરપર ખરો પ્રેમ અને નિષ્કામ ભક્તિ હોય તો સર્વ લોકોએ અરસ પરસ પ્રેમભાવથી ચાલવું જોઈએ. તેથી ઉલટું આપણા ભાઈઓ સાથે દ્વેષભાવ, કુસંપ, અદેખાઈ અને ધાતકીપણાથી ચાલીએ તો પિતાપર ખરી પ્રીતિ છે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે. ઈશ્વર આપણો **પરમપિતા** છે, અને આપણે સર્વ મનુષ્યો તેના પુત્રો છીએ માટે આપણે સર્વ **ભાઈઓ** છીએ. આ ભાવ જો દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઠસે તો સંસાર કેવો સુખ અને શાંતિનું સ્થાન થાય? વાદ વિવાદ, ટંટાફિસાદ અને કુસંપ નાશ પામી એક જાતિનું બીજી જાતિપર જે ધાતકીપણું ગુજારવાની ચાલ છે તે બંધ પડી આ મહાસમુદ્રરૂપી સંસારમાં સર્વ ઠેકાણે **આનંદ** અને શાન્તિ પસરી રહે! આટલામાટે હાલમાં જ્ઞાનસભામંડળોની સ્થાપના અને વૃદ્ધિ આપણા દેશમાં જ્યે જ્યે થઈ છે એ દેશના સુભાગ્યનાં ચિન્હો છે. તેનો પ્રથમ હેતુ એ છે કે–

સર્વ મનુષ્યપ્રાણીમાં પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રીતિ રાખવી. મતપંથ અને જાતિભેદ દૂર કરી સામાન્ય ભ્રાતૃભાવથી ઐક્યતા કરવી.

હવે વિચારવાન, ઊંડી નજરવાળા અને નિષ્પક્ષપાતી ઉત્તમ જ્ઞાની પુરૂષોને તો એનો હેતુ સહેજમાં સમજવામાં આવશે પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી અંધારામાં ડુબેલાને તેનો મૂળ ભાવાર્થ સમજાવવો કઠણ પડશે. આપણા **આર્ય**ભાઈઓને આ મંડળોએ પોતાનાં પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્રો અને વિદ્યાનું અવલોકન કરવા જાગૃત કર્યા છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ પશ્ચિમ દેશના મોટામોટા વિદ્વાનો અને કળા કૌશલ્યમાં એક્કા ગણાતા અને આર્યવિદ્યા અને શાસ્ત્રોને જુઠાં અને ગપ્પાં કરી માનનારાઓની પણ શુદ્ધબુદ્ધ હાલમાં ઠેકાણે લાવી તેઓને પણ આર્યશાસ્ત્રોની ઉત્તમતા તરફ અવલોકન કરાવતા કર્યા છે. દુનિયાના તમામ મોટામોટા ભાગોપર અને વિશેષેકરી આપણી **ભારતભૂમિ**માં જ્યારથી આ **બ્રહ્મજ્ઞાન** મંડળના આગેવાનો, સ્વર્ગવાસી **મેડમ બ્લાવાટસ્કી અને કરનલ એચ. એસ. ઑલકોટ**ના પ્રમુખપણા નીચે જ્યાં જ્યાં આ મંડળની શાખાઓ સ્થાપન થઈ છે ત્યાં ત્યાં અનેક વિઘ્નો આવ્યાં છતાં એ ખંતીલા અને સત્યશોધક મહાન સ્ત્રીપુરૂષોએ **ભ્રાતૃભાવ**નાં બીજો વાવ્યાં છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આર્યદેશના લોકોને તેનો અનુભવ લેવા ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગૃત કર્યા છે.

જો બે ધર્મશાસ્ત્રો આપણે ઉંડાણથી તપાસીશું તો તેમાં અરસપરસ **ભ્રાતૃભાવ** કેળવવાનો ઓછો વત્તો ઉપદેશ જોવામા આવશે. પશ્ચિમ દેશમાં હાલ આર્ય વિદ્યાનું અવલોકન કરવાનું જોર દિનપરદિન વધતું જાય છે. **અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનમાં તત્વજ્ઞાન** મેળવવામાટે ઘણાએ ઇચ્છા રાખે છે. હિંદુસ્તાનમાં અનેક મતપંથો અને ધર્મોનો ફેલાવો છે. તેવા મતપંથોના ઢોંગોમાં ઘણા ઘણા સ્ત્રીપુરૂષો અવળે માર્ગે દોરવાય છે અને કેટલોકો નાસ્તીક પણ બન્યા છે. આવા કઠણ સમયમાં **ભ્રાતૃભાવ**ના ઉત્તમ હેતુઓનો વારંવાર ઉપદેશ જ્યાં જ્યાં થાય છે તે આપણા દેશની ઉન્નતિના એક મોટા ચિન્હરૂપ છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ ભવિષ્યમાં આવતી પ્રજાને તે ઘણો લાભકારી છે. આ હેતુ પાર પાડવા માટે આ મંડળમાં કોઈ ગુરૂ, કે આચાર્ય નથી, કોઈ શિષ્ય નથી, અમુક ધર્મપાળવાનું બંધન નથી, કોઈ

જાતનો આચાર કે વ્યવહારનું બંધન નથી, કોઈ ન્યાત જાતનો તફાવત નથી. જેના જે ગુરૂ હોય, જેના જે આચાર્ય હોય, જેની જે નાત વા જાત હોય તે તેને સાચવવા પાળવામાં કોઈપણ પ્રકારે હરકત છેજ નહીં પરંતુ ફક્ત ભ્રાતૃભાવનો ઉત્તમ નિયમ મંડળીના દરેક બંધુએ કેળવવાનો છે.

દરેક **ધર્મ ભ્રાતૃભાવના** ઉદ્દેશનો ફાંકો રાખેછે, પરંતુ તેમાં કાંઇક બંધન હોયછે. **ખ્રિસ્તી** ધર્મ ખુહી રીતે ભ્રાતૃભાવનો ઉપદેશ કરેછે પરંતુ **ચર્ચ**માં જોડાયા વગરનાને તેઓ **ભ્રાતૃ** સમાન ગણતા નથી. **કુરાન** સર્વે જગતસાથે ભ્રાતૃભાવ કરવા ફરમાવે છે પરંતુ **ઇસલામી ધર્મ**માં ભળ્યા વગર કે **મહમદને પેગમબર** તરીકે માન્યા વગર બીજાઓને **ભ્રાતૃ** ગણતા નથી. દરેક જાત પોતાના રીત રીવાજ મુજબ **ભ્રાતૃભાવ** કરવાના હેતુઓ ધરાવે છે, પરંતુ આ **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ** તો **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** કરતાં શિખવે છે. તે એવાં કારણો બતાવે છે કે સર્વ મનુષ્યપ્રાણિઓ, જીવો અને વસ્તુઓ જેની આ દુનિયામાં હયાતી છે તે સર્વ એક શક્તિથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે એક બીજાના હક્કોને માન આપવાની આપણી સર્વની ફરજ છે. આ મંડળ હિંદુ કે પારસી, મુસલમાન કે યાહુદી, ખ્રિસ્તી કે ચાઈનીસ વિગેરે ગમે તે હો તેની તે દરકાર રાખતું નથી, પરંતુ મનુષ્ય જો **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ**ના મુખ્ય હેતુને અવલંબીને ચાલે તો તે સદ્દગુણી અને સદાચારી થયા વગર રહેતો નથી. કોઇ એમ કહેશે કે **ઇશ્વરપર પ્રીતિ** અને મનુષ્યપ્રાણિપર **ભ્રાતૃભાવ** રાખવાનો ઉપદેશ કેવળ **ખ્રિસ્તી** ધર્મમાં છે અને **હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, જૈન** અને **બૌદ્ધ**, કે **યાહુદિ** વિગેરે ધર્મોમાં નથી, તો એ વાત તદન જુઠી, ગલત અને ભુલા-વામાં દુબાડનારી છે. સર્વ ધર્મમાં કેવળ મનુષ્યમાત્રપર પ્રીતિ રાખવા ફર-માવેલું છે એટલુંજ નહીં પરંતુ સર્વજીવમાત્રપર પ્રીતિ અને દયા રાખવા ઉપદેશ કરેલો છે. જુવો વૃદ્ધચાણાક્યનો નિચેનો શ્લોક.

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति ।

અર્થ—સર્વ મનુષ્યમાત્રને પોતાના જેવા એટલે સર્વને સમાન નજરથી જે જુવે છે, તેજ જુવે છે એટલે તેજ જ્ઞાની છે.

न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा भिदा ।
सर्वभूतसमः शान्तः स वै भागवतोत्तमः ॥

ભાગવત્ અ૦ ૧૧ શ્લોક ૨-૫૨ મો.

અર્થ—આત્માવિષે, ધનવિષે જે આ મારૂં અને આ પારકું એવો જેના મનમાં ભેદ નથી, સર્વ પ્રાણીપર સમાન નજરે જુવે છે અને જે શાંત છે તેજ ઉત્તમ પ્રકારનો ભગવદ્ભક્ત છે. વળી યોગવાશિષ્ઠ રામાયણના

અધ્યાય ૧૬ શ્લોક-૧૭.

अयं बंधुरयं नेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥

અર્થ—આ પોતાનો અને આ પારકો એવો વિચાર હલકા મનના માણસોના મનમાં આવેછે પરંતુ ઉદાર વૃત્તિના ઉત્તમ પુરૂષોને તો સર્વ પૃથ્વી પોતાનું કુટુંબ છે એમ લાગે છે.

ભ્રાતૃભાવ.

ભ્રાતૃ શબ્દમાં **ભ્ર** ધાતુ છે, જે **ધારણ**, પોષણને માટે વપરાય છે, અને બીજો ત્રૃ નામ પ્રત્યય છે. અર્થાત એ કે, જે પોષણ કરે તે **ભ્રાતૃ** કહેવાય. **ભ્રાતૃ** એટલે ભાઈઓમાં અથવા સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીઓમાં સમાન ભાઈબંધીનો ભાવ રાખવો એ થાય છે. વ્યવહારમાં **ભ્રાત** ઉપયોગ થાય છે. પરમાર્થમાં **ભ્રાતૃ** શબ્દ **આત્મા** અર્થે વપરાય છે. આ પ્રમાણે બરાબર સમજ્યામાં આવે તો સર્વમાં ભ્રાતૃ ભાવ રહે. આ ભાવને દૃઢ કરાવનારૂં જ્ઞાન વેદાંત છે. એ જ્ઞાન હોય તેજ, તે મનુષ્યોને **અહંકાર, મદ, મમતાથી** દૂર રાખે છે, અને સર્વ પ્રાણીમાત્ર પોતાના **આત્માની** બરોબર છે એમ જણાય છે તે શિવાય અહંકારાદિ વિકારથી છુટા થવાતું નથી. દયાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી, અને મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થમાટે અને બીજાનું નઠારૂં કામ કરવું હોય તો તે કરવામાં અચકાતો નથી. જે રીતે આપણે આપણા કુટુંબ[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ઉત્પન્ન થાયછે. [illegible] [illegible]

બુદ્ધિ રાખવી ઉત્તમ છે. જો **ઈશ્વર સર્વમય** છે એમ જાણતાં હોઈએ, તો સર્વમાં ઐકયતાની બુદ્ધિ રાખવી યોગ્ય છે.

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकं.

આ શ્લોક સૂચવેછે કે મોટા સારા આચરણવાળા મનુષ્યોને પૃથ્વીજ કુટુંબરૂપ છે.

જો આમ છે તો સર્વએ અરસપરસ સહાયતા આપવી જોઈએ. પરંતુ આ બાબતનો કાંઈ પણ વિચાર નહીં કરતાં કેટલાકો પરજ્ઞાતવાળાઓ અથવા પરકોમવાળાઓને મદદ આપવી બાજુએ મુકી પોતાની જ્ઞાતી કે ભાઈઓને પણ મદદ આપતાં નથી એટલુંજ નહીં પરંતુ કાર્ય અવસરે વગર કારણે બખેડા કરવા અને કાર્ય કરતાને દુઃખ દેવા તૈયાર થાય છે. શું આ **ભ્રાતૃભાવ** અને **આર્યપણું?** શું આ પરોપકાર બુદ્ધિ? આ કાંઇજ નહીં પણ દ્દઢ મતાભિમાનપણું કહેવાય. આવી વર્તણુકથી ચાલનારાઓ કાંઈ સુજ્ઞ કહેવાતાં નથી, પણ ઘણું કરી નિન્દિત જેવાં છે. પરંતુ જેઓ સુજ્ઞ છે અને પોતાની સમાનજ બીજાઓને જાણનારાં છે, તેઓ તો પોતાની ગમે તે કાર્યપ્રસંગમાં બનતી સહાયતા આપે છે; તેઓથી જો કદાચ તે કામ નથી બનતું તો ઘણા લજ્જા પામે છે. મનુષ્યમાત્રની ફરજ છે કે અરસપરસમાં સહાયતા આપવી. આ રૂઢી આર્યલોકોમાં જેટલી પૂર્વે હતી તેટલી હાલ નથી. માટે હાલમાં પણ તેમ કરવા આર્યોએ મક્કમપણે પરીપકવતાથી પ્રવર્તવું જોઇએ છે. ધર્મજ્ઞાન મંડળનો હેતુ પણ એજ છે, અને એ હેતુ માટે તે પોતાથી બનતો પ્રયાસ કરે છે. જે બાબતની પ્રવૃત્તિ કરવી મુખ્ય આપણા દેશ તરફથી ઘટે છે તે પરદેશમાં થાય, એ આપણા દેશને કેટલું નીચું જોવરાવનારૂં છે! પરંતુ જો આપણે સંપૂર્ણ તેને સારરૂપ માનતા હોઇએ અને તેમાં જો પ્રવૃત્તિ કરીએ નહીં, તો આપણી મોટી ભુલ ગણાય. માટે જેવો તે મંડળીનો હેતુ છે, તેવોજ હેતુ દરેક મનુષ્યે રાખી તેમાં પ્રવર્ત થવું જોઇએ. જો તે મંડળીમાં ભળવા સારૂં લાગતું હોય તો તેમ કરવું, અથવા તેમ નહીં તો આપણે તેથી બહાર રહી તેના જે ઉત્તમ વિચારો છે તેવા ઉત્તમ વિચારો અમલમાં લાવવા ધ્યાન આપવું. જો આપણે સુશીલ થઇશું તો આ સઘળું થઈ શકશે. એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

“ **શીલથી** એટલે સારાં આચરણથી સઘળું વશ કરી શકાય **સ્વચ્છપણાથી** મનુષ્ય, મિત્રને વશ કરે છે, **ન્યાયના** બળથી શત્રુને કરે છે, **ધનોથી** લોભીને વશ કરે છે, **સમર્થને** કાર્ય કરી વશ કરે છે, બ્ર ણને આદર આપવાથી વશ કરે છે, **સ્ત્રીને** પ્રેમથી વશ કરે છે, બ સાચવી બાંધવોને વશ કરે છે, **સ્તુતિઓથી** અતિ ઉગ્ર હોય તેને વશ છે, **પ્રણામોથી** ગુરૂને વશ કરે છે, **મુર્ખને** વારતાઓથી વશ કરે છે, **દ્વાનોને** વિદ્યાથી અને રસીકને રસથી વશ કરે છે. ”

જ્યારે આ પ્રમાણે છે, ત્યારે સદાસર્વદા સર્વ પ્રાણીઓમાં **ભ્રાતૃ** રાખતા મનુષ્યે પ્રવર્ત થવું એ અશક્ય નથી. ઈશ્વર કૃપાથી મહાત્મ જ્યારે અશક્યને પણ શક્ય કરે છે, ત્યારે આ શક્ય વસ્તુમાં તેને મેળ પ્રવર્ત થવું એ યોગ્યજ છે. વળી એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ “ જ્યાં ઉદ્ **સાહસ, ધીરજ, બળ, બુદ્ધિ** અને **પરાક્રમ,** આ છ વસ્તુ છે, દેવતાપણ સહાયતાવાળા છે. ” જો આમ છે તો આપણે તે બાબતમાં ઉ કહેલા ગુણોને ધારણ કરી ચાલીશું, તો દેવતાઓની પણ સહાયતા થશે ત્યારે મનુષ્યોની થાય એમાં શી નવાઈ? માટે આર્યબંધુઓએ **મદ, મત** વિગેરે દુર્ગુણોને દૂર કરી, સર્વમાં **સમાન બુદ્ધિ** અને **સમભાવથી** જવાને અને સર્વને સહાયતા આપવાને, તથા આ દેશને ઉત્તમ લાભ વવાને અને મનુષ્ય દેહના જન્મનું સફળ કરવાને કમર કસી, ખોટી બાબ તજી, સત્ય આર્યલોકોની ઉત્તમ રીતીને અનુસરી **ભ્રાતૃભાવનો** હેતુ ન્તઃકરણમાં લાવી **સદ્ભાવ** જાગવવા આદરમાં તત્પર થઈ, એ કિનારી બોમાં અને તેવડી મદદ કરવી અને દેશ કલ્યાણ સંબંધી કાર્યો હોય તે પો નાંજ છે એમ સમજવામાં ખરો હેતુ સમાયલો છે. તેમાંજ પોતાનું પરનું ભલું છે. તેમ કરવાથી જગત્ કર્તા **સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મા** ખુશી થાય છે. પરંતુ એકલા પોતાનેજ અર્થે ઝાંખવાથી અને બીજાઓ કેવળ રાખવાથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન રહેતા નથી, એટલુંજ નહીં પરંતુ પણું અંતઃકરણ અપ્રસન્ન રહી રોગ વિગેરે વ્યાધીઓ ઉત્પન્ન થાય કારણ કે મનનો આધાર શરીર ઉપર પણ કેટલીક અસર કરે છે. ગમે રહો તંદુરસ્ત હોય, પણ જો તેનું મન વિમળ રહે તો તે જોઈએ તેવું ઉ

કામ કરવા ઇચ્છાપ્રમાણે કદી સમર્થ થશે નહીં: માટે મનના વિકારોને દબાવી કુમાર્ગમાં જતી વૃત્તિઓને હરી લઇ, સદ્ભાવ અને ભ્રાતૃભાવ કરવામાં અંતઃકરણને નિરંતર આસક્ત કરવું, એજ મોટું ફળ મેળવ્યા બરાબર છે.

સ્વર્ગવાસી મેડમ બ્લાવાટસ્કી કહે છે કે:—

"જે મનુષ્ય ભ્રાતૃભાવ કરતો નથી, ગરીબ અને નાતવાન આદમીઓનાં સુખ દુઃખનો ભાગી થતો નથી, હરકોઈ પ્રજાના, નાતના, કાળના મનુષ્યબંધુને સર્વ જગ્યાએ મદદ કરતો નથી, અને ગરીબને મદદ કરવાની વાતમાં અખાડા કરે છે, કોઇપણ મનુષ્યપ્રાણીની નાહક નિંદાપર ધ્યાન આપે છે, અને પોતાની કોઈ ચાડી ચુગલી કરે તો તે પોતાનો જેવી રીતે બચાવ કરે તેવી રીતે બચાવ કરવાને તત્પર રહેતો નથી, તે મનુષ્ય બ્રહ્મજ્ઞાની થતો નથી."

ભ્રાતૃભાવ ખિલવવાથી થતા લાભો.

ભ્રાતૃભાવ સંબંધી જુદા જુદા મનુષ્યોના વિચારો જુદા જુદા હોયછે; પરંતુ ઉંડાણની નજરથી જોતાં તો તે આખી દુનિયામાં સરખા છે. આ હેતુનો મૂળ તાત્પર્ય એ છે કે આપણા પૂર્વજો અને પ્રાચીન ઋષિ મુનીઓનાં સત્યવચનો અને વાક્યોનું શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરી મનુષ્યપ્રાણી પોતાનો અંશ સમજી અરસ પરસ ભ્રાતૃભાવ ખિલવવાનો છે. કેટલાકોનો એવો વિચાર હોય છે કે એક થાળીમાં બેસી જમવાનો કે ખાવા પીવાનો વેહેવાર જ્યાંસુધી થાય નહીં ત્યાંસુધી ભ્રાતૃભાવ થઇ શકે નહીં. આવા વિચારો ખરેખર ભુલાવો ખવરાવનારા છે. દુનિયાના જુદા જુદા લોકોના વિચારો ગમે તેવા હો પરંતુ આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળના હેતુઓ અને વિચારોતો કેવળ શુદ્ધ માનસિક (*Mental*) આધ્યાત્મિક (*Spiritual*) બાબતોની ઉત્તમ કેળવણીનું જ્ઞાન ખિલવનાર છે. તે ક્ષણિક ભોગવિલાસ કે રમત ગમતમાં સુખ મનાવનારા નથી પરંતુ સાધારણ મનુષ્યપ્રાણી અને જીવોનું રક્ષણ અને તેની સાંસારિક (*Social*) વ્યાવહારિક (*National*) રાજકિય (*Political*) અને ધાર્મિક (*Religious*) સ્થિતિનું ભાન કરાવી તેથી થતા લાભોપર મુખ્યત્વ કરી ધ્યાન ખેંચાવનારા છે. તેથી મનુષ્ય પો-

તાની ફરજ શું છે તે સમજવાને શક્તિવાન થઈ અરસ પરસ મદદ કરવા હમેશ તત્પર થાય છે. તેમાં વળી **આર્ય** દેશના બંધુઓની નિસ્તેજ થએલી હાલતનું સંરક્ષણ કરાવવા વધારે તત્પર કરાવે છે. જે જે મંડળીઓ, સભાઓ કે સમાજો આ દુનિઆના પટપર સ્થપાઈ છે તેમાં સભાસદ થવા માટે જાતિભેદ કે મતપંથ ભેદ હોય છે પરંતુ આ **અધ્યાત્મ મંડળનાં** બારણાં સર્વેને માટે ઉઘાડાં છે. **બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી** ઉપદેશ વારંવાર મનુષ્યપ્રાણીમાં **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** કરવાનો બોધ ફરમાવે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ સત્યાસત્યનું ગ્રહણ કરવું, મનુષ્ય પ્રાણીપર પ્રેમ રાખવા, સ્વમતાભિમાન અને ધર્માંધપણાથી દુર રેહેતાં અને સહનશિલતા રાખતાં શિખવે છે. ઘણા ઘણા મતપંથોમાં અને નાસ્તિક વાદીઓમાં પોતાના મત ઉપરાંત વર્તવાની સખત મનાઇ હોય છે પરંતુ આ મંડળમાં તેવા કોઈ પણ પ્રકારના બંધારણની શાંકળરૂપી બેડીઓથી બંધાવાનું છેજ નહીં. જો શુદ્ધ અંતઃકરણથી આ મડળીના હેતુઓનું અનુકરણ કરવામાં આવે તો છિન્નભિન્ન દશામાં આવી પડેલા આપણા **આર્ય** બધુઓનો એક મોટો સમુહ કદીપણ છુટો પડે નહીં તેવા બંધારણમાં જોડાયા વગર રેહે નહીં એટલુંજ નહીં પરંતુ ભાન અને જાનનો તફાવત બાજુએ મુકી મનુષ્ય મનુષ્યનાં દુઃખોની લાગણીમાટે મદદગાર બન્યાવગર રહેજ નહીં. **તુકારામ બાવાનો** તે ઉપર એક અભંગ છે તે જુવોઃ—

विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म ॥ भेदाभेदभ्रम अमंगळ ॥
आइकाजि तुम्ही भक्त भागवत ॥ कराल तें हित सत्य करा ॥
कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर ॥ वर्म परमेश्वर पूजनाचें ॥
तुका म्हणे एक देहाचे अवयव ॥ सुख दुःख जीव भोग पावे ॥

To consider that creation is one with the God is the duty of Vaishnavas. To consider it separate from Him is impurity and vain trouble. Hear, Oh Worshipper of Bhagwan! do that which is really beneficial, do not consider any Creature separate, for this is the secret worship of the God. Though there are many limbs in one body, still the soul (alone) experiences their pleasures and pain.

ભાવાર્થ—જગતની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમય છે એમ માનવું એ વૈષ્ણવોની પ્રથમ ફરજ છે. ઈશ્વરથી કાંઈપણ જુદું માનવું એ સર્વ અપવિત્રતા અને કપટ હાંકાં માર્યા જેવું છે. અરે! ઓ! ભગવદ્ભક્ત! સાંભળ! સત્યાસત્યને ગ્રહણ કરી હિતકારી કાર્ય કર અને મિથ્યા અભિમાનનો ત્યાગ કર. કોઈપણ પ્રાણીને તારાથી જુદો ગણીશ નહીં એજ પરમાત્માની ખરી ભક્તિરૂપ પ્રસાદ છે. જેકે દરેક મનુષ્યનાં શરીરમાં ઘણા ઘણા અવયવો છે છતાં જીવજ સુખ-દુઃખનો અનુભવ કર્તા છે.

આ માયામય જગતની તમામ લીલાની ઉત્પત્તિના દરેક પ્રાણી અને જીવો અને મનુષ્યદેહરૂપી પુતળું ઈશ્વરની ઉત્પત્તિ છે તે જાણવાને આ ભ્રાતૃભાવ કેળવવાથી આપણે શક્તિવાન થઇએ છીએ. માટે કોઈનું પણ બુરૂં ઈચ્છવાથી આપણું પોતાનુંજ બુરૂં ઇચ્છયા બરોબર છે. ખરે ખરી રીતે જોતાં આ બ્રહ્મશાલમંડળ જાણે એક શાંત પ્રકૃતિનું હિંદનું કુટુંબ હોયની! તેવું છે. આ મંડળમાં જોડાયલા દરેક બંધુઓ જુદો જુદો ધંધો, વેહેવાર, કે ચાકરી કરતા હોય છે પરંતુ તેઓ સર્વ શાન્તતાથી એક્યભાવ રાખી ચાલનારા બને છે. અમેરિકાના લોકો જોકે ખાવા પીવામાં જુદા છે પરંતુ તેઓમાં અરસ પરસ ભ્રાતૃભાવનું મકમપણું થતું જોઈ યુરોપવાસીઓ હાલમાં ઘણા અચંબો પામે છે. પ્રિય વાંચનાર! ખાવા પીવાથીજ મનુષ્યના અંતઃકરણની વાત જાણી શકાતી નથી કે કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી; પરંતુ સદવિચાર, દયાભાવ અને સદાચરણથી ચાલી બીજાઓને દાખલારૂપ ખાતરી કરી આપવી એજ મૂળ હેતુ પાર પડ્યા બરોબર છે. ભવિષ્યમાં જાતિભેદ દુનિયામાં રેહેવાનો નથી જેના દાખલા તરીકે સિમલાવમાં વસ્યા જુદી જુદી જાતના લોકોમાં કોઈપણ પ્રકારનો ભિન્નભાવ હોતોજ નથી. ત્યાં ટીબેટનો, નાતારો, મંગોલીયનો, ચીનાઓ, જાપાનીઝો, સીયામીઝો, બરમીઝો, સિંહલીસ્ટો, ગ્રીકો, હુંગેરીયનો, અંગ્રેજો, જર્મનો, બંગાલીઓ, સિખો, મદ્રાસિઓ, રજપૂતો, જૈનો, જુધો, ગુજરાતીઓ, પારસીઓ, મુસલમાનો વિગેરે જુદી જુદી જાતના લોકો એકત્ર વસેલા છે. તેઓ આખા જગતના મનુષ્યના હિતાર્થે એકઠા મળી કામ કરે છે. એ ભ્રાતૃભાવનો પ્રતાપ નહીં તો બીજું શું!

ભ્રાતૃભાવ સંબંધી કર્નલ એચ. એસ. ઑલકૉટ, આ બ્રહ્મજ્ઞાન મંડળના પ્રમુખ સાહેબ કહેછે કે,

"હે પ્રિય બંધુઓ! હું ખાતરીથી કહું છું કે જ્યારે **આર્યો** અને યુરોપવાસિઓમાં જે ભિન્નતાનો ભાવ છે તે દુર થશે અને ધર્મ અને મનુષ્યની ઉત્પત્તિના મૂળનું જ્યારે યથાર્થ જ્ઞાન સર્વ લોકો સમજતા થશે ત્યારે સર્વ મનુષ્યો ભ્રાતૃ છે, જુદા નથી તેમ માનવામાં કાંઈજ સંદેહ રહેશે નહીં. **હિંદુ, પારસી,** કે **મુસલમીન** વિગેરે પ્રાચીન આર્યોની ઉત્પત્તિના છે એટલુંજ નહીં પરંતુ યુરોપીયનો પણ તેજ લોહીની ઉત્પત્તિના છે, માટે અરસ પરસ **ભ્રાતૃભાવથી** વર્તવું એ ઘણુંજ લાભકારી છે. હાલમાં રંગ અને વર્ણમાં કાળની પરીઅગતાએ ફેરફાર થયો છે. પરંતુ વંશપરંપરાની રીતિ તો સરખીજ છે. આજથી ૧૫૦૦ વરસોપર **એલેક્ઝાંડ્રિયામાં** એક **બ્રહ્મજ્ઞાનીએ, ફીલાડેલફીયાની** પાઠશાળા સ્થાપી હતી. તે અતિ ઉત્તમ વિદ્વાન ઉપદેશક હતો અને તેનો **આત્મભાવ** એટલો તો દયાવાન હતો કે તેને (Ammonius Saccas) **થીઓડીડાક્ટોસ** (Theodidactus) અથવા પરમેશ્વરના અવતારનું ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું. તે **ખ્રિસ્તીને** પેટે જન્મ્યો હતો છતાં તેની વર્તણુક કાંઈ વિચિત્ર હતી તેપરથી આખી દુનિયા તેના માટે ઘણી મગરૂર હતી. તેણે જુદી જુદી જાતના છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયેલા લોકોના સમૂહને ઐક્ય કરવા ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા હતા. તે જાદુ અને ઢાંબિકોના જોરને દૂર કરવા હમેશ તત્પર રેહેતો હતો. તેણે પાદરીઓના જુઠાપણાને અને ચર્ચના ફાધરોએ ઉપજાવેલા ક્રાઇસ્ટના ઉપદેશોને તોડી પાડવા પ્રયત્નો કર્યા હતા. તેણે તત્વજ્ઞાનની શોધ કરી હતી અને આપણને આપણા પ્રાચીન ઉત્પત્તિસ્થાનમાં પાછા લાવવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા, એટલુંજ નહીં પરંતુ ધર્મ, નીતિ રીતીને પોતાના સ્વચ્છપણામાં લાવી મુકવા અને **બ્રહ્મજ્ઞાનની** શોધને સારી રીતે જગાડવી મુકવા મજબુત પુરૂષાર્થ કર્યો હતા. તે હમેશ મનુષ્યપ્રાણી સાથે **ભ્રાતૃભાવ** કરવાનો ઉપદેશ કરતો હતો."

આર્યોના ઉત્તમ ગુણો અને અર્વાચીન સ્થિતી.

આપણા આર્ય પૂર્વજોના દિવ્યગુણો એટલાતો વખાણવા યોગ્ય છે

પરંતુ હાલની આપણી દુર્દશામાટે સુખરૂપ સાધનો મેળવવા આપણે શક્તિવાન થવાનો સંભવ છે. **સામાન્યભ્રાતૃભાવને** કેટલાકો સ્વપ્નાના તરંગોતરીકે ગણતા હશે તો ભલે પરંતુ તેની ઉત્પત્તિ અનાદિ કાળથી ચાલી આવી છે એમ માનવાને ઘણાં ઘણાં સબળ કારણો છે."

ભ્રાતૃભાવની અસરથી થતા લાભો.

"આપણે પાછળ જણાવી તો ગયા છીએ કે, સર્વ ધર્મો ઓછાવત્તા અંશે **ભ્રાતૃભાવ** કરવા સૂચવે છે પરંતુ આ **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ** વધારેમાં **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** કરવા સૂચવે છે, કે જેથી અરસપરસનો નિકટ સંબંધ બંધાવા માટે ભિન્નભિન્ન વિચારોનું સરસ રીતે અવલોકન થઈ શકે છે. **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** કેળવવાથી સર્વને એક રણભૂમિપર વગર અથડામણે લાવી મુકે છે. તેના ઉત્તમ હેતુથી મનુષ્યને પોતાની, પોતાના ભાઈ ભાંડુની, પોતાના દેશના બંધુઓની થતી દુર્દશા વગેરેનું ભાન કરાવી સર્વને જાગૃત કરેછે.

જ્યારે આ ભારતભૂમિપર **ભ્રાતૃભાવનો** ખરો અર્થ કેળવવામાં આવશે ત્યારે આ લોક અને પરલોકના સુખનાં સાધનો મેળવવા માટેની ખરેખરી ઐક્યતા થએલી સમજાશે. **આર્યબંધુઓ**માં કુસંપ, વૈરભાવ, અમર્યાદાની જે જાલ પસરેલી છે તેથી તેઓની **સાંસારિક, વ્યાવહારિક, રાજકિય** અને **ધાર્મિક** એ ચારે સ્થિતી છિન્નભિન્ન થઈ દુર્દશાએ પામેલી છે તે સર્વની જાણમાં છે. આર્યબંધુઓ પશ્ચિમના લોકોના સહવાસથી ક્ષણીક ભોગવિલાસો; મોજ શોખ, ગાડીવાડી, અને ગાનતાનના શોગી થતા જવાથી તેવાઓને પોતાના બંધુઓની સ્થિતીનું જરાપણ ભાન રેહેતું નથી. **નિષ્પક્ષપાતી** અને **બુદ્ધિમાન** પુરૂષો તો સારી રીતે જાણી શકે છે કે આ આર્યદેશપર આવા દુઃખરૂપ ડુંગરો અને ભૂખમરાની આવી પડતી આફતો દૂર કરવાની આ **ભારતભૂમિ**માં હાલના સમયે ઘણી અગત્ય છે. પરંતુ બુદ્ધિહીન અને સ્વાર્થમાં ડુબેલાંઓને તે સંબંધી જરાપણ દરકાર હોય તેમ જણાતું નથી. **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** ખીલવી જુદી જુદી જાતના લોકોનો સમૂહ ઐક્યતાથી એકઠો મળે તેવા દાખલાઓ **ભારતભૂમિ**પર જવલેજ બન્યા હશે. પરંતુ આ **હિંદભૂમિ**પર જ્યારથી આ મંડળની શાખાઓ સ્થાપન થઇ છે

ત્યારથી ઐક્યભાવથી એકઠા મળવાના અનેક પ્રસંગો આવવા લાગ્યા છે. આ મંડળીનો જે વાર્ષિક મેળાવડો મદ્રાસમાં થાય છે તેમાં બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રીઓ, વૈશ્યો, શુદ્રો, જૈનો, બુદ્ધો, કાયસ્થો, પારસીયો, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ વિગેરે જે એકઠા મળે છે તે ભ્રાતૃભાવના ખરા લક્ષણોનું આપણને ભાન કરાવે છે. તેઓ સર્વ આ પુણ્ય ભારતભૂમિના પોતાના બાંધવોની દુર્દશા સુધારવામાટે ઐક્યભાવથી મદદગાર બન્યા છે. એટલુંજ નહી પરંતુ દીનપર દીન તેથી ભ્રાતૃભાવના ખરા લાભોના સંતોષકારક પરિણામો નિપજતા જાય છે. દાખલા તરીકે આપણા દેશમાં સ્થાપન થએલી નેશનલ કોંગ્રેસ અને તે સ્થાપન કરનાર તેનો પિતા, દેશીઓનો ખેરખાં અને તે જાતે અંગ્રેજ મી. એ. ઓ. હ્યુમ; મી. આડલી નોરટન, સ્વર્ગવાસી ચાર્લ્સ બ્રાડલો મી. દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી.; મી૦ વેડરબરન, એમ. પી.; ઑ૦ ફીરોશા મેરવાનજી મેતા, સી. એસ. આઈ.; ઑ૦ જવેરીલાલ ઉમીયાશંકર યાજ્ઞીક, જે. પી.; ઑ૦ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી; ઑ૦ ડબલ્યુ સી બેનારજી વિગેરે અનેક સ્વદેશાભિમાની સજ્જન ગૃહસ્થો ભ્રાતૃભાવના ખરા પ્રભાવથી અને શુદ્ધ અંતઃકરણની લાગણીથીજ આપણા દેશી ભાઈઓની સ્થિતિ સુધારવા અને તેઓના વાજબી અને સમાન હક્કોનું રક્ષણ કરવા અતિખંતીપણાથી આજ નવ નવ વરસો થયાં આપણા દેશના દેશીઓના મિત્રો બન્યા છે. હાલમાં વળી ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોએ પણ પોતાની જ્ઞાતિઓની સ્થિતિઓમાં સુધારો કરવા અર્થે એક ઔદીચ્ય બ્રહ્મસમાજ આજ ત્રણ વરસ થયાં સ્થાપન કર્યો છે તે ભ્રાતૃભાવના અંકુરો નહીં તો બીજું શું છે. ભ્રાતૃભાવેજ તેઓને પોતાના બંધુઓની થતી દુર્દશાનું અવલોકન કરાવવા સામર્થ્યવાન કરી એક રણભૂમિપર તે સુધારવા લાવી મુક્યાં છે.

હાલમાં આપણા દેશના કેટલાક જુવાનીયાઓ બારીસ્ટરો કે સોલીસીટર; વકીલ કે ડાકટર; બી. એ. કે એમ. એ.; વિગેરેની યુનીવરસીટીની પદવી વા ચાંદો મેળવી બહાર પડે છે તેમાંના કેટલાકને તો ફક્ત એકજ ઇંદ્રિયનું જ્ઞાન મળ્યું એટલે સકળ વિદ્યા સંપાદન થઈ એવો ગર્વ પેદા થાય છે અને તેઓ

પોતાના બીજા બંધુઓને નીચ અને હલકા ગણી તેમની તરફ કેટલીક વાર તિરસ્કારની નજરે જુવેછે; પરંતુ કેટલાકો જેમણે ઉત્તમ નીતિ રીતીનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોયછે તેવા અનુભવીઓ પોતાના દેશી બાંધવો પ્રત્યે **સમભાવ** અને **મમતાથીજ** વર્તેછે તેથી તેઓ જનસમૂહમાં માનને અધિક પાત્ર થઇ લોકપ્રિય થઈ પડેછે. કાળની બલીહારી અતિ વિલક્ષણ છે. આપણા નિસ્તેજ થયેલા આર્યબંધુઓમાં જ્યારથી **ભ્રાતૃભાવનાં** બીજ રોપાયાં છે ત્યારથી કાંઈક પ્રકાશ થયેલો માલમ પડેછે. તેના સંપૂર્ણ તેજનું અજવાળું તો ભવિષ્યની પ્રજા જોવાને શક્તિવાન થશે.

વળી આપણો હિંદદેશ જે ખેતીવાડીપર મોટો આધાર રાખે છે અને જેનાપર **બ્રીટીશ સરકારનો** ન્યાયી વાવટો ઊડી રહ્યો છે તેવા અદલ ઈન્સાફી રાજ્યમાં ખેતીવાડીનાં મુખ્ય સાધનો જે સિંગડાવાળાં ઢોરો જેવાં કે ગાય, બલદ, ભેંસ અને પાડા વિગેરે છે અને જેનાપર આખા દેશની આબાદાનીનો આધાર [illegible] તેનો હાલના સમયમાં છુટથી બેહોલો નાશ થાય છે અને તેથી ખેતીવાડી અને ખેડુતવર્ગની ઘણી દયામણી દુર્દશા થાય છે એટલુંજ નહી પરંતુ પ્રજાના સુખનાં સાધનોમાં ઘટાડો થવાથી અને મોંઘવારી વધવાથી રાજ્યની અને પ્રજાની ઉપજ નિપજને પણ ઘણી હાની થવાનો સંભવ રહે છે. એવું ઘણાક વિદ્વાનો અને બુદ્ધિમાન પુરૂષોના લક્ષમાં આવ્યાથી દેશના લોકોની સામાન્ય સ્થિતી નિહાળી ન્યાત, જાત, કે ધર્મનો તફાવત દૂર રાખી આ હિંદુસ્થાનની સર્વ પ્રજાના લોકોને સુખ થાય તેવો હેતુ અંતઃકરણમાં ધારણ કરી **સામાન્યભ્રાતૃભાવ**નાજ નિયમે **ગોરક્ષા**થી થતા લાભો લોકોને દર્શાવવા **ગોરક્ષક** સભાઓ સ્થાપન કરી છે. એ પણ **સામાન્યભ્રાતૃભાવ**નું શુભચિન્હ જાણવું જોઇએ છે. બીજા કેટલાક સ્વાર્થી લોકો ગમે તેવો હલકો અભિપ્રાય આવી પવીત્ર નેમવાળી હીલચાલો તરફ રાખતા હોય તો તે તરફ સર્વ સામાન્ય લોકોનું ભલું ઈચ્છનારે નજર રાખવી જોઇતી નથી.

આર્યોની મંદતા.

હે વાંચનાર! આ ઉપરથી તમારા દીલમાં ખરેખરી લાગણીનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય કે આ પૂજ્ય ભારતભૂમિની પ્રાચીન યાદદાસ્તો જરૂર માનને યોગ્ય છે એવું માનતા હો તો તમારે **આર્ય** પૂર્વજોના જેવાજ મહાન

થવાની ઇચ્છા રાખી મનુષ્યપ્રાણી તરફ ભ્રાતૃભાવથી વર્તવું જોઇએ છે. સ્વાર્થરહિત શુદ્ધ અંતઃકરણથી સામાન્યભ્રાતૃભાવ ખિલવ્યા વગર આપણે પશુ સરખા પેટ ભરા જેવા છીએ. હાલની પશ્ચિમની કેળવણીની સત્તાથી આપણા આર્યબંધુઓ જેઓ પોતાના બંધુઓનું ભલું ઇચ્છવાને બદલે ઉલટા સ્વાર્થી, મિથ્યા અપવાદી, અને સંસારનાં માયિક સુખોના ભોગ વિલાસોમાં આનંદ માનનારા અને પરદેશીઓના ખોટા ગુણ ગાવાવાળા બને છે. પરંતુ હિંદદેશપર પ્રસરી રહેલા દુઃખનાં વાદળો દૂર કરાવવાપર તેઓની નજર પડતી નથી એ કેટલું અફસોસકારક છે!

આર્ય પૂર્વજોના જેવી મનુષ્યપ્રાણીતરફ સામાન્યભ્રાતૃભાવની લાગણી જો કે આ દેશમાં સદંતર નાશ પામેલી નથી પરંતુ દુનિયાના ઘણા ઘણા ભાગોમાં આ ઉત્તમ હેતુની નજરે જોનારા અને ચાહનારાઓ વસેછે. તેવાઓ અતિ માનને પાત્ર થાય છે, અને તેવા હિતકારી અને ઉત્તમ જ્ઞાની મહાન પુરૂષો હિમાલયમાં વાસો કરી રહ્યા છે.

ભ્રાતૃભાવ કેળવવાથી જ્ઞાનનો ઉદય થાયછે.

સામાન્ય ભ્રાતૃભાવની નજરથી જોનારના જ્ઞાનની ઉન્નતિ થયા વગર રહેતી નથી. તેઓ હમેશ સાધારણ માનસિક જ્ઞાનવાળાઓથી દુર રહેછે, અને તેમની આત્મજ્ઞાનની ઉન્નતિ થતાં વાર લાગતી નથી. ઘણાક લોકો યોગવિદ્યાને હસી કાઢે છે, પરંતુ તેવા હાંસી કરનાર પુરૂષોએ પોતાનામાં વ્યાપિ રહેલા રાગ, દ્વેષ, કુસંપ, અદેખાઇ વિગેરેનો પ્રથમ સમભાવ કે ભ્રાતૃભાવ કરતા જો તેઓ શિખતા હોય તો તેવા પુરૂષથી પછી કદી પણ યોગવિદ્યાની હાંસી થતી સંભવશે નહીં. ગુપ્તજ્ઞાન અને ગુપ્તવિદ્યા તે સિવાય કદી પણ મેળવી શકાતી નથી. ભ્રાતૃભાવની નજરે જોનાર પુરૂષની માનસિક અને બુદ્ધિચૈતન્ય જ્ઞાનની ઉન્નતિ સારી રીતે ખિલવા પામે છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ દુરંદેશી બને છે. આવી સમતાદિક બક્ષીસ એ ઈશ્વરી બક્ષીસ છે એવું મહાત્મા લોકોનું વચન છે. સામાન્ય ભ્રાતૃભાવના હેતુ ખિલવનાર પુરૂષ પરમાર્થી, પર દુઃખભંજન અને સત્યાગ્રહી બનેછે. આ હેતુ વગરના જીવ તમામ સ્વા-

રહ્યો શુદ્ધ અંતઃકરણે કરવામાં આવે છે તે અવશ્ય ઘણાં વિઘ્નો આવવા છત
પાર પડેછે અને અંતે સત્યનો જય થાય છે. આ સિવાય બીજાં સર્વ જે કાર્ય
પ્રાપંચિક, જુઠા, ઠગારા, સ્વાર્થી અને **બગલ્ભક્તિ**પણાના થાળા જેવ
ગણાય છે.

આત્મચિકિત્સા કે **બ્રહ્મજ્ઞાન** સંપાદન કરનારાઓના હૃદય
માં જેટલો **સામાન્યભ્રાતૃભાવ** રટન કરી રહેછે તેટલો બીજા પુરૂ
ષોમાં ભાગ્યેજ માલમ પડે છે. આપણા **આર્ય** બંધુઓને સ્વાર્થપણાની બે
ડીએ એવા તો સંકડાવી લીધા છે કે જેથી કરીને તેઓમાં ખરા પારમાર્થીએ
ભાગ્યેજ માલમ પડી આવે છે કે જેઓ આ દુનિયાના ભલા માટે પો
તાની જીંદગીનો ભોગ આપવામાં કદી પણ પશ્ચાત્ પડતા ન હોય. આમ
સ્વાર્થી થવામાં શું લાભ છે.? કદાચ એમ ધારો કે મનુષ્ય પોતાના શુભ
કર્મોને આધારે થોડો ઘણો સુખી થાય પરંતુ અંતે જવાબદારીનું જોખમ તેન
માથાપર ટંગાયલું છે, છે ને છેજ. આપણા દેશના ભાઈબંધોની સ્થીતિપર
આપણે લક્ષ આપતા નથી તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા થઈ છે અને થશે

પ્રાચીન અગાધ સમુદ્રના ભંડારરૂપ આર્ય વિદ્યાઓનું જો મનમાનતી
રીતે અવલોકન થતુ હોય તો અતિ ઉત્તમ લાભ મળ્યા વગર રેહે નહીં. હા
લની કેળવણીનું જ્ઞાન તે કદી પણ ઉત્તમ જ્ઞાનની પંક્તિમાં ગણાવાનું નથી
સાધારણ લોકોના ભાવાભાવ ઉત્તમ હોતા નથી તો પછી **પરબ્રહ્મ પરમા-
ત્માને** ઓળખવાની શક્તિ તેઓમાં ક્યાંથી આવી શકે ! આથી એમ સ-
મજવું નહીં કે જુદા જુદા ધર્મો પાળનારાઓમાં **ભ્રાતૃભાવ** કરવો નહીં!
ના. જો દરેક ધર્મના લોકો પોતાનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને નિષ્કપટપણે
રાખી ચાલતા હોય તો તેઓમાં જરૂર **ભ્રાતૃભાવનો** અંકુર ફુટ્યા વગર
રેહેશે નહીં. જુવો કે એક મનુષ્ય તીર્થો કે યાત્રાઓ કરી પોતાનાં પાપ ક-
ર્મોનો નાશ કરી બચે; બીજો ફક્ત શુદ્ધ અને નિર્મળ અંતઃકરણે ભગવદ્ભ-
જન કરી ઈશ્વરની આરાધના કરવામાં ખુબ આનંદ માની દેવ મંદીરમાં કે મ-
સીદ, અગર ચેરેસમાં, કે દેવલોમાં જઈ ઈશ્વરપ્રાર્થના કરી સંતોષ પામે;
ત્રીજો **આત્મજ્ઞાનની** સિદ્ધિ સંપાદન કરવામાં મશગુલ રહે તો એવા ત્રણ
પ્રકારના પુરૂષો સરખા માનને યોગ્ય છે અને તેવાઓના અંતઃકરણમાં
સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ નથી એમ કદી કહેવાશે નહીં.

જ્યાં જ્યાં **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળો** છે ત્યાં ત્યાં **ભ્રાતૃભાવના** હેતુઓથી કામ લેવામાં આવે છે. કુસંપ, અદેખાઇ અને સ્વાર્થની જાલમાં ફસેલા **આર્ય** બંધુઓમાં આવા હેતુઓનાં જે બીજો વવાયાં છે તે આ ભારતભૂમિના ઉદયના ઈશ્વરી બક્ષીસરૂપ ચિન્હો છે. નિંદાખોરો અને જુઠા અપવાદ મુકનારાઓથી આ મંડળના બંધુઓ દુર રહેછે. **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવની** ખરી લાગણીના યોગથી દુષ્ટ દુરાચારમાં અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં પોતાના **આર્ય** બંધુઓને ફસતા બચાવવામાં આ મંડળના બંધુઓ પોતાની યથાશક્તિ, તન, મન, અને ધનથી પુરૂષાર્થ કરે છે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની તેઓ માન કે આબરૂ વધવાની અભિલાષા રાખતા નથી. આવા મંડળોના ફેલાવાથી ભારતભૂમિના લોકોની આંખો ઉઘડી છે અને તેઓની **નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ચૈતન્યજ્ઞાન** સંબંધી ઉન્નતિ થતિ ચાલી છે. **ભ્રાતૃભાવનો** ખરો હેતુ જાણ્યા પછી હિંદ ભૂમિના આપણા દેશી ભાઇઓ પોતાના દેશની દુઃખદ સ્થિતી મટાડવા દેશોદેશ વિચારો ચલાવવા લાગ્યા છે એટલુંજ નહીં પરંતુ ખુદ પશ્ચિમના લોકો આપણા દેશના લોકોની થતી દુર્દશાપર લક્ષ આપી તે દુર કરવાનાં સાધનોમાં સંમતિ આપતા ચાલ્યા છે. આ **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવનો** યોગ નહીં તો બીજું શું ? જેઓ આપણને જંગલી ગણતા અને **આર્ય પૂર્વજોનાં શાસ્ત્રોને** ઠઠા મશ્કરી જેવાં ગણી હસી કાઢતા તેઓ આજે આપણા હિતૈષી અને પ્રેમની નજરથી જોનારા અને **આર્ય** વિદ્યા અને શાસ્ત્રોને આજે ખરા રૂપમાં માન આપવા તત્પર થતા ચાલ્યાછે. તેઓજ દેશીઓને **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવનો** ઉપદેશ કરવા મેદાન પડ્યાછે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ આપણી ભૂમિના ચારે ખુણામાં પસરેલી બદીઓ અને જુલમોનો ખુદ જાતે અનુભવ મેળવી તેનું રક્ષણ કરવા તત્પર થઈ રહ્યા છે. હવે તેઓએ અરસ પરસ ખાવા પિવાના મિથ્યા અનુમાનોની પોતાની ભુલો દૂર કરી છે. **આત્મજ્ઞાન** આ ભારતવાસી મહાત્માઓ અને ઋષિમુનિઓએજ સંપાદન કર્યું હતું એવું તેઓને આ **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળે** પુરવાર કરી આપ્યું છે. વળી આવું જ્ઞાન સાધારણ બુદ્ધિના પુરૂષોથી મેળવી શકાતું નથી પરંતુ **ભારતભૂમિના મહાત્માઓની** પૂર્ણ કૃપાથીજ સંપાદન થઈ શકે છે. કે જે જે મહાત્માઓએ આ માયિક સંસારના

રહો શુદ્ધ અંતઃકરણે કરવામાં આવે છે તે અવશ્ય ઘણાં વિઘ્નો આવવા છત
પાર પડેછે અને અંતે સત્યનો જય થાય છે. આ સિવાય બીજાં સર્વ જે કાર્યો
પ્રાપંચિક, જુઠા, ઠગારા, સ્વાર્થી અને **બગભક્તિ**પણાના ચાળા જેવ
ગણાય છે.

આત્મચિકિત્સા કે **બ્રહ્મજ્ઞાન** સંપાદન કરનારાઓના હૃદય
માં જેટલો **સામાન્યભ્રાતૃભાવ** રટન કરી રહેછે તેટલો બીજા પુરૂ
ષોમાં જવલેજ માલમ પડે છે. આપણા **આર્ય** બંધુઓને સ્વાર્થપણાની બે
ડીએ એવા તો સંકડાવી લીધા છે કે જેથી કરીને તેઓમાં ખરા પારમાર્થીઓ
ભાગ્યેજ માલમ પડી આવે છે કે જેઓ આ દુનિયાના ભલા માટે પો
તાની જીંદગીનો ભોગ આપવામાં કદી પણ પશ્ચાત્ પડતા ન હોય. આમ
સ્વાર્થી થવામાં શું લાભ છે.? કદાચ એમ ધારો કે મનુષ્ય પોતાના શુભ
કર્મોને આધારે થોડા ઘણો સુખી થાય પરંતુ અંતે જવાબદારીનું જોખમ તેના
માથાપર ટંગાયલું છે, છે ને છેજ. આપણા દેશના ભાઈબંધોની સ્થીતિપર
આપણે લક્ષ આપતા નથી તેથીજ આપણા દેશની દુર્દશા થઈ છે અને થશે.

પ્રાચીન અગાધ સમુદ્રના ભંડારરૂપ આર્ય વિદ્યાઓનું જો મનમાનતી
રીતે અવલોકન થતું હોય તો અતિ ઉત્તમ લાભ મળ્યા વગર રેહે નહીં. હાલ
ની કેળવણીનું જ્ઞાન તે કદી પણ ઉત્તમ જ્ઞાનની પંક્તિમાં ગણાવાનું નથી.
સાધારણ લોકોના ભાવાભાવ ઉત્તમ હોતા નથી તો પછી **પરબ્રહ્મ પરમા**
ત્માને ઓળખવાની શક્તિ તેઓમાં ક્યાંથી આવી શકે ! આથી એમ સ
મજવું નહીં કે જુદા જુદા ધર્મો પાળનારાઓમાં **ભ્રાતૃભાવ** કરવો નહીં
ના. એ દરેક ધર્મના લોકો પોતાનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ અને નિષ્કપટપણે
રાખી ચાલતા હોય તો તેઓમાં જરૂર **ભ્રાતૃભાવનો** અંકુર ફુટ્યા વગર
રેહેશે નહીં. જુવો કે એક મનુષ્ય તીર્થો કે યાત્રાઓ કરી પોતાનાં પાપ ક
ર્મોનો નાશ કરી બચે; બીજો ફક્ત શુદ્ધ અને નિર્મળ અંતઃકરણે ભગવદ્ભ
જન કરી ઈશ્વરની આરાધના કરવામાં ખુબ આનંદ માની દેવ મંદીરમાં કે મ
સ્જીદ, આતશ બેહેરામમાં, કે દેવળોમાં જઈ ઈશ્વરપ્રાર્થના કરી સંતોષ પામે;
ત્રીજો **આત્મજ્ઞાનની** વિદ્યા સંપાદન કરવામાં મશગુલ રહે તો એવા ત્રણ
પ્રકારના પુરૂષો સરખા માનને યોગ્ય છે અને તેવાઓના અંતઃકરણમાં
સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ નથી એમ કદી કહેવાશે નહીં.

જ્યાં જ્યાં **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળો** છે ત્યાં ત્યાં **ભ્રાતૃભાવના** હેતુઓથી કામ લેવામાં આવે છે. કુસંપ, અદેખાઇ અને સ્વાર્થની જાળમાં ફસેલા **આર્ય** બંધુઓમાં આવા હેતુઓનાં બે બીજો વવાયાં છે તે આ ભારતભૂમિના ઉદયના ઈશ્વરી બક્ષીસરૂપ ચિન્હો છે. નિંદાખોરો અને જુઠા અપવાદ મુકનારાઓથી આ મંડળના બંધુઓ દુર રહેછે. **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવની** ખરી લાગણીના યોગથી દુષ્ટ દુરાચારમાં અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં પોતાના **આર્ય** બંધુઓને ફસતા બચાવવામાં આ મંડળના બંધુઓ પોતાની યથાશક્તિ, તન, મન, અને ધનથી પુરૂષાર્થ કરે છે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની તેઓ માન કે આબરૂ વધવાની અભિલાષા રાખતા નથી. આવા મંડળોના ફેલાવાથી ભારતભૂમિના લોકોની આંખો ઉઘડી છે અને તેઓની **નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ચૈતન્યજ્ઞાન** સંબંધી ઉન્નતિ થતિ ચાલી છે. **ભ્રાતૃભાવનો** ખરો હેતુ જાણ્યા પછી હિંદ ભૂમિના આપણા દેશી ભાઈઓ પોતાના દેશની દુઃખદ સ્થિતી મટાડવા દેશોદેશ વિચારો ચલાવવા લાગ્યા છે એટલુંજ નહીં પરંતુ ખુદ પશ્ચિમના લોકો આપણા દેશના લોકોની થતી દુર્દશાપર લક્ષ આપી તે દુર કરવાનાં સાધનોમાં સમતિ આપતા થયા છે. આ **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવનો** યોગ નહીં તો બીજું શું ? જેઓ, આપણને જંગલી અજ્ઞાન અને **આર્ય પૂર્વજોનાં શાસ્ત્રોને** ઠઠા મશ્કેરી જેવા ગણી હસી કાઢતા તેઓ આજે આપણા હિતૈષી અને પ્રેમની નજરથી જોનારા અને **આર્ય** વિદ્યા અને શાસ્ત્રોને આજે ખરા રૂપમાં માન આપવા તત્પર થતા જાયછે. તેઓજ દેશીઓને **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવનો** ઉપદેશ કરવા મેદાન પડ્યાછે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેઓ આપણી ભૂમિના ચારે ખુણામાં પરદેશી નારીઓ અને પુરૂષોનો ખુદ જાતે અનુભવ મેળવી તેનું રક્ષણ કરવા તત્પર થઈ રહ્યા છે. હવે દેશીઓએ અરસ પરસ ભાવ. વિરોધી ભિન્ન મનુષ્યોની પોતાની ભુલો દુર કરી છે. **આત્મજ્ઞાન** આ કારણથી મહાત્માઓ અને ઋષિમુનિઓએજ સંપાદન કર્યું હતું તેવું તેઓને આ **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળે** પુરવાર કરી આપ્યું છે. વળી આવું જ્ઞાન સાધારણ બુદ્ધિના પુરૂષોથી મેળવી શકાતું નથી પરંતુ **ભારતભૂમિના મહાત્માઓની પૂર્ણ કૃપાથીજ** સંપાદન થઈ શકે છે. કે જે જે મહાત્માઓએ આ અવિદ્યા સંસારના

ઉપદ્રવો અને જંજાલોનો ત્યાગ કરી જંગલો અને પર્વતોની ગુફાઓમાં વાસો કરેલો છે તેઓજ આ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવી શકયા છે. મિથ્યા અપવાદીઓ અને શાસ્ત્રોના મૂળતત્વજ્ઞાનનું અવલોકન કર્યાવગર આવા ઉત્તમ હેતુના મંડળ તરફ ધિક્કાર ઉપજાવે તેવી વર્તણુકો ચલાવેછે અને જુદી જુદી નિંદાઓ કરેછે તે-વાઓ તરફ ખરા સત્યાગ્રહી પુરૂષોએ તો લક્ષ આપવું જોઈતું નથી. જુવો કે આપણે સાધારણ જ્ઞાન મેળવતાં મેળવતાં વરસોનાં વરસો અને મોટી મોટી મુસીબતો વેઠવી પડેછે તો અગાધ શક્તિરૂપ ધરાવનારૂં અને પવિત્ર શા-સ્ત્રોનું જ્ઞાન શું કાંઈ સેહેજમાં મેળવી શકાતું હશે? જ્ઞાન મેળવવા માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઇએ છીએ? પ્રથમ તો તેણે **કામ, ક્રોધ, મોહ** અને **લોભરૂપી** પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલા શત્રુઓને જીતવા જોઈએ છીએ. સદાચરણી અને સદ્બુદ્ધિનાં આચરણોથી ચાલવું જોઈએ છે. આથી બી-જો કયો મત, પંથ કે રસ્તો છે કે મનુષ્યને સદ્વૃત્તિ અને સન્માર્ગના રસ્તા-પર ચઢાવી સંસારની પ્રવૃત્તિની જાળમાંથી છુટવાનાં સાધનો મેળવતાં શિ-ખવે? એક મનુષ્ય યાત્રાએ જઈ ત્યાં પોતાની દુષ્ટ બુદ્ધિએ પાપ કર્મો કરે; બીજો દેવમંદિરોનાં પવિત્ર સ્થાનોમાં દુરાચારથી વર્તે ને પછી પોતાને લાભ ન થતાં દેવસ્થાનોની નિંદા કરે તો તેમાં દોષ કોનો? વાસ્તે **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** રાખવા વગરનાં સર્વ ફોકટનાં ફાંફાં છે. **ભ્રાતૃભાવ** કેળવનારાએ નિંદાખોરો તરફ કદી પણ નજર ફેંકવાની જરૂર નથી; પરંતુ પોતાના સદ્વર્તનના દાખલા બીજાઓને આપવાની જરૂર છે. આપણે **આર્યાવર્તથી** ઉતરી આવેલા **આર્યાકુલોત્પન્ન** કેહેવાઇએ છીએ. તેઓ જો પોતાનો લુટાઈ ગએલો ખજાનો પાછો મેળવવા પ્રયત્ન નહીં કરશે તો બીજા કોણ કરશે? **"ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણો"** એ કેહેવતને અનુસરી આપણી કીર્તિ આપણે હા-થેજ સંપાદન કરવાની આપણી ફરજ છે. દરેક માણસે જાતે યાદ રાખવું જોઇએ છે કે, તેના માથાપર પોતાનાં ભલાં અને બુરાં કર્મોની ઓઢી વત્તિ જવાબદારી આપવાનું વાદળ દરેક પળે પળે ઘેરાયલું છે. પવિત્ર મહાત્મા-ઓની આજ્ઞાઓનું ઉલ્લંઘન જેણે કર્યું તો જરૂર અશુભ ફળના માઠા પરિણામો આપણને ચાખવા પડવાના છે. માટે **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** રાખી અંતે શુભ ફળ મેળવવા હમેશ તત્પર રેહેવું યોગ્ય છે. કાળ ઘણો

અમૂલ્ય છે. તે પોતાનું કામ કરવામાં કદી પછાત પડતો નથી, પરંતુ આપણે પછાત પડીએ છીએ. ગઈ ઘડી પાછી હાથ આવતી નથી તેવો અમૂલ્ય વખત મિથ્યા રમતગમતો, નાશવંત તૃષ્ણાઓમાં કદી પણ ગુમાવી દેવો જોઈતો નથી; પરંતુ કાંઈ નહીં ને કાંઈ જાણી લેવા અને સત્યશોધક થવા હમેશ તત્પર રહેવું યોગ્ય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આપણાથી પોતાનું જે સાર્થક થાય તે કરવામાં મચ્યા રહેવામાંજ ફાયદો છે. વ્યાવહારિકપણાથી જાતીભેદ છે તેની સાથે ધર્મનો સંબંધ નથી. હું ઉંચ અને બીજો **નીચ** એમ ગણી અદેખાઈ અને તિરસ્કારની નજરે જોવામાં ખરા **ભ્રાતૃભાવનાં** લક્ષણો ગણાતાં નથી. નીચમાં જન્મ થયો તેથી શું થયું ? આપણે પાછળ જણાવી ગયા છીએ કે **"સર્વ મનુષ્યપ્રાણિપર પ્રીતિ રાખવી જોઈએ તેજ ઈશ્વરપર પ્રીતિ રાખ્યા સમાન છે."** સર્વની ઉત્પત્તિનું સ્થાન એકજ છે. રોગ, શોક, મોહ, જન્મ, મરણ સર્વ મનુષ્યોનેમાટે સરખાં છે. દરેકના અંતઃકરણમાં **સદ્‌વિચાર** અને **વિવેકબુદ્ધિ** હોય છે અને તેને ઈશ્વરના મંગળભાવનો આભાસ મળ્યો હોય છે. એક માણસને બીજા કરતાં કાંઈક વધારે જ્ઞાન મળ્યું, વધારે સાધુત્વભાવ મળ્યો પરંતુ તેજ ભાવના અંકુરો દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં વ્યાપેલા હોય છે. જેમ મોટા થવાનું બીજ બાળકમાં છે તેમ દરેકમાં મહત્વનું બીજ મુકેલું છે; પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી આવરણનેલીધે તે મંદમતિનો થઈ બેસે છે. દરેક **પરમાત્માનો** પુત્ર છે અને તેની અનંતકાળની ઉન્નતિનો અધિકારી છે. જ્યારે આમ છે તો **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવનો** ધર્મ સ્વાભાવિક રીતે નિષ્પન્ન (સાબિત) થાય છે. કદાચ મોટા મોટા સમર્થ વિદ્વાનોને માન આપો તો તેમાં હરકત નથી પરંતુ તેજ વખતે બીજાપર **ભ્રાતૃભાવની** નજર રાખવાનું ભુલી જવું જોઈતું નથી. પોતાના હાથે જેટલો પરોપકાર બને તેટલો હમેશ કરવા રહેવામાંજ ફાયદો છે. ખોટા અભિમાન અને ડોળઘાલુપણાથી દૂર રહી કોઈની અવગણના કે તુચ્છકાર કરવો નહીં. આપણે સર્વ મનુષ્યો એકજ પિતાના પુત્રો, તેના રાજ્યની પ્રજા, તેના અનંત ઐશ્વર્યના અધિકારી છીએ, માટે સર્વ લોકોએ **સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ** અને **સમભાવથી** ઐક્યતા રાખી એક બીજાથી હળીમળીને ચાલવામાં અને એકબીજાના કલ્યાણમાં મચ્યા રહેવું એજ મોટી ફરજ અદા કર્યા બરોબર છે. સત્યધર્મનો ઉપદેશ એવો છે કે **પરમાત્મા** આપણો પિતા છે અને સર્વ મનુષ્યો તેના પુત્રો છે માટે ભાઈઓ છીએ. દરેકને તેના **અમૃતનો** રસ પિવાનો અધિકાર છે. આવા ઉપદેશની સર્વ જીવનપર અસર થવાથી તમારૂં કાર્ય થઈ તેના શુભ ફળ મેળવ્યા વગર રહે-

વાશે નહીં. એકના ઉદ્યોગથી કાંઈ થતું નથી માટે સર્વ એકઠા મળીને સત્ય સનાતન ધર્મનું અવલંબન કરશો તો પરમાત્માની કૃપાથી પરિણામે મંગળ થશે. **પરમાત્મા** સર્વ **આર્ય** બંધુઓની તેવી શુભ ઈચ્છા પૂર્ણ કરો.

સમભાવ કેમ થાય તે સંબંધી સૂચના.

જ્યાંસુધી મારૂં તારૂં વગેરે જેટલી જુદાઈ છે તે ગઈ નથી ત્યાંસુધી એકપણું થતું નથી. આ અહંપણું જવાને માટે વિચાર, વૈરાગ્ય તથા સત્સંગ જોઈએ. હમેશાં જ્યારે જ્યારે અહંપણાને લીધે આપણાથી ભિન્ન વસ્તુઓમાં જુદાઈ જણાય ત્યારે ત્યારે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે તે વસ્તુમાં વાસ્તવિક રીતે શું જુદાઈ છે? અને જેમ જેમ આપણે અંદર ઉતરતા જઈશું તેમ તેમ આપણી ખાત્રી થશે કે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે કંઈ પણ ફેરફાર નથી પણ બધાથી વસ્તુઓ એકજ છે, તથા તેઓ એકજ વસ્તુની વિભૂતિઓ છે. આકાશ મુળે એક છે તેને આકાશ, ઘટાકાશ, મઠાકાશ વગેરે જુદાં જુદાં નામ આપીએ છીએ, અથવા માટી એક છે અને તેને જુદાં જુદાં નામ આપીએ છીએ. જેમકે ઘડો, કોડીયા, બિન. આમાં આપણે વિચાર કરીશું તો માલુમ પડશે કે આમાં મુખ્ય તત્વ એકજ છે અને જોવામાં જુદા છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી સઘળી વસ્તુ એકરૂપે જણાશે. જ્યારે સર્વ એક વસ્તુમય લાગશે અને એક છે એવો દૃઢ બોધ થશે ત્યારે હું, તું, તે, વગેરે ક્યાં રહેશે. બીજા કોણ રહેશે અને બીજા કોણ? વળી જેનો હું બીજો છું તેનો હું બીજો છું. વાસ્તવિક રીતે તેઓ એક છે. **શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં** પણ કહ્યું છે કે '**દરેક ભૂતોમાં એક હું આત્મા રહ્યો છું અને મારામાં બધાં ભૂતો રહ્યાં છે, એ પ્રમાણે બધું એકસરખી રીતે યોગી જુવે છે.**' જ્યારે સર્વ વસ્તુ દરેક એક આત્મામય છે ત્યારે પછી દ્વેષ શું રહે છે અને દ્વેષ કરવાનો કોનો રહે છે. વાસ્તે આવી સ્થિતિ લાવવાને માટે દૃઢ અભ્યાસની જરૂર છે. તથા દરેક દરેક વસ્તુ ઉપરનો પ્રેમ કાઢી નાંખવો જોઈએ. આ પ્રમાણે યત્ન કરનાર પુરૂષમાં **ભ્રાતૃભાવ** તો શું પણ તેથી વધારે અદ્વૈતસ્થિતિ એટલે સર્વ પોતેજ છે એવું જ્ઞાન થઈ શકે. **તથાસ્તુ**

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

तत् सत् परमात्मने नमः

अहिंसा परमो धर्मः

ભ્રાતૃભાવ.

ભાગ ૨ જો.

આત્મજ્ઞાનની મધ્યમ સ્થિતિ.

ચારિત્રશિક્ષા.

मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति ॥

ચારિત્રાભિલાષીઓ!* આ શિક્ષાવાક્યનું અંતર્મુખ† થઈ મનન કરો. એ વાક્ય કામદુધાની પેઠે તેના સેવન કરનારાઓના સુમનોરથોને પરિપૂર્ણ કરનાર છે. જગતમાંહેના ઉત્તમ પ્રકારનાં સુખોનું ઉપાદાનકારણ છે. ચારિત્રધારકોના મસ્તકમાં માન્યતાના મુકુટરૂપ છે. વિદ્યાભિલાષીઓનું ભૂષણ

* ઉન્નતિની આશા રાખનારાઓ. † અંતઃકરણની નજરથી.

છે. સર્વ ધર્મોનું રહસ્ય છે–નહિ કે સંસ્કૃત શબ્દો છે તેથી એકલા આર્યધર્મનુંજ છે. મિત્રો! ચારિત્રસમાજમાં સ્તંભરૂપ ઉપરની ત્રણ શિક્ષાઓના અનુભવજન્ય જ્ઞાનવિનાના માણસોને તીક્ષ્ણ આંખો છતાં પણ શિષ્ટાચાર્યોએ* તેમની નષ્ટ ચક્ષુમાં ગણના કરી છે.

અભિપ્રાય ગુઢ છે. ચારિત્રવર્તિઓ તો તેના અપૂર્વ આનંદના લ્હેરામાંજ જગત સત્યતાથી અનુભવે છે, પણ તે સુખનો લેશ જેને સમાગમના અને સત્‌સંગના આનંદથી ક્ષણભર નિમગ્ન કરી જોયો નથી, તેને તો એકાગ્રતાવિના સમજવો દુર્ઘટજ છે. એમ કેમ? વાકયભાવ તો સ્પષ્ટ છે, શબ્દ શોધકને તુરતજ જણાયછે, છતાં સમજવો મુશ્કેલ કેમ? આવો પ્રશ્ન કર્યા પેહેલાં બંધુ! જરાક એકાગ્રચિત્તથી આ ગુઢ આદેશરૂપી ચંદ્રકાન્ત મણીવરનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી, તેને હૃદયપ્રદેશની ગુહામાં યંત્રતંત્રના બળથી ગોઠવી, તેમાંથી ઝરતા અમૃતરસના સ્વાદનો અનુભવ કરી, અખંડાનંદ પ્રાપ્ત કરી,, આપ્તકામ બની અમર થા! તથાસ્તુ.

પ્રથમ તો શબ્દભાવજ સારી પેઠે સમજ. मातृवत् परदारेषु—**સ્વપત્ની** શિવાય–દેવ, ગુરૂ કે ઇશ્વિરસાક્ષિથી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલી અર્ધાંગની શિવાય–અન્ય ભોક્તાઓના ઇશ્વિરસાક્ષી ગ્રહણ કરેલા અર્ધાંગનાદિ ભોગ્યપદાર્થોના ભોક્તા થવાની દુરાશા ન રાખ, અને તે દુરાશાનો ત્યાગ કરી તેમના સામું **માતૃભાવ**ની દૃષ્ટિથી જો. **ભાવ શું?** શિષ્ટપુરૂષની પ્રતિજ્ઞા છે કે એજ તારો ચારિત્રનિયમ તારા સુખનો ઉત્પાદક છે. એથી આગળ વધી બીજું વાકય જો, કેમકે પ્રથમ સુખનો તને અનુભવ થયો. જેપ્રમાણે **પરપત્ની**ને માતૃવત્ નીરખે તેજપ્રમાણે परद्रव्येषु लोष्टवत्—**પરદ્રવ્ય**ને લોષ્ટવત્ (ધૂળ જેવું) જાણ. અને જો એટલા પૂર્ણ સુખના અર્ધાંશનો તેં અનુભવ કર્યો તો આગળનું ત્રીજું વાકય आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यतिના અનુભવથી પૂર્ણાનંદ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને તું શક્તિમાન થઇશ. પછી તને ત્રિલોકના સુખની પણ અપેક્ષા રેહેશે નહીં. પણ કયારે? અધવચમાંથી એમ માની બેસતો નહીં. જ્યારે તને પૂર્ણ અનુભવ થશે ત્યારેજ **અખંડાનંદ** પ્રાપ્ત થશે.

* ઉચ્ચ લોકોના આચરણ પ્રમાણે વર્તનારા.

મિત્ર! જ્યાંસુધી ઉપરના ચારિત્રની દૃષ્ટિથી તેં જગત્ જોયું નથી ત્યાંસુધી ચારિત્રધારકે તને ચક્ષુથી દેખતાં છતાં નષ્ટચક્ષુ ગણ્યો છે એ સારી પેઠે યાદ રાખજે. દેખતાને આંધળો કહેવો એ વિપરીત વચનની ઉપેક્ષા કરીશ નહીં. વિચાર કર અને સત્પુરૂષના વાક્યપર, તેની પરમાર્થ પ્રતિજ્ઞા તરફ શ્રદ્ધારૂપ વૃત્તિના અંકુરથી જો. ચારિત્રવાક્યોના અનુભવજન્ય જ્ઞાનથી આ વિષયના મથાળે અંકિત થએલા મહાવાક્ય "ભ્રાતૃભાવ"નો અપરોક્ષાનુભવ તું કરી શિષ્ટપુરૂષોના પ્રમાણપત્રકમાં નામાંકિત થઈ શોભીશ.

ક્ષણભર ચિત્તને રોક અને ઊંડા ઉતરી વિચાર કર કે જગત્માં માણસ માત્ર, અરે! પ્રાણીમાત્ર શું શોધે છે? શાનેમાટે આટલી બધી ધાંધલ ચાલે છે, શામાટે પ્રાણીમાત્ર અનેક ઈચ્છાથી અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કરી અનેક કાર્યોને જન્મ આપેછે, અનેકનો નાશ કરેછે, અનેકને રમાડે છે, અનેકને રડાવેછે, અનેક પ્રકારના પ્રપંચો કરાવે છે? આખું જગત્ એવા એક ક્યા પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે તનમનથી પ્રયત્ન કરેછે? મિત્ર! એક બે અક્ષરેજ પોતાની પાછળ આખા જગત્ને દોડાવ્યું છે, અને જેના આધિન થઇ આખું જગત્ ક્રિયા કરેછે તે "સુખ" છે. સુખ એ પદાર્થ એવો છે કે, જગત્માં કોઇ એવું પ્રાણી. પશુ, પક્ષી, ભૂચર, ખેચર, જળચર, સ્થાવર-જંગમ, મનુષ્યપ્રાણી, દેવ, ગંધર્વ, દૈત્ય–ઠેઠ બ્રહ્મલોકથી રસાતળપર્યંત નથી કે જે તેની અતિ ઉત્કંઠાથી ચાહના નહીં કરતું હોય. પણ ક્યાં રાગી કે વિરાગી સમગ્ર જગત્ કેવળ એક સુખનેજ ચાહેછે. સુખ સિવાય કોઇ અન્ય પદાર્થની ચાહના કરી તેમાં પ્રવૃત્ત થતુંજ નથી. મિત્ર! તારા પ્રત્યે મારા દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રતિજ્ઞા કરી હું જણાવું છું કે જો આ સમગ્ર જગત્માંહેથી તીવ્ર (તીક્ષ્ણ) બુદ્ધિના યોગે જગત્ના તત્ત્વને યથાર્થ નીરખનાર કોઇ પણ વિદ્વાન એમ કહે કે, સમગ્ર જગત્ સુખને-ચાહાતું નથી. એવો સિદ્ધાન્ત કરે તો મારી સમૃદ્ધિ, મારો દેહ તેની સત્તાને સ્વાધિન કરી, જગત્માં આજસુધી નહીં નિરખેલા તેના નવા સિદ્ધાંત માટે તેને આધિન થઈ જીંદગી ગુજારૂં. બીજું શું કહું!!! અર્થાત્ સિદ્ધાંત એ છે કે સર્વ કોઇ સુખનેજ ઇચ્છે છે.

હવે જેને માટે જગત્માંહેનાં અગણિત મનુષ્યપ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ ચાલેછે, તેને ઉત્પન્ન કરવાના રસ્તા પણ અનેક હોવા જોઇએ. કેમકે મનુષ્ય

મનુષ્ય અને જીવ જીવ પ્રત્યે ઉપાધિભેદથી સ્વાભાવિક રીતે **સુખ** ઉત્પન્ન કરવાની પ્રવૃત્તિ ભિન્ન ભિન્નજ થઇ જાય છે. અને એ રીત જગતમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. અનાદિ કાળથી ચાલતા આ સંસારમાં અભેદસ્વરૂપે એકજ **સુખ** હોવા છતાં અનેક મનુષ્યોના અનેક વૃત્તિભેદથી અનેક પ્રકારનાં **સુખો** જણાય છે. અને તે વૃત્તિભેદથીજ તે એક છતાં અનેકરૂપે દેખાતાં **સુખને** પ્રાપ્ત કરવા અનેક રસ્તાઓ નિકળેલા છે.

આ અનેક રીતે **સુખ** પ્રાપ્ત કરવાના અનેક રસ્તાઓ જોનાર મનુષ્ય-પ્રાણીમાંથી, કેવળ ઇશ્વરના અનુગ્રહથી મનુષ્યોના સુખસ્વરૂપ દેહ ધારણ કરી, એકજ વસ્તુમા એકજ **સુખ** દર્શાવનાર પુરૂષ ઉત્પન્ન થાયછે. અને સકળ પ્રાણિઓને ઇચ્છેલાં **સુખો** સેહેલાઇથી પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ દર્શાવી, તે **સુખનો** અનુભવ કરાવી અનેક પ્રાણીઓને **સુખદાતા** હોવાથી તેમની અનેક વૃત્તિઓના સમૂહને એકરૂપ બનાવી પોતાની વૃત્તિને સ્વાધિન કરેછે. જે સર્વે પ્રાણીઓનાં સુખને ધારણ કરનાર થઈ જે નિયમ પ્રવર્તાવેછે તેજ **ધર્મ** છે, અને તેજ ઉત્તમ પુરૂષ ઇશ્વર તરીકે પુજાઈ ધર્મધારક તરીકે માન્ય થાયછે. સર્વે કોઈ પોતપોતાના ઇષ્ટને માન્યની દૃષ્ટિથી શું કરવા જુવેછે? તે **સુખદાતા** છે તેથીજ. એનો અનુભવ અજ્ઞાનીયો દુઃખ સમયે ઈશ્વરને આરોપ મુકી દુર્વચન બોલેછે, તેથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

ધર્મ જે છે તે, તે તે ધર્મની દરેક પ્રજાને **સુખ** બનાવવાનો રસ્તોજ છે અને સુખ પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે ધર્મ પાળનારાઓએ અવશ્ય તેતે ધર્મના નિયમો પાળવાજ જોઇએ. શ્રદ્ધાભક્તિ તે નિયમો પ્રમાણે વર્તન કર્યાશિવાય તેને **ધર્મની** કે **સુખની** પ્રાપ્તિ થનીજ નથી. માટે **સુખેચ્છુઓ**(સુખના ઇચ્છનારા)એ અવશ્ય ધર્મનું પાલન કરવું જોઇએ. **સુખ** પ્રાપ્ત થવા માટે જે નિયમો બાંધ્યા છે તે **ધર્મશાસ્ત્રો** કેહેવાય છે.

નિત્યસુખ કેમ પ્રાપ્ત થાય એ રસ્તો સર્વે કોઇ શોધેછે અને તે રસ્તો **ધર્મ** બતાવે છે. એ **નિત્યસુખ** પ્રાપ્ત કરવાને માટે કેટલાક નિયમો જે સંસારિક **નીતિ** કહેવાયછે તે **નીતિ** છે. અને તે નીતિના નિયમો પ્રમાણે સંપૂર્ણ રીતે વર્તવાથી તે **સુખ** તેને પ્રાપ્ત થાયછે. જે ઉત્તમ નીતિ (સદાચાર) છે, તે ઉત્તમ સુખનો ભોક્તા થાયછે. નીતિભંગથી અનિત્ય સુખોની પ્રાપ્તિ અને ક્લેશ ઉત્પન્ન થાયછે.

ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત થવા માટે જે ઉત્તમ નિયમો છે, તે નિયમો પાળનારને સેહેલાઇથી પ્રાપ્ત થતાં ક્ષણિક, ક્લેશજન્ય સુખો તરફ જતાં પોતાની વૃત્તિને રોકી ઉત્તમ નીતિને રસ્તે ચડાવવાની જરૂર પડેછે. અને જો તેપ્રમાણે તે વર્તે છે તો તેથી તેને તે ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થાયછે, એ જગતના દરેક માણસને અનુભવસિદ્ધ છે.

જે ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાને ઉત્તમ નીતિની જરૂર જણાવી, તેમાંહિની મુખ્ય મુખ્ય તો દુનિયાના દરેક ધર્મના નિયમોમાં હોયછે અને તે નિયમો સમગ્ર જગતને એક સરખી રીતે માન્ય હોયછે.

ચોરી ન કરવી, **વ્યભિચાર** ન કરવો અને સર્વ મનુષ્યપ્રાણિપર **દયા** રાખી **ભ્રાતૃભાવથી** વર્તવું. આ સર્વે ધર્મોનાં મૂળતત્વોનો સર્વસાધારણ નિયમ છે. નહિ કે કોઈ અમુક ધર્મનોજ છે. અને તે ઉત્તમ નીતિ, ઉત્તમ સુખદાતા છે તે વાત સર્વેને અનુભવસિદ્ધ છે. વિવેકી પુરૂષોને તો જણાયુંજ હશે કે આ ત્રણ મહાનિયમોની દરેક ધર્મ પાળનાર વિવેકીને તેપ્રમાણે વર્તન કરવાની કેટલી આવશ્યકતા છે.

વ્યભિચાર ન કરવો, કેમકે **દુઃખદાતા** છે તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે અને તેથી વિવેકી પુરૂષો તેમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી. ધર્મથી જે પોતાને પ્રાપ્ત છે તેનો યોગ્ય ઉપભોગ કરી, પરપદાર્થો તરફ ચોરી કે વ્યભિચારની દૃષ્ટિથી ન જોવું એ ન્યાયપુરઃસર છે અને આ મહાનિયમો દરેક માણસને **સુખ**પ્રાપ્તિમાટે પાળવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આ બે નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવાથી પ્રત્યક્ષ રાજપ્રજાથી પ્રાપ્ત થતાં દુઃખો જોઇ તેમાં ઘણાકો તો પ્રવૃત્ત થતા નથી. જેઓ ઉલ્લંઘન ન કરી યથોચીત (મનમાનતા) આ ધર્મનિયમો પાળેછે તે નહિ પાળનાર કરતાં ઉત્તમ ગણાય છે એજ પ્રથમ તો તેમને જગતની તરફથીજ **સુખ** છે. એ ચારિત્ર અંશધારકો માનપાત્ર ગણાય છે અને પરિણામે ઉત્તમ સુખના ભોક્તા થાયછે.

પણ જે **ભ્રાતૃભાવ** અથવા **આત્મભાવની** મધ્યમ સ્થિતિ છે તે ઉપર દરેક માણસનું લક્ષ ઓછું જાયછે. વિચારદૃષ્ટિથી જોઈએ તો ભ્રાતૃભાવમાંજ ઉપલા નિયમોનાં સુખનો અંતરભાવ છે. જો સુજ્ઞજન **ભ્રાતૃભાવ**જ યથાર્થ સાધે તો ઉપલા બે નિયમો એને વિના પ્રયત્ને સાધ્ય (સિદ્ધ)

થાયછે. જેને પોતાનો **આત્મબંધુ** જાણ્યો તેના ઘરમાં **ચોરી કે વ્યભિચાર** કરવાની તેની ઇચ્છા થાય? નહિ. કદીજ નહિ. એવો કોઇ નર અધમ નથી કે જેને એવી કુઇચ્છા પ્રાપ્ત થાય. અને પોતાના બંધુપ્રત્યે જેને એવી ભાવના થઇ ત્યારે જાણવું કે તેને બંધુભાવના થઇજ નથી. માટે ઉત્તમ ચારિત્રાભિલાષિઓએ **ભ્રાતૃભાવ** સંપાદન કરવાની પ્રથમજ જરૂર છે.

તે નિયમમાં પ્રવૃત્ત થતાં પહેલાં **ભ્રાતૃભાવ** એટલે શું, એ પ્રથમ સમજવું જોઈએ.

ભ્રાતૃશબ્દમાં **ભૃ** ધાતુ છે અને તે **ધારણ, પોષણ**ને અર્થે વપરાયછે. બીજો વર્ણ પ્રત્યય છે. અર્થાત્ એ કે જે પોષણ કરે તે **ભ્રાતૃ** કહેવાય છે. પોતાના ભૃત્ય (ભાઈભાંડુ) સમુહને પાળી, પોષી, યથોચીત ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર **ભ્રાતૃ** છે, વ્યવહારમાં **ભ્રાતૃ**શબ્દનો એવો ઉપયોગ થાયછે. પરમાર્થમાં **ભ્રાતૃ** શબ્દ **આત્માર્થે** છે.

ખરો **આત્મભાવ** ઉત્પન્ન થવો એ અત્યંત શુદ્ધ અંતઃકરણવિના થતો નથી અને એવો ભાવ જેને પ્રાપ્ત થયોછે તે કૃતકૃત્ય છે. કેમકે એને જે **આત્મભાવ**નું અખંડાનંદ **સુખ** છે તેના આગળ ઇંદ્રના વૈભવનું સુખ તુચ્છ છે. **સુખ** કે **દુઃખ** એ કાંઈ વાસ્તવિક પદાર્થ નથી. તે કેવળ અંતઃકરણેજ રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન કરેલાં છે. જગતનો કોઈ પણ પદાર્થ **સુખદાતા કે દુઃખદાતા** છેજ નહીં. **સુખ કે દુઃખ** કેવળ પોતે પોતાનેજ ઉત્પન્ન કરેછે. જો પદાર્થ દુઃખ કે સુખરૂપ હોય તો જે પદાર્થથી એકને સુખ થાયછે તેથી સર્વેને સુખ થવું જોઈએ અને જે પદાર્થથી એકને દુઃખ થાયછે તેથી સર્વેને દુઃખ થવું જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી. જે પદાર્થ એકને સુખરૂપ છે તે બીજાને દુઃખરૂપ ભાસેછે અને બીજાને દુઃખરૂપ ભાસેછે એ ત્રીજાને સુખરૂપ ભાસેછે. અર્થાત્ જગતની અંદરનો કોઈ પણ પદાર્થ કોઇને સુખદુઃખનો હેતુ નથી, પરંતુ તે પદાર્થોસંબંધી પોતાનું અનુકૂળ (ફાવતું) અને પ્રતિકૂળ (નહીં ફાવતું) જ્ઞાન સુખ-દુઃખનો હેતુ છે. એ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ જ્ઞાન એ એક અંતઃકરણની **વૃત્તિ** છે અને તેના સ્ફુરણથીજ અનુકૂળમાં રાગ-પ્રીતિ અને પ્રતિકૂળમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થાયછે. અને રાગદ્વેષદ્વારાએ, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ જ્ઞાનરૂપ કે વૃત્તિરૂપ અંતઃકરણજ સુખ-દુઃખનો હેતુ

છે. માણસ બાહેર સુખ શોધે છે, તે તેને કોઈ કાળે પ્રાપ્ત થવાનું નથી; પરંતુ સુખ-દુઃખનું જે કારણ છે તેને કબજે કરી લે તો તેના સ્વાધિન થવાથી નિરંતર અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરી અમર થાય! પણ એ પ્રાપ્ત થવું ઘણું કઠણ છે. કેમકે અનેક જન્માંતરના બહિર્મુખ(અજ્ઞાન)વૃત્તિના સંસ્કારોએ એવી તો તેની ઉંડી જડ ઘાલી છે કે તેને મૂળસહિત ખોદી કાઢતાં કેટલાક જન્મો સુધી પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર પડેછે. અને ઉત્તર પુણ્યના સંસ્કારોના પૂર્વપૂર્વના પુણ્યના સંસ્કાર કારણ થઈ પરિણામે પાપસંસ્કાર માત્રનો નાશ થઈ કેવળ સ્વચ્છ સ્ફટિક (નિર્મળ મણી)ના જેવું પ્રથમ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સમયે જેવું પોતાનું સ્વરૂપ હતું તેવું થઇ **આત્મચૈતન્યથી બ્રહ્મભાવને** પ્રાપ્ત થઇ ત્રિલોકનાં સમગ્ર સુખ જેના સામે તુચ્છ છે એવા અલૌકિક સુખનો અનુભવ તે **મહાત્મા** કરેછે. તે ધીર પુરૂષ પૃથ્વી રસાતળમાં જાય કે આકાશમાં ઉર્ધ્વ ગમન કરે, સમુદ્રો વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી સમગ્ર જગત્‌ને એકદમ બોળી નાંખે, પર્વતો ફાટી પડે, જળપ્રલય થાય, અગ્નિપ્રલય થાય કે કાં તો સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ઇંદ્રનાં જેવાં દરેક માણસને વિલાસ સુખો પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે તો સહજતર હર્ષશોકથી રહિત પોતાના **સ્વરૂપાનંદમાં** ડુબી ગએલો જરાક પણ ડગતો નથી. આવા પ્રકારનો **બ્રહ્મભાવ** પ્રાપ્ત થવો એ પુણ્યવિના અપ્રાપ્ય છે. તોપણ વ્યવહારિક દૃષ્ટિવાળાઓને **આત્મજ્ઞાનની મધ્યમસ્થિતિ બ્રાતૃભાવથી** વ્યવહારિક સુખો ભોગવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાયછે. એકજ ઈશ્વરની રચેલી આ સૃષ્ટિમાં સૌ કોઈ એકજ ઈશ્વરની કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલા પદાર્થો ભોગવતાં છતાં, અંદર રાગ-દ્વેષ રાખી **બ્રાતૃસુખનો** નાશ કરેછે એ અતિ શોકજનક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર વાત છે. કેવળ અજ્ઞાની જેને, આ સૃષ્ટિ એ શો પદાર્થ છે તે સમજવાની શક્તિજ નથી, તેને આ **બ્રાતૃભાવ** કંઈ અસર કરી શકશે નહીં, કેમકે તેના સમજવામાં તેના અંતઃકરણે મોટી મોટી ભૂલોનાં મૂળ ઘાલ્યાં છે પણ જેને વ્યાવહારિક કુશળતાના બોધ સાથે કંઈ પણ ધર્મનો અંકુર છે તેને **બ્રાતૃભાવ** સહેલથી સુખ આપશે. તે સમજવાથી સમજશે કે નદી-નાવનઃ સંયોગની પેઠે પ્રાપ્ત થએલી આ સૃષ્ટિની અંદરના પદાર્થો આસ્વાદ-વાઈઆંડું સર્વે આંખ મિંચાણી નથી ત્યાંસુધી છે. પછી "मन्दीरने नवनदो-नेह किंचिदस्ति" આંખ મિંચાયા પછી કોઈ કોઈનું નથી, તો શામાટે એ

કના પ્રત્યે રાગ અને બીજા પ્રાણિપ્રત્યે દ્વેષ કરવો જોઇએ. જો દ્વેષ ક
વાથી કાંઈ ફળશ્રુતિ પ્રાપ્ત થતી હોય તો તેપણ આંખ મિંચાણી નથી
સુધી છે. પછી તો ચાર દિવસના ચટકામાં કરેલાં સત્યાસત્ય, દ્વેષાદ્વેષ
ફળ ઉપાડવા પરમાત્માની હજુરમાં દાખલ થવું પડશે, અને પોતપોતા
સગાં ભ્રાતૃઓ એક જગતનિયંતા મહાપિતાથી નિર્માણ થએલા ભ્રા
ઓમાં પરસ્પર ભ્રાતૃદ્રોહ કરવાની શિક્ષાને માટે તે મહાપિતાએ નિર્મ
કરેલો દંડ ભોગવવો પડશે. તો શામાટે જેની આજ્ઞા પાળવાની પ્રતિ
આપી જેની ઈચ્છાથી મારા પ્રારબ્ધવશાત્ સુખો કે દુઃખો હું ભોગવું
તેમાં મારા અન્ય ભ્રાતૃઓ પ્રત્યે મારે દ્વેષની નજરથી જોવું જોઇએ? નહિ
હું તો સદાય ભ્રાતૃભાવજ રાખવાની મહાપિતાની આજ્ઞાથી બંધાયે
ભ્રાતૃઓનો પ્રેમ મેળવી-જગતકર્તા મહાપિતાનો પણ પ્રેમ-અનુગ્રહ
પાદન કરીશ, કે જે અનુગ્રહથી મારી હમણાની સ્થિતિ કરતાં ઉત્તમ
ઓત્પાદક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને હું શક્તિમાન થઇશ. જે પુરૂષની કિંચિ
પણ આ સૃષ્ટિના પિતા તરફ દૃષ્ટિ થએલી છે તેને ખરો હેતુ સમજાવાથી
પ્રમાણે તેની સુનિશ્ચય ધારણા થાયછે, અને એ ધારણાના બળથી તે ભ્રાતૃ
ભાવથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાયછે તેનો ભોક્તા થાયછે. વળી સજ્જન હોય
તે વિચાર કરેછે કે "જો હું સર્વ પ્રાણીમાત્ર તરફ એહની દૃષ્ટિ રાખી કે
ઇનો પણ દ્વેષ નહિ કરતાં ભ્રાતૃભાવ રાખીશ તો હમણાં મારો જે વ્ય
હાર ચાલેછે તેને કંઈ નુકસાન પહોંચે છે કેમ? જો નુકશાન પહોંચતું હો
અથવા બીજી કોઈ પણ વ્યવસાય પ્રાપ્ત થતી હોય તો મારે એહદૃષ્ટિ
રાખવી? આવો સજ્જનનો વિચાર તેના અંતઃકરણમાં ઉઠતાં તેના પ્રશ્નો
સમાધાન આવી રીતે કરેછે અને પ્રેમસંબંધી પોતાનો અનુભવ શોધેછે.

"મારી સ્ત્રી, મારાં પુત્રપુત્રીઓ, મારાં માતાપિતા, અને મારાં સગ
સ્નેહીઓ પ્રત્યે મારો જે પ્રેમ ઉમળકો છે તે તેમને સુખનો હેતુ છે
દુઃખનો હેતુ છે? નિશ્ચય કરશે કે સુખનો હેતુ છે. સુખનો હેતુ કોણ
તેમના ઉપરનો મારો **પ્યાર.** ત્યારે નિર્ણય થયો કે તારો **પ્યાર** તને સુખ
આપેછે, તારાં સગાંવાલાં કે સ્ત્રીપુત્રાદિ સુખ આપતાં નથી. અને જેટલ
જેટલાં સગાંવહાલાં અને કુટુંબ સ્નેહીવર્ગ ઉપર તું પ્રેમની નજરથી જુ

પેછે, તે સઘળાં તને અભયદાન આપનાર થાયછે. કેમકે તેં એમને પોતાના ગણ્યા તેથી તેમના તરફથી ભય થવો એ વાત તારૂં મનજ કબુલ કરતું નથી. પરંતુ નિર્ભય બની તેમના મનને તારા મનને સાદૃશ્ય પ્રેમી તું બનાવેછે. કેમકે તારો પ્રેમ જોઈ તેઓને તારા ઉપર પ્રેમ ઉપજેછે, એટલે તારો પ્રેમજ તેઓના તારા પ્રત્યેના પ્રેમનો ઉત્પાદક છે. સાર એ છે કે, જેવી રીતે પોતાનાં શરીરસંબંધી સગાંવહાલાં તરફ પ્રેમની નજરથી જોવાથી તે તારા પ્રત્યે પ્રેમી થઈ સામો તને પ્રેમ આપેછે તેમજ અન્યપ્રત્યે પણ પ્રેમ આપવા લેવાનો એજ નિયમ છે. સર્વ દુઃખમાત્રથી મુક્ત થઈ અભયદાન પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ પણ પ્રાણિમાત્ર તરફ પ્રેમની દૃષ્ટીથી જોવું તેજ છે. એ તો સિદ્ધજ થયું છે કે પ્રેમ આપ્યાથી પ્રેમ પમાય છે, પ્રેમથી પ્રેમ મળેછે. સમાન ધર્મોનુંજ સંમિલન થાયછે. વિરોધ ધર્મોનું સંમિલન થતુંજ નથી. બીજાના સંબંધે આપણા અંતઃકરણમાં ભિન્નભાવ છે તો સામાના અંતઃકરણમાં પણ ભિન્નભાવજ છે. જો ભલાં કે શરીરસંબંધીઓજ સુખ આપનાર હોય અને બીજાંના તરફથી પ્રેમ ન મળતો હોય તો જે પુરૂષની પોતાની સંકલ્પ અને ગુણવાન સુંદરી છે તેના પ્રત્યે તેનો પોતાનો પ્રેમ ન હોવાથી તે તેને પ્રેમનું સુખ આપતી નથી પણ તે તેને દુઃખરૂપજ લાગેછે, કેમકે તેના પ્રત્યે તેનો પ્રેમ તેને પ્રેમી બનાવવાને પ્રવૃત્ત થયો નથી માટે વસ્તુતઃ પોતાનોજ પ્રેમ, પ્રેમ મેળવી આપેછે. અને પોતાનુંજ દુઃખ, દુઃખ મેળવી આપેછે, અન્ય કોઈ સુખદુઃખ આપતુંજ નથી. પાપીની દૃષ્ટિએ જગત પાપી ભાસેછે. દ્રોહીને જગત દ્રોહી ભાસેછે. ભિન્નતાવાળાને જગત ભિન્નતાવાળું ભાસેછે. જેમ કમળાના રોગવાળાને પોતાના નેત્રદોષ છતાં સકળ પદાર્થો તેને પિતવર્ણુંજ ભાસેછે તેમજ પોતાનાજ દોષથી બીજો દોષિત જણાયછે. પોતાનીજ સર્વે પ્રત્યેની સુખ દૃષ્ટિથી સર્વત્ર સુખ છે અને જગત્ પ્રત્યેની આ પદાર્થ મને ભયનો હેતુ છે, દુઃખનો હેતુ છે એવી દૃષ્ટીથી તે પદાર્થ તેને ધારણા પ્રમાણેજ ફળ આપેછે. પદાર્થ કાંઈ દુઃખ આપતો નથી તે પદાર્થપ્રત્યેની તેની એવી ધારણા તેને દુઃખ આપેછે. માટે હું જો સમગ્ર જગતને ભ્રાતૃભાવની દૃષ્ટિથી જોઈશ તો સમગ્ર જગત્ પણ મારા તરફ ભ્રાતૃભાવની દૃષ્ટિથી જોશે. હું સૌનું સુખ ઇચ્છિશ તો સૌ મારૂં સુખ ઇ-

રહેશે. હું પોતે સુખરૂપ અને હું પોતેજ દુઃખરૂપ છું. માટે સમગ્ર જગતનો પ્યાર મેળવી સમગ્ર જગતના પ્રાણીમાત્રના ભિન્નભિન્ન અંતઃકરણોમાં રહેલા મારા પ્રત્યેના સુખના અંશો ભેળા થઈ હાલના કરતાં કોટિગણું જે સુખ મને પ્રાપ્ત થાય તેની શામાટે મારે હાની કરવી જોઇએ? મારે પોતે પોતાનેજ શામાટે દુઃખનો હેતુ થવું જોઇએ? શામાટે સમાન ધર્મોના સંમિલન થવાના મહાનિયમનું ઉલ્લંઘન કરી વિરૂદ્ધ ધર્મ આદરી સ્વતઃ દુઃખાબ્ધિ (દુઃખદરીયા)માં ડુબકાં મારવાં જોઇએ?”

સમજુ અને વિવેકી શાણો પુરૂષ આ પ્રમાણે પોતાના અંતઃકરણને સમજાવી સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં એક સમાન દ્રષ્ટીથી પોતાનો **આત્મા** સમજી **ભ્રાતૃભાવ** રાખી વર્ત્તે છે. અને તેથી તે જગતમાંહેના પ્રાણીમાત્રનો **ભ્રાતૃભાવ** વહોરી અનેક ઘણાં સુખનો અનુભવ કરેછે. સકળ જગત્ તેને પોતાને નિર્ભય ભાસેછે કેમકે એ કોઇને ભયનો હેતુ હોતો નથી. કારણના ગુણોજ કાર્યમાં હોય છે. અહો! સર્વદા સુખદાયી આ મહાનિયમનું માણસો શામાટે ઉલ્લંઘન કરતા હશે! અહો! સુખ પ્રાપ્ત કરવાની આ કેટલી સુગમતા છે? જગતમાં આ મહાનિયમના જેવી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની કોઇ સુગમ રીતિ છે? નહિજ.

અરે! ભૂલ તે કઇ થોડી ઘણી? પોતે શત્રુ અને પોતેજ મિત્ર છતાં માણસો બાહેર ભટકી હજારોને કાપેછે, વાઢેછે, ઘર બાળેછે, અને ગરીબ બિચારાં નિરપરાધી પ્રાણીઓને છિન્નભિન્ન કરી નાખેછે. અહો! આ અજ્ઞાન તે કેવું!! એજ એ અજ્ઞાનવશાત્ દુઃખો પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાયછે. તેઓ પણ શોધવા જાયછે તો સુખ પરંતુ મુર્ખાઇને લીધે દુઃખજ પ્રાપ્ત કરી બેસેછે અને સર્વદા ક્લેશમાંજ કુટાય છે. કેમકે જે પદાર્થો તેને દુઃખ આપતા નથી તે પદાર્થોના સામું દુઃખની ભાવના કરી તેમના સામું તેમનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરેછે, પણ વિનાકારણે દ્વેષ કરવાથી તેને દ્વેષજ પ્રાપ્ત થાયછે-અર્થાત્ ક્લેશજ પ્રાપ્ત થાયછે. અહો! આ શી મૂર્ખાઇ!!!

હે વિચારવાનો! જગતમાં કોઇ સ્થળે **દુઃખ** છેજ નહિ. સર્વત્ર **સુખ, સુખ ને સુખજ** છે. **દુઃખ** માત્ર અજ્ઞાનની દ્રષ્ટિથીજ દેખાય છે. ઊંડો વિચાર કરો! કેવળ હું કહું તેટલા ઉપરથીજ તમે માની બેસશો નહિ. જો તેમ

માની બેસશો તો તમારા પોતાનાથી ઉત્પન્ન થએલી દ્રઢતાનો અભાવ હોવાથી પરિણામે તમારૂં તે માનવું તમોને દુઃખકારક થઈ પડશે. કારણ કે વ્યવહારના અનેક સંયોગો વચ્ચે તમારા સ્વતઃસિદ્ધ જ્ઞાન અને દ્રઢતાવિના તમારૂં માનવું સમૂળ નાશ પામશે અને વળી પાછા દુઃખનું દુઃખ દેખશો. જો તમે વિચારવાન છો તો શામાટે વિચારની હાની કરોછો? તમારા વિચારનો ઉપયોગ કરી ઘણાજ ઊંડા ઉતરી એક વખત આ સુખના નિયમનો અનુભવ કરો અને પછી કહો કે તમોને શું લાગ્યું? ખોટું **સુખ**, દુઃખ ક્યાંઈ છેજ નહિ, અને જ્યાંસુધી દુઃખનો અંશ પણ જણાય છે ત્યાંસુધી તમોને **ભ્રાતૃભાવના** નિયમનો પુરો અનુભવ થયો નથી એમ નિશ્ચય કરી સમજવું. આ વિષય ઘણોજ ગૂઢ છે. તે કેવળ સાજ વિચાર કરવાથી સમજાય તેમ નથી. **આર્ય ઋષિમુનીવર્ગોએ** નિરંતર એકાંત સ્થાનોમાં રહી, અંતરમાં ઘણાજ ઊંડા ઉતરી વર્ષોના વર્ષો પર્યંત તેના શોધન માટે મથન કર્યું છે અને આ સુખોત્પાદક મહાનિયમ આપે હજારો વર્ષો થયા તેમનાં પુસ્તકોમાં વિચારવાનની દૃષ્ટિએ જ્યાં ત્યાં તરી આવેલો દૃષ્ટિએ પડેછે, આધુનિકશાસ્ત્રો શોધજ એ કરેછે એટલુંજ નહિ પણ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોનું રહસ્ય તેનાં સૂત્રોનું એકસરખી રીતે બોધન કરેછે. અહો! **ભ્રાતૃભાવનો** અપાર મહિમા છે. અને તે જે જાણેછે તેજ જાણેછે તે પ્રાપ્ત કરવાને જેણે પુરૂષાર્થ નથી કરેલો તેને તેના અપૂર્વ મહિમાની ખબર પડતી નથી. જે પુરૂષ સુખ ચાહતો હોય તેને આ નિયમ અંગીકાર કર્યાવિના ચાલે તેમ નથીજ. **ભ્રાતૃભાવ એટલે સ્નેહ-પ્રેમ-સમદૃષ્ટિ** તેવિના કોઇને પણ કોઈ પદાર્થ સુખરૂપ લાગતોજ નથી. ધનનું સુખ જેનેછે તેને ધનઉપર પ્રેમછેજ તે ધન સુખ આપેછે. તેના પ્રેમવિના તે ધન તેને સુખ આપતું નથી. કોઈ સમયે મનુષ્ય કોઇનુંમાં "લાગ્યોઈએ" એવું વાક્ય તેના ઉપરનો પ્રેમ જેડી કહેછે તે સમયે તે પૈસો તેને તેના તુરતમાં સુખ ઉત્પન્ન કરેછે કે દુઃખ? દુઃખ. એ દુઃખ તેને તેના ઉપરથી પ્રેમ ઘટવાથી ઉત્પન્નજ પ્રાપ્ત થયું. જ્યાંસુધી તેનાઉપર તેનો ભાવ હતો કે પ્રેમ હતો ત્યાંસુધી તે તેને સુખરૂપ લાગતો હતો. પ્રેમ ઉતરવાથી દ્વેષ થયો. અને તે સાથેજ તે પદાર્થ તેને દુઃખરૂપ લાગ્યો. આ સઘળું સંસાર ભિન્ન ભિન્ન છતાં તેના અંતઃકરણમાં

એટલા એકી વખતે થાયછે કે તેના અંતરનું કંઈ માપ કરી શકાતું નથી. કારણ કે ક્ષણમાં કોઈ સંકલ્પથી સુખ અને ક્ષણમાં કોઈ સંકલ્પથી દુઃખ ભાસેછે. હવે એ જે સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ ભાસ્યું તેજ કેટલા સમયમાં? તેનો સમય પણ નક્કી કરી શકાતો નથી તો એ સંકલ્પની અંદર જે પ્રેમનો અભાવ, દ્વેષ અને દુઃખ અને પ્રેમનો ભાવ, રાગ અને સુખ ભાસેછે. એ ત્રિપુટીનો સમય શી રીતે નક્કી કરી શકાય? અર્થાત્ એ ત્રિપુટી એકજ અનન્તક્ષિણ પલકાળમાં નાશ થાયછે. આ રીત સુખ દુઃખ કેમ ભાસેછે તેમાટે છે કે સુખદુઃખનું સ્થિત્યંતર કેમ થાયછે તેનામાટે છે. સુખનો સંકલ્પ થતાં તેની સાથેજ કેટલી ક્રિયાનો આરંભ થાયછે અને દુઃખનો સંકલ્પ થતાં તેની સાથેજ કેટલી ક્રિયાનો આરંભ થાયછે તે સમજવામાટે છે. પણ એ સમજવામાં વિવેકીને સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં એક અગત્યનું સાધન થાયછે.

સમજવાનું એ છે કે **સુખદુઃખ** વસ્તુતઃ કોઈ પદાર્થમાં નથી પણ તે પોતાની દૃષ્ટિમાંજ ભરેલા છે અને સુખ પ્રાપ્ત કરવાના ખરા નિયમથી અજ્ઞાન હોવાનેલીધે અવિવેક પ્રાપ્ત થઈ દુઃખ દેખાય છે. સર્વ પ્રાણિમાત્ર મિત્ર છે ત્યાં શત્રુ જણાયછે. આમ એકજ સુખરૂપ વસ્તુમાં અવિવેકથી ભેદ પ્રાપ્ત થવાથી પરિણામે ભેદ જણાએલા પદાર્થો ભયરૂપ અને દુઃખરૂપ ભાસેછે. સુખ પ્રાપ્ત કરવાને ફક્ત જે અવિવેકવૃત્તિ છે તેનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. અને તે વૃત્તિનો ત્યાગ થવાની સાથેજ **ભ્રાતૃભાવ**ની બીજીવૃત્તિ સ્ફુરી નિકળે છે જે સુખના સાગરરૂપ છે. અને એ યથાર્થ તે **ભ્રાતૃભાવ** અનુભવાય તો પછી તે અનુભવ કરનારની મહાનુભાવમાં ગણના થાય છે.

રે! જરા વિચાર તો કરો! સત્ પુરૂષો ચારિત્રવાન થવાનો નિરંતર બોધ કરેછે તે શામાટે? તમોને તેટલાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય તે અર્થેજ. તમોને કહેતા આવ્યા છે કે તમો ચારિત્રવાન થાઓ. કોણ પુરૂષ, કયો ધર્મવેત્તા, કયો ધર્મપ્રચારક, કયો તત્વજ્ઞાની, એમ કહી શકશે કે ચારિત્ર એજ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો સીડીરૂપ રસ્તો નથી? મહાનુભાવ ચારિત્રધારકો કે જેમણે **ભ્રાતૃભાવ**નો યથાર્થ અનુભવ કર્યો છે તેમણે આપણાઉપર પ્રેમની નજરથી એવું દુઃખદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરાવી આપણને સુખ તેટલાથી પ્રાપ્ત થાય તે અર્થે વિચારોને અનુભવ ચારિત્રના રૂપમાં જણાવ્યો છે. જુદા જુદા

પ્રકારના સદ્‌ગુણો એ એક **ભ્રાતૃભાવ** ઉત્પન્ન કરવાનાં સાધનોજ છે. શુદ્ધ અંતઃકરણવિના એકદમ **ભ્રાતૃભાવ** પ્રાપ્ત થતો નથી માટેજ મહાનુભાવ **મનુ** મહારાજે મનુસ્મૃતિ અ૦ ૬ શ્લોક ૯૨ માં કહ્યું છે કેઃ—

> धृतिः क्षमा दमो स्तेयं शौचमिंद्रियनिग्रहम् ।
> धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणं ॥ १ ॥

એ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં **ભ્રાતૃભાવનાં** દશ લક્ષણો જણાવ્યાં. વિચાર કરી જુઓ. **ભ્રાતૃભાવ** સાચવવામાં એ દશે નિયમોની કેટલી આવશ્યકતા છે. **ભ્રાતૃભાવમાં** **ધીરજની** તો પ્રથમજ જરૂર છે. કેમકે તે પ્રાપ્ત કરવામાં તરેહ તરેહનાં વિઘ્નો તેનો નાશ કરે એવાં આવે છે પણ ધીરજવાન પુરૂષ ધીમેથી તેમનો નાશ કરી પોતાના નિયમમાં નિડર થઈ આગળ પ્રવર્તાવે છે. **ક્ષમાની** પણ બહુ જરૂર છે કેમકે **ભ્રાતૃઓમાં** કોઈથી કાંઇ અપરાધ થઇ ગયો તો ત્યાં **ભ્રાતૃભાવનો** ભંગ ન થાય તે માટે **ક્ષમા** રાખવાની અને **ક્રોધ** ત્યાગવાની જરૂર છે. તેમજ **શમ દમની** પણ એટલીજ જરૂર છે. મનમાં પોતાના ભ્રાતૃસંબંધી જરા પણ વિરોધી સંકલ્પ થાય કે તુરતજ તેને રોકવાના કામમાં શમનો ઉપયોગ થાયછે. તેવીજ રીતે **દમનો** પણ ઉપયોગ છે. **ભ્રાતૃઓમાં** **આચૌર્યવ્રત** પાળવું એ તો અવશ્ય છે. **પવિત્રતા** પણ તેટલીજ જોઇએ. **ભ્રાતૃભાવમાં** સારાસાર સમજવાની **બુદ્ધિની** પણ આવશ્યકતા છે. **સત્ય** તો અવશ્ય જોઇએ કેમકે **ભ્રાતૃભાવ** દર્શાવવાનું સ્વરૂપ તેજ છે. એમ એ દશે ધર્મો **ભ્રાતૃભાવ** સંપાદન કરવાનાં સાધન છે. જેણે **ભ્રાતૃભાવ** સંપાદન કર્યો છે તેણે સર્વ સંપાદન કર્યું છે. ઉત્તમ ચારિત્રધારક પુરૂષ તેજ કે જેના અંતઃકરણના ચારે ખુણાઓમાં **ભ્રાતૃભાવ** ભરપૂર ભરાઈ ગયો છે. પ્રાણીમાત્રનેવિષે જે **ભ્રાતૃભાવ** તેજ ભાવ પ્રાણિમાત્રનું સુખ તેના હૃદયમાં લાવી ભરેછે. તેજ **ભાવ** તેને જગત્‌નાં ક્ષણિક સુખોથી **પરદૈવીસુખ** પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન કરેછે. તેજ ભાવની મનુષ્ય હૃદયપ્રત્યે પરિપૂર્ણતા અને તેજ સમગ્ર સુખોની અવધિ છે. **પરસુખ** એજ છે.

જેને **સુખ** સંપાદન કરવાની ઇચ્છા છે, જેને ઉત્તમ ચારિત્રવાન્ થઈ સકળજગતના પ્રાણીમાત્રનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા છે, જેને જગત્‌કર્તાના અનુગ્રહથી અલૌકિક-પારલૌકિક સુખો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે, જેને

પોતાનું તથા જગતનું કલ્યાણ કરવાની શુભેચ્છા છે, જે ધર્મધારક થવાનું માનનીયપદ પ્રાપ્ત કરવા કામનાવાળા છે, જે જગત્ હિતેચ્છુ છે, જે સુખ શું છે એ સમજ્યા છે, જે દયાના અવધારણવડે કોમળ હૃદયવાળા થએલા છે, જે સૃષ્ટિરચનાના અદ્ભુત નિયમોનું આનંદદાયક અવલોકન કરવા ઇચ્છે છે અને જે આ દેહ ક્ષણભંગુર જાણી તેનાથી બની શકે ત્યાંસુધી મનુષ્યપ્રાણીનો પ્રેમ વ્હોરવા હોંશિલા છે તે સર્વ શુભ ઇચ્છાવાળાઓને તો **ભ્રાતૃભાવ** પ્રાપ્ત કરવાની અવશ્ય જરૂર છે. એજ **ભાવ** તેમના સમગ્ર શુભમનોરથોને પરિપૂર્ણ કરી આનંદાબ્ધિમાં મગ્ન કરશે. એજ તેમની શુભેચ્છાઓને જગતની નજરે ફતેહના વાવટાઓ ઉડાવતી દેખાડશે, એજ તેમના અંતરનેત્રોને સ્વરૂપાનંદનું ભાન કરાવશે. જે ભાન મહાપુરૂષાર્થથીજ પ્રાપ્ત થાયછે તે આટલેથીજ તેને કિંચિત્ અનુભવદર્શન કરાવશે. સમજો રે! સમજો મિત્રો! અને આ અપૂર્વ સુખોત્પાદક **ભ્રાતૃભાવ**નો અનુભવ કરો.

જો તમને જગત્નાં સુખોની ઇચ્છા હશે તો તે તમારા સંકલ્પની સાથે પ્રાપ્ત કરી આપશે. જે જે ઇચ્છાઓથી એ ભાવને તમે સેવન કરશો તે તે તમારી ઇચ્છાઓને એ **કામદુધાની** પેઠે ફળિભૂત કરશે. રે! વ્યવહારમાં **ભ્રાતૃભાવ** રાખવાથી કંઇક પ્રજાઓ અજીત પદ પ્રાપ્ત કરી બેઠી છે, ઉત્તમ પ્રકારના સુખો ભોગવતી થઇ છે, અને દરિદ્રતાને દુર કરી શ્રીમાન પુરૂષોથી દેશ દશે દિશાઓમા શોભાવ્યો છે તે **ભ્રાતૃભાવ**નોજ પ્રતાપ છે.

બંધુઓ! ચારિત્રધારકો! તમે **ભ્રાતૃભાવ** રાખતાં શીખો. જો **ભ્રાતૃભાવ** તમે યથાર્થ સેવી જાણ્યો તો પછી આ સંસારચક્રમાં કોઇ કાર્ય તમારે અવરોધ રહેતું નથી એમ સમજવું. જેવું તમે જગતને દેખશો તેવુંજ જગત્ તમોને દેખશે. સર્વ તમારા **ભ્રાતૃ**ઓ તો તમે સર્વના **ભ્રાતૃ** છો. બે ત્રણ ચાર ભાઇ હોયછે તો માણસને પર્વત ફાડવાની હિમ્મત આવી કાર્ય કરવા ઉત્સુક થાયછે, તો જેને સમગ્ર જગત્ **ભ્રાતૃ** છે, સમગ્ર જગત્ સ્નેહી છે, સમગ્ર જગત્ પોતાનું મિત્રમંડળ છે, તેને શું ન્યૂન છે? તેને શું અપ્રાપ્ય છે? તે જે ચાહે તે કરી શકે, તેને કાંઇ પણ અશક્ય નથી.

દુનિયામાં વિજય કરી ગયેલા અને ઇતિહાસના પૃષ્ઠોઉપર અધદિગ્વિજયવાળીનાં ગાનમાં ગવાતા મહાયોદ્ધાઓએ કોના બળથી વિજય પ્રાપ્ત

કર્યો હતો? એવો કયો પદાર્થ અને કઈ સિદ્ધિ તેમને પ્રાપ્ત હતી કે જેથી સમગ્ર જગત્ એની દૃષ્ટિમાંજું જેનાં વજનદાર શબ્દમાંજું વિના આનાકાનિએ માનની નજરથી જોઈ તેને આધિન થતું હતું. શું! મહાનુભાવ ચારિત્રધારકોનો એ સિદ્ધાન્ત નથી કે ક્રોધથી સંહાર કરી અધિષ્ઠાનતા (સર્વોપરી) પ્રાપ્ત કરનાર રાજા કરતાં પ્રેમથી વશ કરી પ્રેમથી પ્રેમ પામી અધિષ્ઠાતા થનાર પુરૂષ પુરૂષોત્તમ ગણાયછે. રે! યુદ્ધ કરનાર પણ જેના બળથી યુદ્ધ કરેછે તે સૈન્યપ્રત્યેના તેના અને તેના પ્રત્યે સૈન્યના સમષ્ટિ ભ્રાતૃભાવ સ્નેહ કે પ્રેમનુંજ બળ છે. મહાન સિકંદરને દિગ્વિજય આપનાર તેનો ભ્રાતૃભાવજ સિદ્ધ હતો. જુવો ને જરાક સૈન્યનો પ્રેમ ખસ્યો કે તુરત હિંદુસ્થાનનો વિજય કરવો છોડી તેને પાછું વળવું પડ્યું.

વળી પ્રેમ સંબંધી અખા ભગતે નીચેની કવીતામાં કહ્યું છે કેઃ—

"હાટે હાટે હીરાના ઢોય, કોઈ ખાટે કોઈ મુળગુ ખોય,
ધન હીરાતિયા જેણે વસ્તુ જોઈ, અખા પ્રેમના પાત્ર વડા નર સોઈ,
* * * * * * * * * *
પ્રેમ અલ્પ આનંદી સદા અલ્પાય, અખા પ્રેમાનંદનો પ્રવેશ ન થાય,
પ્રેમાનંદની ભક્તિ આકરી, વસમી વાટ મહા ખરેખરી,
કામ રહિત તે કામનો વેરી, તેનો જ્ઞાની પંડિતને ન લાધે દેશ,
પ્રેમાનંદી જ્યાં આવ ને વાય, અલ્પાનંદીને અલ્પકું જણાય,
અલ્પાનંદી પોતાને પ્રેમાનંદી લખે, જેમ વાંઝણી પુત્ર ખોળામાં રમે."

વળી પ્રીન્સીપાલ જોન કેર્ડ, પોતાના ફીલાસોફી ઓફ રીલીજીયન નામના પુસ્તકમાં પાને ૧૨૪ માં કહ્યું છે કેઃ—

"Of all that is meant by such words as love, sympathy, affection, trust, of all the treasure of moral ideas which are contained in our relations to the family, the community, the state, we should never if isolated in our own individuality, become the conscious possessors. Considered from a merely individualistic point of view, the social institutions amidst

which we live, are, every one of them, limits to our freedom. But considered from a higher point of view, it is just here, most of all that there is provided an escape from the narrowness and poverty of the individual life and the possibility of a life which is other and larger than our own, and which is most truly our own. For to be ourselves we must be more than ourselves. What we call love is, in truth, the finding of our own life in the life of another, the losing of our individual selves to gain a larger self."

John Caird. Philosophy of Religion P. 124.

"પ્રેમ, દયા, સ્નેહ, શ્રદ્ધા એ શબ્દોની વાસ્તવિક શક્તિનો, તેમજ કુટુંબ, જ્ઞાતિ, દેશ ઇત્યાદિ સાથેના સંબંધોમાં જે ઉત્તમ નીતિ સમાયલી છે તેનો, જો આપણે પડે એકલાંજ રહ્યાં કરીએ તો કદાપિ સાક્ષાત્ અનુભવ કરી ન શકીએ. કેવળ સ્વાર્થબુદ્ધિપરાયણ થઈ વિચારતાં જે સંસારસંબંધમાં આપણે રહીએ છીએ તે બધા આપણી સ્વચ્છંદ સ્વતંત્રતાને ઓછી કરવાવાળા છીએ. પણ જરા પરબુદ્ધિ કરી વિચારતાં એજ સંબંધદ્વારા મુખ્ય કરીને સ્વાર્થ બુદ્ધિથી થતા સાંકડા મનને મારવાનો, કેવળ એકલાં રહેવાના દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો, માર્ગ યોજેલો છે; અને કેવળ અહંપદયુક્ત સ્વપરાયણ જીવિત કરતાં ઉચ્ચતર અને વિસ્તીર્ણ જીવિત–ખરૂં પરમાધાર બ્રહ્મજ્ઞાન–તેમાં ભળવાનો સંભવ બતાવેલો છે. કારણ કે ખરૂં સ્વ રૂપ જાણવામાટે આપણે સ્વરૂપ કરતાં મોહોટાં થવું જોઈએ. જેને આપણે પ્રેમ કહીએ છીએ તે વાસ્તવિક રીતે, આપણા પોતાના જીવિતને સામાના જીવિત–મય બનાવવું એનું બીજું નામ છે, આપણા સ્વ રૂપનું ભાન, પરમાધાર રૂપના ભાનને માટે ભુલવાની વાત છે." પ્રીન્સીપાલ જૉન કેર્ડ–ફીલોસોફી ઑફ્ રીલીજ્યન. પા. ૧૨૪.

તેમજ આપણા મહાન વિદ્વાન, રા. રા. **મણીલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી. બી. એ.**, સામળદાસ કૉલેજના પ્રોફેસર; યુનીવરસીટીના ફેલો એમણે પોતાના **પ્રેમજીવન**ના ગ્રંથમાં **પ્રેમસ્વરૂપ** જે નિરૂપણ કર્યું છે તેમાંની કેટલીક અગત્યની કવિતા આ જગે વિશેષ અનુભવ થવામાટે ટાંકવામાં આવી છે.

પ્રેમસ્વરૂપ.

દીંડી.

પ્રીતિ પ્રેમ પહું જય જય જય વાણી,
અહો પ્રેમથકી પરમ આમ પામી,
શાંતરૂ પ્રાણનાથ આપતો સમીર,
કુસુમચંદ્રનો પ્રેમ શો ચકોર! ૧

પિતા પુત્ર માત પત્ની ને સંસાર,
હસે પ્રેમવડે દીપતો અપાર;
ઉદયો પ્રેમ હીરી જ્યારે સંસાર,
પરમાત્મની યોજના અપાર! ૨

પુરો પ્રેમાં અંશ પ્રેમનું જ અંગ,
સદા જીવતો પ્રીતિતણા તરંગ;
અને સાથ હરિ હાથમાં એક.
ગહન પ્રેમ આદ યોજના અભેદ. ૩

તારે અમૃતનું પાન કર્યું છે,
શાંતિ સેક રોમેરોમમાં અનેક;
અદ્ભુત પ્રીતિપાનનો કર્યો વિવેક.
ગહન, પ્રેમ! તારી યોજના અનેક! ૪

પશુ પ્રાણી સમુદ્ર સંપમાં ફરે છે,
વિવિધ ધારતણી યોજના કરે છે;
મનુજ દ્વન્દ્વ મનુજ દ્વન્દ્વ શું વણાય,
ગ્રહ, પ્રેમ! તારી કલ્પના જણાય. ૫

પ્રિયા પ્રીતમનું કે લીન થાય,
પિતાકૃતિથી ભાસતો સરાય;
જિમ કામ જિમ નિમ રૂપ ભાસે,
અયિ પ્રેમ! તુજ એકથી પ્રકાશે. ૬

નહીં દુઃખમય, પ્રેમ! શક્તિ તારી,
નિર્વિદુઃખ પ્રેમતેજ કે પ્યારી;
અયિ બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મપ્રેમ ખરું,
કોઈ રીતિ મતિ નિજના પ્રમાણું. ૭

આરંભે પ્રેમ એજ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, અથવા સર્વત્ર બ્રહ્મરૂપે જે સમજાય તેજ ખરો પ્રેમ એવું સિદ્ધ કરવા માટે આ ઉપોદ્ઘાત છે. પ્રેમ અર્થાત્ માયિકપ્રેમ તે પણ ખરેખરો ક્યારે થયો ગણાય છે કે જ્યારે પૂર્ણ અભેદ, કોઈ પણ બે વ્યક્તિનો, થઇ રહે ત્યારે. આવા અભેદનું રહસ્ય એ છે કે એક વ્યક્તિ પોતાનું દ્રવ્ય, ધન, માલ—સર્વસ્વ બીજી વ્યક્તિમય સમજે છે અર્થાત્ સ્વ અથવા અહંભાવ નીચોવીને કેવળ નિર્મૂળ થઈ જાય છે. ખુબી એ છે કે આવું થવા માંડ્યું એટલે બ્રહ્મભાવની છાયા પડવા માંડી. બ્રહ્મભાવનાને પહેલે પગથીએ ચઢાયું. શ્રીમદ્વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ પંચદશીમાં કહેલું છે કે યથા-સ્મુખે મલેલ્લસ્થિત પ્રતિબિમ્બનાત્ તેમ વિશ્વાનંદ પણ બ્રહ્માનંદનો અંશ છે, એટલે આવો અનેક પ્રેમ સમજવા માંડ્યો કે બ્રહ્મસમાધિનું પ્રાણાયામ હાથ આવ્યુ જાણવું. આવી ભક્તિ થવી એ એક રીતિનો વિરામ જ છે. કેમકે વિરામમાં પણ ત્યાગમાત્ર સ્વસંબંધનો જ છે. એકવ્યક્તિનિષ્ઠપ્રેમ ધીરેધીરે સર્વ વિશ્વને સમાન ગણવા યોગ્ય બની બ્રહ્મભાવમાં પર્યવસિત થાય છે. આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાંની મૂર્તિપૂજા, સુફીધર્મમાંની સાકીની ભક્તિ, વેદાન્તશાસ્ત્રમાંની ગુરૂભક્તિ એ સર્વ આવાજ કોઈ વિચારનાં રૂપાંતર છે.

કવીતાની ટીકા.

૧. કવી તે ઉદ્દેશ રાખી પ્રથમ માયિકપ્રેમથી વાત આરંભી છે. પુરંદરનાં મદાર જડવત્ પદાર્થોમાં જે પોમાનુયોગથી અવતાર નીપજે તેને પણ પ્રેમ માન્યો છે.

૨. સંસાર પણ પ્રેમ અર્થાત્ માયિક-સ્વાર્થપ્રેમ-થીજ ખરો છે. મનમાં જે મમતારૂપ પ્રેમ છે તેજ મા, બાપ, સંસાર સમજાવે છે; જ્યારે એ પ્રેમ નથી અર્થાત્ ખરેખરો અભેદપ્રેમ હોય છે ત્યારે તેમાંનું કાંઈ નથી. આમ પ્રેમ પણ માયિક ને શુદ્ધ એમ બન્ને પ્રકારે સોપાધિક માન્યો છે એ રહસ્ય છે. શાસ્ત્રપ્રણાલિકા પણ એજ

છે, સર્વે વસ્તુમાં તે વસ્તુ છે, (સત્) તે ભાસેછે (ચિત્) ને તે પ્રિય (આનંદ) એટલા અંશ બ્રહ્મનાજ છે. ને તેનાં જુદાં જુદાં નામરૂપમાત્ર જગત્ છે એટલે મિથ્યા છે. આમ સર્વે વિશ્વની સત્તા, તથા પ્રેમસ્વરૂપના બ્રહ્મને આધીનજ છે. આ પદમાં પ્રેમરૂપ બ્રહ્મસ્તુતિ કરી મંગલાચરણ કરેલું છે ને પ્રથમ પંક્તિમાં 'જય જય જય' એમ ત્રણવાર કહી સત્યોચ્ચારથી મંગલ પ્રાર્થ્યું છે.

૩. શુદ્ધ પ્રેમનો અધિકારી અને તે પ્રેમનું સ્વરૂપ જણાવ્યાં છે. પ્રેમસ્વરૂપ બીજી પંક્તિમાં છે કે તે કેવલ અભેદરૂપ છે; છતાં પણ ગહન છે એટલે ઝટ હાથ લાગે તેવું નથી કે તુરત સમજાય તેવું પણ નથી. એટલે અકલ છે. આવા પ્રેમનો અધિકારી મિનાજ પ્રેમમાં તન્મય હોય તે પણ તેવો તો નિત્ય મળતો નથી, કદાપિ પ્રેમનું નામ લેનાર ઘણા લોકને જુઓ તેમાં એકાદ મળે તો મળે. એવા અભેદરૂપ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માની દુર્લભતા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પણ કહેછે: મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે। યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ.

૪. એ અભેદપ્રેમપાનનો આનંદ કેવો છે? એથી કદાપિ મરણ થતું નથી એવા અમૃતનું પાન કર્યા બરોબર આનંદ રહેછે; આવા અમૃતને પણ સહજ ચાખી લીધું હોય તેમ નહિ, પણ છક પરિપૂર્ણ પાન કર્યું હોય તેવો આનંદ રહેછે. નહિ કે અમૃતનુંજ પાન કર્યું હોય, ને આમ થયું હોય, પણ તે પાન વિનાએ કેવલ અભેદજ્ઞાનથી એવું કૃત બનેછે માટે 'રહે' એવી ઉક્તિ વાસ્તવિકજ છે કે મરણ શબ્દ સંચિત તમામ ક્લેશ દુઃખાદિ જાણીને સ્પર્શ કરનારા નથીજ. અરે! વાસ્તવિક મરણ પણ તેનું નથીજ. મરણ એટલે શું? મરણનો મહાક્લેશ એકદમ સર્વેન્દ્રિય થાય એજ છે, તો એ નિત્ય થોડો થોડો ધ્યાન કરતે કરતે ધ્યાન કરવા જેવું કાંઈ પણ સંબંધી રહ્યો નથી-દ્વૈત પ્રેમમય અભેદમાં સ્થિત છે-તેને મરણ આવ્યુંજ છે, ને આવવાનું નથી પણ અથવા એજ પ્રેમપાનનો મહિમા બીજી રીતે જણાવે છે કે રોગોમાં જેમ કાંઈ ઔષધ પદાર્થનો ઉપાય અર્થાત્ ચિકિત્સા કર્યું હોય તેવો છે કે લૌકિક રોગથી એ શાંતિ, આનંદ અનુભવાય છે તેજ પ્રકારનો પણ તેથી ઉત્તમ કોઈ અપૂર્વ આનંદ બની રહેછે. માટેજ પ્રીતિપાનનો વિવેક અદ્ભુત છે; ને તેથીજ પ્રેમની યોજના અભેદ અને ગહન છે. અભેદ અને ગહન કહેવાનું તાત્પર્ય કે એવા પ્રેમના અનુભવમાં નિરંતર તેની તે વાતના મનનથી મન વિરસ થઈ જાય તેમ નથી, પણ એ આનંદમાં વધી અપૂર્વ-નવનવો અદ્ભુત-અભેદ જણાય છે

૫. જ્યારે આવા પ્રેમનું સ્વરૂપ કાંઈ જાણે પણ પ્રત્યક્ષ હશે કે નહિ? હા, એ ચિરદિન એ તેનુંજ ચિહ્ન છે, પણ પ્રત્યક્ષ ઝટ કરી રહેછે, કેવળ નિઃસ્વાર્થ ભાવથી તે ઉદ્ધારને માટે જે એ કાંઈક તેવા પ્રેમનો અર્થ છે, જ્યાં કાર્યનુસિદ્ધ પણ માલૂમ પડતાં આનંદનાં અનેકપ્રકાર થઈ આવેછે ને પણ તેજ પ્રેમનું પ્રમાણ છે. પ્રત્યક્ષ કેમ કલ્પના આવે તો તેમ નથી, પણ એ કલ્પના આમ પ્રત્યક્ષ, પ્રત્યક્ષ જણાય) સિદ્ધ થાય છે

૬. ભિન્ન ખાત ભરે હો પણ ભરે એક તે કેમ હોય? મિત્ર સાથે જુદો, બાપ સાથે જુદો, બ્હેન સાથે જુદો, સ્ત્રી સાથે જુદો એમ આપણે જોઈએ છીએ ત્યાં એક કેમ? મિત્ર ઉત્તરમાં લખ્યાયાંદી એજ દરાદરણ આપી શકુ છે કે રસ્તાભેદે ભિન્ન જેવો જણાયછે, બાકી પ્રેમ સ્વરૂપે તો એકજ છે. બ્રહ્મ માયાને સંયોગે ભિન્ન ભાસે પણ તેમ નથી. જુદા જુદા દેશમાં પ્રતિબિંબિત સૂર્ય જુદા જુદા જણાય પણ વસ્તુતઃ એકજ વ્યક્તિ છે તેમ સમજવું. ત્યારે એમ છે કે એજ સંસારાસક્ત મનની વૃત્ત છે કે પિતપુત્રાદિક સંબંધીને પ્રેમ માનેછે, પણ તે પ્રેમ નથી. પ્રેમ જામે ત્યાં દોષ પણ તેનો તેજ છે, ને સંબંધાદિભાવ તેની ઉપાધિ છે, તેનો બ્રહ્મરૂપને સ્પર્શ પણ થતો નથી.

૭. એમ પણ હો, ત્યાં સુખમાં દુઃખમાં કાંઈ વધે ઘટે કે નહિ? ઉત્તર કે ના. દુઃખમાં પણ એની કાન્તિ ઓછી નથી, ઉલટું દુઃખરૂપી તિમિર તો ખરા પ્રેમના તેજને વધતું દીપાવેછે. જેમ કોઈ સળગતી લાલટેનની આસપાસ અંધાર વીંટાવાથી તે વધારે દીપવા માંડેછે તેમ બ્રહ્મભાવાપન્ન જ્ઞાનીને અર્થાત્ શુદ્ધ પ્રેમીને સુખ, દુઃખ, વગેરે હોજ નથી. આમ બ્રહ્મ અને પ્રેમનું સર્વ પ્રકારે ઐક્ય પ્રતિપાદન કર્યું. ઉભય સ્વરૂપે એક પણ ઉપાધિવડે અનેક. ઉભયની પ્રાપ્તિ અભેદ જ્ઞાનથી, ઉભયનો આનંદ સમાન, ઉભય નિર્વેદ—ત્યારે સિદ્ધાન્ત કર્યો કે પ્રેમ ને બ્રહ્મ શબ્દજ જુદા છે પણ વસ્તુ એકજ છે, ઉભયની ગતિ, રીતિ, મતિ, કાંઈ જુદું નથી.

૨ શુદ્ધ પ્રેમનો વિરાગ.

પદ.

અમે વેરાગી વેરાગી,
અમમના વેરાગી રે શી,
રામનામ અખંડ ધુન લાગી—અમમના૦ ૧

આવા વેશે આવું પડે,
વિશ્વ વધુથી ભાગ્ય;
પ્રેમ ધર્યો છે ઉભર હૃદયો?
ક્યાં જાશે ક્યાં લાગ!—અમમના૦ ૨

પ્રેમતાન ચઢ્યું કોડું,
ઘરેમ ધુંક લાગી;
[illegible] પણ [illegible] સાથે,
[illegible] લાગી!—અમમના૦ ૩

[illegible] હૃદય ફાવે,
[illegible] રે શાને!
[illegible]
[illegible]—અમમના૦ ૪

[illegible]
[illegible]

મનની મમતા રે', નવ સમજે,
ને મૂરખ પસ્તાવે.—અમમના૦ ૫

આત્મભાવ સઘળે કર્યો જો કાંઈ,
આત્મારામની પ્રીતિ,
એજ ખરો અનુભવ પડ્યો માયા,
[illegible]!—અમમના૦ ૬

[illegible] દરિયર [illegible],
એમ કહે કોઈ રીતિ;
દરિયર [illegible] ન દેખે,
[illegible]!—અમમના૦ ૭

[illegible] નવ [illegible].
[illegible] ખરા વેરાગી.
[illegible] વિરાગ ન એક ક્ષણ મન,
તેજ વિભાગિ વેરાગી.—અમમના૦ ૮

અખિલ નિર્મળ [illegible] અવતાર,
એજ પરમ પ્રતિષ્ઠાન,
[illegible],
[illegible] ન રાખ—અમમના૦ ૯

આ પ્રમાણે માયાનું જુદા જુદા પ્રકારે વર્ણન કરી હવે તે માયાનું સ્વરૂપ તથા તે માયાનો ત્યાગ યથાર્થ સમજ્યા પછી ખરો વિરાગ કેવો થાય છે તેનું વર્ણન આવે છે. માયા વિષેજ આટલા પ્રકારાંતર કરી કરી લખવાનું રહસ્ય એ છે કે માયા તજવી કે સમજવી ઘણી દુર્ઘટ છે.

૧. જ્ઞાની કહે છે કે હું વૈરાગીજ છું. ભગવાં લુગડાં પહેરવાથી થયેલો નહિ, દીક્ષા લઇ અમુક સમ્પ્રદાયને વળગેલો એવો નહિ, કે નહિ ફક્ત મોઢા વખાનથી થયેલો, પણ અનાદિ કાલનો, જ્યારથી જન્મ્યો ત્યારનો વિરાગીજ છું. આવો વિરાગ ઉદય કેમ થયો તેનું કારણ કહે [illegible] કે રામ અર્થાત્ સર્વમાં રમી રહેનાર પરબ્રહ્મમાંજ લીનતા થઇ છે, ને તે અચલ, કદાપિ ટળે નહિ તેવી થઈ છે, એટલે બીજી વાત મિથ્યા છે. સર્વ વાત તેનેજ અધીન છે, ને તેમાં હું સ્થિર છું એટલે બીજી વાતનો વિરાગ સ્વાભાવિકજ છે. મૂલ બ્રહ્મસ્વરૂપ કદાપી રાગ પામેલું છે નહિ, સર્વદા વિરાગીજ છે.

૨. મૂલથીજ વિરાગી હોવાનું કારણ હવે યુક્તિપૂર્વક કહી બતાવે છે. આ જગતમાં જે વખત આવવું થયુ તે વખત મારી સાથે આ શરીર વિના કાંઇ હતું નહિ, તેમ જવામાં પણ તેવુંજ થવાનું છે, તો મારૂં મારૂં માની લીધેલુ તો કાંઇ પણ મારૂં નથી, એ સિદ્ધવાત છે; માટેજ મિથ્યા વસ્તુ બાજી, વચમાંની વાત, બધો માયાનો વ્યવહાર માંડ્યો તે મિથ્યા છે, સ્વપ્નવત્ છે, ત્રિકાલમાં સ્થિર રહે તેવો નિત્ય નથી. માયાનું સ્વરૂપ કહેતાં શ્રીકૃષ્ણભગવાન કહેછે કે अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥ अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ गीता ॥ માયા કેવલ મધ્યમધ્યજ માની છે, કેમકે ભૂત અને ભવિષ્યમાં ન છતા કેવલ વર્તમાનમાંજ તેની સત્તા મનાઈ છે. આમ માયા નિત્ય નથી, ને પોતે તો વિરાગીજ છે, ત્યારે પુછેછે કે હે સંતો ! હે જ્ઞાનના શુદ્ધ અધિકારીઓ ! તમે કદાપિ કદાપિ ચડીને તે માયાપર પ્રેમ કરી બેઓછો, તે શા ઉપર કરો છો ? એનો સ્વભાવ તો નિત્ય નથી, એ તો ઘડીમા ભાગે છે, ને ઘડીમા સાજી થાય છે. આવી મિથ્યા વાતપર મમતા કેમ કરો છો ? તમારૂં નિર્લેપ સ્વરૂપજ ઓળખી વિરક્ત રહો.

૩. દુનીયાંમાં પ્રેમ, અર્થાત્ આ, તે વ્યક્તિનિષ્ઠપ્રેમ, માણસને હેરાન કરે છે. જેવો પોતાના સ્વાર્થપર પ્રેમ હોય છે તેવો બીજાપર નથી હોતો, પણ તેથી તરતજ ઉતરતો પત્નીપર હોય છે. પણ વિચારવાન્ પુરૂષો જાણે છે કે એ પણ કેવલ સ્વાર્થની સંગી છે, એનેજ માટે, એની પ્રજાને માટે, કાળાં ધોળાં કરવાં પડે છે, એમ એ તો માણસની પછવાડે કષ્ટરૂપ થઈ પડી છે. મહા અનર્થ કરાવનાર ભૂતનીપેઠે વળગી છે. આમ વિચાર કરતાં કદાપિ પત્નીનો સ્વાર્થ સમજાઈ તેનાપર વિરાગ આવે, પણ જેણે આપણને જન્મ આપેલો અને જેના હાથમાં ઉછરેલાં તેના પરનો સ્નેહ કેમ તૂટે ? એમાં પણ વિચાર તો સ્પષ્ટજ છે, સર્વ સ્વાર્થનું સગું છે, કમાઈ લાવે તો દીકરો નહિ તો પથરો એ લોકપ્રસિદ્ધ છે, તો તે સંબંધમાં પણ લપટાઇ રહેવામાં માલ નથી. અહો ! એવાં કેવલ નિઃસ્વાર્થી જણાતાં માબાપ તેપણ સ્વાર્થ સાધે એ ખરેખર આશ્ચર્ય, ઉંધીજ ઠોકર છે ! પણ તેવી બાધાવિના ખરો વિરાગ થતો નથી.

૪. કહેવાનું તાત્પર્ય એમ નથી કે પતી, મા, બાપ, વગેરેને તજીને નાસી જાઓ; પણ એમ છે કે તેજ તમારા પરમસેવ્યનું સ્થાન છે એમ જાણી ભુલાવામાં ન પડો. એ સર્વ માયાનાં બંધન છે, તેની ઉપાસનામાં આસક્ત ન થાઓ, પણ ખરો પ્રેમ પૂર્ણ પુરુષ પરબ્રહ્મમાં બાંધો કે મોક્ષ થાય. આવા આશયથીજ કહેછે કે ભાઇ આવા સંબંધોમાં રતિ ને રતિ એવો અનુભવ જરૂર થશે કે જેથી મન ચોરાઇને મરી જવાય. પણ કોઇને કહેવાય નહિ; એમ હૈયાનાં બીજાર એવું દાઝશે કે કંઇ ગમે નહિ; આમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઇ. વિચાર કરતાં માયાનો ખેલ નકામો જણાવાથી મન ગભરાઇ રહે ને શું સાચું તે શોધે, પણ તેને કોણ બતાવે? આમ જ્યાં બીજાર દાઝયું ત્યાં ઓસડ કેમ લાગે, અને સાચી વાત કોણ જણાવે કે જેથી એ અંતરમાં આનંદ ઉદય પામે? માબાપ સગાં સંબંધી એ સંબંધોથી તો ખરે, રોગીએ ઉપાય મળવાનો નહિ, કેમકે એ તો મૂળ ઉપર દીપણ છે, એમના ખોટા સ્નેહથી ખરો પ્રેમભાવ સમજવાનો નહિ. માટે જે જે લોક એવી વાતોમાં લીન થયા છે તે કાચી બુદ્ધિના, પામર પ્રાણી છે એમ હે મુમુક્ષુઓ! નહી સમજશો.

૫. માતાપિતાદિકમાં કદાપિ સ્નેહ ભલે ન લાગો, પણ પોતે પસંદ કરી સમાનશીલવ્યસનવાળો ખરો પ્રેમી મિત્ર કર્યો હોય તેનાથી કેમ છુટાં થવાય? છુટા થવા ન થવાની વાત નથી, પણ તેજ તમારો ઈશ્વર એમ સમજવામાં ભુલ છે કેમકે તે શુદ્ધ-બ્રહ્મમય, પ્રેમમય હોય તો જુદી વાત, પણ તેમ નથી, તે પણ માયામયજ છે. એ વાત સ્પષ્ટ કહેછે કે તેઓ પણ માયાના સંગી છે, પોતાની વાતપર રોકાયલા છે, દુઃખ ટાળતા નથી, જન્મ ટાળતા નથી. ને સર્વદા આ મારૂં આ મારા મિત્રનું એમ માની જુદા ને જુદા રહી સ્વાર્થબુદ્ધિ બતાવેછે, ને સ્વાર્થપરાયણ હોયછે. વળી આવા સ્વાર્થ ઉપરાંત એવા અહંપદયુક્ત પણ હોયછે કે તારા મનની વાત ખરી, જેવી હોય તેવી સમજવા નથી ને તારે તો તારા મનમાંજ ગભરાવું પડેછે. આટલુંજ નહિ પણ વળી પોતેજ ડાહ્યા છે એમ સમજી તને મૂર્ખ પણ બનાવવા ચુકતા નથી આવા કેવળ મોહભાવ અને સ્વાર્થબુદ્ધિવાળા તે મિત્ર કેમ કહેવાય? એમાં પણ આસક્તી હોવી મિથ્યા છે

૬. ત્યારે શું દેહિકત્યાગ કરવાની ના કહેછે, ને વળી ત્યાગ કરે એવી યુક્તિઓ બતાવેછે ત્યારે સત્ય શું? સત્ય એટલુંજ કે પ્રેમ જો કરવો હોય તો બ્રહ્મસાથે કરો, અનિત્ય વસ્તુઓસાથે ને માયિક પદાર્થો સાથે ન કરો. તેની પ્રક્રિયા એ છે કે ચરાચરવિશ્વપર સમાન દિવ્યભાવ રાખો, સર્વને પોતાનાં જાણો ને એ સર્વાધાર ઈશ્વરપર-આત્મારામપર પ્રેમ રાખો વેદ, પુરાણ વગેરે શાસ્ત્રોનો તેમ જુદા જુદા મહાત્મા અને આચાર્યોનો એજ વાસ્તવીક અનુભવ છે-ખરો આનંદમાર્ગ એજ તેમણે શોધ્યો છે. તમે પણ તેમ કરો, ને તેમ કરતાં કદાપિ માયાના જોર ખોટું સારૂં કહે, ફાવે તિમ ગમે તે કરે, તો તેની લેશ પણ દરકાર ન કરો. કશાથી ડરો નહિ. પણ તેમાંજ આસક્ત ન થાઓ કેમકે એ જ્ઞાની છે તે कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित् करोति सः ॥ गीता ॥

૭. આમ કરવામાં તો ઘર વેચીને તીરથ કરવાની વાત થઇ, માટે એ ધર્મ કામનો નહિ. ઘર સાચવવું ને હરિભજન કરવું એ ખરો માર્ગ છે એમ કોઇ-ઘણા ધર્મસંપ-

હાથવાળા-બતાવે છે તે ઠીક છે. એ વાત ખોટી છે એમ જણાવ્યું છે: આમ હોયજ નહિ, કેમકે એને હરિ ઉપર ખરો પ્રેમ છે તે હરિવિના બીજું દેખનો નથી, ને હરિ તો સર્વત્ર છે, ત્યારે આ મારૂં ઘર ને આ હરિ એવો ભેદભાવ ક્યાં રહ્યો? સિદ્ધાન્ત એજ છે કે મોક્ષ કેવળ અભેદનો અનુભવ કરવામાં છે બીજા કશામાં નથી, ઘર ખાલી કરી કરવાની પણ વાત નથી, કેવલ ભેદનો તથા ન્યૂનાધિકતાનોજ નિષેધ છે.

આ કડીમાં સર્વ દ્વૈતવાદીઓના ખંડનની સુક્ષ્મ યુક્તિ કહી છે.

૮. ત્યારે ખરો ભક્ત, ખરો પ્રેમી, ખરો જ્ઞાની કોણ? જે અમે પ્રેમી છીએ એમ કહેતા ફરેછે તેવા રાગી લોક ખરા રાગી-પ્રેમી-નથી, એ તો એમ કહેછે તેટલામાંજ તેમનો સ્વાર્થ જણાઈ આવેછે, અમે પ્રેમી ને બીજા નહિ એ ભેદબુદ્ધિજ તેમનું અજ્ઞાન જણાવેછે; પણ ખરા પ્રેમી જ્ઞાની તો એજ કે જે વિરાગી છે અર્થાત્ જે પોતાના પ્રેમસ્થાન-બ્રહ્મ-સિવાય બીજા તમામને જાણતા સરખા પણ નથી, બધું પ્રેમસ્થાનમય દેખેછે, મારૂં તારૂં એપરથી વિરાગ પામ્યા છે. ભેદ એ શબ્દ સમજતા નથી. આવાનેજ વૈરાગી કહેવાતા હોય તો દુનીયાંમાં વૈરાગી થઈ ફરેછે તે કેવા? જેઓ રાગ અર્થાત્ પ્રેમ, અને વિરાગ-ત્યાગ-એ બેને એકરૂપે-ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે-નથી સમજતા તે તો દુનીયાંમાં ભીખ માંગવામાટે વેષ ધરનાર વૈરાગીઓ છે. ખરા વિરાગી તો પ્રેમીજ છે; કોઈપર પ્રેમ ન રાખતાં સર્વેને તજીને નાસનાર વિરાગી નથી એ તો કેવલ પેટને માટે ભમનારા છે.

૯. આપ્રમાણે હોવાથી સિદ્ધાન્ત કે નિર્વિકાર પરમાત્મા એજ પરપ્રેમાસ્પદ છે. તેનો પ્રેમ કરનાર મણિરૂપ અધિકારીઓને લોક પથ્થરરૂપ તો પણ ભલે. એમના કહેવા ન કહેવા ઉપર તે પ્રેમનો સંબંધ નથી.

---

૩ પ્રેમસ્થાન ક્યાં?

ગઝલ.

દીલતખ્તે જગો તારી કોઇએ પુરી નહિ,
દરદમ તમા પધારી દીલમાં સૂની નહિ.—દિલ૦ ૧
દુનીયાં મોતિ ભરી ભલે, ચીજે સુમાર્યો જન,
દો ભલે એ સૌ ચણીઃ આ દીલને પુરી નહિ.—દિલ૦ ૨
આવે રમાડું તુજને, બેસાડું સામે પાસ,
બેરવા હું જઉં ત્યાં, સુરતિ દીઠી નહિ.—દિલ૦ ૩
સુરતિને હું નમાવું, કામ શું તે સાથ?
એજ નેનોની મઝા, મુજને અધુરી નહિ.—દિલ૦ ૪
તું મળી હતી મુજને, રહી એક બે પળવાર,
ધા કરી દીલ કારી ગઇ રંગમાં પુરી નહિ.—દિલ૦ ૫
એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉં હું તારૂં નામ,
તું વિના કર્તારની ખુબી મને પુરી નહિ.—દિલ૦ ૬

આવ કે ના આવ તું, તું તુંજ આડે આમ,
છું હું એ ખુમારીમાં મને સબુરી નહિ.—દિવ્ય ૭

વિવેક, વિરાગ, શમાદિ ષટ્ સંપત્તિ અને મુમુક્ષુતા એ ચાર બ્રહ્મજ્ઞાન પામવાના સાધન કહેવાયછે; ને જેનામાં એ નહોય તેને બ્રહ્મજ્ઞાન સાંભળવાનો અધિકાર પણ કહ્યો નથી. આવાં સાધનોમાં પણ વિવેક અને વિરાગવિના તો નજ ચાલે એમ સુદૃઢસિદ્ધાન્ત છે. તો પરમવિરાગ પામી, જયે બ્રહ્મભાવનો પ્રેમ મનન અને નિદિધ્યાસનથી માની, તૈયાર થયેલા અધિકારીનો બ્રહ્માનંદ કહી બતાવેછે. વારંવાર કહ્યુ છે કે આ આનંદ અવર્ણ્ય છે, છતાં તેનું કાંઈક વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન છે. આટલે સુધી આવ્યા પછી મનોવૃત્તિને કેવલ નિર્મૂળ કરી બ્રહ્મભાવના દૃઢ થવા માટે વિવિધ માર્ગ છે. જડયોગ, પુરુષયોગ, ધર્મયોગ, ભક્તિયોગ, હઠયોગ, જ્ઞાનયોગ વગેરે ભિન્ન ભિન્ન અધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણેના ભિન્ન ભિન્ન યોગમાર્ગ કહાવેલાછે. એ સર્વેની વાત અનાદિકાલથી કેવલ ગુરુગમ્યજ રહેલી છે, ને તેમ હોવાનું કારણ પણ છે, કેમકે એવી સૂક્ષ્મ વાત શબ્દદ્વારા યથાર્થ કહી શકાતી નથી. અત્રે તે કહી બતાવવાનો પ્રસંગ કે સામગ્રિ કાંઈ નથી. પણ આ સ્થલે તેની સૂચના માત્ર કરી તે પછીના બ્રહ્માનંદનુંજ કાંઈક ભાન કરાવવા ધાર્યુ છે, એ વર્ણન ચતુ પ્રકારે કરી બતાવ્યું છે. માયાથી જુદા થઈ તેનો બ્રહ્મભાવ સમજી વિરક્ત થયેલા જ્ઞાનીની સ્ફૂર્ત ઉક્તિ પ્રથમ આવેછે (૯); પછી શુદ્ધ બ્રહ્માનંદ કેવલ અવાચ્ય છે તેનું વર્ણન તેના આનંદમાં મસ્ત થયેલાની ઉક્તિદ્વારા છે (૧૦); ને આખર અવર્ણ્ય છતે પણ કાંઈક વાદરા બતાવી શકાય એવી ઉપાસનાને યોગ્ય બ્રહ્મસ્તુતિ છે (૧૧). ગ્રંથસમાપ્તિ વખતે મંગલ પણ એમ પ્રકારાંતરે થઈ રહેછે.

૧. માયાનો બ્રહ્મભાવ થઈ રહ્યા પછી બોલેછે કે બાહ્ય દુનીયાંની નજરે મારાં માયિક સુખ મારાથી છુટી જવાં માટે હવે હું દુઃખી હોઈશ એમ તારું હશે. તેથી હું એમ કહું કે હે મારી પ્રિયા માયા! તેં જે જે આનંદ કરાવેલા તે તારી જમો મારા હિસાબની તખ્તાપર કોઈએ અદ્યાપિ પૂરી નથી, તને મુકયા પછી મને તારા જેવો આનંદ આપનાર કોઈ પ્રાપ્ત થયું નથી, તો હમણે પણ નહિ. મારા દિલમાં જે આનંદમય પધારી થઈ રહીછે તે હવે સત્ય છે એમ ન જાણું. પ્રથમ તો તું બોલીજ મારાપર કૃપા કરી રહી હતી, હાલ સર્વે બ્રહ્મબોધ મગતાં પરમાનંદ સર્વત્ર જામી રહ્યો છે ને તે વળી નિત્ય છે. હરદમ મારા શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે જડાયલો છે, 'તું' એ શબ્દજ નિરર્થક થયો છે.

૨. એવો કલ્પિત પ્રેમ શા કામનો! ખરા પ્રેમનો અનુભવ તો દુનીયાંમાં છે. આથી સંસારનું સમાધાન કરેછે કે દુનીયાં વડે પ્રીતિ ભરેલી હોય, ને બધે તે પ્રીતિનો કોઈ આસ્વાદ માણુસો અનુભવ કરતાં હો. આટલુંજ નહિ પણ દુનીયાંમાં તમે આ પ્રમાણે કહોછો તે કરતાં પણ કદાપિ સોગણી પ્રીતિ પ્રાપ્ત થતી હોય, તો પણ મારે દિલ એવી પ્રીતિને માટે હવે યોગ્ય થયું છે કે એ સોગણી વધેલી દુનીયાંની પ્રીતિ પણ મારા દીલને પુરી નથી. મારા દીલમાં જેવી પ્રીતિ સમુદ્રમાં બિંદુ જેવી છે, એવો મારો પ્રેમાનંદનો અનુભવ અગાધ અને ગહન છે. આવિક પ્રીતિની મને દરકાર ક્યાંથી હોય!

૩. આમ છતાં પણ તું કાંઇ માયાને છેક તજી શકતો નથી. શાસ્ત્રોનાં પણ વચન છેજ કે ગમે તેવા જ્ઞાનીને પણ પ્રારબ્ધ અને પ્રકૃતિને આધીન રહી કર્મોપભોગ તો કરવોજ પડેછે, પણ તે કર્મો બોજા સમજતો નથી એટલોજ તેના જ્ઞાનનો વધ્ય છે. न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ઇત્યાદિ. એમ તું પણ માયાનાં કર્મો તો કરેજ છું. એટલે તારાં સુખદુઃખનો ઉપભોગ મારે પણ કરવો પડેછે, છતાં તું તારી સ્થૂલ કૃતિની પછવાડે દોડાદોડ કરતો નથી, કે તેના યોગાયોગ [illegible] જતો કે હેરાન થઇ જતો નથી. તને તો તું મારે ભાવભાગીજ-રમાડું તારા સંબંધી જોઇ તારી કૃતિઓને તેની કૃતિઓથી રમાડું ને આનંદ કરું. અને એ પ્રમાણે તને [illegible] પાસે [illegible] તારા પ્રસંગમાંજ નિબંધ રહી શકું,* કેમકે એક [illegible] [illegible] તને મારી પાસે બેસાડું કે [illegible] એટલું હો મને શાથી છે [illegible] આનંદ તું મારી સાથે [illegible] કરવું. ને ક્વચિત્ એવા તારા આનંદને સાક્ષાત્ [illegible] મને [illegible] થઇ આવેછે, પણ તું [illegible] એવો નથી એટલે તેને એવું [illegible] નથી [illegible] કે [illegible] છે તેના [illegible] છે ને તે મારી છે [illegible] પામતો નથી. ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं ॥ ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ गीता ॥

૪. [illegible] માત્ર તું માનતો નથી, ને મારે હો તેનું કામ પણ શું છે? એમ અર્થાત્ [illegible] ભવની [illegible] અને કાંઇ અધૂરી નથી કે કોઈ મૂર્તિને શોધું. એમ [illegible] [illegible] નથી [illegible] ભવન એટલે [illegible]-બેનાર, તો ખરો [illegible], પરમાત્મા છે [illegible] કે साक्षी चेता न तु दृश्यते ॥ [illegible] ॥ એવા પરમાત્મારૂપ [illegible] [illegible] [illegible] અનુભવેથી ને [illegible] પાછી [illegible] [illegible] મારે કાંઇ અધૂરી નથી, કે તું કોઈ વ્યક્તિને કે તારાં ભવનની [illegible] [illegible].

૫. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેવો નહિજ, પણ તેનાં વધુ છે એમ કે [illegible] મને એક [illegible] તો [illegible]-[illegible] તારા [illegible] થઇ છે તેથી [illegible] હતી. પણ [illegible] [illegible] નિત્ય [illegible] નહિ. કેમકે એક બે [illegible] એટલી [illegible] તેથી [illegible] ને મને [illegible] [illegible] થઇ શકી. [illegible] મને જ્ઞાનનો [illegible] [illegible] [illegible]

* [illegible]

કરાની સાથે તું ગઈ-પણ મારા હૈયામાં મહેરો સખ્ત જખમ મારતી ગઇ. મહારક ને દુઃખ સહન કર્યાવિના મારાથી તું વખાઇ નથી-વિરામ સદાજમાં પ્રાપ્ત થયો નથી; પણ મારે થયે તેમ પણ તું ગઈ એટલે પાપ ગયું. ને તેનું કારણ એટલુંજ કે તું, રંગમાં-આનંદમાં-પુરી-ખરી ફસ્તાઇ-નહિ. અર્થાત્ તારો આનંદ બ્રહ્માનંદતુલ્ય નહિ એટલેજ તને તજ્યા પછી પણ મને તારીપાસે પાછું આવવાનું મન ન થયું. બાકી તેં તો જખમ કર્યો હતો કે એથી તેમ કરવું પડે. વિરામ પામ્યા પછી પણ માયામાંથી કેવલ મુક્ત થઈ જવું મહાકઠિન છે.

૬. આવો તેં દુઃખ દેવા જખમ કરેલો તેનાં પણ મને તો સુખમય ફલ થયાં. એ જખમમાંથી જે લોહીનાં ટીપાં નિરંતર નિકળ્યાં કરતાં તે ટીપે ટીપે હું તને સંભારતો, કે તું આવી દગાબાજ છે ને ખરો આનંદ તો એ જખમ જ્યાં પણ ચેન કરાવનાર પરમેશ્વરમાં છે. ઠીક કર્યું, તે એ આવો માર ન માર્યો હોત, તારો ને મારો સંબંધ ન થયો હોત તો કર્તાર-પરમાત્મા-તેના આનંદની પરમ ખુબી મારાથી પુરેપુરી સમજાત નહિ. આમ માયાનો પણ ઉપકાર માનેછે. ખરી વાત છે, દુઃખવિના વિરામ નથી, વિરામવિના જ્ઞાન નથી, જ્ઞાનવિના આનંદ નથી. विपदः संतु नः शश्वत् तत्र तत्र जगद्गुरो। भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥ ઇત્યાદિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ એજ હેતુથી કહ્યુ છે.

૭. હવે માયાનો છેડો આવીગયો છે. તારાં સુખ-દુઃખ મને તેના હવે હીસાબ નથી. તું ગમે તો સર્વાંશે પ્રાપ્ત થા, ગમે તો કદાપિ ન પ્રાપ્ત થા તો પણ મારે તો તું આઠ ખમ નજર આગળજ છે-કેમકે સર્વાત્મભાવમાં તું કાંઈ બહાર નથી. પણ તારી હાજરીથી મને સુખ-દુઃખ કાંઈ નથી. કેમકે એ સુખ-દુઃખરૂપી જે ખુમારી, ખરા માર્ગથી ચળવારૂપી હાનિ, તો હું, તું એવો ભેદ હતો ત્યાંસુધી બનતી હતી, તેજ ભેદ ઉપર હવે મને સબુરી-આરતા નથી એટલે તારો સંબંધ છતાં, પણ સુખ-દુઃખનો બંધ પણ આવવાનો નહિ.

૪ ગઝલ.

આંસુડાં મારાં હવે એ લુસ્વી લે' કોણ છે!
માથે જીગર પાણી થઈ રોકનાર કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૧
બસો નિરંજન નામનો, હું પ્રેમનો પેઠો ફકીર,
એજ અમો એ ફકીરી, કાઢનાર કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૨
છે દુનિયાં? તો નિત્ય હો; નાછે નહિ, તો શું જુએ!
છે ખરી ને છે નહિઃ—એનો ઠિકાનો કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૩
સાચો સદા છે પ્રેમ, જે શું દુનિયાં બાધી હરામ!
દુનિયાં પ્રેમે નથી, તો નીતિ રીતિ કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૪
દુનિયાં પ્રેમે નથી, પણ પ્રેમની દુનિયાં હજાર,
એ વિધિવિ, એજ વિષ્ણુઃ એ વિનાનું કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૫
એજ મારે નામ, એની શોધમાં ગુલતાન તાન,
દુનિયાં માનું ફનાઃ એનાવિના એ કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૬

એની મઝા અંતર્ મને, કે જાણે કોઇ પ્રેમી જન,
પામ્યો હું કે પામ્યો નહિ એ પુછનારૂં કોણ છે!—આંસુડાં૦
મેળ આંસુમાં મળ્યું! વહીની માંહી રે' આંખડી,
ભોળનારાં દૂર રો', એ ગાળ ગીઝે કોણ છે!—આંસુડાં૦ ૮

હવે આગળ પ્રતિજ્ઞા કર્યાં પ્રમાણે અવાચ્ય બ્રહ્માનંદનું વર્ણન આવ્યું.

૧. કોઈ જ્ઞાની પરમાનંદમાં મસ્ત થઇ રહેલો, તેને આનંદાશ્રુ પડતાં જોઈ, માયિક જન તેને તે અશ્રુનું કારણ પુછતાં કહેછે કે અરે! તું એ પ્રશ્ન પુછવાને પણ લાયક નથી. એ મારાં અશ્રુ તું બંધ કરવાને સમર્થ છે? ના, ના, એમ માનતોજ નહિ, એ મારાં પ્યારાં આંસુડાં લોહી નાંખવાની કોઇને શક્તિ નથી. મારા પરમાનંદરૂપ એ અશ્રુ છે એમ જણાવવા કહેછે કે મારો આખો જીવન આધાર એ અનુભવ છે. મારૂં ઉભરા-અંતઃકરણ-એ મારારૂપ છે-તે આ અશ્રુરૂપે ઓગળીને બહાર નિકળી જઇ બ્રહ્માનંદ પામેછે, તો તેને અટકાવનાર કોણ છે? એવો કોઈ માયિક પદાર્થ નથી કે જે મને માયામાં બાંધી શકે, ને મારા આનંદમાં વિઘ્ન કરે.

૨. હું કોણ છું? જેને કહ્યાનો લેપ નથી, જે અવિકૃત છે એવા, અંજન-સંસર્ગ-વિનાના નિરંજન નામનો મેં જામો પહેરેલો છે, ને હું પ્રેમરૂપ બ્રહ્મમાં લીન થઇ તેની ઉપાસના કરનાર ફકીર છું-પીરો, જગતને મન વસન મહિા વપીરો ફકીર છું. એવી મારી આનંદમય ફકીરી, અને એવો મારો નિરંજન નામનો જામો કોણ ફાડવાનો હેનાર છે? કોઇ નથી.

૩-૪. તમે કહેશો કે દુનીયામાં છેતું અને આવી ગાંડાઈ ન શાકે, તો તેનો મેળ જવાબ છે કે શું દુનીયા છે? અર્થાત્ ખરા અસ્તિત્વવાળી છે? એમ હોય તો નિત્ય-નિશ્ચય કાળસિદ્ધ-હોવી જોઈએ. આમ તો છે નહિ, ત્યારે શું દુનીયાં નથી? અર્થાત્ ગણે શકમાં નથી? આનો ઉત્તર પણ હા નથી એમ કહો, તો વળી પુરો એ તે શું છે? ત્યારે સિદ્ધાન્ત કે માયા અનિર્વાચ્ય છે-તે એ ખરી ને નથી પણ ખરી-એવી વિરુદ્ધ વાતવાળી અનિત્ય દુનીયાનો હું દીવાનો નથી, અને તેની દરકાર નથી. સાચી વાત શી અને શાબાશરૂપ શ્રદ્ધા કહેશો? એનો ઉત્તર એજ કે વિશ્વાસસિદ્ધ એવો સદ્ભાવ સાચો તો પ્રેમજ છે, ને એ પ્રેમસારી દુનિયાં તો હરામ છે-અર્થાત્ એ પ્રેમરૂપજ પોતે નિર્દોષ, જ્યાં તે કૈનને પણ કાઢતો નથી. તેવા પ્રેમનિષ્ઠ સંત લોકને નિર્ભય-બ્રહ્માનંદી અથવા કોઈ પ્રેમનો ને માયાનો વિરોધ છે. આમ પ્રેમ જ્યાં આવ્યો ત્યાં દુનીયાં જણાતીજ નથી; જેવી રીતે નીતિ, રીતિ, વ્યવહાર એ બધી દુનીયાનું કર્મ છે, તે પણ ક્યાં રહ્યું? અર્થાત્ જ્ઞાની કોઈ પણ નિયમથી બંધાતો નથી. આ પ્રમાણે દુનીયાં પ્રેમમાં જણાતી નથી, દુનીયામાં પ્રેમનો સંભવ નથી, પણ પ્રેમ જેનો સમર્થ છે કે તેનાવડે અવલિપ્ત આવી દુનીયાં ઢાંકી શકે છે-નિરંતર, અહા, વિષ્ણુ વગેરે ત્રિદેવાદિ હેય પણ એ પ્રેમનીજ પાર કોણે દુનીયાંનાં છે, તેઓ એ દુનીયાંના પ્રેમ નથી જાણતા તેથી દુઃખ દુનીયાં જણાતી એ પ્રેમને સહજ છે. પ્રેમાનંદી અનુભવ સ્વપ્નામાં કાંઇ દુનીયાં જણાં જાણે ને પરમાનંદી દૃષ્ટિ જાગે. કહું પ્રેમવિનાનું નથી.

૬. હું કોણ એ પુછ્યું હતું તો તે હવે સ્પષ્ટ થયું કે મારું નામ એજ, અર્થાત્ આ પ્રમાણે ફરી બતાવ્યો તે પ્રેમ ને એનીજ શોધમાં મારું તાન ગુલતાન થઈ રહ્યું છે, હું કેવળ તન્મય છું. એમ હું એવી વસ્તુ નથી તેમ હું એવી પણ નથી. એની શોધમાં ને શોધમાં બધી દુનીયાને ફના માનુંછું. આખી દુનીયાનો હું માલીક હોઉં ને તે તજવી પડે તો તે માટે પણ તૈયાર છું એવો મને એવો આનંદ છે—આરામાં ભેદ બુદ્ધિજ નથી-સર્વ બ્રહ્મવિના નથી, બ્રહ્મ છે.

૭. એ આનંદ કેવો છે તે કહો કે બીજા પણ અનુભવે-એવો પ્રશ્ન કરીને કહે-છે કે એ આનંદની મઝા મને તે મનેજ, બીજાને કહી શકાય તેવી નથી; કોઈ અનુભવી હશે તે જાણશે, કોઈ ખરો પ્રેમી સમજતો હશે; બાકી કહેવાય તેમ નથી. ત્યારે કોઈ એમ શંકા કરે કે એ આનંદ તું પામ્યો હોઈશ કે નહિ પામ્યો હોઉં, કેવળ આવો બક-વાદજ કરી રહ્યું, તો એનો પણ ઉત્તર એનું એજ કે એ પુછવાનો અધિકાર કોને છે ? કોઈને નથી. જો કોઈ ખરા મુમુક્ષુ અધિકારી હશે તે સ્વતઃ સમજશેજ, તેમના વિના બીજાને એવો પ્રશ્ન પુછવાનો હક નથી, ને તેવિના કોઈને હું જવાબ પણ કહી શકવાનો નથી, અભેદ થયો ત્યાં કહે કોણ સાંભળે કોણ ને શું કહે, એવો એ આનંદ અવક્તવ્ય છે.

૮. એ આનંદ મને સર્વદા હો, તેમ તને યોગ્ય અધિકારીમાં એકમધ્યિરૂપ મુમુ-ક્ષુને પણ સર્વદા હો એવા આશયથી કહેછે કે એમજ આંસુમાં રાત દિવસ આંખ ભીની રહો, ને બીજું કંઈ ન દેખે તેમ ખોવાયલી રહો. અને એવી મારી કે કોઈ જ્ઞાનીની ખોયેલી આંખને ખોલવાની જરૂર મેહેનત કરનારાએ દૂર રહેવું, કેમકે તો આંખ ખુલશે તો તેમાંથી નીકળતી કઠિન જ્વાલા તેનાથી ઝીલાવાની નથી. ખરા જ્ઞાનીને છેડી ચાલા-વવા તે તો તેમના જેવા થવાનું મન હોય તોજ, બાકી તેમની સમાધિ ભંગાવ્યાનો દોષ બેસે, અને આખરે પરિણામે તેમને મુકીને નાસવું પડે એવી તેમના સ્વરૂપની વિક-ટતા હોયછે. બ્રહ્માનંદની વાત સરળ છે, પણ અનુભવ મહાવિકટ છે- कुशला ब्रह्मवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः तेऽप्यज्ञानतमा नूनं पुनरायान्ति यान्ति च ॥ अपरोक्षानुभूति ॥ न स्रवति विना पापं व्याधिभैषजसद्रसः ॥ वि॰चू॰ ॥ ઇત્યાદિ.

૫ પ્રેમમય ઉપાસ્યબ્રહ્મ.

પદ—(ખમાયચ.)

દેખ રહમત મોરે હૌંસ આઈ રહી,
છાઈ રહી, બહાઈ રહી.—દેખ૦ ૧

આંખ ઉપર નિંદ્રા નવ કાંઈ,
પલક પલક અકુલાઈ રહી.—દેખ૦ ૨

પૂર્ણ ભરી મદ મંદિરાહિની,
નવિન સુધા બરસાતી રહી.—દેખ૦ ૩

દુઃખી સુખી બની વિધવિધ રંગી,
ખલક મુદિત મચાતી રહી.—દેખ૦ ૪

ભીતર બાહેર ઉપર નીચે,
મઝ્ઝુમય મોદ મચાતી રહી.—દેખ૦ ૫

છેવટ ગ્રંથસમાપ્તિનું મંગલ આદરતાં, ઉપાસનાયોગ્ય બ્રહ્મદૃષ્ટિનું વર્ણન આગમ સ્વા-પ્રમાણે કર્યું છે. વૃત્તિ સંબંધે પદ્ય ૧૦ માં જે કહ્યું છે તેમાં પણ ઉપયુક્ત છે.

૧. દગ્ એટલે સર્વસાક્ષી જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ એમ આગમ સપ્રમાણ પ્રતિપાદન કરેલું છે. બ્રહ્મરૂપ દ્રષ્ટા મારા દિલમાં છાઈ રહ્યો છે. પણ તે ફક્ત દ્રષ્ટાજ છે એમ નહિ પણ रसो वै सः ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવાક્ય પ્રમાણે કેવલ રસમય, રસરૂપ, આનંદસ્વરૂપ હોઈ મારા દિલમાં ભરાઈ ગયું છે. પરમાત્મા લિંગરહિત છે, તેને નર, નારી કે નાન્યતર એમાંનું ગમે તે લિંગ લગાડવામાં બાધ નથી, માટે સ્વચ્છંદે નારીલિંગથી વ્યવહાર કર્યો છે, અને લો-કને માયાપાશમાં બાંધનાર સ્ત્રી દૃષ્ટિ સાથે વિરોધ બતાવવાનો વ્યંગ્ય સાધ્યો છે. એટ-લાજ માટે દગ્ એવો આંખ, અને પરમદ્રષ્ટા એ બે અર્થવાળા શબ્દનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે, એ કાવ્યનું રહસ્ય સમજનાર સહૃદય વિચારી લેશે. તેમ દગ્–દ્રષ્ટા–એ શબ્દનો પ્ર-યોગ પ્રથમજ કરવામાં મંગળવાચક પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવાનું લક્ષ પણ સમજાઈ આવે તેવુંજ છે. આવી દગ્ મારા દિલમાં છાઈ રહી છે એમ નહિ, પણ મારા દિલમાંથી બહાર છલકાઇને તમામ જ્ઞેય પદાર્થને પણ તે દગ્રૂપ બનાવી રહીછે—અર્થાત્ માયા અને બ્રહ્મ સર્વનું ઐક્ય થઈ રહ્યું છે.

૨. આ દગ્ કેવી છે? એને કદાપિ ઊંઘ લાગતી નથી, કદાથી ઝપટ લાગતી નથી, એ નિરંતર જાગૃતજ હોવાથી એના આનંદમાં વિક્ષેપનો ગંધ પણ નથી, ને એનો સ્વા-ભાવિક ધર્મ જે મીચવા ઉઘડવાનો તે પણ એનામાં નથી, કેમકે એની પલક–મીચવું ઉ-ઘડવું–તે પલટ બાધાવિનાનું રહ્યુ છે–સ્થિર છે. માયિક દૃષ્ટિનો સ્વભાવ આથી કેવલ વિરુદ્ધ હોઈ નિત્ય આનંદ આપે તેવો નથી એ વાત સ્પષ્ટજ છે. બ્રહ્મ સ્વપ્રકાશ, નિત્ય, સર્વાધાર છે.

૩. આવી રીતે પરમદૃષ્ટિ ભલે નિત્ય હો, પણ માયિક દૃષ્ટિમાં જે મદ, વિલાસા-દિક છે તેનો આનંદ એમાં મળવાનો ક્યાંથી? એ પણ આ પરમદૃષ્ટિમાં પૂર્ણ છે. સામાન્ય નયનમાં તો થોડા ઘણા વિલાસ હોય કે ન હોય, પણ આ દગ્ તો પૂર્ણ મદથી ભરેલી તથા મંદ મંદ વિલાસવાળી પરમ રમણીય છે, અને ક્ષણે ક્ષણે નવો નવો આનંદ આપી રહી છે, અર્થાત્ મનને એકજ જાતનો આનંદ બતાવી કંટાળો ઉપજાવે તેવી નહિ પણ નિરંતર નવિન નવિન આનંદ આપી રહી છે, એને અધીન સર્વ હોવાથી નાના આનંદ-મય છે. આ આનંદને સુધારૂપ માની તેની પરમરમણીયતા બતાવી છે કે જેમ સુધા ક્ષુધાને પણ છુપાવેછે તેમ આ આનંદ પણ પરમરમણીય તથા સમર્થ હોઈ સર્વને દુઃખાદિ પેદા કરનાર અજ્ઞાનને પણ, જ્ઞાનમય–આનંદમય–બનાવેછે. તો સામાન્ય દૃષ્ટિના આનંદમાં ને આ આનંદમાંનો તફાવત અંધને પણ જણાય તેવો છે.

૪. એમ પણ ભલે હો. છતાં કેવલ સુખમય હોય તો તે નકામી છે, કેમકે सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनं એ પ્રમાણે દુઃખના અનુભવવિના સુખનો અનુભવ આનંદ આપતો નથી, સુખ કેવું રમણીય છે એ દુઃખ જણ્યા પછી સ-મજાયછે માટે આ પરમદૃષ્ટિ કેવલ આનંદમય તે નકામી છે. આ વાતનો નિષેધ કરી

બતાવેછે. એ દરરેજ અધીન સુખદુઃખ સર્વેનો સંબંધ છે: યસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ કઠ૦ ॥ ન ભાસે તેનુ તે માથે ॥ ગીતા ॥ ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ પ્રમાણે. એના વિના કાંઈ સંભવતું જ નથી. એ ક્રમમાં કાળથી વિવેચન કરેછે કે દુઃખ સુખ વગેરે વિવિધ રચના ભેદ ના ભેદ—અભેદ—થી. સુરંગ—આનંદકારક નાટકમાં, એ દર રોતેજ નચાવતાં હોઉ—તો પણ કહી તે ઢાંકતાં રહી? આવા પ્રકારનું બોધ પ્રતિપાદન કરી, હવે શંકાનો નિષેધ કરતાં, વળી પ્રકારે કરતાં આખિર હરિનું કેવળ અધ્યયન સાચું છે. સર્વેનો આધાર એક કરાવી યત્કિંચિત્ વાતને પણ પ્રકારે ભજ થાય અને મોક્ષ મળે એવી ઉપાસના પ્રક્રિયા પણ સામાન્ય મતિના આરોહને માટે બતાવી દીધી છે.

૯. આથી પ્રકારે થવાનું ફળ કહેછે કે મનોમય સુવિરૂપ અંતરમાં, તથા બાહ્ય સુવિરૂપ આખા જગતમાં, તેમ ઉપર નીચે—આધિદૈવિક પદાર્થોમાં પણ—સર્વત્ર, પરમાનંદ, આથી હરિ ભજાતી રહી છે. અર્થાત્ નિત્ય ભજાતી રહી છે, કારણ તે પરમાનંદ એક પદનો નથી. તે પરમાનંદ-મોદ-દેવો છે?—મધુમય છે અર્થાત્ જેમ સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ થતાં લોહમાત્ર સુવર્ણમય બનેછે તેમ— બ્રહ્મમણિનો સ્પર્શ થતાં તમામ બ્રહ્મમય થઈ રહે એવો મધુમય મોદ, અમેદ પ્રેમાનંદ ભજાતી રહી છે.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥
मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥

॥ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

इति श्रीब्रह्मार्पणमस्तु.

માટે સર્વથા **સમાનદૃષ્ટિ—ભ્રાતૃભાવ** કે જે વ્યષ્ટિ બુદ્ધિબળોને સમષ્ટિ બુદ્ધિબળનું એકત્રપણું કરી સર્વદા વિજય અર્પે છે તેનું સેવન કરો. જે પુણ્યનો પંથ છે, દાનાની દાનાઈ છે, જ્ઞાનીનું જ્ઞાન છે, મહાનુભાવની મહાનતા છે, ધર્મની ધ્વજા છે, માનનો મુગટ છે, યશાભિલાષીઓનો કીર્તિચંદ્ર છે તે પ્રાપ્ત કરો, અને અક્ષયસુખ પામી શાંતિના અનંત સુખની શ્રી સંપાદન કરો. થોડામાં ઘણું કરી માનો. સુજ્ઞને એક શબ્દ ઉદ્દેશ બસ છે, પણ જેને શુભેચ્છા નથી તેને તો બ્રહ્માજી પણ કાંઈ અસર કરી શકનાર નથી. સારમાં સાર છે. મહાનુભાવ પુરૂષોએ અનેક પ્રચંડ પુસ્તકો વિદ્વત્તાની સાથે વિવરણ કરેલાં છે, આતો કેવળ તેમના સિદ્ધાન્તનો સાર છે તે તમારી સેવામાં સ્વાધિન થાયછે. વિશેષ અપેક્ષિતોની અપેક્ષા પૂરી પાડનાર સર્વ દેશમાં અને સર્વે ધર્મોમાં અનેક ગ્રંથો છે.

આ ભારતવર્ષે પૂર્વે જે **ભ્રાતૃભાવના** બળથી અદ્ભૂત પ્રકારની સિદ્ધિ-સિદ્ધી પ્રાપ્ત કરી દશ દિશાઓમાં માન પામ્યો હતો, અને જે **ભારતવર્ષની** પ્રાચીન સ્થિતિનું આજે સુધરેલા દેશોના મહાત્માઓ અનુકરણ કરવા ઉત્સુક છે, તે **ભારતવર્ષ** આજની છિન્નભિન્ન સ્થિતિમાંથી સુધરી ઉત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય એ આ **ભ્રાતૃભાવ** લખવાનો ઉદ્દેશ છે. જેના નષ્ટ થવાથી આ દુર્દશા **ભારતવર્ષની** થઇ છે તે તેના પ્રાપ્ત થવાથી નષ્ટ થશે અને **ભારતવર્ષ** પોતાની પ્રાચીનની નષ્ટ થએલી કીર્તિને સંપાદન કરી વિજયીગણોમાં અધિષ્ઠાતા બની શોભશે. તથાસ્તુ.

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

મુમુક્ષુપાઠમાલા.

પાઠ ૧ લો.

હે મનુષ્ય! તારા હૃદયમાંની સર્વે દુષ્ટ વાસનાઓનો નાશ કરવા શિખ. અવિચારી કર્મોથી દૂર રહે. મનની સ્થિરતા કર અને તેને ચલાયમાન થવા દઈશ નહિ. તારા અહંકાર, કપટપણું અને અસત્યપ્રિયપણાથી દૂર રાખજે. જ્યાં કોઈક ઠેકાણે ભાવનારા જુગારીઓની મિત્રાઈથી તું દૂર રહેજે. મિથ્યા આચરણ કરનારા અને દુરાચારીઓની સંગતને ધિક્કારની નજરે જોજે.

તારી પોતાની અને તારા બાંધુઓની ભલાઈની વાત કરી પણ ઉપકાર ગાઈશ નહિ. ધનવાનની મિલ્કતની મેળવવાની કોઈ આશાથી તૃષ્ણાઓના વશ રાખીશ નહિ. ગરીબની કદી પણ ધિક્કારીને અવગણના કરીશ નહિ; કારણ, જે ગરીબને ધિક્કારે છે તે પોતેજ ગરીબ કરતાં ગરીબ થનાર છે.

આત્મજ્ઞાન અને નિરાધારની મદદ તારી શક્તિપ્રમાણે પુરી પાડવામાં પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ કે, ગરીબનાની જે મદદ કરે છે તેનો બદલો પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પુરેપુરો આપે છે.

પાઠ ૨ જો.

તારું એવું મનહિત ઇચ્છવું હોય અને રૂડું કહેવું હોય તેનાપર તું હમેશ સ્વાભાવની દૃષ્ટિ સમજે; કારણ કે, ઘણા જુઠ્ઠા માટે જે મનુષ્ય મોટો વેરભાવ રાખવા તત્પર થઈ રહે છે તેવાનું હૃદય કેવું હોય છે? માટે તારે તો તારા બંધુઓને એવી ઉમેદ ખરો લાભ આપવો ઉચિત છે.

કોઈ મનુષ્યના કુળને ઉત્પત્તિપણે ધિક્કારીશ નહિ; કારણ કે, તેમ કરવા જતાં તેઈજ મૂળની આફતના ખાડામાં તારે તુરત આવી પડવાનો સંભવ છે. નિંદા અને ઉપાધિઓને ધિક્કારજે તથા ઈર્ષ્યાના પાશથી દૂર રહેતાં શિખજે.

આ અસાર સંસારમાં રાત અને દિવસ ઈશ્વરસ્મરણ અને તેના પાઠને વંદન કરવામાં આવજે. તેમ કરવાથી એ કૃપાળુ તારો જ્ઞાનરૂપ ભંડાર ભરપૂર કરશે; કે જે જ્ઞાનરૂપી નૌકાસાધનથી આ માયિક સંસારમા શુદ્ધચૈતન્ય પરબ્રહ્મ પરમાત્માની સાથે તારી એકતા થવામાં વાર લાગશે નહિ.

પાઠ ૩ જો.

મેં જોયું કે દારૂની ધિક્કારવાળાથી વતને કદી આધીન થઈશ નહિ એટલુંજ નહિ પરંતુ દારૂડિયાઓના સંગમાં કદી આવશો નહિ. ઈશ્વરી આજ્ઞાથી પુરવાર થયેલું છે કે મનુષ્યપ્રાણીઓ ઉપર આવી પડતાં તમામ દુઃખોનો અવધિ થાય આ દુષ્ટ દારૂનાં વ્યસનોની બુરી લતોથી છે. અતિશય દારૂ પીવાના વ્હાલથી મનુષ્યની બુદ્ધિ અને વિચારશક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે. વિચારશક્તિ ક્ષીણ થતાં તેઓનાં મન મલીન થઈ દુષ્ટ વાસનાઓ અને દુરાચારમાં ફરતાં વાર લાગતી નથી. તેવાઓના હાલહવાલ દયામાં પડતા પશુઓના જેવા થઈ રહે છે. માટે હે મનુષ્ય! તને મારી નમ્રતાપૂર્વક અરજ છે કે, આ દુષ્ટ અને ભયંકર કુટુંબનો તારા હૃદયમાં સ્વપ્ને પણ વાસો થવા દઈશ નહિ. જ્યાં સદ્ગુરુ છે ત્યાં જય છે.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः.

व्यष्टि, समष्टि (पिण्डब्रह्माण्ड, महाब्रह्माण्ड) अने सूर्यमंडळनां तत्वो तथा चार प्रकारनी वाक् अने चतुर् लोक तथा चैतन्यनी अवस्था ए सघळांनो अरसपरस संबंध दर्शावनारी पत्रिका.

जडवादमत प्रमाणे मनुष्यनुं बंधारण.	सांख्यमत प्रमाणे मनुष्यनुं बंधारण.	मनुष्यत्रिपुटी (त्रण-कोश.)	गुप्त (लक्ष्यार्थ) सिद्धान्त प्रमाणे मनुष्यनुं बंधारण.	वेदांत प्रमाणे मनुष्यनुं बंधारण.	तारक राजयोग प्रमाणे मनुष्यनुं बंधारण.	छट्ठा आसनना संबंधे समष्टिनुं बंधारण.	छट्ठा आसनना संबंधे सूर्यमंडळमां रहेला मूलतत्वो.	सातमा आसनना संबंधे चतुर्विध वाक्.	छट्ठा आसनना संबंधे मुख्य चतुर्लोक.	छट्ठा आसनना संबंधे चैतन्यनी अवस्था.
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११
मनुष्यशरीर.	प्रकृति	शरीर	१ स्थूलशरीर(रूप) २ प्राण. ३ लिंगशरीर.	अन्नमयकोश प्राणमयकोश	स्थूलोपाधि.	मूलप्रकृति	वैश्वानर.	वैखरी.	भूर्लोक.	जाग्रत् { १ जाग्रत्, २ स्वप्न, ३ सुषुप्ति }
		जीव	४ कामरूप.	मनोमयकोश	सूक्ष्मोपाधि.	दैवीप्रकृति	हिरण्यगर्भ.	मध्यमा.	कामलोक.	स्वप्न { १ जाग्रत्, २ स्वप्न, ३ सुषुप्ति }
		चैतन्य	५ { ज्ञान. विज्ञान. } ६ बुद्धि.	विज्ञानमयकोश आनंदमयकोश	कारणउपाधि.	ईश्वर	सूत्रात्मा.	पश्यन्ती.	स्वर्गलोक.	सुषुप्ति { १ जाग्रत्, २ स्वप्न, ३ सुषुप्ति }
	पुरुष.		७ आत्मा.	आत्मा.	आत्मा.	परब्रह्म	परब्रह्म (सांख्यमां अव्यक्त)	परा.	निर्वाण.	तुर्या { निर्विकल्प समाधि }

सुरत, आश्विन शुद्ध ११ संवत् १९४८ ॥ सत्यान् नास्ति परो धर्मः ॥

तत् सत् परमात्मने नमः

सत्यं परं धीमहि·

મનુષ્યનું કર્તવ્ય.

મનુષ્ય કોણ છે? એ જાણવાની પૂર્વે મનુષ્ય શું છે? તે જાણવાને એક મહાન વિદ્વાનનું ધ્યાન પ્રથમ ખેંચાયું. એક રીતે જોતાં મનુષ્ય શું છે? એ સવાલ તેના તત્વોનાં બંધારણને લગતો છે અને બીજી રીતે જોતાં મનુષ્ય કોણ છે તે સૃષ્ટિના સઘળા પ્રાણીઓ અને બીજા પદાર્થોની સાથે નિયમ પૂર્વક તેનો સંબંધ ધરાવે છે, તેને લગતો છે. પ્રથમનો સવાલ તેના સ્થૂલ શરીરના સંબંધનો છે અને બીજાનો સમાવેશ ચૈતન્યમાં થાય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યનું બંધારણ બે વિભાગમાં વહેંચેલું છે. એક સ્થૂલ અને બીજું સૂક્ષ્મ વા લિંગ.

હવે સ્થૂલ મનુષ્યપ્રાણીના સંબંધમાં મુખ્ય નિયમ પોતાની તનદુરસ્તી, જીવનઆધાર અને તેના ઉપરથી સાધારણ દેહબંધારણને અસર કરે છે કે જે સંબંધ નિયમો વ-રંના પ્રાણીઓ કે જે સાધારણ રીતે જોતાં તેઓની સ્થિતિ અને તેઓની રીતભાત મનુષ્ય કરતાં ભિન્ન દેખાય છે. તે છતાં ઉપર કહ્યું તેના કરતાં તેઓ મૂળ આધારમાં ભિન્ન નથી. કેમકે તનદુરસ્તી રાખવાને માટે મનુષ્યપ્રાણીને પણ પશુની માફક ખાવાની અને પીવાની અગત્ય પડે છે. એટલે સ્વાભાવિક ઇચ્છાની પેલી તરફ જવું નહિ

વળી ભારે [illegible] વર્તમાનકાળના શિક્ષા અને [illegible] સુધારાએ રીતે મનુષ્યની સ્વાભાવિક [illegible] મનુષ્ય પોતાની સ્વાભાવિક [illegible] [illegible] પરિણામોના [illegible] [illegible] નહીં [illegible] નિયમમાં નહીં રહેવાથી તેને તેની શિક્ષા [illegible] [illegible] તેમાંથી [illegible] રીતે [illegible] રીતે [illegible] તેવી રીતે [illegible] બીજી રીતે વર્તમાનકાળના [illegible] [illegible] [illegible] તેની [illegible] [illegible] રીતે [illegible] [illegible] બીજી રીતે મનુષ્ય [illegible] [illegible] આપણું તેના [illegible] [illegible] આપણને અનુભવ [illegible] [illegible] મહાત્માઓના [illegible] [illegible] [illegible] મનુષ્યના [illegible] જ્યોતિ [illegible] કે મનુષ્ય [illegible] [illegible] છે. [illegible] શિક્ષા [illegible] પ્રસિદ્ધ કરેલ છે કે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ તો માત્ર [illegible] [illegible] થાય છે. [illegible] મનુષ્યના સ્થૂલ દેહનું [illegible] છે. જે તેઓ તે [illegible] સુધી રહી શકી તે [illegible] થાય છે [illegible] પછી તે મનુષ્યના ચૈતન્યની જ્યોતિ કાયમ રહેતી નથી. આવા સિદ્ધાંતનું પરિણામ હાલના કેટલાક સુધારા અને શોધક [illegible] મનુષ્યને **ધર્મભ્રષ્ટ, નીતિભ્રષ્ટ, નાસ્તીક** અને જડવાદી બનાવે છે.

બીજી રીતે જોતાં આપણા પ્રાચીનકાળના મહાત્માઓ ઋષિ અને મુનિઓએ એવો સિદ્ધાંત કહેલો છે કે જડ મનુષ્ય તો **સમષ્ટિ વ્યષ્ટિના*** સ્વરૂપ તત્વનું પરિણામ છે. જે એ સમષ્ટિ વ્યષ્ટિરૂપ પુનરાવૃત્તિને પામતું અને સાધારણ રીતે આત્મા અથવા **જીવાત્મા** કહેવાય એવી રીતે આપણી પૃથ્વી પ્રથમ સૂર્યના અતિ સૂક્ષ્મ [illegible] પરમાણુમાંથી ફુલીને ફુટેલી છે. તેવી રીતે તે **જીવાત્મા** અનાદિ મહાશક્તિ કે જે પોતાની શાંત જ્યોતિમાંથી જાગૃત જ્યોતિમાં આવ્યા પછી એક ફણગારૂપ ફુટેલો છે. અને એવી રીતે હાલમાં પૃથ્વીની પૃથક્ જ્યોતિ સૂર્યની ઉષ્ણતાના સૂક્ષ્મપણાની આપનારા પરમાણુંઓના આકર્ષણ સિવાય થઈ શકતી નથી તેમ પ્રમાણે **જીવાત્મા** સ્વતંત્ર રીતે પોતાની આગળ વૃદ્ધિ કરી શકતો નથી. વળી એવી રીતે પૃથ્વી પોતાના વાર્ષિક ભ્રમણના સમયે રાશિચક્રના જુદા જુદા એક પછી એક વિભાગોમાંથી પસાર થાય છે તેવી રીતે આ **જીવાત્મા** તેની પુનરાવૃત્તિમાં ભિન્ન ભિન્ન જન્મના દેખાવમાં આવ્યાથી જે નાશવંત મનુષ્ય કહેવાય છે તેવિશે આજ આપણે ચર્ચા કરવાની છે. સત્ય રીતે જોતાં તો આ સ્થૂલદેહ તો માત્ર **જીવાત્માનું ઉપવસ્ત્ર** છે. તેથી જ્યાંસુધી તે ઉપવસ્ત્ર પહેરેલું હોય છે ત્યાંસુધી તે તેમાં રહે છે. અને પછી તેનો ત્યાગ કરી ઉપ

* સમષ્ટિવ્યષ્ટિ—આખું જગત, આખા જગતનો પુરૂષ [illegible] છે.

વા નિજ સ્થાનમાં પોતાના કર્માનુસાર જઈ દેહ ધારણ કરેછે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં પુનર્જન્મનો આધાર તો કર્મના ફળ આપવાના સત્ય નિયમ ઉપર રહેલો છે. તે-માટે અતિ પ્રાચીનકાળના મહાન ઋષિ અને મહાત્માઓએ મનુષ્યપ્રાણીવિષે એવો નિ-શ્ચય કરેલો છે કે મૂળ મનુષ્ય તે પૂર્વજન્મના સંચિત કરેલા તત્વની સાથે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય કારમીક વાસનાના જીવંત તત્વોના બંધારણથી બનેલો છે. અદૃશ્ય એટલે જે અતી સૂક્ષ્મ પંચઇંદ્રિયોથી ગ્રાહ્ય નહિ થઈ શકે એવા ઉષ્ણતા, લોહચુંબક, વિદ્યુત શક્તિ અને આકાશીક તત્વ જેવા અદૃશ્ય પ્રકૃતિના પરમાણુ છે. આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે મૂળ મનુષ્યપ્રાણી મુખ્યત્વે કરી ત્રણ તત્વ અથવા વસ્તુનો બનેલો છે. તેમાં પ્રથમ જીવ જેની જન્મની પૂર્વે સ્થિતિ છે. જેવી રીતે પ્રાણવાયુ માત્ર અને આકાશ સૂક્ષ્મપરમાણુંઓથી આકર્ષિત રહીને તેની સાથે સ્થૂળરૂપ ઉત્પન્ન કરવાસારૂ સંબંધ રાખેછે તેના જડ, પ્રવાહી અને વાયુરૂપ એવા ત્રણ મુખ્ય ગુણો છે અથવા વાસ્તવિક સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોતાં તેની સાત સ્થિતિઓ છે. જે કે સાધારણ વિદ્યાર્થી સમજાય એવી નથી.

આ મનુષ્યનું બંધારણ ૧ સ્થૂલ ૨ સૂક્ષ્મ વા લિંગ અને ૩ કારણશરીર એવી રીતે ત્રિગુણાત્મક છે. ૧ સ્થૂલ એટલે દૃશ્ય પ્રત્યક્ષ પંચભૂતનું શરીર. ૨ સૂક્ષ્મ એટલે દિવ્યમહાભૂતવાળું અદૃશ્ય સૂક્ષ્મશરીર જેમાં મૂળ સ્વજ્ઞાનવાળો વિજ્ઞાનમય જીવાત્મા રહેલો છે. ૩ કારણશરીર એટલે અધિષ્ઠાનરૂપ અમર આત્મા ઉપર રહેલા-થતાં બંને શરીરને પ્રકાશ આપનારો સાક્ષીભૂત છે. “સાંખ્યશાસ્ત્રના પશ્ચિમ ભાગના અધ્યાત્મખંડના મુખ્ય ઠરાવમાં એવું ઠરાવેલું છે કે મૂળ મનુષ્ય જ્યારે ઉપર કહેલા અને આવરણરૂપ દેહમાંથી વિરક્ત થાયછે, ત્યારે તે પોતે અમર તત્વ થઈ જાયછે. આ સ્વભાવિક ત્રિગુણાત્મક શક્તિ માત્ર મનુષ્યના બંધારણનેમાટે નથી પરંતુ તે સમષ્ટિરૂપ બ્રહ્માંડની સાથે સંબંધ રાખી તેના વિભાગરૂપ પ્રત્યેક પરમાણુઓની સાથે પણ સંબંધ રાખે છે. જે દૃશ્ય દૃષ્ટિગોચર પદાર્થ છે તેમા ક્રમપત્રે સર્વના કારણરૂપ ઉ-ત્પત્તિ કરનાર પુરૂષ અને પ્રકૃતિના મુખ્ય તત્વો જોડેલાં છે, તે માત્ર અનાદિ, નાશનહી થઈ શકે તેવાં છે. હવે જે નિયમો બે સ્થૂલ અને લિંગ અથવા સૂક્ષ્મ જે મનુષ્યના બંધારણ તે નિરંતર બદલાયા કરેછે. પણ ત્રીજો જે આત્મા તે નિત્ય અચલ છે.

આ ઉપરથી નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાનોને તો સ્પષ્ટ જણાશે કે પૂર્વના મહાપુરૂષો ઋષી અને મુનીઓ મનુષ્યપ્રાણીના બંધારણવિષે કેવા ઉત્તમ સત્ય નિયમને યથાર્થ રીતે જ-ણતા હતા. અને હાલના કેટલાક બુદ્ધિવાદીઓ તો માત્ર મનુષ્યની હદ જન્મ અને મરણ-પર્યંત જણાવછે. પૂર્વે સમયે જ્ઞાની પુરૂષો કલાકોનાં ઉત્તમ સુખ મેળવવાને ઉદ્ય-માન હોઇને જોઈને સ્થૂલ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખની પેઠે ત્વરિત અચળ રહેલા અમર સુખની અભિલાષી હતા. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાશે કે આપણા પૂર્વજો એટલે ઋષિ મુનિઓનું જ્ઞાન અર્વાચીન નવા વિદ્વાનોના કરતાં અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિનું હતું.

હવે આ સર્વોથી પરમાનંદમયમાંથી જે પ્રાણીની ઉત્પત્તિ થઈ તેને વિષે

મનુષ્યનું કર્તવ્ય શું છે? તેનું વર્ણન કરવાની પૂર્વે ટુંકામાં સ્થૂલશરીરને ગતી આપનાર જીવવિષે કહેવામાં આવશે. હાલમાં જીવાત્મા એ આપણો વિષય નથી, માટે તેવિષે હાલ કાંઈ બોલીશું નહિ. આ જીવનતત્વ જેકે ઉત્પત્તિ કરનાર બીજરૂપ છે તે દર ખરેખરી વાંસનાના નિયમપ્રમાણે આજ પાર્થિવ ચીજના પરમાણુઓના સંબંધથી સમી-કરન પામે છે. તેજ મારા વિચારપ્રમાણે શ્વાસોશ્વાસ છે એ શ્વાસ અને આસપાસનું આકાશીક તત્વ જેકે સ્થૂલશરીરના પ્રત્યેક છિદ્રોદ્વારા પ્રવેશ કરી ઈન્દ્રિયજન્ય રૂપ ધારણ કરે છે જેવાં કે હાડ, ચર્મ, મેદ, માંસ, નસો અને ચરબી વિગેરે બીજા ઘણા પદા-ર્થોનું બંધાવવું છે. આ કોષ અથવા આચ્છાદન અતિ ખાસ નરમાસ ભરેલા પિંડમાં પાર્થિવ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓનો બનેલો હોય છે તે સર્વાંગવ્યાપીરૂપ કહેવાય છે. કેમકે તેમાં એ અદ્ભુત વાસ જેકે [illegible], પણ [illegible] ભિન્ન છે. તેજ આકૃતિ [illegible] [illegible] સર્વાંગવ્યાપીરૂપ, સૂક્ષ્મ અણુઆકાર પરમાણુનો ગુણ પ્રત્યેક પરમાણુના [illegible] ભિન્ન હોય છે [illegible] આ પ્રસંગે તેના વિસ્તાર વિષે હું કાંઈ કહેતો નથી. હવે જ્યારે આ સર્વાંગવ્યાપી [illegible] અણુઆકાર સૂક્ષ્મ જીવન પરમાણુઓ જ્યારે [illegible] હોય છે, [illegible] અતિ સૂક્ષ્મ અંતર [illegible] ધડકની [illegible] પોતાના [illegible] તે પોતે [illegible] વનસ્પતિ અને પશુપક્ષિઓના [illegible] જીવન થાય છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં એ શરીર [illegible] તેનો [illegible] છે. અને તેજ હાડ, ચ-ર્માદિક [illegible] શરીરના [illegible] મુખ્ય આધારભૂત છે. એ હાડ ચર્માદિ અને [illegible] થઈ નાશ પામે છે. પણ સ-ર્વાંગવ્યાપીરૂપ [illegible] છે. [illegible] વાસ્તવિક રીતે [illegible] તત્વ છે [illegible] નિયમ-[illegible] ક્રિયાઓ [illegible] કરાય છે.

આ સર્વાંગવ્યાપીરૂપ [illegible] જીવનતત્વ પોતાને યોગ્ય [illegible] નહિ [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] અને [illegible] અને [illegible] અને [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] પ્રેમ [illegible] આંતરની પ્રીતિ [illegible] શું છે?

[illegible] [illegible] [illegible]

ધને વશ થવાથી આપણા નાશ કોઈ સમયે થયા કરે છે તેનું સરણ પણ ઉપર કહેલી સર્વાંગમતીમાંથી નિકળેલી વિદ્યુતશક્તિ છે. એજ રીતે સર્વ વસ્તુ અને તેના કાર્યનું મૂળ કારણ સર્વાંગમતીરૂપ તત્ત્વ છે.

એટલા માટે જે મનુષ્યને દીર્ઘાયુષ અને આરોગ્યતા ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તો તેનું પ્રથમ મુખ્ય કર્તવ્ય આ સર્વાંગમતીરૂપ તત્ત્વને જેમ બને તેમ સંભાળી રાખી તેમાં કોઈ પણ રીતે મલિનતા કે દુષ્ટ વાસનાનો ઝેર લાગવા કે તેનો અયોગ્ય ખર્ચ થવા દેવો જોઈએ નહીં. એનો આધાર ૧ માનસિક શુભ વિચાર. ૨ કાયીક શુભ કર્મ. ૩ સતસંગ અને સમભાવ. ૪ યોગ્ય આહાર. આ ચારે ઉપર રહેલો છે.

૧. માનસિક શુભ વિચાર—જે મનુષ્યપ્રાણીના સ્વાભાવિક ગુણોનું અવલોકન કરીએ તેને શો સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે શુભ વર્તવું સદ્ગુણી મન ઈશ્વરસ્વભાવ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તે પોતાની નિર્વિકાર અવિકાર સત્તા સર્વોગત પ્રવાહી તત્ત્વ-પર કરે છે. હવે આ સદ્ગુણી સંતોષની વૃત્તિ, શુભ વિચાર, શુભ કર્મ એ અવશ્ય સત્સંગથી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી શુભ વિચાર નિષ્કામ કર્મ કરવાનો અભ્યાસ અને નિષ્કામ નિવૃત્તિ એજ છે અને તેની દૃઢતા કરવા મુમુક્ષુને કરી જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરનારાં પુસ્તકો વાંચવાનો અભ્યાસ રાખવાથી અને સદ્ગુણી તથા પ્રાણીમાત્રનો નિષ્કામવૃત્તિથી નિરંતર શુભ ઇચ્છનારા મહાન પુરુષોના સમાગમથી થાય છે. પોતાના અને પોતાના પાડોસીના સ્વાર્થમાં કદી પણ ભિન્નતા ધરવી નહીં. વળી વિષયોને ઉત્તેજન મળે તેવી વાર્તા, નાટકો, કવિતાઓ કે શાસ્ત્રો વિગેરેનાં પુસ્તકો તથા તાંત્રીક ગુપ્તવિદ્યાનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કદી પણ કરવો નહીં. વળી વિકાર ઉત્પન્ન કરનારા પદાર્થોના ખાવાથી જેમ બને તેમ વિરક્ત રહેવું. અપરિમિત ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખવી નહીં. સાત્વિક સ્વભાવ કાર્યમાં નિરંતર વૃત્તિ અને સત્યતાથી વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો.

૨. કાયીક શુભ કર્મ—આવી રીતની નીતિ આપણા કર્મ અને સાંસારિક કાર્યોનો નિર્ણય કરી આપે છે. માટે આપણી ઉત્તમ નીતિના વલણને અયોગ્ય કાર્યોથી કદી પણ ક્ષય થવા દેવું નહીં. મુખ્યત્વે કરીને આપણું કર્તવ્ય બીજાનું તેમજ પોતાનું પણ ભલું કરવાનું છે. કેમકે આપણાપર થઈ ચુકેલી શુભ અને અશુભની સત્તા ગુપ્તપણે રહેલી છે એ નિરંતર લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

૩. સતસંગ—કેવા મનુષ્યપ્રાણીનો સમાગમ કરવો તેની આપણે સંભાળ રાખવાની મોટી અગત્ય છે. આપણા શરીરના પ્રત્યેક છિદ્રોમાંથી નિરંતર પ્રવાહવત્ ઉછાળા મારતું જેવું નિકળે [illegible] તે આપણે પૂર્વે કહેલું જે વાસનાનું અદ્ભુત વાસનાનું બળ છે. તે તમારા અનુભવમાં છે કે અને તેજ વાસનામાનું વાચિક બળ મર્મો વાગનારી વસ્તુ છે. આ ખાસ જોવાનું બળ આપણને પ્રિય અને અપ્રિય લાગવાનું કારણ આપણી પોતાની વહીક નિરાસક્તતા છે. એની સત્તા એટલી પ્રબળ છે કે તેની અસર અમર જે આપણે અનુભવમાં હોઈએ તોપણ તેની સત્તા આપણા

શરીર અને મન બંનેપર થયા વગર રહેતી નથી. તેનામાટે જે ઘણા કેમગ મનના તેમને જ્યારે સ્વાર્થી અને વિષયભાવી મનુષ્યોનો સમાગમ થાયછે ત્યારે તેઓને પણ ખરાબ વર્તણુક કરવાની ટેવ પડી જાયછે. અને એપ્રમાણે વ્યાધિનું મૂળ માલમ પડ્યા વગર તેમને અનેક પ્રકારના વ્યાધિ પણ ઉત્પન્ન થાયછે. પરંતુ નિરંતર શુભઇચ્છક મહાત્માઓ છે અને જેઓએ નિશ્ચયાત્મકબુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરેલી છે તેઓ ઉપર કહેલી રીતના દુષ્ટ સમાગમથી વિરક્ત રહેવાને નિરંતર સંભાળ રાખેછે. વળી આ સૂચના પ્રત્યેક મનુષ્યે ધ્યાનમાં રાખી તેપ્રમાણે વર્તવાની અગત્ય છે અને દુષ્ટ સમાગમથી આપણો સતસંગ, આપણી આરોગ્યતા, નીતિ અને આપણા ચૈતન્યજ્ઞાનની ઉન્નતિ એ સઘળાનો ભંગ કરી નાંખેછે. એટલામાટે અંતરનો સમભાવ, દેશના કલ્યાણની ઇચ્છા અને પરોપકારવૃત્તિ એ સઘળાની ઉન્નતિ કરવાનું અવશ્ય સર્વ મનુષ્યપ્રાણીનું કર્તવ્ય છે. સમભાવ જ્યારે આપણા શરીરની સાઝ્યાવસ્થા હોયછે ત્યારે તે આપણા વિચારને બલિષ્ટ કરેછે.

૪. યોગ્યઆહાર—મનુષ્યપ્રાણીના પોષણની બાબતમાં આ પ્રસંગે વિશેષ જણાવવાની અગત્ય નથી કેમકે સાધારણ બુદ્ધિવાળાના પણ જાણવામાં છે કે શરીરની આરોગ્યતાવિષેયોગ્ય વૈદ્યોની સલાહ લેવાની અગત્ય છે પરંતુ આ પ્રસંગે એટલુંજ જણાવવાનું છે કે સઘળી જાતના ખોરાકમાં મુખ્યત્વે કરી વનસ્પતિ અથવા ભાજીપાલાનો ખોરાક અધિક અધિક આરોગ્યતા કરનારો છે કેમકે વનસ્પતિમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરવાના ઘણાજ થોડા પરમાણુઓ હોયછે, એટલુંજ નહિ પરંતુ બીજા ખોરાકના મુકાબલે તેમાં કાંઈજ હોતા નથી. એ સિવાય વનસ્પતિનો ખોરાક વિષયી પશઇંદ્રિયોની નીચ વૃત્તિઓને વિશેષ ઉત્તેજીત કરતો નથી.

આ પ્રમાણે ઉપર કહેલા દિર્ઘાયુષ કરનારા જીવનતત્વથી આરોગ્યતા રાખવા સારૂ આપણે નિરંતર સતસમાગમ કરવાનો અભ્યાસ રાખી, માનસિક અને કાયીક નિર્મળતા રાખવાની અગત્યતા છે અને એજ ગણુ આપણા મનુષ્ય જન્મમાં વ્યાહવારિક કાર્યો કરવાના કર્તવ્યનાં સાધનો છે. અગર જો એ આપણા ક્ષણભંગુર દેહના કાર્યોનું સાધન છે તોપણ એ આપણા આ સ્થૂલદેહના નાશ થયા પછી ઘણીજ અગત્યની સહાયતા કરેછે.

એ સિવાય આપણા પ્રાચીનકાળના મહાઋષિઓ અને મુનીઓના લક્ષમાંથી મનુષ્યપ્રાણીને અવશ્યનું કર્તવ્ય જે કરવાનું છે તે ગયું નથી. તે એ છે કે આ સંસારમાં આપણું જીવતર વારંવાર આપણા જીવાત્માના પુનરપી જન્મ થાયછે તે સઘળી માત્ર માયા છે એટલે તે ઝાંઝવાના પાણીની માફક અસત્ય અને મિથ્યા છે. એ માયાના યોગે આપણને દુઃખ, ચિંતા અને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ, સુખ થવાને બદલે આવી પડેછે. સારાંશમાં આપણા ઋષીઓનું કહેવું એવું છે કે આપણે વારંવાર પુનરપી જન્મ ધારણ કરવાથી એક ખોળીયારૂપી કેદખાનામાંથી બીજા દેહરૂપી કેદખાનામાં જઇએ છીએ અને એજ આપણને આપણા મૂળસ્વરૂપમાં સમીલન થવાને મોટા વિક્ષેપ થાય છે.

પૂર્વે આપણે કોઈ પ્રસંગે પુનર્જન્મનો સંબંધ સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીના ભ્રમણની સાથે કરેલો છે એ ઉપરથી આપણને જણાય છે કે આ ભ્રમણ ભૂમ્યાને કરીને ત્રિ-ન્દ્રત્યાગી એટલે માયાજિતથી દૂર જનારી અને કિન્દ્રગ્રહીણી એટલે મધ્યસ્થાન તરફ જનારી એવી બે મહાઅદ્ભુત ગતીઓનું પરીણામ છે. આ મહાગતીઓની સ્થાવરસ્થાને લીધે આપણી માતૃ. પૃથ્વી પોતાની મહાતેજોમય સૂર્યનાકાર ગતીમાં નિયમિત ભ્રમણ કરેછે. તેવીજ રીતે આપણો જીવાત્મા ઉપર કહેલી બે અદ્ભૂત ગતી એટલે પુરૂષ અને પ્રકૃતિ કહેછે તેના યોગે પુનર્જન્મને પામી તેથી મળેલા અનુભવથી આત્મ ઉન્નતિને પામતો જાયછે. આપણા થવાના જન્મનો આધાર એ પ્રમાણે દુર્ગુણ અને સદ્ગુણના પરમાણુઓનો સંગ્રહ આપણે કરેલો હોય છે તેના પ્રમાણમાં થાયછે. માટે પ્રાચીનકાળના મહાજ્ઞાની જે મહાત્મા કહેવાયછે તેમણે જીવાત્માને પિંડમાંથી જતા રહેવાનો જે વેગ છે તેમાંથી બચાવી તે જીવાત્માને મૂળ પરમાત્માસાથે જોડવા કરવાના સિદ્ધ માર્ગમાં લેઈ જાયછે. તે થવાનું સાધન એવું દર્શાવવામાં આવેલું છે કે યોગ અને સમાધિના અનુભવી જ્ઞાનના યોગે પોતાના પુનર્જન્મોમાં ન્યૂનતા થતાં થતાં કોઇ સમયમાં સર્વેના મૂળકારણરૂપ પરબ્રહ્મમાં સમીકરણ થઈ નિર્વાણ અથવા મોક્ષ દશાને પામીએ. વાસ્તવિક રીતે એનો આ જીવાત્માને પરમાત્મા સાથે યોગ કરવાનો હક ધર્મ છે. એટલામાટે ઉપર દર્શાવેલા મૂળતત્વે કરી મનુષ્યપ્રાણીઓનાં ચાર મૂળ કર્તવ્યો દર્શાવ્યાં છે.

આ મનુષ્યપ્રાણીનું કર્તવ્ય વિશિષ્ટપણે પાર પાડવાસાર આપણે એક જાતના યોગ્ય બંધનની અગત્ય છે. તેથીજ નિયમ કરાવવા ચાર અધિક અનુભવની અગત્ય નથી. કેમકે એકલો માણસ પોતાનું કાર્ય કરવાને અશક્ત હોયછે. માટે સમભાવની બંધીની સહાયના સિવાય ઉત્તમ રીતે કોઈ પણ કાર્ય થતાં નથી અને તેવી રીતે આપણા જોવામાં પણ આવેછે કે કોઈ પણ ધારેલા હેતુઓ પાર પાડવાસારૂ તેને યોગ્ય ભિન્ન ભિન્ન મંડળીઓ બંધાયલી હોયછે

હવે આપણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મનુષ્યપ્રાણીના મુખ્ય કર્તવ્યને યોગ્ય કયું બંધન છે તેનો વિચાર કરીએ જે જે બંધનો પ્રથમ એશિયામાં આવી પોતાનું કામ કરતા હતાં અને નિરાધાર થઈ પોતાનું કેવળ ચાલવું થવાથી અત્યારે નાશને પામેલાં છે તેવા બંધન વિષે આ પ્રસંગે જોવાનું અગત્ય ધારતા નથી. હવે એટલું કહેવું બસ છે કે પ્રાચીનકાળમાં આર્યભૂમિના આપણા વડીલોની સાંસારિક, વ્યાવહારિક, રાજકીય અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ સારૂં ઉન્નતિને પામેલી હતી. તેથી તેના યોગ્ય બંધનો પણ બંધાયલાં હતાં. પરંતુ કેટલોક કાળ વીતી જતા પછી સમભાવની વૃત્તિની તેવા બંધનોમાં ન્યૂનતા થવાથી તે બંધનો અંતરને પામી ઉપજતા આવેશોમાં વિખવાદ અને પરસ્પર સ્વાર્થની વૃત્તિથી વર્ણવાળી દશા કાયમ થવાથી તેનું પરિણામ સ્તોત્રનો ઉચ્છેદ રીતે વિરામ થવા માંડ્યું. તેથી અને પોતાની સ્વતંત્રતા, સમભાવ વિગેરે ઉત્તમ ગુણોનો એવો હદ ઘટેલો જણાયછે કે હવે પછી પૂર્વવત્ ઉત્તમ સ્થિતિ થવાનો સંભવ દિસતો નથી.

એવી સ્થિતિ થવા પછી મહાત્મા અથવા તેમના સંસ્કારવાળા યોગીઓએ મનુષ્યોના આચાર્યોની નિકટ વર્તણુક જોઇ આ દશ્ય સંસાર છોડી મહા અરણ્યમાં અને પહાડોની ગુફામાં જઈ પોતાનો નિવાસ કીધો, કે જે સ્થાને તેમના શુભ કાર્યોને કોઇ પણ રીતે વિઘ્ન થઇ શકે નહીં. એમ થવાથી હિંદુઓ અને કેટલીક બીજી પ્રજા પોતાના ગુરૂ અને ઋષિઓના બોધને અનુસરીને નહીં વર્તવાથી ઉતરોતર જડત્વને પામવા લાગ્યા. તેથી આગળ અનેક પ્રકારના દુઃખો, આફતો, અને ચિંતા વિગેરે તેઓના સઘળાં કાર્યોમાં આવવા લાગ્યાં. કારણ કે તેઓએ પોતાનું ઐહિક સુખ ખોયું એટલુંજ નહીં પરંતુ પારલૌકિક સુખ પણ ખોયું. આખરે તેઓ પોતાના પ્રાચીન સત્ય જ્ઞાનમાં અશ્રદ્ધા થઈ. દેશાભિમાનનો ત્યાગ કર્યો અને પરસ્પર સમભાવથી વર્તવાનું પણ તજ્યું વિગેરે સર્વ પ્રકારના દુર્ગુણો વૃદ્ધિને પામવા લાગ્યા. કેવળ સ્વાર્થપણાની વૃત્તિ થવાથી પોતાના સિવાય બીજાનું ભલું કરવાની ઇચ્છાનો નાશ થવા માંડ્યો. સ્વાર્થની વૃત્તિ શિખરપર ચઢી ગઈ, તેથી [illegible] દુઃખરૂપ [illegible] થઈ રહ્યો છે. આવી સ્થિતિ થવાથી અને સંસ્કારનાં બીજ રાખવા સારૂ [illegible] કેટલીક [illegible] સાધનવાળા આપણા દેશીઓ કે જેઓ પોતે [illegible] વિદ્યાની [illegible] આવરણ પામેલા છે તેઓને પશ્ચિમવાસી કેટલાક [illegible] હિંદુભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ એક [illegible] અધ્યાત્મ વા બ્રહ્મજ્ઞાન સભાના નામથી ઓળખાય છે. અને તેની શાખાઓ [illegible] અને [illegible] પૃથ્વીપર એક છેડાથી બીજા છેડાસુધી [illegible] ફેલાયેલી છે કે એ રીતે બીજું કોઇ પણ પ્રસંગે [illegible] ઇતિહાસમાં જોવામાં આવ્યું નથી. થિઓસોફિકલ [illegible] યુરોપમાં [illegible] ૧૦૦ વરસ થયાં છે. [illegible] પૃથ્વીના બીજા ભાગમાં પ્રસરતાં ૧૦૦ વર્ષ થયાં છે. પરંતુ [illegible] અધ્યાત્મમંડળ અથવા બ્રહ્મજ્ઞાન સમાજ [illegible] ૨૭ વર્ષના [illegible] હિંદુસ્થાનમાંથી [illegible] સ્થાનોમાં તેની ભિન્ન ભિન્ન [illegible] અમેરીકા, આફ્રીકા, યુરોપ, અને એશિયા [illegible] તેના [illegible] મનુષ્યપ્રાણીના [illegible] હિંદુસ્થાનમાં શહેર, [illegible] અને [illegible] આ બ્રહ્મજ્ઞાન [illegible] સમયમાં [illegible] નથી? [illegible] સુખ [illegible] નથી. [illegible]

[illegible] આ [illegible] કરતાં [illegible] કર્યું નથી. [illegible] પરંતુ [illegible] અધ્યાત્મમંડળની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે

આ સમભાવની વૃત્તિથી સર્વ મનુષ્યપ્રાણીઓમાં ભ્રાતૃભાવ કરાવનારા અધ્યાત્મ-મંડળમાં આપણા મૂળ પ્રાચીન વૈદિક આર્યોને તો દાખલ થવાનું અભિમાન રાખવાનું છે, કેમકે એ આપણા પ્રાચીન આર્યોનો સત્યધર્મજ છે વળી ધર્મશ્રદ્ધાવાળા વિદ્વાન, કર્મકાંડી, અને ભક્તિવાળા બ્રાહ્મણોને એમાં દાખલ થવાથી આપણા પ્રાચીન વેદપુરાણાદિકમાં સત્યસ્વરૂપે જે આત્મજ્ઞાન ગુપ્ત રહેલું છે તેની કેટલીએક સ્પષ્ટતા તેમના જાણવામાં આવશે. તેમજ સાધારણ સર્વ મતપંથવાળા ભક્તિયુક્ત સ્ત્રીપુરુષોને પણ વિશેષ લાભ મહાયુક્ત એ મંડળમાં સામેલ થવાથી થવાનો સંભવ છે. વળી હાલના સમયના પશ્ચિમદેશના ઉપયુક્ત વિદ્યાના શોધકો જડ અને ચૈતન્યનું યથાર્થ સત્યજ્ઞાન મેળવવાને શ્રમ કરતાં છતાં તેમને જે જડેલું નથી તે સત્યજ્ઞાન એ અધ્યાત્મમંડળદ્વારા આગ્રહી પુરુષોને યોગ્ય પ્રયત્ન કરવાથી મળવાનો સંભવ છે. સારાંશ કે એ મંડળના સંબંધથી સઘળા પ્રકારનાં ઐહિક અને પારમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ થઈ અંતે કૈવલ્યમોક્ષનાં સત્યસાધન પણ મળી આવશે.

પ્રિય વાંચનારા! આસપાસ અવલોકન કરવાથી તમને જણાશે કે ઉપર કહેલા અધ્યાત્મ-મંડળે તમારા વગર અનુભવી યુવાવસ્થાવાળા કેટલાએક પુરુષોને કેટલાએક મિથ્યા અભિમાની ખ્રિસ્તિધર્મના ઉપદેશના ફાંસામાંથી બચાવ્યા છે. આપણા હાલના કેળવણી પામેલા યુવાવસ્થાવાળા પુરુષોમાંથી ઘણાને આ સંસારના દૃશ્ય જડ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાની અપરિમિત તૃષ્ણારૂપી મહાઅરણ્યમાંથી એજ મંડળે મુક્ત કરેલા છે. વળી એ કેવળ પરોપકારી મંડળે સાંપ્રતકાળની ઉપલકની કેળવણીની ભારી અસરમાંથી ઘણાને જાગૃત કરવા માંડયા છે. સઘળા નિષ્પક્ષપાતિ સત્યશોધકને જણાશે કે હાલમાં સઘળા મનુષ્યોનું વલણ પોતાના પૂર્વજોની વિદ્યા, તેમની રૂઢી અને તેમના ચાલતા આવેલા નિયમોની મર્યાદા વિશેષમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ તેમાં ગુપ્ત રહેલું રહસ્ય જાણવાની ઇચ્છા એજ મંડળની સહાયતાથી થવા માંડી છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં સાંપ્રતકાળના આગ્રહી અને નિષ્કામપણે સર્વ મનુષ્યપ્રાણીનું ભલું કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોનું વલણ આજ મંડળના સમાગમથી પરસ્પર સમભાવની વૃત્તિ કરી સર્વ ધર્મોમાં સર્વે મનુષ્યોને સદ્ભાવ કરવાનું થયું છે. એજ પ્રમાણે આપણા દેશની અને જાતની પુનરપી ઉન્નતિ કરવાને નીતિદ્વારા પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા માંડી છે. પરોપકારી મનુષ્યનું ધ્યાન પહોંચવા સારૂ બીજો આ શુભ હેતુ નથી? બીજી કઈ સામાજીક અને ધાર્મિક સભાએ એથી અધિક મનુષ્યપ્રાણીના શુભ હેતુના કાર્ય કરવાને પ્રયત્ન કરેલું છે? હાલના સમયમાં કોઈ પણ ધાર્મિક સંપ્રદાયવાળાએ કિંવા મતપંથવાળાએ આ મંડળ જેવું અનુભવી જ્ઞાન નિષ્કામપણે આપવાને પ્રયત્ન કરેલો છે? સઘળા ધર્મોના પ્રાચીન ધર્મપુસ્તકોમાં રહેલું ગુપ્ત, નિર્મળ, સત્યજ્ઞાન કોઈ પણ ધર્મના અભિમાન સિવાય એજ મંડળે શોધી પ્રકાશવાને પ્રયત્ન કીધેલું છે એ અધ્યાત્મમંડળ અથવા સનાતન ધર્મસભા શાને માટે છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે જે સત્યવાદીઓ પ્રત્યક્ષ, શબ્દ, અનુમાન, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ, અને અનુપલબ્ધી, એ છ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થએલ છે, તે શોધી પ્રકા-

ડવાનેમાટે છે. જાદુમંત્ર શું છે? તેનો ઉત્તર એ મંડળના સિદ્ધાંત પ્રમાણે એવો છે કે કેટલાએક ગુપ્ત તત્ત્વોનો ઉપયોગ કરી કાંઈ કૃતિ ઉત્પન્ન કરવી એ છે. વળી યોગ શું છે? એવો પ્રશ્ન થાય તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે એક અનાદિ મહાસર્વશક્તિ મય, સર્વજ્ઞ અને સર્વવ્યાપિક ઈશ્વરી શક્તિ તેની સાથે જીવાત્માની એકયતા કરવાનું જે કાર્ય તે યોગ છે. એ મહાશક્તિમાંથી આણુયામ વિગેરે ક્રિયાથી મનની એકાગ્રતા કરી સ્વતઃ એક લક્ષી થવાયછે. તમે તે રીતે તપાસ કરો તોપણ તમને જણાશે કે એ અધ્યાત્મમંડળનાં જે ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો તેમાં નિયમપૂર્વક સાવ્યવસ્થા રહેલી તેથી તેમાં તમને કેટલીએક અદ્ભુત અને ઉપયોગી વસ્તુ જણાયાવગર રહેશે નહીં. આ મંડળના મુખ્ય પ્રસિદ્ધ ત્રણ હેતુઓ છે.

૧ સર્વ મનુષ્યપ્રાણીમાં સમભાવની વૃત્તિથી ભ્રાતૃભાવની દૃઢતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો

૨ આપણા આર્યાવર્તના વેદ, ઉપનિષદ્, પુરાણાદિ, સદ્ગ્રંથો અને તેવાજ પૂર્વતરફના બીજા ગ્રંથોનું બુદ્ધિપૂર્વક અવલોકન કરી તેનું અધ્યયન કરવા ઉત્તેજન આપવું.

૩ સઘળા વિશ્વમાં અને મનુષ્યપ્રાણીમાં ગુપ્ત રહેલી મહાઅદ્ભુત દૈવીશક્તિનું શોધન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

હવે પ્રથમ હેતુથી સર્વ જનહિતાર્થે અનુકૂળી કાર્ય થઈ શકેછે બીજાથી સર્વ મહાવિદ્યાનું રહસ્ય સમજાય છે. જે કે હાલની કહેવાતી વિદ્યાથી અજાણ્યું છે અને એજ સંભાસક દેશાભિમાન મેળવવાનો મુખ્ય પાયો છે. ત્રીજા હેતુથી અંતનું પરીણામ જે હું કોણ છું? ક્યાંથી આવ્યો? અને મારે ક્યાં જવું જોઈયે? અને ક્યાં જઈશ ! એનું સત્યજ્ઞાન થઇ શકેછે.

એ કારણ માટે નિરંતર માનસિક શુભકલ્પના, દેહદ્વારા શુભકર્મ, નિરંતર સત્સમાગમ, અને ઈશ્વર સાથે સાન્નિધ્યપણું, એ ચાર મુખ્યતત્વે કરી મનુષ્યપ્રાણીનાં કર્તવ્યો છે. એ સૂચના સર્વવ્યાપીક ગુપ્તમહાશક્તિની સ્ફુરણાથી નિકળેલી છે. અને એનો નિવાસ હાલમાં ઉપર જણાવેલા મંડળમાં છે. અહીંથી તમે માનસિક સમભાવ મેળવી શકશો અને અયત્નના સમયે નીતિની નૈષ્ઠિકતા પણ પ્રાપ્ત થઈ શકશે. પ્રત્યેક નિષ્કામરનિવાળા મનુષ્યો જેને તમે ઓળખતા નહીં હો તોપણ તમારા હિતમિત્રો અને સત્યબંધુઓ થશે. તમને સંસ્કાર થયો એટલે તમે અનુભવી મંડળમાં દાખલ થશો. વળી સંસારથી તમારા અજાણપણામાં પણ તમને મહાત્માઓ સાથે ગુપ્તસંબંધ થશે. તમને ખબર નહીં તેઓ એમની પ્રેરણા તમારા રક્ષણ સારૂ કરશે. તમારા જાણવામાં નહીં આવે એવી રીતે તમારાં સઘળાં કાર્યો તે સર્વજ્ઞાની જોતા માલમ. એવા કરૂણાનિધિ આપણા મહાત્માઓ જે આપણી પુરા નિષ્કામકૃતિથી શુભકામ કરવાને અને પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી ઓળખાણ આપે છે એવા યોગ્ય પુરૂષનું અતિ કઠણ કષ્ટોમાંથી અદ્ભુત રીતે તેનો રક્ષણ કરે છે.

અહો ! અમારા સ્વદેશપ્રેમી આર્યાવર્તમાં વસનારા ભિન્ન ભિન્ન માર્ગના હોંશી ભાઈ સાનુભાવ તમે તમારૂ વતન તમારા પ્રતાપી પૂર્વજો વાંચી જુઓ જે તેઓ કેવા હતા અને તમે હાલ કેવી સ્થિતિમાં આવેલા છો. તમારૂ આર્યાવર્તજ સઘળી ઉન- તિનું જન્મસ્થાન હતું. મિસરદેશના જગ મિનારાઓ અને બીજાં અદ્ભુત કામો, તેમજ આસિરીયા અને ઈરાનનાં પ્રતાપી રાજ્યો, ગ્રીક અને રોમનની કલાહોશીયારીઓએ રૂપનું આપણા અતિ પ્રાચીનકાળના ઋષિમુનીઓએ હોથી સહી જે સમયે આદ્યકાળથી બંધાયા હતો તે સમયે [illegible] છે. આખી પૃથ્વીમાં તમે જ્યાં જ્યાં જશો ત્યાં ત્યાં સર્વે સ્થળે જે જે સારી વસ્તુ દેખાશે તેમાં આપણા પ્રતાપી આર્યોની શુભ નિશાનીઓ સર્વમાં રહેલી જણાશે.

હે પ્રિય વાંચનાર ! તમે તમારી અંતરદ્રષ્ટિ જરા ઉંચી કરી કાળની અપેક્ષામાં તે દૃષ્ટિ નાખીને જુઓ અને સઘળી પૃથ્વીના ઇતિહાસ વાંચવા ટેવ, અભ્યાસ કરો. પ્રાચીન સમયના સમયે [illegible] સ્થિર રાખો અને તમારા પ્રતાપી વડીલોની ઉત્તમ સ્થિતિની સાથે તમારી હાલની દુઃખદાયક અને ભૂખમરો ઉપજાવે એવી સ્થિતિ સાથે મુકાબલો કરી જુઓ અને તમારે શું કરવું જોઈએ તે વિચાર કરી હોશો વાળો.

જે કર્તવ્યથી ઉત્તમ સ્થિતીની ઇચ્છા તમે રાખો છો તે પાછા દેશની સાધન કે [illegible] પ્રાપ્ત થઈ શકવાની નથી. આ દુઃખાવસ્થામાં [illegible] સહીના હાલના [illegible] સુધારાથી સહાયતા મળી શકવાની નથી. હાલમાં તમારી અતિ નિર્ધન સ્થિતિમાંથી બહાર થઈ [illegible] કરવાને પ્રમાણ નથી [illegible] સાધનો સ્વા- [illegible] કરવાના હેતુ [illegible] અને સર્વે મનુષ્યપ્રાણીના [illegible] મોટાં મોટાં અનુભવના [illegible] મોટાં મોટાં [illegible] કરવાથી કાંઈ પણ લાભ થવાનો નથી. [illegible] હાલના સમયના [illegible] નથી, પણ આ સમયે તો [illegible] અનુભવના [illegible] શુભ [illegible] રીતે [illegible] છે. [illegible] નથી પરંતુ [illegible] આપણું [illegible] અને તેના [illegible] સિવાય [illegible] છે.

[illegible]

દેશી બંધુઓની અને દેશની કેવી દયામણી અને દુઃખદાયક સ્થિતિ થઈ પડી છે. હે દયાળુ ઈશ્વર! આવા કેવળ સ્વાર્થના ખાડામાં ડુબી રહી અભક્ષ્ય વસ્તુ ખાવા પીવા અને પરદેશી રીતભાત ધારણ કરવાથી પોતાના સત્યસ્વરૂપને ભુલી જઇ તેમાંજ આનંદ પામશે.

આપણા દેશના સુભાગ્યને લીધે તેના રક્ષકોએ આપણાપર અતિ કરૂણા કરી છે અને તેઓએ આપણામાટે શુભ માર્ગો દર્શાવેલા છે તે માર્ગથી એકબીજાના સ્વાર્થની હાની થતી નથી. તેમજ કોઇના સંપ્રદાય અને સિદ્ધાંતને વિઘ્ન પણ આવતું નથી કેમકે એ માર્ગનો મુખ્ય ગુણ ક્ષમાનો છે. માટે એ **અધ્યાત્મમંડળ** પદાર્થવિજ્ઞાનના મજબૂત પાયા ઉપર બંધાએલું છે. તેના અવયવો, **આકર્ષણશક્તિ, મૂર્છાશક્તિ,** અને **ગુપ્ત રહેલી સૂક્ષ્મશક્તિ,** એ છે. તેની પોષણની વસ્તુ **આકાશતત્ત્વ** છે. અને તેનું માથું યોગ છે. **સમભાવની** વૃત્તિ એ તેના શરીરમાં ફરનારૂં રક્ત છે. તેનો ત્રિગુણ સ્વભાવ તે તેના ત્રણ મુખ્ય વિભાગ અથવા હેતુઓ છે. સારાંશમાં એ મંડળનું શરીર અતિશોભાયમાન છે.

હવે કેવલ અંતરના સત્યભાવથી અંતમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે તમો સઘળા પોતાની અંતરની સત્ય લાગણી તરફ નજર કરો. કોઈપણ જાતનું અભિમાન છોડી આ મંડળમાં સામેલ થાઓ કેમકે તમે તેમા રહી આગ્રહપૂર્વક સત્ય યોગ્ય પુરૂષાર્થ કરશો તે તમારી ઇચ્છા હશે તેથી વિશેષ લાભ થવાનો સંભવ છે. પરંતુ તેમાં પ્રથમ પોતાના કેવળ સ્વાર્થ અને શત્રુભાવને ભુલી જઈ સઘળાની સાથે **સત્ય ભ્રાતૃભાવનો** સત્ય પ્રેમ રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે. વળી આપણા જગતકલ્યાણકારી મહાત્માઓની ઇચ્છા નિરંતર **સમભાવ, સમભાવ,** અને **સમભાવ** કરવો એજ છે. માટે તે રાખવાથી આપણને જેની અગત્ય પડશે તે સઘળું તે કરૂણાનિધિ પુરૂ પાડશે. **પ્રીય આર્યબંધુઓ!** લક્ષમાં રાખો કે આ મંડળ પૂર્વે કરેલા શુભ કાર્યોનું પરિણામ છે. વળી એજ પ્રાચીન આર્યોની પુનરપી ઉન્નતિ કરવાનું સાધન છે. આ સંધીકાલમાં ઉન્નતિ થવાનો સમય છે. અને વળી એક વખત સુધરેલા દેશોમા આપણી પ્રતિષ્ઠિત સ્થિતીએ પહોંચવાનો વક છે. એ સઘળું છતાં આપણે સત્યશ્રદ્ધાથી એ મંડળમા રહી આપણા મહાત્માઓના સમભાવ કરવાનાં શુભ કાર્યોમા તન, મન, અને ધનથી પોતાના કેટલાએક સ્વાર્થના લાભોને નહીં ગણતાં આગ્રહપૂર્વક મચ્યા રહીશું તો વળી એક વખત પશ્ચિમ દેશના ઉત્તમ સંસ્કારી સત્યશોધકો આપણી આગળ હાથ જોડી ઉભા રહી આપણીપાસે શુભ ઉપદેશ માંગશે. આ મંડળમાં અત્યારસુધીમા પશ્ચિમદેશના મહાવિદ્વાન શોધકો સામેલ થયેલા છે. તેમાં અતિઆગ્રહી અને કેવળ મનુષ્યપ્રાણીમાત્રનું શુભ ઇચ્છનાર નિષ્કામવૃત્તિવાળા સ્વર્ગવાસી મેડમ બ્લાવાટસ્કી અને કરનલ આલકોર્ટ એમણે પોતાનાં તન, મન, અને ધનનો જે ખર્ચ કીધેલો છે તેવો આજસુધી બીજે કોઇએ જનકલ્યાણઅર્થે કરેલો જણાતો નથી. વળી હાલમાં અતિઉત્તમ સંસ્કારી અને વિદ્વાન મીસીસ **આની બીસેન્ટ** એ મંડળની વૃદ્ધિ કરવાસારૂ જે પ્રયત્ન કરેછે તેપણ અતિઅદ્ભૂત છે. વળી હાલમાં બીજા કેટલાએક પશ્ચિમદેશના સુવ્યવસ્થાવાળા વિદ્વાન્ બેરીસ્ટરો અને કેટલાક શુભ અંતઃકરણવાળા યુરોપીયનો એ કાર્યમાં સહાય કરવાસારૂ પોતાનો દેશ છોડી આપણા દેશમાં

રહી એ મંડળની ઉન્નતિ કરવા તન, મનથી સહાય કરીએ. એ સિવાય પૂર્વના અતિશુભ સંસ્કાર-વાળા કેપ્ટન રીમીંગ્ટન જે કે પ્રખ્યાત સરકારી સરદાર હતા તેને એક સમયે અયોધ્યા-પુરીમાં એક યોગીનો સમાગમ થયો અને તેમના ઉપદેશથી પોતે થીઓસોફીસ્ટ થઈ સને ૧૮૬૯-૭૦ માં આ સંસ્કારનો લાભ કરી મિશનરીઓને મદદ કીધી. એવી રીતે ધાર્મિક અને વિદ્વાન પરદેશી પાશ્ચાત્ય પુરુષો પોતાના ઐહિક સુખનો ત્યાગ કરી આ મંડળમાં સામેલ થયા છે, તે છતાં અમારા દેશબંધુઓ હમે હાલના ઉપલક વિદ્યાના મિથ્યા અભિમાનથી દૂર રહેવાનું ઉચિત ધારો છો ? એ મંડળ આપણું અતિપ્રાચીન આર્યોનું જ છે. માટે આપણા દેશાભિમાન ધરાવનારા વિદ્વાન પુરુષો તથા સત્યશોધક ધાર્મિકપુરુષો એ મંડળમાં સામેલ નહીં થાય તો તેમને સત્યધર્માભિમાની અને દેશાભિમાની કહીશું ? માટે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનો વા પોતાં ભલાનાં કાંઈ બ્હાના દેવા નહીં. જે વસ્તુનું હમને જ્ઞાન નથી તે વસ્તુ સંબંધિમાં ભેળ નહીં એવો અસત્ય નિર્ણય કરવા નહીં. વળી પાત્ર થયાવિના ગુપ્ત વિદ્યા અથવા અદ્‌ભૂતશક્તિ મેળવવાની તૃષ્ણા રાખવી નહીં. તેમજ વારંવાર યોગવિદ્યાના ચમત્કારો જોવાની અપેક્ષા રાખવી નહીં કેમકે હાલના જે રાજયોગી આપણા મહાત્માઓ છે તે કોઈ જાદુગરના ખેલો કરી મનુષ્યની શ્રદ્ધા બેસાડવાનું નીચકર્મ કરતા નથી. કેમકે જેવી રીતે વ્યાધિવાળા મનુષ્યપ્રાણીને ઔષધની અગત્ય છે અને આરોગ્યવાળાઓને નથી તેવી રીતે હાલમાં માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિને પામેલા સત્યશોધકોને જાદુગરના ખેલો અથવા ગુપ્તવિદ્યાના પ્રયોગથી સ્પૃહા કરવી ઉચિત નથી. તેમણે તો પુરુષાર્થથી જ્ઞાનના યોગે અનુભવ કરી લેવાનો છે. એમ છતાં જો ચમત્કાર જોવાની અથવા પોતે કરવાની અપેક્ષા રાખશો તો વેરેભો થઈ કેવળ સ્વાર્થી થઈ જવાશે. અને તેથી અચિન્ત્ય જ્ઞાનની મર્યાદામાં રહી તેમાંજ આનંદ પામી અતિઉત્તમ જે સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપિક, પોતે થઈ અનંતરૂપ પોતાથી થવાશે નહિ.

હવે અંતમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે અરે! અમારા ધર્મપ્રિય આર્યબંધુઓ આપણા અને આપણા દેશના કલ્યાણને અર્થે સ્વાર્થ વેરઝેરનો ત્યાગ કરી કેવળ પરમાર્થ કરવાના મંડળમાં સામેલ થઈ પાળવા રહેલાં મુખ્ય ચાર કર્તવ્યો તન, મન, અને ધનથી કરવાનો નિશ્ચય કરી આગ્રહપૂર્વક વર્તશો તો વગર ઇચ્છાએ કૃપાળુ સમર્થ મહાત્માઓની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ નિઃસંશય થશે. આટલુ લક્ષમાં રાખજો કે હાલમાં નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની ઉન્નતિ થવાનું મુખ્ય સાધન નીતિના માર્ગે પોતે વર્તી બીજાને વરતાવવાથી મનુષ્યપણાને નહિ શોભાવેલા દશ ધર્મ અને અધર્મના લક્ષણોની મર્યાદામાં રહેવું, એજ છે.

ॐ अहिंसा परमो धर्मः

सर्वथा सर्वदा भूतानाम नभि द्रोह अहिंसा श्रेया.

ભાવાર્થ-કોઈ પણ પ્રાણીનો દ્રોહ કરવો નહીં. દ્રોહ મનુષ્ય પ્રાણીઓજ પાળે છે માટે ઉપ્રચારે કરી વેદવ્યાસના અભિપ્રાય પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણીઓ દ્રોહ નહિ કરતાં સર્વેવિધિ આનૂસાર અને સમભાવ રાખી પરસ્પર પ્રેમ પ્રીતિથી વર્તવાથી અમુલ્ય લાભ થાશે.

દશ ધર્મનાં લક્ષણો.—મનુસ્મૃતિ અ૦ ૬ શ્લો.

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणं ॥१२॥

દેશી બંધુઓની અને દેશની કેવી દયામણી અને દુઃખદાયક સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. હે દયાળુ ઈશ્વર! આવા કેવળ સ્વાર્થના ખાડામાં ડુબી રહી અભક્ષ્ય વસ્તુ ખાવા પીવા અને પરદેશી રીતભાત ધારણ કરવાથી પોતાના સ્વસ્વરૂપને ભુલી જઇ તેમાંજ આનંદ પામશે.

આપણા દેશના સુભાગ્યને લીધે તેના રક્ષકોએ આપણાપર અતિ કરૂણા કરી છે અને તેઓએ આપણામાટે શુભ માર્ગો દર્શાવેલા છે તે માર્ગેથી એકબીજાના સ્વાર્થને હાની થતી નથી. તેમજ કોઇના સંપ્રદાય અને સિદ્ધાંતને વિઘ્ન પણ આવતું નથી કેમકે એ માર્ગનો મુખ્ય ગુણ સમભાવ છે. માટે એ આધ્યાત્મમંડળ પદાર્થવિજ્ઞાનના મજબૂત પાયા ઉપર બંધાએલું છે. તેના અવયવો, **આકર્ષણશક્તિ, મૂર્છાશક્તિ, અને ગુપ્ત રહેલી સૂક્ષ્મશક્તિ,** એ છે. તેની પોષણની વસ્તુ **આકાશતત્વ** છે. અને તેનું સાચું પોષણ છે. સમભાવની વૃત્તિ એ તેના શરીરમાં ફરનારૂં રક્ત છે. તેનો વિગુણ સ્વભાવ તે તેના ત્રણ મુખ્ય વિભાગ અથવા હેતુઓ છે. સારાંશમાં એ મંડળનું શરીર અવિરોધાવયમાન છે.

હવે કેવળ અંતરના સત્યભાવથી આપને એટલુંજ કહેવાનું છે કે તમો સઘળા પોતાની અંતરની સત્ય લાગણી તરફ નજર કરો. કોઈપણ જાતનું અભિમાન છોડી આ મંડળમાં સામેલ થાઓ કેમકે તમે તેમાં રહી આગ્રહપૂર્વક સત્ય યોગ્ય પુરૂષાર્થ કરશો તો તમારી ઇચ્છા હશે તેથી વિશેષ લાભ થવાનો સંભવ છે. પરંતુ તેમાં પ્રથમ પોતાના કેવળ સ્વાર્થ અને શત્રુભાવને ભુલી જઈ સઘળાની સાથે **સત્ય ભ્રાતૃભાવનો** સત્ય પ્રેમ રાખવાની અગત્ય આવશ્યક છે. વળી આપણા જગતકલ્યાણકારી મહાત્માઓની ઇચ્છા નિરંતર **સમભાવ, સમભાવ,** અને **સમભાવ** કરો એજ છે. માટે તે રાખવાથી આપણને કંઈ અવશ્ય પડશે તે સઘળું તે કરૂણાનિધિ પુરૂ પાડશે. **પ્રીય આર્યબંધુઓ!** હાલમાં રાખો કે આ મંડળ [illegible] શુભ કાર્યનું પરિણામ છે વળી એજ પ્રાચીન આર્યોની પુનરપિ ઉન્નતિ કરવાનું સાધન છે. આ સદીકાળમાં ઉન્નતિ થવાનો સંભવ છે. અને વળી એક વખત સુધરેલા દેશોમાં આપણી પ્રતિષ્ઠિત સ્થિતીએ પહોંચવાનો વખત છે. એ સઘળું બના આપણું સત્યશ્રદ્ધાથી એ મંડળમાં રહી આપણા મહાત્માઓના સમભાવ કરવાના શુભ કાર્યોમાં તન, મન, અને ધનથી પોતાના દેશબંધુઓ સ્વાર્થના કાર્યોને નહીં ગણતાં આગ્રહપૂર્વક મચ્યા રહીશું તો વળી એક વખત પશ્ચિમ દેશના કેવળ [illegible] સત્યશોધકો આપણી આગળ હાથ જોડી ઉભા રહી આપણી પાસેથી શુભ ઉપદેશ માગશે. આ મંડળમાં અત્યારસુધીમાં પશ્ચિમદેશના મહાવિદ્વાન [illegible] સામેલ થયેલા છે. તેના અતિ [illegible] અને કેળવણી મનુષ્યપ્રાણીમાત્રનું ઉપકાર કરનાર નિઃસ્વાર્થવૃત્તિવાળા સ્વર્ગવાસી મેડમ બ્લાવાટસ્કી અને કરનલ આલ્કોટ એમનું પોતાના તન, મન, અને ધનનો જ ભોગ આપ્યો છે તેઓ આજસુધી એમના [illegible] નથી વળી હાલના અધિષ્ઠાતા સંસ્કારી અને વિદ્વાન **શ્રીમતી આની બેસેન્ટ** એ મંડળની વૃદ્ધિ કરવાને એ કેવળ [illegible] છે વળી હાલમાં બીજા કેટલાએક પશ્ચિમદેશના [illegible] વિદ્વાન ગૃહસ્થો અને કેટલાક [illegible] બુદ્ધિમાનો એ કાર્યના [illegible] પોતાના દેશ છોડી આપણા દેશને

રહી એ મંડળની ઉન્નતિ કરવા તન, મનથી સહાય કરેછે. એ સિવાય પૂર્વના અતિકુશળ સંસારત્યાગી કેપટન રીમીંગટન જે કે પ્રખ્યાત લશ્કરી સરદાર હતો તેને એક સમયે અયોધ્યાપુરીમાં એક યોગીનો સમાગમ થયો અને તેમના ઉપદેશથી પોતે સૈવદિક્ષા લેઇ સને ૧૯૧૬-૧૭માં આ સંસારનો ત્યાગ કરી નિવૃત્તિદશાને ગ્રહણ કીધી. એવી રીતે નામાંકિત અને વિદ્વાન પારેખ પરધર્મી પુરૂષો પોતાના ભૌતિક સુખનો ત્યાગ કરી આ મંડળમાં સામેલ થયા છે, તે છતાં અમારા દેશબંધુઓ હજી હાલના ક્ષણિક વિચારના મિથ્યા અભિમાનથી દૂર રહેવાનું ઉચિત ધારે છે ! એ મંડળ આપણું અતિપ્રાચીન આર્યોનુંજ છે. માટે આપણા દેશાભિમાન ધરાવનારા વિદ્વાન પુરૂષો તથા સત્યશોધક ધાર્મિકપુરૂષો એ મંડળમાં સામેલ નહીં થાય તો તેમને સત્યધર્માભિમાની અને દેશાભિમાની કહીશું ? માટે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનો લાભ થોડાં બહાનાં કાઢી જવા દેશો નહીં. જે વસ્તુનું તમને જ્ઞાન નથી તે વસ્તુ સૃષ્ટિમાં છેજ નહીં એવો અસત્ય નિર્ણય કરતા નહીં. વળી પાત્ર થયાવિના ગુપ્ત વિદ્યા અથવા અદ્ભૂતશક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા નહીં. તેમજ વારંવાર યોગવિદ્યાના ચમત્કારો જોવાની અપેક્ષા રાખશો નહીં કેમકે હાલના જે રાજયોગી આપણા મહાત્માઓ છે તે કોઇ બહુમતના જોરે કરી મનુષ્યની શ્રદ્ધા બેસાડવાનું નીચકર્મ કરતા નથી. કેમકે જેવી રીતે વ્યાધિવાળા મનુષ્યપ્રાણીને ઓષધની અગત્ય છે અને આરોગ્યતાવાળાને નથી તેવી રીતે હાલમાં માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિને પામેલા સત્યશોધકોને ચમત્કારના જોવાથી અથવા ગુપ્તવિદ્યાના પ્રયોગથી સ્પૃહા કરવી ઉચિત નથી. તેમણે તો પુરૂષાર્થથી જ્ઞાનના યોગે અનુભવ કરી લેવાનો છે. એમ છતાં જો ચમત્કાર જોવાની અથવા પોતે કરવાની અપેક્ષા રાખશો તો વેહેમી થઈ કેવળ સ્વાર્થી થઈ જવાશે. અને તેથી અનુચિત જ્ઞાનની મર્યાદામાં રહી તેમાંજ આનંદ પામી અવિદિતમ જે સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક, પોતે થઈ અનંતરૂપ પિતાથી થવાશે નહિ.

હવે અંતમાં એટલુંજ કહેવાનું છે કે અરે ! અમારા પરમપ્રિય આર્યબંધુઓ આપણા અને આપણા દેશના કલ્યાણને અર્થે સઘળા વેહેમોનો ત્યાગ કરી કેવળ પરમાર્થ કરવાના મંડળમાં સામેલ થઈ પાછળ કહેલાં મુખ્ય ચાર કર્તવ્યો તન, મન, અને ધનથી કરવાનો નિશ્ચય કરી આગ્રહપૂર્વક વર્તશો તો વગર ઇચ્છાએ કૃપાળુ સમર્થ મહાત્માઓની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધિની પ્રાપ્તી નિશ્ચય થશે. આટલુ લક્ષમાં રાખજો કે હાલમાં નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની ઉન્નતિ થવાનું મુખ્ય સાધન ગીતાજી માર્ગે પોતે વર્તી બીજાને વરતાવવાવાળા અનુભવવાને નીચે દર્શાવેલા દશ ધર્મ અને આત્મબળના લક્ષણોની મર્યાદામાં રહેવું, એજ છે.

ॐ अहिंसा परमो धर्मः

सर्वथा सर्वदा भूतानाम नभि द्रोह अहिंसा श्रेया.

ભાવાર્થ—કોઈ પણ પ્રાણીનો દ્રોહ કરવો નહીં. દ્રોહ મનુષ્ય પ્રાણીનોજ થાયછે માટે કેમ્યતે કરી વેદવ્યાસના અભિપ્રાય પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણીએ દ્રોહ નહિ કરતાં સર્વેપ્રતિ ભ્રાતૃભાવ અને સમભાવ રાખી પરસ્પર પ્રેમ પ્રીતિથી વર્તવાથી મનુષ્ય લાભ થાયછે.

દશ ધર્મનાં લક્ષણો.—મનુસ્મૃતિ અ૦ ૬ ઠો.

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणं ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ-धृति એટલે ધારણા, ધીરજ રાખવી; क्षमा એટલે માફી. પારકાએ અવગુણ કર્યો તો તેને બદલે તેને અવગુણ ન કરતાં તેનું ભલું કરવું; दम એટલે વિષયવાસનાથી મનને રોકવું; अस्तेय એટલે ચોરી કરવી નહીં અથવા અધર્મનું લેવું નહીં; शौच એટલે પવિત્રતા, નિર્મળતા રાખવી; इन्द्रियनिग्रहः એટલે પોતાની ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી; धी એટલે સદ્બુદ્ધિ રાખી વેદ, વેદાંત આદિ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ મનન કરવું; विद्या એટલે પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા તત્પર રહેવું, सत्यं એટલે સાચું બોલવાની ટેવ રાખવી; क्रोधः એટલે કોઇપર કોપાયમાન થવું નહીં. એટલા ખરા ધર્મનાં દશ લક્ષણો છે.

દશ અધર્મનાં લક્ષણો.-મનુસ્મૃતિ અ० १२.

परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिंतनं ।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ-૧ મનથી ત્રણ અધર્મ થાયછે. ૧ પારકાનો પૈસો છળકપટથી મેળવી પચાવી પાડવા સારૂ ઉપાય શોધવા નહીં; ૨ કોઈ પણ પ્રાણીનું ભુંડું કરવાનો મનમાં જુસ્સો ઉઠાવવો નહીં, ૩ નાસ્તિક વિચારો રાખવા નહીં. એવા ત્રણ પ્રકારનાં મનનાં ખોટાં ફળ ઉપજાવનારાં કર્મો છે તે કરવા નહીં.

पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वदाः ।
असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ-૨ વાણીથી ચાર અધર્મ થાયછે. ૧ કોઇને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવાં ભુંડાં વચન કેહેવાં નહિ; ૨ જુઠું બોલવાની ટેવ રાખવી નહિ; ૩ કોઈની પુંઠ પછાડી નિંદા કરવી નહિ; કોઇને ખોટો ભરૂંસો આપવો નહિ એ ચાર પ્રકારનાં વાણીનાં દુષ્ટ કર્મો છે તે કરવાં નહિ.

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैव विधानतः ।
परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ-૩ શરીરથી ત્રણ અધર્મ થાયછે. ૧ અયોગ્ય કર્મ કરવું નહિ; ૨ કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહિ. ૩ પરસ્ત્રીનો સંગ કરવો નહિ. એ ત્રણ પ્રકારનાં શારીરનાં દુષ્ટ કર્મો છે તે કરવાં નહિ.

આ પ્રમાણે જે મનુષ્યપ્રાણી ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રહી પોતાનાં કર્તવ્યો કરશે તેની સાંસારિક વ્યાવહારિક, રાજકિય અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ સુધરી ઉત્તમ દશામાં આવી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે ફળ મેળવવા શક્તિવાન થશે.

હાલમાં નિષ્પક્ષપાતી સત્યશોધકોને તો જણાયલું છે જે સત્યરૂપી પ્રકાશ પૂર્વ તરફથીજ પ્રથમ આવેછે.

અરે ! આર્યબંધુઓ ! આપણને જન્મ આપનારી આ હિંદની માત્ર ભૂમિ મૃત્યુને પામેલી નથી. તે માત્ર હાલ ઘોર નિદ્રામાંછે. માટે આપણા સર્વેનાં સ્વદેશાભિમાનથી તેને જાગૃત કરવાને તન, મન, અને ધનથી પ્રયત્ન કરો. તથાસ્તુ.

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः.

આર્ય ધર્મ નીતિસાર.

૧ સિદ્ધાંત.

૧. " ઈશ્વર જે (પરબ્રહ્મ) તે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહે છે "–(ભગવદ્ગીતા અધ્યાય, ૧૮–૬૧.)

૨. " અરે ! મનુષ્ય તું ધારે છે કે તું એકલોજ છે અને તારી મરજીમાં આવે તેમ વર્તે છે તારા હૃદયમાં જે અંતર્યામી ઈશ્વર વસે છે તેને તું જાણતો નથી. જે જે તું કરે છે તેને તે નિહાળે છે અને લક્ષમાં રાખે છે. આત્મા તેનો સાક્ષી છે, અને તેના પોતાના આશ્રયનું સ્થળ છે. તે મનુષ્યનો મોટો સનાતન સાક્ષી છે, તેના હુકમની અવગણના કરતો નહિ. " (મહાભારત ૧, ૩,૧૫; મનુસ્મૃતિ, ૮–૯૫.)

૩. " મન, વાચા ને શરીરથી સારાં કે માઠાં કર્મ આચરણે કરીને તે પ્રમાણે તેનાં સારાં કે માઠાં ફળ થાયછે, અને એ કર્મે કરીને મનુષ્ય ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ યોનિમાં પુનર્જન્મ લે છે. મનુષ્ય પોતાનાજ કર્મયોગે સુખ કે દુઃખ પામે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની વર્તણુકનાં ફળ મેળવે છે." (મનુ ૧૨,–૩. મહાભારત અનુશાસનપર્વ ૬૦. વિષ્ણુપુરાણ ૧, ૧–૧૮.)

૪. ધર્મનો નાશ થવાથી આ દેહમાં રહેલા આત્માને લાગતાં પાપ અને ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય વર્તણુક કરવાથી થતા પુણ્યનો વિચાર કરીને તેમજ સદ્ગુણ તથા દુર્ગુણથી આત્માનું જન્માંતર થાયછે તેનો તારા બુદ્ધિજ્ઞાનની શક્તિથી વિચાર કરીને તારે હરદમ સદ્ગુણ ઉપર પ્રીતિ રાખવી. વિચાર, વાણી અને કર્મથી હમેશાં પવિત્ર વર્તણુક ચલાવવી. (મનુ. ૬,–૬૪; ૧૨,–૨૩; ૧૧, ૨૩૨.)

૫. " તારી પોતાની મેળે તારી જાતને ઉંચે પહોંચીને ચડાવવા યત્ન કરવો જોઈએ. પોતે (અહં) પોતાનો (અહં) જ મિત્ર તેવીજ રીતે પોતે (અહં) પોતાનો દુશ્મન છે. (ભગવદ્ગીતા, ૬.–૫.)

૬. મનુષ્યનું મનજ તેનું બંધન ને મોક્ષનું કારણ છે. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું એ તેના બંધનનું કારણ છે અને તે પદાર્થથી વિરક્ત રહેવું એ મોક્ષનું સાધન છે. માટે જે મનુષ્ય જ્ઞાનને પારખી શકે છે તેણે વિષયના પદાર્થથી પોતાના મનને અળગું રાખવું. મોક્ષ મેળવવાને માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સંબધી જ્ઞાન મેળવવા મનન કરવું." (વિષ્ણુપુરાણ ૬-૭,-૨૨-૩૦.)

૭. "બીજે અવતાર ધારણ કરવામાં મનુષ્યના પિતા, માતા, પતિ, પુત્ર, અથવા સગાંસંબંધી કોઈ સાથી થતું નથી. જે વસ્તુ તેના આત્માને વળગી રહેશે તે ફક્ત તેણે અહીંયાં કીધું હશે તેનાં પરિણામો એટલે કર્મ છે. તેટલા માટે પોતાથી અળગો ન થાય એવો સોબતી મેળવવાને મનુષ્યે હરદમ સદ્‌ગુણનો સંગ્રહ કરતાં રહેવું. સદ્‌ગુણને પોતાનો ભોમિઆ કરવાથી જે અંધારૂં તરવાને કઠણ છે તેમાં થઈને તે પસાર થાવછે." (મનુ ૪. ૨૯૯-૨૪૧.)

૨ સામાન્ય આજ્ઞાઓ.

૮. "(૧) સંતોષ; (૨) બીજાને દુઃખ ન દેવું; પરોપકાર અને અપકારને બદલે ઉપકાર; (૩) વિષયવાસનાનો અટકાવ; (૪) ચોરી કરવાનો ને અયોગ્ય લાભ મેળવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો; (૫) પવિત્રતા, શિયળ, ને નિર્મળતા; (૬) મનોધર્મને કબજામાં રાખવા; (૭) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું; (૮) ઈશ્વરસંબંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવું; (૯) સત્ય, પ્રમાણિકપણું, અને કૃતજ્ઞતા; (૧૦) ક્રોધ અને ઇર્ષા કોઈપર ન રાખવી; એવાં સુવ્રત તે ધર્મનાં દશ તત્ત્વ છે." (મનુ, ૬-૯૨.)

૯. "લઘુતા, આળસ, દ્રવ્યનો લોભ, નિદ્રા, ચાડીચુગલી, અનાત્મવિદ્યા, ઠરાવેલા નિયમમાં વિસ્મૃતિ, સહાયતા માગવાની લત, અને અગત્યના કાર્યમાં લક્ષ નહિ આપવું એ નરસા ગુણમાં ગણાય છે; તેમજ હવે પછી આવતી અવસ્થા નથી એમ કહેવું, વેદ અમર શાસ્ત્રનો અનાદર, દેવોની અવજ્ઞા, ઈર્ષા, દ્વેષ, ગર્વ, અહંકાર, ક્રોધ અને જુલમ, એ પણ દુર્ગુણ કહેવાય છે." (મનુ, ૧૨-૩૩, ૪.-૧૬૩.)

૧૦. "સુકૃત્યમાં મંડ્યા રહેવું, તારી વૃત્તિઓને નિયમમાં રાખ, યોગ્ય રીતે બક્ષીસો આપ, રીતભાતમાં માયાળુ રેહેવું, ધીરજથી દુઃખ સહન કર, કોઇ મનુષ્યને કનડ નહિ. આટલાં બતો કર કે જેથી તને મોક્ષ મળવાની આશા રહે." (મનુ, ૪-૨૪૬.)

૧૧. "સદાચરણી મનુષ્યોએ નિર્માણ કરેલ પ્રમાણે તારા વડીલો વર્ત્યા તે રીતે તું આચરણ કર, જેવી રીતે વિષમાંથી અમૃત, બાળક પાસેથી વાણીની મધુરતા, દુશ્મન પાસેથી સુવર્તણુક અને પવિત્ર પદાર્થમાંથી કંચન ગ્રહણ કરીએ છિયે તેમ સઘળા પાસેથી સુવર્તણુક ગ્રહણ કર." (મનુ, ૧૧-૨૩૫; ૪-૧૭૮.)

૧૨. "ધર્મમાં પ્રતિજ્ઞા રાખી વૃદ્ધિ કર ને યોગ્યતા વધારવાને પ્રયત્ન કર જેથી સર્વે સુખ મળશે." (વિષ્ણુપુરાણ, ૧. ૧૧.-૨૩.)

૧૩. "સદ્‌ગુણથી વર્તતા છતાં અત્યંત દારિદ્ર્યમાં આવી પડે તોપણ દુર્ગુણ ઉપર તારૂં ચિત્ત લગાડતો નહિ." (મનુ, ૪-૧૭૧.)

૧૪. "જ્યારે મનુષ્ય અનિષ્ટ કર્મ કરેછે ત્યારે હવે પછી નહિ કરૂં એમ કહેવું પુરતું નથી, અપરાધની માફી અંતઃકરણના પશ્ચાતાપ ઉપર વધુ આધાર રાખે છે અને હવે પછી પાપકર્મથી ખરેખર દુર રહીએ તોજ પાપની ક્ષમા મળે છે." (મનુ, ૧૧-૨૩૦.)

૩.

સમાધારણ આજ્ઞાઓ.

૧૫. "સત્ય બોલ. સત્યનોજ વિજય થાય છે, અસત્યનો નહિ. સત્ય જેવો મન વચન, અને કર્મનું ઐક્ય એજ ઉત્તમ તપ. કોઈ ધર્મ કે નીતિ સત્યથી મોટાં નથી અને કોઈ વસ્તુમાં અસત્ય કરતાં વધારે પાપ નથી. તેટલા માટે મનુષ્યોએ વારંવાર માત્ર સત્યનેજ વળગી રહેવું. સત્ય એ એક ધર્મ છે. સત્યના ઉપર આપણા કર્મના ફળનો આધાર છે. સત્ય કરતાં ઉંચ બીજું કંઈ નથી." (તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્. ૧. ૨. મુંડક ઉપનિષદ્ ૩, ૬; ... ઉપનિષદ્, ૧; મહાનિર્વાણ ૪-૭૪,૭૭.)

૧૬ "ન્યાય (ધર્મ) નહિ જેને વર્તો એનો વધ થશે તો સર્વનો નાશ થશે, અને એનું રક્ષણ થશે તો સર્વનું રક્ષણ થશે તેટલામાટે કદાપિ પણ તેનું ઉલ્લંઘન ન થવું જોઈએ. આ વધ કરેલ નહિ તો ધર્મ ... આપણા સઘળાનો નાશ થશે" (મનુ ૮-૧૫)

૧૭. "દુઃખ કોઈને દેવો નહીં અર્થાત્ કોઈપણ મનુષ્યને કોઈપણ પ્રસંગે મનસા, વાચા ને કર્મણાથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ દેવું નહિ. દુઃખ ન દેવાનો નિયમ આપણને દયા, ધર્મ, ભક્તિ, ને આરાધના વગેરે સદ્ગુણોના અભ્યાસ કરવા મદદ કરે છે. એ આપણું પ્રેમ ... સર્વ ને ઓળખવાનો મિત્ર છે, અને તે સુખ, શાન્તિ, ને સફળતા ... ઉત્પત્તિ સ્થાન છે." (મહાભારત અનુશાસનપર્વ ૧૧૫, ૫૬, ૧૭.)

૧૮ "દયા એ કરુણાળુ મનુષ્યોનું લક્ષણ છે" (વિષ્ણુપુરાણ ૧ ૧-૨૧) "તમારા પોતાના ઉપર નિર્દયતા વપરાઈ હોય તો તેનો બદલો નિર્દયતાથી વાળશો નહીં. આપેલો બદલો આશિર્વાદથી આપો." (મનુ. ૬-૪૮) "જેવી રીતે ચંદનવૃક્ષ કુહાડો ઉપર છે તો તે કુહાડાને એ સુગંધવાળો કરે છે તેમ સદાચરણી મનુષ્ય સર્વનું હિત કરવા ધારે છે: એ કોઈ પણ તેનો નાશ કરવા ઇચ્છે તોપણ તેના પ્રત્યે વેરવૃત્તિ રાખતા નહીં." (હિતોપદેશ

૧૯. "ઉપકૃત થવા." "મુનિઓ મનુષ્ય હત્યા, ચોર ને જુગાર, મદ્ય પ્રાશન ને બીજા અધમ પાતક કરનારને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કહી ગયા છે પણ કૃતઘ્નતાના અપરાધનો ગુન્હો જે કરે છે તેને પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી પવિત્ર થવાને કંઈ નથી." (રામાયણ કિષ્કિંધાકાંડ, ૩૪. ૨

૨૦ "પરમાર્થબુદ્ધિનો અનાદર કરવો નહિ. ક્ષુદ્ર મનના કહે છે કે શું એ મનુષ્ય આપણા કુટુંબનો છે? પણ મોટા મનના મનુષ્યો આખી મનુષ્ય જાતને પોતાના સગાં ગણે છે." "જે કોઈ મનુષ્યને કંઈપણ દુઃખ દેતો નથી પણ તેનું હિત ઇચ્છે છે તે અત્યંત સુખ ભોગવે છે." (તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્, ૧૧ શિક્ષાવલ્લી, હિતોપદેશ ૧.૭૧; મનુ ૫-૪૬ અને મહોપનિષદ્)

૨૧. "અતિથિ." "પ્રમાણિકપણેથી સંપાદન કરેલું દ્રવ્ય, ધાન્ય ઇત્યાદિ જેમને આશ્રયની જરૂર હોય તેમને જે ખુશીથી આપવું એને અતિથિ કહે છે વળી તે અતિથિ, પરમાંગી કે નિરાધાર ભીખારી ગમે તેવા હોય તેમને તારી શક્તિ પ્રમાણે અતિથિ સત્કાર આપ. અને જે લોકોનો તમામ આધાર તારા ઉપર હોય તેઓને અડચણ ન આવે તેવી રીતે તારા દ્રવ્યનો યોગ્ય ભાગ સાર્વજનીક કામને માટે રાખ." (શાંડિલ્યોપનિષદ્. ૨. મનુ, ૪-૩૨)

૨૨ "સ્વાર્થી ન થા. સ્વાર્થીપણાનું વલણ એ પ્રકારનાં દુઃખનું કારણ છે. એ દુર્ગુણને અમણી જેર કરવા જોઇએ. નિર્વાહને માટે મન ઉપરાંત આતુરતાથી યત્ન કરવો એ તો ઈશ્વરે પુરૂં પાડેલુંજ છે. પ્રાણી જન્મ્યું કે તરત તેની માતાના સ્તનમાંથી દુધની ધારા વેહેવા માંડેછે." "વિવેકી પુરૂષો અન્યના સારાને માટે પોતાના દ્રવ્યનો તેમજ પ્રાણનો ત્યાગ કરેછે. દ્રવ્ય અને જીવિતનો નાશ અનિર્વાચ્ય હોવાથી સારા હેતુને માટે સુજ્ઞ લોકો તેનો ભોગ આપવાનું પસંદ કરેછે સ્મરણમાં રાખ કે તારા નાશવંત દેહ અને સદ્ગુણ વચ્ચે ઘણો અંતર છે. પેહેલા નાશવંત શરીરનો એક ક્ષણમાં નાશ થાયછે, અને બીજો સદ્ગુણ એ તો કલ્પના અંત સુધી રહેછે." (મનુ, ૭-૪૧. હિતોપદેશ. ૧ ૧૭૩. ૪૩, ૪૪)

૨૩. "જે પારકું હોય તે હરી લેવાની તૃષ્ણા ન રાખો. ચોરીથી દુર રહેવું અર્થાત્ કે અન્યની મીલકત ગ્રહણ કરવાની મન, વચન કે શરીરથી ઇચ્છા ન રાખવી." (ઈશાવાસ્યોપનિષદ્, ૧. શાંડિલ્યોપનિષદ્. ૧.)

૨૪. "તારા પોતાના કૃત્યોથી તને જે માન મળે તે કરતા વધારે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા તત્પરતા ન રાખ ને જે સ્થિતિમાં તુ છે તેમાં સંતોષ માન" (વિષ્ણુપુરાણ ૧. ૧૦.-૨૨, ૨૪.

૨૫. "સંતોષી થા. સંતોષ એટલે જે મળે તેથી થએલી તૃપ્તિ. જેવી રીતે ઘૃતથી અગ્નિ શાંત પડતો નથી તેમ ઇચ્છેલા પદાર્થની તૃષ્ણા ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી. પણ એથી વળી (ઘૃત નાખવાથી) અગ્નિ વધારે સતેજ થાયછે." (મનુ, ૧૧૯, ૧૦.)

૨૬. ધૈર્યનો મહાવરો પાડ. અર્થાત્ કે, જ્યારે દ્રવ્ય કે સગાં મળે અગર તેઓનો નાશ થાય ત્યારે સઘળા વખતે મનની સ્થિરતા રાખ. સંકટ પડે મનમાં ઉદ્વેગ ન લાવ અને સુખ પ્રાપ્ત થાય તો હર્ષથી ગર્વ ન કર. ચિંતા, ભય અને દ્વેષથી વિરક્ત થા અને હંમેશ પ્રમાણીક વર્તણુકપર આસ્થા રાખ" (શાંડિલ્યોપનિષદ્ ૧. ભગવદ્ગીતા ૫૬)

૨૭. "એ તો નક્કી છે કે મનુષ્ય વિષયસુખમાં લુબ્ધ થઇ પોતાની ઇન્દ્રિયોથી કંઇ કંઇ અધર્મ ને અનીતિયો કરેછે તેટલા માટે તેને ઇન્દ્રિયો અંકુશમાં કબ્જાઇથી રાખી ઇન્દ્રિયદમન કરી ઇન્દ્રિયજીત થવું જોઇએ ત્યારે તેને હમેશાનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે." (મનુ, ૨-૯૩)
"ક્રોધ એ મૂર્ખ મનુષ્યનો મનોવિકાર છે, ડાહ્યા મનુષ્યોએ માન આપી સમજવામાં ભૂષણ નથી." (વિષ્ણુપુરાણ, ૧, ૧૩,-૭૮.)

૨૯. "હમેશાં પ્રીતિયુક્ત ને મધુર વચન બોલો. વ્યર્થ કંકાસ યા તકરાર કરવી નહિ અથવા નકામી વાતમાં મગ્ન ન રહેવું." (મનુ, ૪.-૧૩૯.)

૩૦. "દરેક મનુષ્ય જેવી રીતે પોતા તરફ જુવે તેવીજ રીતે અન્ય તરફ નિહાળવું જોઈએ. સઘળા પ્રાણીને પોતાનો આત્મા તારા જેવોજ પ્રિય છે એવો મનમાં સંકેત કરીને તારાં સઘળાં કર્મો બીજા અન્ય મનુષ્યો સાથે સરખાવ ને પછી જે શ્રેષ્ઠ લાગે તેમ કરવા પ્રયત્ન કર. બીજાને સુખ કે દુઃખ દેવામાં તેમજ બક્ષીસ આપવામાં યા નહિ આપવામાં મનુષ્યને આત્મતુલનાથી પુખ્ત વિચાર મળે છે." (મહાભારત અનુશાસનપર્વ. ૧૧૬-૫૬૬૧, હિતોપદેશ, ૧. ૨. ૧૨.

૩૧. "માંસ આહાર કે કેફી પદાર્થ પીવા નહિ. સદાચરણી ગમત ને રોજગાર, આહાર ને નિદ્રામાં નિયમીત રહેવું. કેમકે વિપત્તિ દૂર કરવાનો આ પ્રયોગ છે. (તૈતિરીય ઉપનિષદ્ અને ભગવદ્ગીતા, ૬,-૧૯. અને બૃહદારણ્ય ઉપનિષદ્.)

૩૨. "પુરાતન કાળથી દ્યૂત રમવાનો દુર્ગુણ મહા દુઃખ ઉત્પન્ન કર્તા જણાયો છે તેટલા માટે અક્કલમંદ મનુષ્યે ગમ્મતને માટે પણ દ્યૂત અથવા એના જેવી કંઇપણ ઉપદ્રવ કરનારી રમત રમવી નહિ." (મનુ, ૯.-૨૭.)

૩૩. "તારા માતા, પિતા, ગુરૂ અને વડિલોને માન આપ." (તૈતિરીય ઉપનિષદ્, શિક્ષાવલ્લી, ૧૧. મનુ, ૪,-૧૩૪.)

૩૪. "તારા કરતાં ઓછુંપણા જે મનુષ્યો જેઓ કદરૂપા, અભણ, વયે મોટા, બદસિકલ, દ્રવ્યહીન ને અધમ યોનિમાં જન્મેલા હોય તેમનો તુચ્છકાર ન કર." (મનુ, ૪.-૧૪૧)

૩૫. "મનુષ્ય સિંહ જેવો બહાદુર હોય તોપણ તેને ઉદ્યોગ ને મહેનત વગર દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી તેટલા માટે દરેક મનુષ્યે નિમેલાં કૃત્ય કરવાં. કારણ ઉદ્યોગ એ સ્તુતિ કરતાં પસંદ કરવા જેવો છે અને મનુષ્યના શરીરની મુસાફરી સ્તુતિથી ચાલતી નથી. પણ તે સાથે વિચાર સહિત હોવું જોઇએ" (હિતોપદેશ ૩૨ ભગવદ્ગીતા ૨.-૪૭, ૩. ૮.)

૩૬. "સઘળી પવિત્ર વસ્તુમાં દ્રવ્ય સંપાદન કરવામાં પવિત્રતાઇ એ આ જગત્માં સર્વથી અગત્યની છે. તેટલા માટે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાને યોજેલાં સાધન હમેશાં પવિત્ર હોવાં જોઇએ. મુખ્યત્વે કરીને ન્યાયાધિશો જેમની પાસેથી ફરિયાદી મળવાનો લોકોને વિકલ્પ થાય છે તેમને આ લાગુ પડે છે. આથી આ બાબતોમાં તેવા ન્યાયાધિશોની ચીવટ જમા કરી તેમને રૈયતનિશાલ કરવાથી રાજ્ય પવિત્રાઇ જાળવી શકે છે." (મનુ, ૯.-૧૪૨)

૩૭. "આપણા આત્મા પરબ્રહ્મના અંશ છે ને પરબ્રહ્મ સર્વ પ્રાણિઓમાં ઘણા અંતરરૂપે રહેલો છે એવું જેઓ ધારે છે તેઓ કોઇ પણ પ્રકારનું પાપ કરતા નથી." (ઉપનિષદ્, ૯.)

બ્રહ્મવિદ્યા શું છે?

૧ બ્રહ્મવિદ્યા મનુષ્યના આનંદની એ શાખા છે કે જેથી મનુષ્ય ચઢાવતો, તે નજરમાં નહીં આવે તેવા જગતની—જેને જગત્ જોનારો કેવળ યોગ્ય હોવાથી ઉન્તેનિન શાસ્ત્રોમાં ભણી શકે છે

૨ બ્રહ્મવિદ્યાથી મનુષ્ય નરનો નારાયણ થઇ જાય છે.

૩ બ્રહ્મવિદ્યા મનુષ્યના તત્વજ્ઞાનની શાખા છે કે જેનાથી મનુષ્યને એવી બાબતનો સિદ્ધાન્ત કરતાં આવડે છે કે મન અને અહંકારથી જોડ વસ્તુ હું શું છું!

૪ બ્રહ્મવિદ્યા રસાયણ શાસ્ત્રની શાખા છે કે જેથી અમરત્વ સિદ્ધ થઇ શકે છે.

૫ બ્રહ્મવિદ્યા ચિત્રકળાની શાખા છે જેથી ચૈતન્યપરનો આપત્યશો રંગ કાળ પણ ભૂસી શકતો નથી.

૬ બ્રહ્મવિદ્યા વૈદકની શાખા છે કે જેથી આત્માનું પોષણ ઔષધવગર જીવની રક્ષા કરતાં આવડે છે.

૭ બ્રહ્મવિદ્યા જ્યોતિષ, સ્વરશાસ્ત્રની શાખા છે કે જેથી મનુષ્યની નજર જડ જગતની પાર જોવાને શિખવે છે.

૮ બ્રહ્મવિદ્યા શિલ્પશાસ્ત્રની શાખા છે કે જેથી જડ સ્થિતિને આનંદમય સ્થિતિથી દૂર કરે છે.

૯ બ્રહ્મવિદ્યા શિલ્પશાસ્ત્રની શાખા છે કે જે ઉડામાં જગત્ બતાવી દે છે.

૧૦ બ્રહ્મવિદ્યા સંગીતશાસ્ત્રની શાખા છે કે જે પ્રકૃતિ અને પુરુષને એકય કરે છે.

૧૧ બ્રહ્મવિદ્યા બાગબગીચાના કર્મની શાખા છે કે જે કેવડામાંથી ઝાડ ઉગાડવાની યુક્તિ બતાવે છે.

૧૨ બ્રહ્મવિદ્યા આરોગ્યશાસ્ત્રની શાખા છે કે જે કાર્યકારણથી મૂળ સ્થિતિના સાધનનો વિધી શિખવે છે.

૧૩ બ્રહ્મવિદ્યા ક્ષેત્રશાસ્ત્રની શાખા છે કે જે જીવન-મરણની વચમાંના સમુદ્ર ઉપર સેતુની પાળ બંધાવે છે.

૧૪ બ્રહ્મવિદ્યા યુદ્ધકળાની શાખા છે કે જે મનુષ્યના જન્મ મરણને જીતવાની શક્તિ શિખવે છે.

૧૫ બ્રહ્મવિદ્યા એવું બળ છે કે જેથી મનુષ્ય પોતાના અંતરના અનુભવનો સ્વાદ લેઈ શકે છે

૧૬ બ્રહ્મવિદ્યા નાટકશાસ્ત્રની શાખા છે કે જે મનુષ્યને મનુષ્ય જીવનના પ્રયાણ સિદ્ધ અને પરવાવસાન દેખાડે છે

૧૭ બ્રહ્મવિદ્યા વ્યાપારની શાખા છે કે જે મનુષ્યને આ લોક અને પરલોકની સામગ્રી નગર મૂક્યે મેળવવાને શક્તિવાન કરે છે.

૧૮ બ્રહ્મવિદ્યા રાજનીતિની શાખા છે કે જે ભુત, ભવિષ્ય, અને વર્તમાનમાં મિળાપ કરી આપે છે અને નીચ પ્રકૃતિના અતિ તુચ્છ અવયવોમાં શાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૯ બ્રહ્મવિદ્યા ધાતુ વિદ્યાની શાખા છે કે જેથી મનુષ્ય ચહાય તો જીવ, જ્ઞાન અને નિત્યાનંદને એકત્ર કરવાવાળા અવિનાશી અને સંપત્તિનું ઉત્પત્તિસ્થાન શોધી લે છે.

૨૦ બ્રહ્મવિદ્યા જ્યોતિષ શાસ્ત્રની શાખા છે કે જે એવું શિખવે છે કે કેવળ બ્રહ્મજ એક સ્થિર તારો છે કે જે જગતની પણ વિપળમાં અચળ રહે છે.

૨૧ બ્રહ્મવિદ્યા મલ્લવિદ્યાની શાખા છે કે જે મનને ઉત્સાહ આપે છે અને બુદ્ધિનો પ્રચાર કરે છે. વિચારોના શ્વાસ ક્ષેપીથી બાંધે છે—કામની ગરમીને દૂર કરે છે. જગતના ગ્રહોમાં પ્રવેશ કરવાને માટે ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા તાપ નિવારણની શાન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે.

૨૨ બ્રહ્મવિદ્યા માનસિક તત્વજ્ઞાનની એવી શાખા છે કે સ્વઆત્માનું મધ્યબિંદુ પોતાના અન્તઃકરણમાં શોધી લઇ શકે છે અને એટલો અનુભવ લેઈ શકે છે કે વેદાંતીઓના જીવાત્મા અથવા અર્વાચીન થીઓસોફીસ્ટ અર્થાત બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનો આત્મા અથવા સાધારણ લોકો જેને પરમેશ્વર કહે છે તે ભિન્ન નથી.

૨૩ બ્રહ્મવિદ્યા વૈદકશાસ્ત્રની શાખા છે કે જેથી મનુષ્ય પોતાના અનાદિ કાળથી કરેલાં પાપો નાશ કરી શકે છે.

૨૪ બ્રહ્મવિદ્યા પદાર્થવિજ્ઞાનની શાખા છે કે જેથી મનુષ્ય સૃષ્ટિના જન્મ-સ્થિતિ-અનિચાર અને વૃદ્ધાવસ્થાનો સાક્ષી થઇ તેનું અવલોકન કરી શકે છે.

૨૫ બ્રહ્મવિદ્યા આર્ય સ્વતંત્રતાનો અંશ છે કે જેથી મનુષ્ય સૃષ્ટિની સહાયતા વિના રહી શકે છે.

સારાંશઃ—બ્રહ્મવિદ્યા સર્વજ્ઞ, અવિનાશી સુખ અને ચિરકાળના જીવનનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે. આર્યોને શક્તિ પાર કરવાના માર્ગથી નિત્યાનંદમાં જવાને એજ બ્રહ્મવિદ્યાએ શિખવ્યું હતું. ખરેખરી વાત તો એ છે કે બ્રહ્મવિદ્યા સર્વ શાસ્ત્રોનું મૂળ છે.

सत्यात् नास्ति परोधर्मः

THERE IS NO RELIGION HIGHER THAN TRUTH.

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ અને તેના હેતુઓ.

બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી સમુદ્ર ઘણો અગાધ છે મોટા મોટા જ્ઞાનીઓ પણ તેનો પાર પામ્યા નથી. જ્યારથી બ્રહ્મજ્ઞાન મંડળની આશરે સદીના ચોથાં પચીસ વર્ષોથી સ્થાપના આપણા ભારત દેશમાં થઈ છે, ત્યારથી તે આજસુધી એ મંડળપર ઘણા ઘણા દ્વેષી હુમલાઓ અનેક રસ્તાઓ તરફથી થતા આવ્યા છે, પરંતુ તેવા સર્વ દ્વેષી હુમલાઓમાંથી આ મંડળ મુક્ત થયું છે એટલુંજ નહીં પરંતુ પોતાના ખંતીપણાથી લોકોપયોગી ઘણાં ઘણાં કાર્યો એ મંડળે કર્યાં છે ને હજુ પણ કર્યાં જાયછે.

આપણા સર્વેના જાણવામાં છે કે શુભ કામોમાં હમેશ વિઘ્ન તો આવ્યા વગર રહેતું નથી. તેવા તેવા શુભ કામોનો અથાગ પાયો એક ઠેકાણે અને નિકૃષ્ટ દશામાં આવી પડેલા દેશના ભલામાટે કેટલો ઉપયોગી છે તે નિષ્પક્ષપાતી અને વિદ્વાન પુરૂષોને તો સારી રીતે માલમ પડી શકશે. કોઈ પણ લોકોપયોગી સુધારાના પ્રયત્નો તેનો ફેલાવો કરનારની મોટી મોટી આશાઓમાં પાણી ઘાલ્યાં વગર તો રહેતાજ નહીં પરંતુ જો આપણા અંતઃકરણમાં ઉત્તમ વિચારશક્તિ અને ખંતીપણાથી વારંવાર નિષ્કામ બુદ્ધિથી સત્પુરૂષાર્થ કરવો જારી રાખીશું તો વખત જતાં ધારેલા શુભ હેતુઓ તેના વાવેલા બીજના પ્રમાણમાં આગળ જતાં કદિ અંશે પણ ફળીભૂત થયા વગર રહેશે નહીં.

પ્રિય વાંચનાર! પ્રાણીમાત્ર તરફ સમભાવ કે ભ્રાતૃભાવથી વર્તવાના હેતુઓનો વિચાર કેટલાક હસી કાઢવા સરખો માને છે અને કેટલાક તેની ઉત્તમતા ઉપર નજર રાખી ઉત્તમપણું લેખવેછે પરંતુ ભ્રાતૃભાવ એ આત્મજ્ઞાનની પ્રથમ સ્થિતિ છે અને આ સંસારરૂપી સાગરમાં મનુષ્યરૂપી વહાણનાં અંતઃકરણરૂપી સુકાનમાં બેસાડવા યોગ્ય છે.

એ શિવાય બીજાં સર્વે ફોકટ ફાંફાં મારવા જેવું છે. મને ઘણી વખત મારા મિત્રો, સ્નેહીઓ અને ઓળખાણવાળાઓથી પુછવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્મજ્ઞાન મંડળમાં જોડાવાથી શું લાભ છે? તો આ પ્રસંગે હું ટુંકામાં એટલુંજ જણાવું છું કે તેથી મનુષ્યને મોટો લાભ થાયછે. તે પોતાની જીંદગી ઉત્તમ પ્રકારે ચલાવવા સમર્થ બનેછે. જુઓ આ મંડળના જે ત્રણ હેતુઓ તે શું બતાવે છે?

૧ સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીમાં પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રીતિ રાખી મતભેદ અને નાતીભેદ દુર કરી ભ્રાતૃભાવથી એકપણા કરવી.

૨ માનસિક અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન એ બેઉની યથાર્થ ઉન્નતિ થવાથી બની ઉત્તમ અને અદ્‌ભુત લાભ આ લોક અને પરલોકમાં થઈ શકેછે, માટે વેદ, ઉપનિષદ, આરણ્યક, શ્રુતિ-સ્મૃતિ, સાંખ્ય અને યોગશાસ્ત્ર વિગેરે સદ્‌ગ્રંથોમાં દર્શાવેલા હેતુ તથા નિયમો, તત્વજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનું શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરવાનો આગ્રહ રાખવો.

૩ ત્રીજો હેતુ સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીમાં જની ગુપ્ત રીતે બુદ્ધિચૈતન્યની અને દૈવી પ્રકૃતિની દશ્ય અને અદશ્ય મહાઅદ્‌ભુત શક્તિ રહેલી છે તેનું શોધન અને ઉન્નતિ કરવાનાં સાધનોનો વિચાર કરવો.

હવે પ્રથમના બે હેતુઓ આ મંડળના તમામ સભાસદોને લાગુ પડેછે અને ત્રીજો ઘણા થોડાકોને લાગુ હોયછે કે જેઓ કેવળ યોગવિદ્યાની શોધમાંજ નિમગ્ન હોયછે.

હવે ભ્રાતૃભાવનો પ્રથમ હેતુ અને તેની પવિત્રતામાટે ઘણાઓને અજાયબી લાગશે, પરંતુ મોટા મોટા ધર્મધુરંધરો અને નીતિજ્ઞ શિક્ષાગુરૂઓનાં વચનોથી તેમજ સર્વે દેશ દેશાંતરો અને સૈકાઓમાં પણ આ ભ્રાતૃભાવનો હેતુ અનાદિકાળથી ઉપદેશ આપતો આવ્યો છે. પરંતુ દીલગીર થવા જેવું એછે કે ભ્રાતૃભાવ નહીં કેળવવો એ કેવળ ધર્મના અંધપણાને લીધે છે, અને તેવા ધર્માંધમાં દોરવનારા તેઓના ધર્મગુરૂઓ કે આચાર્યો કે જેઓ પૈસા અને સત્તાના બળે કરીને પોતાના વાડામાં દોરાએલા લોકોને એવું ઉંધુ વાળું સમજાવેછે કે આપણા ધર્મમાં જે આવે તે તેનેજ સ્વર્ગ કે મુક્તિ મળેછે અને બીજાને નરકે જવું પડેછે. અહા! અફસોસ! અફસોસ! આ કેવો હસવા જેવો વિચાર છે! જુઓ કે જેમ સૂર્યનાં કિરણો દરેક જીવજંતુ, મનુષ્ય, પ્રાણી, વનસ્પતિ, ગ્રહો-ઉપગ્રહોનેમાટે સમાન છે તેમ મોક્ષના દરવાજા સર્વેને માટે ખુલ્લા છે. પરંતુ તે દરવાજાપર પોહોંચવા દૃઢ નિશ્ચય અને સદ્‌બુદ્ધિથી અને પવિત્ર અંતઃકરણથી જેઓ સત્ય પુરૂષાર્થ કરેછે તેઓજ પોતાના સ્વધામમાં વિરામ પામવા શક્તિવાન થાયછે. જેમ કેઃ—

“એક આંધળો હતો તે એક કિલ્લાની આસપાસ હાથ દઈ બારણું હાથ લાગે તો અંદર પેસવાને પ્રયત્ન કરતો હતો, પરંતુ ફરતાં ફરતાં બારણું નજદીક આવતાં તેના શરીરે ખજવાળ આવી એટલે ખજવાળતાં ખજવાળતાં બારણું મુકી પાછો તે આગળ ચાલ્યો અને માર્ગ મળ્યો નહીં. એ પ્રમાણે અનેક ફેરાઓ મારી કર્યાં પરંતુ દરવાજાનો તેને પત્તો લાગે નહીં ત્યારે કોઇ એક પરમાર્થી તેને મળતાં માર્ગ બતાવી તેને કિલ્લામાં જવાને રસ્તે પાડયો.”

એજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી સદ્‌ગુરૂની કૃપા અને આત્મતત્વના બોધના ઉપદેશ વગર આ

વિકારરૂપી સંસારમાં અંધકારરૂપી આવરણના કારણમાં મનુષ્યોને મંદબુદ્ધિના કરી મેલ્યા છે તે મટી શકતા નથી. કેહેવત છે કે કાળ, ધૈર્યતા, અને મેહેનત મોટા ડુંગરનાં પાંદડાંને સાદીન બનાવી દેછે, તો સત્ય પુરૂષાર્થ આગળ બીજું શું છે? પરંતુ તે પુરૂષપ્રયત્ન શુદ્ધ અને નિષ્કામબુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો સર્વકારણના નિયમ પ્રમાણે મોડાં યા વેહેલાં તેનાં શુભ પરિણામ આવ્યા વગર રેહેતાંજ નથી.

પ્રીય વાંચનાર! સર્વે પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં જુદેજુદું જણાવવામાં આવ્યું છે કે મુક્તિ મેળવવા કે સંસારબંધનના ફેરામાંથી મુક્ત થવાના સાધનરૂપ આપણે પોતેજ છીએ. બીજો કોઈ પણ આપણી સ્થળે તે કામ બજાવવાને આવનાર નથી. વાસ્તે પવિત્ર શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓનું ઉલંઘન ન કરતાં જેને પોતાની જીંદગીનું સાર્થક્ય કરવા ઇચ્છા છે તેને તો હમેશ નિર્મળતા અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પોતાની જીંદગી ગુજારવી જોઇએ છીએ. અને પોતાના બંધુઓ માટે સ્વાર્થરહિત ખરા મનરંગીપણાથી તેઓના ભલાના કાર્યોમાંજ હમેશ તત્પર રેહેવું જોઈએ છીએ.

સામાન્ય બંધુભાવનો હવે ત્યારે ખુલ્લો અર્થ એ થાયછે કે દરેક જુદી જુદી જાત—જાત અને ધર્મના લોકોતરફ માયા-મમતા અને દયાભાવની લાગણીની ગાંઠથી હમેશ બંધાઇ રેહેવું. તેમ કરવાથી સામાન્ય પ્રેમ અને દયાના અંકુરો જે આપણામાં ફુટેછે તેથી મનુષ્યપ્રાણીને જુદું માલમ પડી આવેછે કે મનુષ્યમાત્રના ભલા તરફ નજર કરવામાં અને તેમનું ભલું ઇચ્છવામાં તેનું પોતાનુંજ ભલું અને લાભ થવાના હેતુઓ સમાયલા છે. આ હેતુ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળનો મુખ્ય પાયો છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તે તેની જીંદગી અને પ્રાણ સમાન છે. આ મંડળ મતાભિમાન કે ધર્માંધપણામાં ડુબાવનારૂં નથી. જે એ મંડળનો મુદ્રાલેખ "सत्यात् नास्ति परो धर्मः:—There is no Religion higher than Truth." છે તે સિદ્ધ કરી આપેછે કે દરેક ધર્મો અને જુદાઇઓમાં જે સત્ય હોય તેને માન આપવું. આથી બીજો કયો હેતુ કેવો જોઇએ વારુ!

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ પૂર્ણ ખાતરીથી જાણેછે કે દરેક મનુષ્યજાતિઓના ભિન્નભિન્ન વર્ગ હોવા સમુદાયનાં કારણો કાંઈ આશ્ચર્ય કે ગુરૂબાપી નથી, પરંતુ થાય કાળના અનેક કારણોના યોગે થએલાં છે. દરેક મનુષ્યની રીતભાત બીજા દરેક મનુષ્ય જાતી સાથે મળતી આવતા ઇચ્છા રાખેથી ફોકટ છે. નાસ્તિકો, જડવાદિઓ, અને બીજા એવી ઘણી જાતોના બુદ્ધિહીન અને અવિચારી રીવાજો અને કાયદાઓ હોયછે જે કુદરતી કાયદાઓ કરતાં તદ્દન ઉલટા હોયછે કે તેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનું જ્ઞાન પણ થવું ઘણું મુશ્કેલ છે. બ્રહ્મજ્ઞાનનો ધ્યેય આર્યઋષિઓના વેદાંતના અભ્યાસની શાખાઓને લગતો છે. તે સિદ્ધ કરી આપેછે કે એવા સંપ્રદાયો, અંધશ્રદ્ધાઓ, અને ભિન્નભિન્નતાઓ મનુષ્યોના હૃદયોમાં ભરેલી હોયછે, તેનાં મૂળકારણો મનુષ્યની કુદરતી માનસિક શક્તિની નબળાઇને લીધેજ હોયછે, અને જ્યાંસુધી તેથી કુદરતી જાતિવાનો ઉપર મનુષ્ય કાબુ મેળવી પોતાના બુદ્ધિચૈતન્ય અને બ્રહ્મજ્ઞાનની શક્તિ જાહેર કરી નથી ત્યાંસુધી મનુષ્ય જાતિઓમાં જે ભિન્નભિન્નતાનાં લક્ષણો પડેલાં છે તેમાં ખરેખર આશ્ચર્યભાવ કે જ્ઞાનભાવ થયો કાયદું છે. વાસ્તે એ વિષય ધ્યાનમાં રાખી બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ

મુખ્યત્વે કરી મનુષ્યના બુદ્ધિચૈતન્ય અને આધ્યાત્મિકજ્ઞાનની ઉન્નતિ થવા માટેના ઉપદેશપર વધારે લક્ષ આપી લોકોમાં તેઓના કલ્યાણનો ઉચ્ચ રસ્તો બતાવવા યત્ન કરેછે. આમ કરતાં પણ આ મંડળ કોઇને પોતાનો સ્વધર્મ ત્યાગ કરવાનું કદી સુચવતું નથી પરંતુ એ મંડળ એટલીજ અપેક્ષા રાખેછે કે સર્વ કોઈ પોતપોતાના ધર્મમાં રહેવાં સત્ય ઉપદેશને વળગી ચાલે તો વધારે લાભકારી થાય. હાલમાં દરેક ધર્મોમાં વા ન્યાત, જાત અને વર્ણોમાં જે વેરભાવ અને કુસંપનાં બીજો પ્રસરેલાં છે તે તેઓના ટુંક વિચાર અને અજ્ઞાનતાના યોગે કરીને હોયછે. પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાનના બોધથી જો આ સર્વેનાં મૂળતત્વોનો ઉંડાણથી શોધ કરવામાં આવે તો સત્યશોધકને તેની સત્યતા માલમ પડી તે એકજ ઝાડનાં ડાળાં છે એવું જણાયા વગર રહેશે નહીં.

જેઓ મુખ્ય ભ્રાતૃભાવના હેતુની વિરૂદ્ધ હોયછે તે કદી પણ બ્રહ્મજ્ઞાની કહેવાતો નથી. આ કલીયુગના સમયમાં, ચડતી કળાકૌશલ્યતા અને વિચારોના પુરાપણામાં મનુષ્યોની વિચારશક્તિ જુલમ અને અન્યાયમાં કેટલી દબી રહેશે ? જો ન્યાત અને જાતના મોટાં મોટાં ભિન્નતાનાં જે વડાઓ પડ્યાં છે તેનાપર સમભાવની નજર નહીં રખાય તો પરિણામ કેટલું બુરૂ આવ્યું છે અને આવશે ? દરેક મનુષ્યપ્રાણી તરફ પ્રેમભાવથી થાવઉં એ સર્વ ધર્મો પ્રતિપાદન કરેછે. ઈશ્વરને પિતારૂપ માનવો અને મનુષ્યોમાં ભ્રાતૃભાવ કરવો એ દરેક ધર્મનો મૂળ પાયો છે કે જે મનુષ્યને મનુષ્ય તરફ ઉચ્ચ વા નીચ, દ્રવ્યવાન કે ગરીબ, કાળો કે ગોરો ગમે તેવો હો, તોપણ તેના તરફ ભાઇબંધીથી વર્તતાં શિખવે છે. બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળમા ભ્રાતૃભાવથી કેવી રીતે વર્તવામાં આવેછે તેનો ખ્યાલ વાંચનારે કરી લેવો ઠીક છે. આપણી વર્તમાનસ્થિતિ શું સંતોષકારક છે ? નહીંજ, નહીંજ ને નહીંજ. તમે એમ ધારોછો કે એ નાના મંડળમા તેનો અવાજ હવામાં ઉડી નાશ પામવા સરખો થશે ? અરે ! તે કદી પણ નાશ પામે નહીં અરે' તેને જાગૃત કરો તેને આપણામાં અરસપરસ પુરૂષાર્થ કરી કેળવો, અને પછી તેનો જુદે જુદે સ્થળે ફેલાવો કરો. ભ્રાતૃભાવ કરવાની જે પવિત્ર ફરજ છે તે અદા કરવામા અને દરેક મનુષ્યમાં તેના પવિત્ર હેતુઓનું અનુકરણ કરાવવાનો ફેલાવો કરવામાંજ જીંદગીનુ સાફલ્ય છે. જો આપણે ખરા જીગરથી આ હેતુનું અનુકરણ કરી શકીશું, અને આપણા પાડોશીઓને આપણા બંધુઓ જાણી તેમનાપર પ્રેમભાવની નજરથી જોઇશું તો હું કહુંછું કે આપણે નીતિમાર્ગના ઉચ્ચ પગ-પર ચડવા શક્તિવાન થઈશું કે જેને માટે શાસ્ત્રકારો ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી ગયા છે કે સ્વચ્છ અંતઃકરણ, શુભવાક્ય, અને ઉત્તમ કર્મો કરવાથીજ આપણને લાભ અને મોક્ષરૂપ સાધન મેળવવા શક્તિવાન થવાય છે.

આપણી જીંદગી તો એક સ્વપ્નું છે. તે પલકારાની અંદર વીજળીના ઝબકારાની માફક ઉડી જનાર છે. આ સંસારમાં લાંબામાં લાંબી જીંદગી ભોગવવી એ તો એક હવાઈ ખ્યાલ છે અને તે અતિશૂલ ભરેલો છે. આ લોકની જીંદગીનું સુખ ખરેખરી રીતે જોતાં તો અતિ દુઃખમય છે. છતાં આપણે આપણા બંધુઓ સાથે નાશવંત અને માયામયી ચીજો માટે અરસપરસમાં ફિટંટ શું કરવા વઢવું જોઈએ છે? ખરેખર! આપણે તો માયા, મમતા

અને દયાભાવથીજ તેમો સાથે વર્તવું ઘોગ્ય છે અને કુસંપ અને કુબુદ્ધિનો નાશ કરી સ્નેહસંપના પરિણામો પ્રગટાવવા જોઇએ છે.

ખ્રીસ્તિઓનો એક ધર્મગુરુ સેન્ટ જેમ્સ કહેછે કે "ક્રોધથી ભરેલા મનુષ્યને પરમેશ્વરના દ્વારનો ખરો રસ્તો મળી શકતો નથી." ખરેખર' ત્યારે દરેક મનુષ્યની ફરજ છે કે તેના પોતાનામાં જે દુર્ગુણો અને દુરાચાર હોય તે દરગ્યાથી અને શાંતપણે દૂર કરવા જરૂર છે. આવી જુસ્સાભર્યું આગ્રમ પડેછે અને ઘણા વિદ્વાનોએ પણ એ વાત કબુલ રાખી છે કે વતના જુસ્સા કરતાં નીતિમાર્ગનો જુસ્સો વધારે મજબુત થાયછે હવે ત્યારે આપણી પાસે જેવા જ્ઞાનરૂપી બળ અને શક્તિ છે તેનો [redacted] આપણે દઢઅભ્યાસશક્તિના યોગે સદુપયોગ કરવા ઇચ્છા રાખીશું તોજ આપણે ફતેહ પામીશું. આપણે પોતે એક સંપરૂપ થઇએ. આપણા સર્વેનાં જુસ્સો ભેળા કરી તેને મોટા શક્તિરૂપ બનાવી જગતમા સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ અને પ્રેમભાવ કરવાના બોધનો ફેલાવો કરવાની આપણી પવિત્ર ફરજ છે તેપર પૂર્ણ ભારવા રાખી આપણે સર્વે દુનિયાને શત ભ્રાતાં દેહાત્મવાદમાંથી છુટા કરી અધ્યાત્મવાદમાં તેઓની મોટી ઉન્નતિ કરી શકીશું.

કોઈ કદાચ કહેશે કે આ મંડળે હાલમાં કાર્યો મનોકલ્પિત અને આધારવગરના છે તો મને જણાવવા દો કે હવે એવો કોઇ પણ દિવસ આપણે દેખવાનો નથી કે સર્વત્ર શોક અને ધર્મોમાં ભોગના વાદ અથવા લડાઈઓ કે જય પરાજય થવો બંધ પડે પરંતુ આ મંડળના નેતુઓએ પોતાની યથાશક્તિ અને નમ્ર રીતિ નિષ્ઠા મુજબ ભ્રાતૃભાવનો સામાન્ય અને પવિત્ર હેતુ એકલ રચાશે નહીં પરંતુ દુનિયાના સર્વે ભાગોમાં પ્રકાશવાનો નિશ્ચય કરેલો છે કે જેથી દરેક ભાવના વિદ્વાન, દીર્ઘદર્શી અને ઉત્તમ જ્ઞાની પુરૂષોને તેઓ પોતાની સાથે આ ઉત્તમ કામમાં જોડવાથી કામ કરવા આમંત્રણ કરેછે. પશ્ચિમમાં થોડામાં થોડી પાશ્ચાત્યોની વૃદ્ધિઓ કઈક વરસોમાં થઈનથી, પરંતુ સદીઓની સદીઓ તેની પરિપાકદશા થવામાં લાગી છે. માટે ઉતાવળથી કંઇ પણ કાર્ય નહીં કરતાં ધીરજથી કાર્ય કરતાં તેના ફળ હમેશ ફળ થવાવગર રહેવાના નથી એ નિશ્ચય જાણું

સાધારણ મનુષ્યોનો સમુદાય થયો હોવછે પરંતુ તે શિવાય વધારે કાંઈ પણ તપાસ કરી શકી નથી તેજ પ્રમાણે આશા નુકશાનરૂપી ભાઈઓમા કુમેળા, કંગાલપણા, અને શાંતિવગરના મનુષ્યો પાસેથી વધારે લાભ મળવાનો સંભવ રાખવો ફોગટ છે. માટે આ મંડળ નિરભિમાની અને શાંતપણે પોતાના ઉત્તમહેતુઓના કાર્યો કર્યા જાયછે. જણાવવાને ખુશી થાયછે કે યુરોપ, અમેરિકા અને આપણા હિંદદેશના ઘણા ઘણા નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાનો અને ધર્મોધપણાના વેરીઓની જાતમા નહીં ફસનારા ઘણી જાતના લોકોએ આ મંડળના હેતુઓનું અનુકરણ કરી મંડળમાં દાખલ થયા છે.

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળનો આરંભ થયાને ઓછા હાલ થોડાં વરસો થયાં છે છતાં તેની દુનિયાના તમામ ભાગોમાં એટલી અસર થઈ છે કે આજે યુરોપ, અમેરિકા, ઇગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, હોલાંડ, આફ્રિકા, ઇટલિઆ, આસિયા, જપાન, સિલોન, આસ્ટ્રેલિયા, અને હિંદુસ્તાનમાં સર્વે ઠેકાણે ઠેકાણે તેની મોટી મોટી શાખાઓ સ્થપાઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં આ મંડળની એટલી બધી શાખાઓ છે કે જે આ મંડળનો કોઈ પણ જાતું કેપ કોમદીલથી

મુખ્યત્વે કરી મનુષ્યના બુદ્ધિચૈતન્ય અને આધ્યાત્મિકજ્ઞાનની ઉન્નતિ થવા માટેના ઉપદેશપર વધારે લક્ષ આપી લોકોમાં તેઓના કલ્યાણનો ઉચ્ચ રસ્તો બતાવવા યત્ન કરેછે આમ કરતાં પણ આ મંડળ કોઇને પોતાનો સ્વધર્મ ત્યાગ કરવાનું કહી સુધારતું નથી પરંતુ એ મંડળ એટલીજ અપેક્ષા રાખેછે કે સર્વ કોઈ પોતપોતાના ધર્મમાં રહેલાં સત્ય ઉપદેશને વળગી ચાલે તો વધારે લાભકારી થાય હાલમાં દરેક ધર્મોમાં વા ન્યાત, જાત અને વર્ણોમાં જે વેરભાવ અને કુસંપનાં બીજો પ્રસરેલા છે તે તેઓના ટુંક વિચાર અને અજ્ઞાનતાના યોગે કરીને હોવાછે. પરંતુ બ્રહ્મજ્ઞાનના બોધથી જો આ સર્વેનાં મૂળ-તત્ત્વોનો ઉંડાણથી શોધ કરવામાં આવે તો સત્યશોધકને તેની સત્યતા માલમ પડી તે એકજ માતના છોરાં છે એવું જણાયા વગર રહેશે નહીં

એઓ મુખ્ય ભ્રાતૃભાવના હેતુની સિદ્ધ હોવાછે તે કદી પણ બ્રહ્મજ્ઞાની કહેવાતો નથી આ કલીયુગના સમયમાં, ચડતી ઝગડાખોરાઓના અને વિચારોના મુકાબલામાં મનુષ્યોની વિચારશક્તિ જુસ્સા અને અજ્ઞાનમાં ફેકી દઇ રહેલી ? જો ન્યાત અને જાતના મોટા મોટા ભિન્નતાના જે તડાઓ પડ્યા છે તેનાપર સમભાવની નજર નહીં રખાય તો પરિણામ કેટલું ભુંડું આવ્યું છે અને આવશે ? દરેક મનુષ્યપ્રાણી તરફ પ્રેમભાવથી વર્તવું એ સર્વ ધર્મો પ્રતિપાદન કરેછે ઈશ્વરને પિતારૂપ માનવો અને મનુષ્યોમાં ભ્રાતૃભાવ કરવો એ દરેક ધર્મનો મૂળ પાયો છે કે જે મનુષ્યને મનુષ્ય તરફ ઉચ્ચ વા નીચ, ધનવાન કે ગરીબ, કાળો કે ગોરો ગમે તેવો હો, તોપણ તેના તરફ ભાઈબંધીથી વર્તવાં શિખવે છે બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળમાં ભ્રાતૃભાવથી કેવી રીતે વર્તવામાં આવેછે તેનો ખ્યાલ વાચનારે કરી જુવા ઠીક છે આપણી વર્તમાનસ્થિતિ શું સંતોષકારક છે ? નહીંજ, નહીંજ ને નહીંજ. વળી ભ્રમ લાગતા કે એ નાના મંડળમાં તેનો અવાજ હવામાં ઉડી નાશ પામવા સરખો ગણાય ? અરે ! તે કદી પણ નાશ પામનાર નહીં. અરે ! તેને બહુજ કરો તેને આપણાના અંતઃકરણ પૂર્વક ગ્રહણ કરી કેળવો, અને પછી તેનો જુદે જુદે સ્થળે ફેલાવો કરો ભ્રાતૃભાવ કરવાથી જે પવિત્ર ફરજ છે તે અદા કરવામાં અને દરેક મનુષ્યમાં તેના પવિત્ર હેતુઓનું અનુકરણ કરાવવાનો ફેલાવો કરવામાંજ જીંદગીનું સાફલ્ય છે. જો આપણે ખરા જીગરથી આ હેતુનું અનુકરણ કરી ચાલીશું, અને આપણા પાડોશીઓને આપણા બંધુઓ જાણી તેઓનાપર પ્રેમભાવની નજરથી જોઇશું તો હું કહું છું કે આપણું નીતિમાંહેના ઉચ્ચ પાયાપર ચડવા સંભવિત થઇશું કે જેને માટે હાલમાં ઘણુંકરીને ખુલ્લેખુલ્લું જણાઈ આવે છે કે સ્વચ્છ અંતઃકરણ, શુભવાસના, અને ઉમદા કર્મો કરવાથીજ આપણને લાભ અને ભલુંરૂપ સાધન મેળવવા સંભવિત થવાય છે.

આપણી દ્રષ્ટી તો એક સ્થળે છે કે [illegible] ઘણા પ્રકાર છે આ સંસારનાં [illegible] છે અને તે [illegible] દુઃખમય છે [illegible] આપણું તો [illegible]

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ અને તેના હેતુઓ.

અને દયાભાવથીજ તેઓ સાથે વર્તવું યોગ્ય ■ અને કુસંપ અને કુ
કરી સ્નેહસંપના પરિણામો ઝળકાવવા જોઈએ છે.

ખ્રીસ્તિઓનો એક ધર્મગુરૂ સેન્ટ જેમ્સ કહે છે કે "ક્રોધથી ભરેલ
પરમેશ્વરના દ્વારનો ખરો રસ્તો મળી શકતો નથી." 'ખરેખર' ત્યારે
ફરજ છે કે તેના પોતાનામાં જે દુર્ગુણો અને દુરાચાર દોષ તે દઢતાથી અને
કરવા જરૂર છે. આવી મુશ્કેલીભર્યું માલમ પડેછે અને ઘણા વિદ્વાનોએ પણ એ
રાખી છે કે તનના જુસ્સા કરતાં નીતિમાર્ગનો જુસ્સો વધારે મજબુત થાયછે
આપણી પાસે સેવા જ્ઞાનરૂપી બળ અને શક્તિ છે તેનો જો આપણે દઢપ્રમાણિ
સદુપયોગ કરવા ઇચ્છા રાખીશું તોજ આપણે ફતેહ પામીશું. આપણે પોતે
રૂપ થઈએ. આપણા સર્વેનાં ઉભરો ઐક્ય કરી તેને મોટા શક્તિરૂપ બનાવી
સામાન્ય ભ્રાતૃભાવ અને પ્રેમભાવ કરવાના બોધનો ફેલાવો કરવાની
પવિત્ર ફરજ છે તેપર પૂર્ણ આસ્થા રાખી આપણે સર્વ દુનિયાને [illegible]
માંહી ઘણા કરી અધ્યાત્મવાદમાં તેઓની મોટી ઉન્નતિ કરી શકીશું.

કોઈ કદાચ કહેશે કે આ મંડળે દર્શાવેલાં કાર્યો મનોકલ્પિત અને આધાર
છે તો મને જણાવવા દ્યો કે હવે એવો કોઈ પણ દિવસ આપણે દેખવાનો નથી કે
લોકો અને રાજ્યોમાં બોલવાના વાદ અથવા લડાઈઓ કે જય પરાજય થવો બધ
પરંતુ આ મંડળીના બંધુઓએ પોતાની યથાશક્તિ અને નમ્ર રીતિ નિતી મુજબ
ભાવનો સામાન્ય અને પવિત્ર હેતુ એકજ રચવે નહીં પરંતુ દુનિયાના સર્વ ભા
પ્રસારવાનો નિશ્ચય કરેલો છે કે જેથી દરેક જાતના વિદ્વાન, દીર્ઘદર્શી અને ઉત્તમ
પુરૂષોને તેઓ પોતાની સાથે આ ઉત્તમ કામમાં જોડવાથી કામ કરવા આમંત્રણ કરે
પશ્ચિમમાં મોટામાં મોટી પાઠશાળાઓની વૃદ્ધિઓ કંઈ દશ વરસોમાં થઈનથી, પરંતુ સદીઓ
ની સદીઓ તેની પરિપક્વતા થવામાં લાગી છે. માટે ઉતાવળથી કંઈ પણ કાર્ય નહીં કર
ધીરજથી કાર્ય કરે તેનાં તેના ફળ હમેશા ઉત્તમ થયાવગર રહેવાનાં નથી એ નિશ્ચય જાણ

સાધારણ મધમાખીઓનો બણબણાટ ઘણો હોયછે પરંતુ તે મીણ સિવાય બધા
કંઈ પણ બનાવ કરી શકતી નથી તેજ પ્રમાણે આશા તૃષ્ણારૂપી ખાઈઓમાં ડુબેલા, સ્વ
ભાગના, અને શાંતિવચરના મનુષ્યો પાસેથી વધારે લાભ મળવાનો સંભવ રાખવો કોઈક
છે. માટે આ મંડળ નિવૃત્તિથી અને શાંતપણે પોતાના શુભહેતુઓનાં કાર્યો કર્યાં જાયછે.
જણાવવાને ખુશી ઉપજે છે કે યુરોપ, અમેરિકા અને આપણા હિંદુસ્થાના ઘણા ઘણા નિષ્પ
ક્ષપાતી વિદ્વાનો અને ધર્માંધપણાના વહેમોની જાળમાં નહીં ફસનારા વળી જાતના લોકોએ
આ મંડળના હેતુઓનું અનુકરણ કરી મંડળમાં દાખલ થયા છે.

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળનો આરંભ થયાને જોકે હાલ થોડાં વરસો થયાં છે છતા તેની દુ-
નિયાના તમામ ભાગોમાં એટલી અસર થઈ છે કે આજે યુરોપ, અમેરિકા, ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ,
જર્મની, હોલાંડ, આફ્રિકા, રૂશિયા, આશિયા, જાપાન, સિલોન, આસ્ટ્રેલિયા, અને હિં-
દુસ્તાનમાં સઘળે ઠેકાણે ઠેકાણે તેની મોટી મોટી શાખાઓ સ્થપાઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં
આ મંડળની એટલી બધી શાખાઓ છે કે જે આ મંડળનો કોઈ પણ બંધુ કેપ [illegible]

તે પવિત્ર હિમાલયસુધી મુસાફરી કરવા ઇચ્છા રાખે તો તેને દરેક ગામો વા શેહેરોમાં બ્રહ્મજ્ઞાન મંડળના બંધુઓ તરફથી તેને બંધુત્વભાવથી મોટો આવકાર મળ્યા વગર રહેશે નહીં. આ મંડળે આરંભેલું શુભકાર્ય નાશ પામનાર નથી, પરંતુ ભવિષ્યની સંતતિના લોકો તેના ઉત્તમ પ્રેમ અને જ્ઞાનનો લાભ લેવા વધારે સમર્થ થશે.

ગુંથ નામનો એક વિદ્વાન કહેછે કે " વર્તમાન સમય ઘણો બળવત્તર છે. મનુષ્યના પવિત્ર વિચારો તેની ઉત્તમ ઉત્પત્તિ છે કે જે એક વખત શુદ્ધભાવનાએ બંધાયા અને તેનો પવિત્ર ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો તો વખત જતાં તેના અમૃતરસની અસરો હજારો વરસો અને વંશપરંપરા સુધી ચાલવા સમર્થ થશે. જમીનમાં એક નાનું બી વાવ્યાથી મોટામાં મોટાં સુંદર ઝાડો અને રોપાઓ ઉગી નિકળેછે. તેટલામાટે અંતરજ્ઞાન અને અંતઃકરણની કુદરતી પવિત્રતા ખીલવાથી મનુષ્યની ઉત્તમ વર્તણુકની ઉન્નતિનું વલણ જન્મ પામેછે.

ઈંગ્લાંડના વધારા સબંધી લખનાર મી. સીલી નામના ગ્રંથકારે લખનાં કહ્યુ છે કે " હિંદુસ્તાનની બરોબરી કરવા બીજો કોઈ પણ જગા નથી. આખા હિંદુસ્તાનમાં એક્યતા નથી માટે સરલ રસ્તે કામ કરવા હમેશ તત્પર રેહેવું જોઈએ છીએ. પ્રથમ હિંદુના ભિન્નભિન્ન થઈ રહેલા ન્યાતજાત અને વર્ણોના સમુદાયોના મામલાને એકયતાની ગાંઠમાં જોડવા પુરૂષાર્થ કરવાની ઘણીજ જરૂર છે કે જે દેશ આપણા દેશના લોકોની દયાભાવની લાગણીમાંથી કેવળ દુર થઈ રહ્યો છે. "

આ બાબત ક્યારે બનશે કે આપણામાં **સમભાવની** લાગણી વધી અને આપણામાં એકબીજાની ખણખોદની લાગણી દુર થઈ તેઓનું નીતિ અને **બુદ્ધિજ્ઞાન** ખીલવવામાં આવે ત્યારે અરસપરસનો ગાઢ **ભ્રાતૃભાવનો** સંબંધ બંધાશે. તેઓ ગમે તે ધર્મના હોય પરંતુ તેઓને આપણા દેશીઓ સાથે **પ્રેમભાવથી** હળીમળી ચાલતાં શિખવવું જરૂરનું છે અને હિંદના કરોડો દુઃખીતોની સુખશાંતિનો ખરો માર્ગ તેઓને બતાવવો જોઈએ છે. સ્વદેશહિતેષી અને પરદુઃખ ભંજનની લાગણીવાળાઓને મારી નમ્રતાપૂર્વક અરજ છે કે **બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળનું** વિશાળ ક્ષેત્ર કે જે જ્ઞાત, જાત, અને ધર્મના તફાવતને દુર રાખી **સમભાવ** અને **ભ્રાતૃભાવ** કરતાં શિખવેછે તેમાં એકઠા મળી પોતાના **આત્માને** ઓળખવા શક્તિવાન થવું. અરે એટલુંજ નહીં પરંતુ **ભ્રાતૃભાવના** પવિત્રહેતુની ઉન્નતિ કરવી. હે સ્વદેશહિતેષી ભાઈઓ ! તમારામાંના થોડાક સજ્જનો હિંદુસ્તાનના દરેક શેહેરો અને ગામડાઓમાં **પ્રેમભાવ** અને **સમભાવ** વધારવાનાં અગત્ય સુખારૂપી સાધનોનો ઉદ્દેશ આપણા દેશીભાઈઓમાં કરો. હું ખાતરીથી કહુંછું કે તેવા ખરી લાગણીવાળા પરદુઃખભંજન પુરૂષો પોતાની ફરજ અદા કરવા મેદાન પડે અને આ આર્યાવર્તની પ્રાચીન સ્થિતિની ઉન્નતિમાટે પૂર્ણ રીતે પુરૂષાર્થ કરે તો ખરેખર તેઓના પ્રયત્નના પ્રમાણમાં જશ મળ્યાવગર રેહેજ નહીં. ભાઈઓ ! જો તમો સર્વ ધર્મોમાં પ્રેમ, સંપ અને શાન્તિ કરાવવામાં ફતેહ પામશો, આખા ભારતવર્ષના અને મનુષ્ય પ્રાણીમાત્રના ભલામાટે એક્યતાથી કામ કરશો, અને તેથી પણ વધારે આપણી પ્રતાપી મહારાણી

શ્રી ક્વીનએમપ્રેસ વીક્ટોરીયાના ન્યાયી રાજ્ય તરફ વફાદારી રાખશો તો તમે તમારી નીતિમાર્ગની વડાઇનો મોટો જય મેળવેલો ગણાશે. અરે! એટલુંજ નહીં પરંતુ તમારી રાજ્યકર્તા તરફની વફાદારી બતાવવાના તમો કારણરૂપ થશો. અરે! તેથી પણ વધારે તમે આ માયિક સંસારના બંધનમાંથી મુક્ત થઈ આલોક અને પરલોકના સુખનું સાધન મેળવવા ભાગ્યવાન થશો

હવે બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળના બીજા ■ હેતુઓ પ્રાચીન આર્ય ધર્મશાસ્ત્રો અને તેમાં રહેલી ગુપ્તવિદ્યા અને મનુષ્યમાં રહેલી આત્મશક્તિનું જ્ઞાન સંપાદન કરાવવા વિષેનો છે. તેમાંના પ્રથમ તરફ કોઈ પણ દીર્ઘદર્શિતાવાળો અને જ્ઞાની પુરૂષ ગુપ્તકાર કે અભાવ દેખાડી શકવાનો નથી. આ આર્યધર્મો શિખવવા અને તેની ઉન્નતિ કરવામાં મૂળ મારો હેતુ એ છે કે કોઈ પણ કાળાંતરે આપણા છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલા આર્યોને સમજવાની સપાટી ઉપર લાવી તેઓના પૂર્વજોએ સ્થાપેલા સુખોનું તેઓને ભાન કરાવે કે એ માટે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ અને જ્ઞાની પુરૂષોએ વારંવાર પોકારીને જણાવેલું છે કે આખા જગતમાંના સર્વે ધર્મો અને રીતભાતોનો મૂળ પાયો એજ છે. વાસ્તે હાલના સંજોગોમાં આ મંડળના હેતુથી આપણી પ્રાચીન માતૃભાષા જે સંસ્કૃત તેની ઉન્નતિ કરવામાટે ઘણા ઘણા સ્થાનોમાં સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ સ્થપાતી જાય છે તે ઘણી આનંદ પામવાની વાત છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ ભારતના કાંઈ દરદના ચિન્હ જણાયછે. હિંદની નિશાળો અને કોલેજોમાં શિખાવવા હિંદી જુવાનો કે જેમનાપર હિંદના ભવિષ્યનાં સુખો અને તેઓની ભવિષ્યની ઉન્નતિનો આધાર ગણાય રહેલો છે તેઓ પોતાના પૂર્વજોએ સ્થાપેલા ઉત્તમ હેતુઓનું અવલોકન કરવા લાગ્યા ■ એટલુંજ નહીં પરંતુ આર્યોમાં સમભાવ કરાવવાની લાગણી તેઓમાં ઉત્પન્ન થવા લાગી છે. એજ રીતે સર્વે આર્યબંધુઓ પોતપોતાના તન મન અને યથાશક્તિ ધનથી મદદ કરી એક સંપ કરી તો ઘણી પ્રજાની આત્મિકશક્તિ સ્વતંત્ર અને પ્રમાણમાં પ્રવેશ ન થતાં ઉત્તમ જ્ઞાનમાર્ગ પકડી આપણા હૃદયના અંતઃકરણમાં વસેલા પ્રેમવાળી સોહેલીપન સાદેએ અડેલા સ્વરાજ્યના ભલા સુખોનો લાભ લેવા આપણે ભાગ્યવાન થઈ અને હિંદની પ્રજાના સુખના સાધનરૂપ બની ઉત્તમ જ્ઞાનની ઉન્નતિ મેળવવા અને આપણી છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલી દશા અને હાલ થયેલી સ્થિતિને પુનઃ સંપાદન કરવા સમર્થ થાશું

હવે આ મંડળનો ચોથો હેતુ એ છે કે મનુષ્ય પ્રાણીમાત્રના અતિ ગુપ્ત રીતે ગુપ્ત રહેલી અને દૈવીપ્રકૃતિની ભવ્ય અને અલ્પ મહાઅદ્ભુત શક્તિ જે રહેલી છે તેનું શોધન અને ઉન્નતિ કરવાનાં સાધનોનો વિચાર કરવાનો છે. આ ગુપ્તજ્ઞાનની ખોજની ઉન્નતિ થાય તો પુરતી રીતે ઉત્પન્ન થતા નુકશાન અને શક્તિ સંપાદન કરી મનુષ્ય ઉત્તમ જ્ઞાનનો અમૃતરૂપી રસ પીવાને ભાગ્યવાન થાશે

આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોનાં દર્શનોથી આ બાબતનો સ્વતઃ સિદ્ધાન્ત છે. પરંતુ આ કાળે પશ્ચિમના અર્વાચીન વિદ્વાનોના શોધોથી શું દેખાઈ આવેલ છે કે જેઓએ જે હાલ

મેળવેલું છે તે ફક્ત આધ્યાત્મિક વિદ્યાની તેઓની અજ્ઞાનતાના અંધારાને લીધેજ છે. આપણા દેશના ઘણા ઘણા વિદ્વાનોએ પણ તેઓની માફક ભૂલો ખાધી છે. તેઓની આટલી કબુલાતથી ખાતરી થશે કે આર્યપૂર્વજોએ તેમનામાટે ઉત્તમ અને કીર્તિ- [illegible] એ વારસો રાખી ગયા છે તે આર્યો હાલમાં પશ્ચિમના દેશોના [illegible] ઓની સબંધી ઉંડાણુ વિચાર ન કરતા તેઓએ માનેલા નાશવંત સુખોમાં [illegible] લાગ્યો છે. આપણા સર્વેના જ્ઞાનનો [illegible] એકજ ઝાડમાંથી ફુટેછે. બહારનો પ્રકાશ બહારના જગતની શોધોનો ફેલાવો કરેછે અને અંતરજ્ઞાનનો પ્રકાશ અંતરજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરેછે. આ ગુપ્તજ્ઞાન સબંધી હજુ સુધી પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ ખંતીપણાથી પુરતું વિચાર કે શોધ કરી નથી તેથી આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોના ઉત્તમ જ્ઞાનીઓનાં લખાણો સંબંધી તેઓ અજ્ઞાન છે. પરંતુ હાલમાં આ જ્ઞાનનું સંશોધન યુરોપ, અમેરિકા, વગેરે દેશોમાં આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળના પ્રતાપથી થવા લાગ્યું છે. જ [illegible] પામવા જેવું છે પરંતુ આપણા [illegible] થવાને બદલે લાગણી શૂન્ય થતા જાયછે [illegible] છે

૬ [illegible] ડોક્ટર ઈ. ડી. બેબીટ નામે અમેરિકન નામાંકિત ગ્રંથકાર [illegible] 'રંગ અને પ્રકાશનાં તત્ત્વો' એ નામના પુસ્તકમાં [illegible] આકાશિક તત્ત્વના કરતાં [illegible] આધ્યાત્મિક [illegible] આકાશિક પ્રકાશના કરતાં ઝીણો અને સાધારણ [illegible] તેણે તે સંબંધી અનુભવ મેળવવામાટે [illegible] અંતરદૃષ્ટિના યોગે એક પ્રયોગ કર્યો [illegible] તેના રંગોની ખરી ખુબી જોવાને શક્તિ [illegible] "તેનું વર્ણન સાધારણ બુદ્ધિ કે વાણીથી [illegible] તેની કલ્પનાથી [illegible] કોઈ પણ કલ્પનાશક્તિ તેની [illegible] કલ્પનાશક્તિ [illegible] યુરોપમાં [illegible] સાધારણ રીતે કલ્પનાશક્તિ [illegible] અને ચમત્કારિક [illegible]

છે. આ પુષ્ટિપાની આપણી ટુંક દૃષ્ટીમાં આપણે આપણા સ્થૂળશરીરમાં એક બીજું સૂક્ષ્મ વા લિંગશરીર આપણે ઉભું કરવા શક્તિમાન થઈએ છીએ કે જે ઈશ્વર વા ચૈતન્યપ્રકાશ કરતાં પણ ઉત્તમ હોયછે. તેની શક્તિ, પ્રકાશ, અને સત્તાના યોગે કરી આ નાશવંત સંસારમાં આપણી વર્તણુકનો આધાર બંધાયછે. તેથી કરીને આપણા મહર્ષિઓ અને ઉત્તમ જ્ઞાની પુરુષોએ વારંવાર ઉત્તમ અમૃતમય બોધ આપેલ છે કે "શુદ્ધ અંતઃકરણ, નિર્મળ વિચાર, અને બોલવા અને કાર્ય કરવામાં ઉપયોગમાં રાખવું." થોડા વરસોપર મુંબઈગેઝેટમાં ન્યુયોર્કના એક રહેવાસુહાર? નામે વાક્ટર કાઉંસના એક દ્રષ્ટાંતો ઉતારો કરવામાં આવ્યો હતો કે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે તે પોતે અવિશ્વાસી હોવાથી એ બેઉ માનતો નહોતો પરંતુ જ્યારે તેણે પોતાના અંતઃજ્ઞાનપણુથી અનુભવ મેળવ્યો ત્યારે તેણે આ નાશવંત સંસારનો ત્યાગ કર્યો અને ડાક્ટરના પ્રોફેસરની દ્રષ્ટ જાણ્યા પછી તે પોતાનો ફુરસદનો તમામ વખત કેવળ પ્રજ્ઞાનના વિચારમાટે ગાળવા લાગ્યો અને આજે તે વોશિંગ્ટન પેહેરની પ્રજ્ઞાનમંડળની શાખાનો પ્રમુખ થવા શક્તિમાન થયો છે.

વળી ઈ. બી. બેબીટ પણ કહેછે કે "આ અલૌકિક જગતની બાહેર બીજું જગત્ સમાયલું આપણે જોતા નથી!" સેન્ટપોલે પણ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ વા લિંગ અને કારણશરીરમાટે પણ વિવેચન કર્યું છે. કોઈ વખત બોલેછે કે અમારા શરીરપર એક બીજું ફરિશ્તો આપણે જોઈ શકતા નથી શું? ખરેખર એક પ્રખ્યાત વિજ્ઞાનીના ચમત્કારની વિદ્યા જાણનારે એ બાબત અનુભવ મેળવેલો દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે "મારા અનુભવ પ્રમાણે મેં ઘણી વખત એવાં શરીરોને જોયાં છે કે તેઓ ઘણીક વખત પોતાના શરીરથી જુદાં પડી પોતાના શરીરને જોતાં રહી તેમાં ફરી પાછો પ્રવેશ કરવા તેઓને ઘણી મુશ્કેલી માલુમ પડી છે. દૃષ્ટિના જાણવાની દોરીને મૃતશરીર સાથે બંધાયેલું કરી શકાયછે, અને જ્યાં કોઈ વખત ચાહુંત નહીં થઈ શકે તેવા અવર જગતના ચમત્કારો જોઈ શકેછે."

ડાક્ટર હક્રીબસેન્ટ પોતાના પુસ્તકમાં એક સુતાર કે જે એક ઘરની ઉપરના છાપરાથી નીચે જમીનપર પડેલો તેના વિષે લખતાં જણાવે છે કે "તે સુતારે કહ્યું હતું કે જેવો હું બીજીજપર પડ્યો કે તુરત ફુટીર મારી ઉઠ્યો અને મારું નવું શરીર જાણે હલેચ થયું હોય તેમ લોકોની ભીડસાથે મારા જુના શરીરને જોતો ઉભો રહ્યો હતો. મેં લોકોને મારું પૂર્વનું શરીર ઉંચકતાં જોયા અને મેં મારા શરીરમાં ફરી પ્રવેશ કરવાના ઘણા ઘણા નિષ્ફળ પ્રયત્નો કર્યા અને આખરે હું ફતેહ પામ્યો."

આ શું! અજાયબી ઉપજાવનારા વિચાર નહિ કે જે નાશવંત ઇંદ્રિયોની નિશાની આપી તેથી પણ વધારે અંતર્દૃષ્ટિની સાથે વધારે નજદીક હોયછે તેની ખુબસુરતી કરી આપે છે. આપણું આ સ્થૂળ એટલે મળમૂત્રનું શરીર અગ્નિ કે અગર પક્ષિઓ તેને ખાયછે, અને મુવા પછી જુદા જુદા તત્વોમાં તે મળી જાયછે પણ ચૈતન્ય શરીર, ચૈતન્યપ્રકાશના પ્રકાશ કરતાં વધારે સુંદર હોયછે અને જેમાં કોઈ દિવસ નાશ પામવાનાં લક્ષણ હોતાં નથી તે અનાદિકાળસુધી હયાત રહેછે.

દેહાત્મવાદીઓ કહેછે કે "વિચાર અને માનસિક શક્તિ સ્થૂળશરીરવગર વિચાર કરવાને તદન અશક્ત છે." ખરે! એ બાબત ના પાડી શકાતી નથી. અહીંઆં કાંઇ મત મેં કહ્યું નથી, પરંતુ આખા શરીરની વાત કે જેનું કુદરતી બંધારણ ઉત્તમ પંચમહાભૂતના તત્વોથી થએલું છે. જો કે તે ઉત્તમ શુદ્ધ પંચમહાભૂતના તત્વોનું બનેલું છે ત્યાં પણ તેનો સાક્ષી દ્રષ્ટા આત્મા હમેશ તેની સાથે રહેછે."

હે પ્રિય વાંચનાર! હજુ તમારી આગળ દુનિયાના બીજા ભાગ૩પરની નોંધોની પુરાં રીઓનો એક ટુંક ભાગ પણ વર્નન કરી શકાયો નથી કે જ્યાં જ્યાં પુરવાર થઈ ચુક્યું છે કે અંતરજ્ઞાન દૃષ્ટિની ઉન્નતિ થવાથી આપણે આપણાથી સેંકડો માઈલપર દુર રહેલી ચીજો જોવા સાંભળવા અને સ્પર્શ કરવા શક્તિવાન થઈએ છીએ.

ડાક્ટર ડાઉડ નામનો 'ધી ટેમ્પલ ઓફ ધી રોઝી ક્રોસ' નામના પુસ્તકનો કર્તા કહેછે કે "અંતરદૃષ્ટિનો અનુભવ ઘણાં પુસ્તકો વાંચવાથી મેળવી શકાતો નથી. એવો વિચાર કોઈના મનમાં ઉત્પન્ન થયો તો જીવને સરળ માર્ગે કામ કરવાને લગાડી શકેછે પરંતુ તેનાં બારણાં પાછાં ત્યાથી બંધ થાયછે પણ તેથી ઉલટું તમામ બાહારના જગતની ઇંદ્રિયોની શક્તિના જુસ્સાઓને નરમ પાડવાથી અથવા ઐક્ય કરવાથી તેની સામે લડી શકાય છે. જીંદગી ભોગવવાના તત્વો અને અમરસુખ મેળવવાની તમામ શક્તિઓ મનુષ્યના પોતાનામાંજ રહેલી છે."

આ બાબતો ખુલ્લેખુલ્લી રીતે દેખાડી આપેછે કે આપણા પોતાનામાં એટલી બધી અદ્દરય અદ્દભૂત શક્તિઓ રહેલી છે કે જે કેળવવા અને ઉન્નતિ પામવામાટે ચોક્કસ પવિત્ર આશાઓનું આપણે પ્રથમ અનુકરણ કરવું જોઈએ છીએ અને તેવી શુદ્ધ, પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિના યોગે આપણને પવિત્રતાની પવિત્રતાના માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવી એકાંત પ્રદેશનો લાભ મેળવાવી આપણા જ્ઞાનચક્ષુઓદ્વારા આ સંસારના ગુહ્યાત્મક ભરેલા પ્રશ્ન "હું કોણ છું. હું ક્યાંથી આવ્યો, અને હું ક્યાં જઇશ." તેનો અનુભવ મેળવવા શક્તિવાન કરેછે.

આ બાબત ઘણી ગંભીર છે, પરંતુ ખરેખરી રીતે મનુષ્યપ્રાણી મોક્ષની ઇચ્છા રાખતો હોય તો એ ગંભીર બાબત માટેજ પુરૂષાર્થ કરી તે મેળવવાની આશામાંજ મરવું ઉત્તમ છે. દુનિયાં સ્વાર્થમયી અને ગમે તેટલી પાવલી તેના સુધારકો અને ભલું ઇચ્છનાઓને લાગતી હોય, પરંતુ તેઓના મરણબાદ તેઓનાં શુભ કામોનાં વાવેલાં બીજોની પ્રતિનો ખજાનો ઉગ્યી નિકળ્યા વગર રેહેશે નહીં. આ સમયની પ્રજા પોતાના ધર્મગુરુઓ વા આચાર્યોના ખોલવાપર લપટાઇ હોય, પરંતુ ભવિષ્યની પ્રજા તેઓનાં કબરસ્તાનોને ફુલો અને પસ્તાવાના અશ્રુપાતની ધારોથી ભીનાં કરી નાંખશે. કારણ કે તેવા લોકો પોતાની જીંદગીના કુદરતી દેખાવ અને તેની શિક્ષાપર વિચાર કરશે અને મનુષ્યના કરતાં તેની ઉત્તમતાના ગુણો માલ્ઠ કરશે. નારદમુનીએ કહ્યુ છે કે "કોઈએ પણ નીચેના શબ્દો બોલવા નહીં. હું જાણતો નથી માટે તે ખોટું છે. દરેકે અનુભવ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અને તેને ઉંડી વિચારદૃષ્ટિથી સમજતાં શિખવું."

વળી વેદાંતપંડિત આત્મારામ અમેરીકાના વિલીયમ કયુ જજ અને

આર્યધર્મની ઉન્નતિ માટે પુરૂષાર્થ કરનારાઓને નમ્રતાપૂર્વક લખતાં જણાવે છે કેઃ—

મારા હિંદુસ્તાનના બ્રાહ્મણમિત્રોપર તમોએ જે અરજ લખી છે તેનો તરજુમો ઘણીજ આતુરતાથી અને સંતોષકારક રીતે મારા વાંચવામાં આવ્યો અને હું તેના માટે તમારો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળના હેતુઓ અને કાયદાઓનું ઘણીજ બારીક રીતે અવલોકન કર્યા પછી હું એવા નિશ્ચયપર આવ્યો છું કે એ મંડળ ઉત્તમ બ્રહ્મવિદ્યાને સજીવન કરવા પોતાની કમર કસીને બહાર પડ્યું છે. એના યોગે આ ભારતવર્ષ સર્વ ભૂમિઓમાં હમેશ ઘણુંજ પવિત્ર અને ઉત્તમ ગણાયો છે. અરે' એટલુંજ નહીં પરંતુ તેના યોગે કરીને આ ભૂમિના ઋષિઓ અને મુનિઓ વિદ્યાવાનાની બની ઉત્તમ ફિલસુફીના જ્ઞાનરૂપ ગ્રંથો રચી હિંદુસ્તાનને તે વારસામાં બક્ષિસ આપી ગયા છે. આ વિદ્યાના યોગે ફરી જુદી જુદી ઉત્તમ શક્તિ તેની મેળે પ્રાપ્ત થાયછે ખરી પરંતુ જો તેનો આતુરતાથી અને ખરી દરકારથી શોધ કરવામાં આવતો હોય તો નિશ્ચય ફળની પ્રાપ્તી થયા વગર રહેશે નહીં.

આજ બ્રહ્મવિદ્યાએ બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ આત્મશક્તિનું અને ક્ષત્રિઓનાં બાહુબળમાં બળ આપ્યું હતું. આ બ્રહ્મવિદ્યાએજ પ્રાચીનલોકોને આખી દુનિયાનું અવલોકન કરતાં શક્તિવાન કર્યા હતા. અરે! એટલુંજ નહીં પરંતુ આખી સૃષ્ટિનું જડ દૂરબીન કે કાચની દૂરબીનની સહાયતા વગર અવલોકન કરવા શક્તિમાન કર્યા હતા. આ વિદ્યા કલ્પવૃક્ષ છે. તે સાચસુખી રમોની મેળવણીનો હીરો છે અને તે કામદુધારૂપ છે.

આ વિદ્યાના વિનાશથી આત્મિકશક્તિ, તનબળ, તેજ કીર્તિ, ઉદારતા ધીરજ, વય અને દોલત પણ નાશ પામી છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ આ વિદ્યા અને શાસ્ત્રોના અભાવે બીજાં કપોલકલ્પિત શાસ્ત્રોએ જન્મ લેવાથી સત્યમાર્ગથી આર્યલોકોને ભૂલાવ્યા છે

હિંદુસ્તાનના લોકોમાં ચેતન રહ્યું નથી એમ કહેવું પણ અતિશયોક્તિ અને ધારાશાહી (હાસ્યાસ્પદપણું) ભરેલું ગણાશે. પણ એનાં હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ ચેતનતા વગરના મુડદાઓના કબ્રસ્તાનોથી ઘેરાયેલાં હોવાના જેવી હોવા છતાં પણ ઘણીજ ભયંકર અને અંતઃકરણને દુઃખીત કરે તેવી છે. તે દરરોજ ભૂલાવે નહીં એવા પતનના ઝરા નીચે ધીમે ધીમે ઉતરતી જાયછે. હવે મારી બોલવાની શક્તિ ખુટીજાયછે અને મારી કલમ લથડીયાં ખાયછે. ત્યાં હવે વારંવાર તે ઋષિ ને મહાત્માઓના ગુણોનું હું વર્ણન કરૂં કે જેઓની મનુષ્યપ્રાણીપરની અત્યંત દયા અને કરૂણાથી આ છિન્નભિન્ન અને નિરૂત્સાહ થએલા હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવા આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળના જનોશાઓદ્વારા તેની ભૂમિમાં એકવાર ફરીથી બ્રહ્મજ્ઞાનનાં બીજો વાવણી થઈ છે. હવે તો માત્ર હિંદુસ્તાનને તેની હાલની આફત ભરેલી સ્થિતિમાંથી તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું આ મંડળના હાથમાં રહ્યું છે. અતિ પૂર્ણ આશા રાખવામાં આવે છે કે હિંદમાં આ બ્રહ્મજ્ઞાનની વિદ્યાના ફેલાવાથી એ પવિત્રભૂમિ પાછી પોતાની અસલી મહત્તા એક વખત સંપાદન કરશે ખરી. અને તે પ્રમાણે ખરેખર થાવ પણ. જો બ્રાહ્મણો અને બીજા દ્વિજ બન્ધુઓ પોતાનું તન મન આ ઉત્તમ બ્રહ્મજ્ઞાનની વિદ્યાની ઉન્નતિ પાછળ રોકે. જો તેઓ પોતાના છોકરાઓને શિક્ષણ આપતા હોય કે બ્રહ્મવિદ્યાના

યોગથી મંત્રશાસ્ત્ર અને ગ્રહ મંડળનું જ્ઞાન ફળરૂપ થશે. તે સિવાયની સર્વ જડ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન તેની સર્વ શાખાઓમાં માત્ર જડમાંજ ઉપયોગનું થઈ પડશે. તેઓએ પોતાના તનુજોના ઉમરોમા બ્રહ્મવિદ્યાનાં બીજો રોપવાં જોઇએ છે. કારણ કે તેથીજ ગરજ મંત્ર અને જ્યોતિષ જેવાં ઉત્તમ વખણાયલા શાસ્ત્રોનો ઉદય થઈ તેઓને અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે. કેટલાક લોકો તેની ગુપ્તતાથી અજ્ઞાન હોવાનેથીજ તે શાસ્ત્રોને માનતા નથી અને પછી તેને નકામાં અને જુઠાં ગણે છે એ કેટલું ભૂલ ભરેલું છે.

સંસ્કાર પામ્યા વગરના અને બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રકાશ વગરના ઉમરોમાં તે પવિત્ર અને શુદ્ધ મંત્રો કોઈ પણ દૈવીશક્તિની સત્તા દાખલ કરી શકશે? ના. કદી વખત નહિ. તે અવિશ્વાસ દૂર કરી શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો તરતજ માલમ પડશે કે ગુપ્તવિદ્યા એકલીજ ફતેહ મેળવી આપે છે કારણ કે હજુ પણ ગુપ્તવિદ્યાના બોધ સિવાય સર્વ પૂર્વની સ્થિતિ જેમની તેમ ટકી રહી છે.

તેજ સૂર્ય, તેજ ચંદ્ર, તેજ તારાઓ, અરે! તેજ તત્વો પૂર્વની માફક હૈયાત છે પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના આવી પડેલા આવરણ નીચે બ્રહ્મવિદ્યાનું શિક્ષણ અલોપ થઈ ગયુ છે. તેના દાખલા તરીકે દેશના લોકોની અને દેશની હાલતપર નજર કરવાથી સર્વસ્વ ખુલ્લેખુલ્લું માલમ પડી આવે છે.

આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ ભયમાં આવી પડેલી અવિદ્યાનો બચાવ કરશે અને જેઓ સંસ્કારને પામેલા છે તેઓમાં ચૈતન્યતા પ્રદિપ્ત કરશે. આવી તેની સ્વાર્થરહિત ઇચ્છાઓનાં ફળો પરીપૂર્ણતાને પામો અને આ ભારતવર્ષ પાછી પોતાની ફળદ્રૂપતા એક વખત ફરી મેળવે એવી મારી નમ્ર અને વારંવારની પ્રાર્થના છે. જેઓના મનમાં એવો ખ્યાલ આવ્યો છે કે આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ તો બુદ્ધધર્મનો ફેલાવો કરનાર છે તે મોટી ભૂલ છે. તેવી સર્વ શંકાઓ દૂર કરવા જેની ઇચ્છા હોય તેણે એ મંડળના પ્રમુખ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવાથી પોતાના મનનું સમાધાન થશે.

હું છું તમારો સદાનો મિત્ર અને ભલું ચાહનાર,

(વેદાંત પંડીત) આત્મારામ."

છેવટમાં જણાવવાનું કે આ બ્રહ્મજ્ઞાનમંડળ કાંઈ યોગવિદ્યાની દુકાનદારી માંડી બેઠું નથી પરંતુ તેનો મૂળ હેતુ જ્ઞાનનો પ્રસારો કરવો, સ્નેહ, સંપ અને પ્રીતિ આખા જગતમાં વધારવી કે જેથી એક એવો પણ વખત આવવા પામે કે આખી દુનિયાના લોકો સ્નેહ સંપમાં રહી અને મનુષ્યોનું ભલું ચાહનારા થઈ તેના અમૃતરસનું પાન કરી અંતે પરમાનંદને પામે. તથાસ્તુ-

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

सत् सत्परमात्मनेनमः

सत्यात् नास्ति परोधर्मः

THERE IS NO RELIGION HIGHER THAN TRUTH

સનાતન ધર્મ.

ઈશ્વર સ્તુતિ.

૧

પદ.—રાગ કાલીંગડા, તાલ દાદરા.

ધ્યાન ધરો ભજન કરો, ભક્તિસે પ્રભુકા.—ટેક
અમર સત્ય નિત્ય વિમલ, મંગલમય શાંત અભિન્ન,
ઉચ્ચ શુદ્ધ બુદ્ધ અનંત, વિશ્વપતિ વિભુકા. ધ્યાન. ૧
શાંતિ સૌખ્ય વિનય નીતિ, સદાચાર પરોપકૃતિ,
સત્યધર્મ ભુક્તિ મુક્તિ, સાગર સબકોકા ધ્યાન. ૨

૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

હે! સર્વોત્તમ જે પ્રકાશ કરતા સર્વાંગિ સૌ વિશ્વના,
અન્તર્યામી અનંતશક્તિ પ્રભુ હો તમે જગતના.

सत् सत्परमात्मनेनमः

सत्यात् नास्ति परोधर्मः

THERE IS NO RELIGION HIGHER THAN TRUTH

સનાતન ધર્મ.

ઈશ્વર સ્તુતિ.

૧

પદ.—રાગ સારંગિકા, તાલ દાદરા.

ધ્યાન ધરો ભજન કરો, ભક્તિએ પ્રભુકા.—ટેક
અમર સત્ય નિત્ય વિમલ, મંગલમય શાંત અમિત,
શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત અચલ, વિશ્વપતિ વિભુકા. ધ્યાન. ૧
શાંતિ સૌખ્ય વિનય નિતિ, સદાચાર પરોપકૃતિ,
સત્યધર્મ ભુક્તિ મુક્તિ, દાનદ સર્વોકા. ધ્યાન. ૨

૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

હે! સર્વોત્તમ જે પ્રકાશ કરતા સર્વાદિ સૌ વિશ્વના,
અંતર્યામી અનંતશક્તિ ભર્તા કર્તા ધર્મે જગતના.

પિતાની [illegible] પાવન અને સદાચારી ખરા,
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] રાજ્યયોગે [illegible]

મંગળાચરણ.

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

શ્લોક.

प्रणम्य सच्चिदानंदं कृष्णं योगीन्द्रपूजितम् ।
[illegible] सनातनं धर्मं श्रुतिस्मृतिनिरूपितम् ॥

ભાવાર્થ—સચ્ચિદાનંદ [illegible] પ્રણામ કરી [illegible] સનાતન ધર્મનું [illegible] કરવામાં આવે છે.

[illegible] અને [illegible] ધર્મ, [illegible] [illegible] અને [illegible]

બંધુઓની સન્માર્ગમાં અથવા આર્યધર્મમાં જેવી જોઇએ તેવી પ્રવૃત્તિ થઈ નથી ત્યાંસુધી સર્વ પ્રયત્નો સર્વથા સફળ છે એમ ગણાશે નહીં, માટે વિશેષે કરી જેવો બોધ તેવું આચરણ કરવા સર્વેને વધારે ધ્યાન આપવું જોઇએ છીએ. મહાકવિ ત્રિવિક્રમ ભટ્ટે પણ પોતાના નલચંપુ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કેઃ—

॥ चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥

અર્થ—સજ્જનોના ચિત્તમાં, વાણિમાં અને આચરણમાં એકરૂપપણું હોયછે. મતલબ કે સજ્જનો જેવું મનમાં હોય તેવું બોલે છે અને જેવું બોલે છે તેવુંજ પાળેછે. પરંતુ આખી બોલવા અને અખી ફોક. એ કહેવત પ્રમાણે દુર્જનોની પેઠે સુજ્ઞથી બનતું નથી.

આટલા વાસ્તે સર્વે આર્યબંધુઓએ સજ્જનોમાં ગણાવાના પુરૂષાર્થો કરવા જોઇએ છીએ. આ ઉપરથી કોઇએ એમ નહીં સમજવું કે આપણા ભારતવર્ષમાં બોલવા પ્રમાણે ચાલનારા લોકો નથી. એવા પણ નરરત્નો હાલ ઘણા હયાત છે કે જેઓ હજારો વિપત્તિના પ્રહારો સહન કરે પણ સન્માર્ગ કે સ્વધર્મ તજવા કદી પણ ઇચ્છા કરતા નથી. એ આવા મનુષ્યો છે તોજ કંઈક અંશે આર્યધર્મની નિકૃષ્ટ દશા થતી અટકી છે અને કરાલ કલિકાળ પોતાનું પ્રબળ જોર જેવું જોઇએ તેવું પ્રકાશિત કરી શકતો નથી. આપણા દેશના પ્રમાણમાં, પ્રજાના પ્રમાણમાં સર્વમાન્ય અને સર્વોત્કૃષ્ટ આર્યધર્મના પ્રમાણમાં થોડા વીર પુરૂષો છે કે જેઓ વિદ્યા, હુનર અને બળથી પ્રશંસનીય થાય. માટે જેમ બને તેમ મિથ્યા અહંકારનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મનું પાલન કરવામાં સર્વ આર્યબંધુઓએ સાવધ થવું જોઈએ છે કદી કોઈ એમ કહેશે કે ધર્મ પાળવો એ વાત તો ઠીક પરંતુ તે ધર્મ તે કયો? શું? વારંવાર વિષ્ણુના મંદિરમાં કે શિવના મંદિરમાં કે માતાના મંદિર વિગેરે દેવસ્થાનોનાં સ્થળોમાં દર્શન કરવા જવું તે કે શું? કોઇ બીજી રીતી નીતિ છે? આ સર્વ તો એક ધર્મના સાધનભૂતો તો છે પરંતુ આ ઠેકાણે કહેવાનો છે તે તો મહાત્મા મનુએ દર્શાવેલો ધર્મ છે કે જેનો વિચાર આપણે આગળ જતાં વાંચીશું. હવે પ્રથમ

ધર્મ એટલે શું?

એ બાબત બારીકીથી વિચાર કરીએ તો એ ઘણો ગહન વિષય છે. ધર્મની બાબતમાં જુદા જુદા દેશના લોકોનું જુદી જુદી રીતનું માનવું છે. કોઇ લોકો ઇશુખ્રિસ્તને ભજવો અને બાઇબલમાં દર્શાવેલી રીતિમુજબ ચાલવું તેનેજ ધર્મરૂપે માનેછે. કોઈ લોકો કુરાનમાં કહેલા કાયદાપ્રમાણે ચાલવું અને મહમદ પેગંબરને માનવો તેનેજ ધર્મરૂપે માનેછે. કોઈ લોકો ચોવીસ તિર્થંકરોને માનવા તેનેજ ધર્મરૂપ માનેછે. કોઈ વિષ્ણુને ભજવા તેને ધર્મરૂપ માનેછે. કોઈ શિવને ભજવા તેને ધર્મરૂપે માનેછે. કોઈ ગણપતિને ભજવા એજ ધર્મરૂપે માનેછે. કોઈ સર્પને ભજવા એજ ધર્મ છે એમ જાણેછે અને કોઈ દેવીને ભજવામાંજ ધર્મ સમાયલો સમજે છે. કોઇ યજ્ઞ યાગાદિ કર્મોનેજ ધર્મ

માનેછે, કોઈ ક્ષણીક વિષયાદિ ભોગવિલાસોના સુખનેજ ધર્મરૂપે ઠોકી બેસાડેછે. આમ જેઓની બુદ્ધિમાં જેપ્રમાણે સુઝે છે તેપ્રમાણે તેઓ ધર્મના રૂપો કલ્પી તેમાં મનોવૃત્તિને સંતુષ્ટ કરેછે. જો કે આ પ્રમાણે તો ધર્મની બાબતમાં ઘણો તફાવત રહેલો છે અને એક જાતથી પણ જ્યારે એક ધર્મ યથાર્થ નથી પાળી શકાતો ત્યારે ઘણી જાતોએ એક ધર્મ કેમ પાળી શકાય ? તોપણ હું એ પ્રશ્નનો ન હોઉં તો મનુએ દર્શાવેલા ધર્મો સર્વેથી પાળી શકાય તેવા અને તે ધર્મો સર્વમાન્ય છે એમ કહેવામાં અડચણ નથી. માટે તેવી બાબતમાં આર્યપ્રજાએ ધ્યાન આપી કેળવણી ખાતામાં નીતિજ્ઞાન વધે તેવા ધર્મનો ઉપદેશ અને તેની સાથે ચૈતન્યવાદના ઉપદેશોના સાધનો કેમ ન વધારવા બાળકોના અંતઃકરણમાં જે રીતે દૃઢ ઉતરે તે રીતે યોજના કરવી ઘણી જરૂર છે જ્યાંસુધી ખરા ધર્મની લાગણી બાળકોને થઇ નથી અને જડવાદનુંજ જેનું કેટલુંક ઝેર તથા કેટલેક ઠેકાણે પ્રબળ જોર છે ત્યાંસુધી હજી પણ દેશમાં સદાચાર થવાનો નથી સદાચાર નથી ત્યાંસુધી આર્યતા નથી અને આર્યતા નથી ત્યાંસુધી નક્કી ધારવું કે તેઓ સ્વતંત્રતા ભોગવવાને લાયક નથી. જો આર્યતા ખરી નહીં જળવાય તો આ ભારત ભ્રષ્ટ થઈ રહેશે – આ દેશની પ્રજા વળી પીડિત થઇ પસ્તાવાને પાત્ર થશે માટે તે દશા ન આવે અને આ દિવ્યનિમાંજ ઉદય પામી સ્વતંત્રતા ભોગવવા સમર્થ થાય એવું અમે અંતઃકરણથી ઈશ્વરપાસે માગીએ છીએ.

અફ્સોસ છે કે જે આર્ય પ્રજા તન, મન અને ધનથી ધર્મને પરમ શરણ આપનાર ગણી તેને માટે પોતાના પરમ પ્રિય પ્રાણને પણ પિતૃપતિના (યમના) પરોણારૂપ કરતી હતી તે આજે તે બાબતમાં મંદ થએલી જણાયછે એટલુંજ નહીં પણ કેટલાક અમાર પામરો પોતે આર્ય ધર્માચરણ કરતા નથી, એતો એક બાજુ રહ્યું પણ સુધર્માચરણ કરનારા સજ્જનોના ધર્મને ધક્કો પોંચાડનારા થઈ પડેછે. આવા નઠારા વાનરો પેઠે વિવેકહીન થઈ દીનને દુઃખ દેવામાં હરખાતા વિષે લીન થઇ કદી પ્રારબ્ધના પ્રતાપે ફાવી જાયછે તોપણ એટલું તો નિશ્ચયથી ધારવું કે અવશ્ય ઇનસાફી પરમેશ્વર પાસે તો એમને પોતાના કૃત્યોનું ફળ અવશ્ય મળવાનુંજ છે. માટે

ધર્મોપાય કેવી રીતે કરવો?

ખરો ધર્મ જાણવાથી ખરી પ્રીતિ રહેછે. માટે જો તમે ખરી પ્રીતિ મેળવવા ચાહતા હો તો ખરો ધર્મ પાળો. જ્યાંસુધી ખરા ધર્મમાં તમારૂં ધ્યાન નહિ હોય ત્યાંસુધી કદી ફેરોદય થવાનો નથી. જો તમે તમારૂં, તમારા કુટુંબનું, તમારા દેશનું, તમારી જ્ઞાતીનું અને આખી પૃથ્વીનું અને પ્રતાપી અંગ્રેજ રાજ્યનું ભલું કરવા ચાહતા હો તો ખરા ધર્મને રસ્તે ચાલો. જો તમે ધર્મને ઇચ્છતા હો અને ધર્મ પાળવામાં તમારી પ્રીતિ હોય તો શાંત, સદાચારિ, સદ્ગુણી અને દીનજનોને મદદ આપવા કરો. લોકોનાં કલ્યાણમાટે યત્ન કરનારાઓને મદદ આપો. નિરાશ્રિત, અપંગ જનોના હિત માટે ધર્મશાળાઓ બંધાવો, ખરા ધર્મને દર્શાવનારાં પુસ્તકો બનાવો અથવા બનાવનારી કવિઓને પ્રેરણા કરો. સારા હુન્નરો માટે વિદ્યાશાળાઓ કરાવો, સર્વ જગતનું રક્ષણ કરનારી ગાયોની રક્ષા કરી તેથી થતા લાભોનાં સુખ મેળવો! જો તમે ખરા ધર્મને જાગ્રત રાખવા ઇચ્છતા

દો તો દયાળુ અને પરોપકારી બનો કારણ કે તેમાંજ ધર્મનો સંક્ષેપથી સમાવેશ થાય છે. મહાભારતમાં વ્યાસજીએ કહ્યું છે કે "परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम्" પરોપકાર છે એ પુણ્યમાટે છે અને બીજાને પીડા કરવી એ પાપમાટે છે." જો કે ધર્મની બાબતમાં પ્રથમ કષ્ટ તો છે પરંતુ પરીણામે સુખ છે, પણ આર્યો-ના ધર્મ બાબતમાં કશો ફેરફાર નથી. જેટલી ઉત્તમ બાબતો હોય છે તે પ્રથમ કડવી લાગે પણ પાછળથી સુખને આપનારી બને છે માટે તમે આર્યધર્મ પાળવામાં ભાગ્યશાળી થાઓ. ધર્મમાટે પ્રાણ આપવો પડે તો આપો અને ધર્મમાટે તન, મન અને ધન સર્વે અર્પણ કરો. જો તમે હાથે કરી ધર્મભ્રષ્ટ થવા ઇચ્છતા હો, હાથે કરી આપત્તિ માગવા માંગતા હો અને હાથે કરી વિપત્તિરૂપ મહાસાગરમાં ડુબવા ઇચ્છતા હો તો દુષ્ટ માંસ મદિરાના સેવનારા થાઓ. બાકી વિશેષે ગરીબ પ્રાણીઓને પીડા પમાડો અને અગમ્યાગમન કરનારા થાઓ. જો તમારાં શરીરોનું પુષ્ટ પોષણ કરવા ચાહતા હો તો દુધ, ઘી વગેરે ઉત્તમ પદાર્થોનું સેવન કરો. જો તમે પરાધીનપણામાંથી [illegible] નાસીપાસ થતા હો, જો તમને હાલનું હિંદુધર્મનું ધોરણ ઠીક ન હોય તો સ્વતંત્રતાની ઉત્તમ રીતિ દાખલ કરો પણ હરકોઇ રીતે પાછા ધર્મને અવલંબી ધર્મની રીતિ નીતિ દરેકનું દેશમાં દીપીને રહે તેવા પ્રયત્નો કરો. જો ધર્મને બાધા પહોંચતો હોય તો નિઃશેષ દુર્ગુણનો નાશ કરો. કારણ કે માણસની બુદ્ધિનો ઘણોભાગે આધાર સંગપર રહેલો છે. ભર્તૃહરિના નીતિશતકમાં કહ્યું છે કે:—

सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते ।
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ॥
स्वात्यांसागरशुक्ति मध्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते ।
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संसर्गतो देहिनाम् ॥ १ ॥

અર્થ—તપેલાં લોઢાં ઉપર પડેલા પાણીનું નામ પણ જણાતું નથી તેજ જળ કમળનાં પત્ર ઉપર રહેલું મોતીના આકારરૂપે દેખાય છે અને તેજ જળ સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય ત્યારે સમુદ્રની છીપના મધ્યમાં પડવાથી મોતિ થાય છે માટે ઘણું કરી મનુષ્યોના અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એ ત્રણ બુદ્ધિ સંગથી થાય છે. આ કારણથી સત્સંગની સર્વને અતિ જરૂર છે. જો [illegible] તો [illegible] નહિ પણ [illegible], [illegible] દૂર કરીને, [illegible] મહાત્માનું [illegible], [illegible] અને [illegible] (ગુરૂ) [illegible] નહિ. [illegible] ધર્મશાસ્ત્ર [illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible] અનાચારીપણું [illegible].

[illegible] આપણે [illegible] [illegible] [illegible] ન [illegible] તે હોકામાં [illegible] [illegible] વિષે [illegible] પણ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. [illegible] નહીં પણ [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]

કોઈ એકજ માણસને ઉદ્દેશીને નથી, પણ લોકહિતાર્થે છે. વળી કોઈથી અજ્ઞાનતામાં એક વેળા અનુચિત થયું અને પછી એણે એજ સારો રસ્તો લીધો તેને માટે પણ આ કહેવાનું છે એમ નથી પણ એઓ દુરાચારમાં ખુંચેલાજ છે તેઓ માટે આ કહેવાનું છે. એવું તો સર્વે માટે કહેવાનું કે પ્રમાણિક અનીતિ ન થાય તો સાર.

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु।
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम्॥
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा।
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः॥ १॥

અર્થ — નીતિનિપુણ [illegible] લક્ષ્મી આવો વા જાઓ, મરણ આજે વા યુગાન્તરે [illegible] ધીર [illegible] નથી.

આર્યોના [illegible] આવી થઈ તેજ આર્યોના [illegible] આવી થઈ તેજ રિવાજમાં, [illegible], અને નવી નવી [illegible]. પણ [illegible] આ લોકો ઉપર [illegible] તેમ ન હોય તો આ તેમને [illegible] બનાવનારે [illegible] તેથી [illegible] એમ નથી કે બીજા લોકોની સારી રીતિ નીતિ ન લેવી [illegible] પણ [illegible] હોય તો તે [illegible] પણ [illegible] સારી રીતિ [illegible] અને તેનું [illegible] ન હોય તો તેને [illegible] નહીં [illegible] પૂર્ણ વિચાર કરી ન લિયે એ [illegible] હોય તે સારો [illegible] અવિવેક [illegible] ઘણાકરીને [illegible] રહે છે.

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम्।
वृणुते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः॥

અર્થ — [illegible] વિચાર્યા વિના કામ કરવું નહીં [illegible] અવિવેક [illegible] અને જે વિચારી કામ કરનાર છે તેને [illegible] સંપત્તિઓ [illegible] વરે છે.

[illegible] પૂર્ણ વિચાર કરી [illegible] અર્થ [illegible] આપણી [illegible] નહીં [illegible] કેમ [illegible] કરે [illegible] નહીં [illegible] આ [illegible] હોય [illegible] વિચાર [illegible] તેમ [illegible] છે કે [illegible] તેવા [illegible] એમ [illegible] દુષ્ટ [illegible] હિંદુઓનું [illegible] છે એમ કે [illegible] —

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवम् ।
शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनी ॥
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे ।
तत्कोनाम गुणो भवेत्सुगुणिनां योदुर्जनैर्नाङ्कितः ॥

અર્થ—દુર્જન લાજવાળામાં જડપણું ગણે છે, વ્રતોમાં પ્રીતિવાળાવિષે દંભ ગણે છે, પવિત્રતા વિષે કપટતા માનેછે, શૂરમાં નિર્દયપણું ઠરાવેછે, મુનિમાં (મૌનવ્રતવાળામાં) બુદ્ધિહીનપણું માને છે, પ્રીય બોલનારામાં દીનતા ઠરાવેછે, તેજસ્વીમાં ગર્વપણું, વક્તામાં મૂર્ખપણું, અને સ્થિર નરમાં અશક્તિ ઠરાવેછે. જેને દુર્જનોએ દોષવાળો ન ઠરાવેલો હોય તે કયો ગુણ છે? સાર એ કે તેવો ગુણ નથી કે જેને દુર્જનોએ નિંદ્યો ન હોય.

માટે આર્ય ધર્મને ઇચ્છનારાઓએ હમેશાં સદ્ગુણોપરજ વિશેષ ધ્યાન આપવું અને જેમ બને તેમ बालादपि सुभाषितं ग्राह्यं બાળકથી પણ સારું વચન ગ્રહણ કરવું. આ ન્યાય પ્રમાણે જયાં તે મળી હોય ત્યાંથી સદ્ગુણો ગ્રહણ કરવા. શત્રુ હોય અથવા મિત્ર હોય, જ્ઞાતિ હોય અથવા પરજ્ઞાતિ હોય, પણ તેથી સદ્ગુણો લેવામાં કશી અડચણ નથી. આટલું મંગળાચરણ કરી હવે

સનાતન ધર્મ એટલે શું તે જોઇએ.

સનાતન એટલે પ્રાચીન, મૂળ, પ્રથમ, જેની આગળ બીજો કોઈ ધર્મ નહીં તેને સનાતન કહેછે. વિદ્વાન લોકો તેને ઇશ્વરી ધર્મ કહેછે. માટે તે ધર્મ નિર્દોષ, કદી પણ ખંડન થાય નહીં તેવો, અને દુનિઆના સઘળા જાતના લોકોને સદાકાળ માનવા યોગ્ય, ઘણો ઉપયોગી અને સત્ય ધર્મ સિદ્ધ થએલો હોવો જોઇએ.

હે વાંચનાર! આતો આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનીઓનાં વચનો છે એમ તને લાગશે પરંતુ હાલમાં એ સત્ય વચનોનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રચાર આપણા આર્ય દેશમાં છે કે તેનો લોપ થયો છે? જો તેમ હોય તો આપણા આર્ય બંધુઓને તેવા સત્યના રસ્તાપર હાલના સમયમાં લાવવા વારંવાર તેની પ્રેરણી કરવાનું કામ દરેક વિદ્વાન અને અનુભવીનું છે કે નહીં? આ પ્રમાણે જો આર્ય ભાઇબંધો પોતાની ચાલ ચલગત રાખતા શિખે તો તેઓની પોતાની સાંસારિક, વ્યાવહારિક, રાજ્યકિય અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિઓ સુધરે કે નહીં? વાસ્તે આ સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી મનુષ્યપ્રાણી માટે મેહેનત કરવાની આવશ્યકતા ઉપર પ્રથમ વિચાર કરવાનો છે. તો પ્રથમ

પુરૂષાર્થવિષે જોઈએ.

વાંચનાર! તારા જાણવામાં હશે કે પુરૂષાર્થ એ શબ્દ પુરૂષ અને અર્થ એ બે શબ્દ મળીને થયો છે. વેદમાં પુરૂષને સર્વ વ્યાપક અને શુદ્ધચૈતન્ય કહ્યો છે.

તેને કેટલાક વિદ્વાનો ઈશ્વર અથવા પુરૂષોત્તમ પણ કહેછે સઘળા મનુષ્યપ્રાણિઓ તે શુદ્ધચૈતન્યના અંશ છે એમ જાણી મનુષ્યને પુરૂષપદ મળેલું જણાય છે હવે અર્થ એટલે કાંઇ પણ મેળવવું એમ છે આ ઉપરથી ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવવાને શક્તિવાન થએલા સત્ય શોધકોને એવી કલ્પના સ્વાભાવિક રીતે ઉઠવી જોઇએ કે મનુષ્યપ્રાણિનું આ સંસારમાં કર્તવ્ય શું છે? સર્વે મનુષ્યપ્રાણિને તેના જુદી જુદી જાતના કર્મને લીધે તેને જે દેહ મળેલો હોય તેપ્રમાણે સત્ય અથવા અસત્ય પુરૂષાર્થ કરવાની કલ્પનાઓ વારંવાર તે મનુષ્યપ્રાણીને ઉઠયા કરેછે. આ બાબત આપણને અનુભવ ઉપરથી સત્ય જણાય છે. આ સંસારમાં કેટલાક જે રાનટી અથવા જંગલી મનુષ્યપ્રાણિઓ હોયછે તેઓ માત્ર પશુની માફક પોતાના પેટનું પોષણ કરવું એજ પુરૂષાર્થ સમજેછે તેઓને સત્ય, અસત્ય અથવા વિવેકનું કાંઇજ ભાન હોતું નથી માટે આવા મનુષ્યો અધમ* સ્થિતિના કહેવાય છે. હવે બીજા કેટલાક સારા સંસ્કારને પામેલા છે તેઓ માત્ર મહેનત, મજુરી અને ચાકરી કરી પોતાનું ગુજરાન કરવું અને તેમાંજ આનંદ પામવો તેજ પુરૂષાર્થ થયો એમ માનેછે. આવા લોકો કનિષ્ઠ પંક્તિના ગણાયછે બીજા કેટલાક કેના સારા કર્મના સંસ્કારને લીધે આ સંસારમાં કાંઇક વિદ્યા મળવી કોઇપણ પ્રકારનો ધંધો કે ઉદ્યમ કરેછે. અને તેવાઓને પંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોના ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છાઓ વારંવાર ઉઠયા કરે છે, તેમાં આનંદ માની લે છે અને જો કાંઈ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે મેળવવા શક્તિવાન થાય તો તે પુરૂષાર્થ થયો એમ સમજે છે પરંતુ સત્ય અસત્યનો વિચાર કરવારૂપ વિવેકની કલ્પના તેમને જરા ઉઠતી નથી માટે તેવા પુરૂષો મધ્યમ પંક્તિના કહેવાય છે. હવે જે ઉત્તમ સંસ્કારી મનુષ્યો છે તેમને બાળપણથીજ વિદ્યા ભણવાના ઉપર પ્રીતિ અને સત્ય અસત્યનો વિવેક કરવાની શક્તિ આવે છે તેઓ આનંદ થવાના માન, પ્રતિષ્ઠા, દ્રવ્ય, અને સત્તા વિગેરે મેળવી યોગ્ય રીતેજ વિચરવાની ઇચ્છાઓ જે ઉત્પન્ન થાય તે લોભને [illegible] છતાં મંદબુદ્ધિથી તેમાં તેઓ આસક્ત બનતા નથી તેવાઓના મનમાં વારંવાર ધર્મ અધર્મ, સત્ય અસત્ય, અને આત્મા પરમાત્મા વિગેરેનું જ્ઞાન મેળવવા તેઓની વૃત્તિઓ સમયે સમયે ઉઠયા કરેછે. માટે તેવાઓને તેવા સાધનોની પ્રાપ્તિ થઈ કૈવલ્યમોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી અંતે અખંડ અને અવિનાશી સુખ મેળવવાથીજ તેમને સત્ય આનંદ થાયછે. તેને તેવા પુરૂષો સત્યપુરૂષાર્થ સમજે છે. તેવા પુરૂષો ઉત્તમ વર્ગના હરેક શાસ્ત્રોમાં ગણ્યા છે.

હવે ઉપર કહેલી મધ્યમ, કનિષ્ઠ અને અધમ એવી ત્રણ પ્રકારની પંક્તિના મનુષ્યપ્રાણી હોય જ્યાં તેઓને જો ઉત્તમ વર્ગના મનુષ્યોનો સમાગમ થાય અને તે જો અભિપ્રાયથી પુરૂષસેવન કરે તો તેના સેવનના પ્રમાણમાં તેને ઉત્તમ લાભ થઇ ઉત્તમ પંક્તિમાં આવી શકેછે. માટે ઘણું ઘણું સત્શાસ્ત્રોમાં વિદ્વાન અને તત્વજ્ઞાની પુરૂષોએ પુરૂષાર્થનેજ મોટો માનેલો છે. પરંતુ હાલના સમયમાં અલ્પબુદ્ધિને લીધે આલસ્ય

* મનુષ્યોની ચાર પંક્તિ ગણાયછે. ૧ ઉત્તમ, ૨ મધ્યમ, ૩ કનિષ્ઠ અને ૪ અધમ. આ ઉપરથી કેટલાક પણ કહેવાયછે કે ૧ ઉત્તમ ખેતી, ૨ મધ્યમ વેપાર, ૩ કનિષ્ઠ નોકરી અને ૪ નીચ ભિખ.

અને કર્મનેજ પેદેહો માની લે છે અને તેનો સત્ય અર્થ નહીં સમજી પોતાને અશક્ત અને નિરાધાર જન સમજવાથી આપણી ઘણી હાની થઇ છે ને થતી જાયછે. હવે ત્યારે

પુરૂષ પ્રયત્ન શું?

આ ઉપરથી નિષ્પક્ષપાતિ બુદ્ધિમાન પુરૂષોના લક્ષમાં તો ખુલ્લેખુલ્લું જણાશે જે પૂર્વનાં કર્મોને અનુસરી આપણા અંતઃકરણમાં વારંવાર શુભ અને અશુભ સ્ફુરણાઓ જે હતા કરેછે તે શુભ અને અશુભ સમાગમથી વધારે ઓછી થઈ શકે છે. એટલે જ્યારે આપણને શુભ સ્ફુરણા થાય ત્યારે મનને અતિ આગ્રહથી તે સ્ફુરણાને યોગ્ય કર્મમાં મન, વાણી, અને શરીરથી કરે તો શુભ કર્મનું પ્રારબ્ધ થઈ ઉત્તમ ફળ મળે છે અને જો તે કરી અશુભ સ્ફુરણાને વશ થઇ તેનો ઉપયોગ અશુભ માર્ગે કરે તો યોગ્ય સમયે અશુભ ફળને પામે છે. ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનબળોઃ અને વિદ્વાન પુરૂષોને તો શુભ આગ્રહપૂર્વક મન, વાણી અને કાયાથી પુરૂષ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. હવે ત્યારે તેવા ઉત્તમ વર્ગના સઘળા વિદ્વાનો અને બુદ્ધિમાન પુરૂષોને આ સંસારમાં કેવા પ્રકારના પુરૂષાર્થ કરવાની જરૂર છે તેનો વિચાર કરીએ. તેવા ઉત્તમ સંસ્કારી મનુષ્યોને તો પોતાની તેમજ સઘળા મનુષ્યપ્રાણિની સાંસારિક, વ્યાવહારિક, રાજ્યકિય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિઓ ઉત્તમ દશામાં લાવવાને કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ નહીં રાખતાં શુદ્ધ બુદ્ધિથી પુરૂષપ્રયત્ન કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. માટે હવે હાલના વખતમાં આપણી આ ભારતભૂમિમાં આપણા આર્યબન્ધુઓને જે જે વિદ્યાઓની કેળવણી મળે છે તેથી અને તેમની આ સંસારમાં ચારે સ્થિતિમાં અરસપરસ વર્તવાની રીતી જે પડી છે તેથી તેમની એ ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામા આગળ જતાં આવવાનો સંભવ છે કે નહીં તેનો પણ વિચાર કરવો જોઇએ છે.

હે વાંચનાર! હરરોજ તારીઆગળ બનતા બનાવો અને હાલના છાપાઓપરથી તારા જાણવામાં તો હશે કે હાલની કેળવણીની સત્તાથી અને તેઓની આસપાસના લોકોની વર્તણુકથી આપણા લોકોના ઘણા ઘણા બાળક અને બાળકીઓને નાનપણથી સ્વચ્છંદ રીતે થાવવાની તથા પોતાની અલ્પ ઉપરાંત પંચ વિષયોના ભોગ ભોગવવાની ઘણી ઘણી ઇચ્છાઓ તેમને ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ઘણા સાધારણ સ્થિતિના લોકોનો ઘરસંસાર બરોબર સારી રીતે ચાલી શકતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ઘણું કરી વિદ્વાન અને માન પામેલા તેમજ પૈસાવાળા લોકોના વર્ગમાં પણ તેવાઓને પોતાની મતલબો પુરી પાડવાની ઇચ્છાઓ વધારે હોવાથી તેઓમાં કુસંપ, છળકપટ અને અદેખાઇની રીતિઓ પડવાથી આપણા ભારતવાસી આર્યબંધુઓની સાંસારિક, વ્યાવહારિક, અને રાજ્યકિય એ ત્રણે સ્થિતિઓ નિર્બળ દશામાં આવી છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ ધાર્મિક સ્થિતિ પણ તેવીજ થતી ચાલી છે આપણે વારંવાર વિચાર કરી ઉંડી નજરે જોશું તો આપણને ખુલ્લેખુલ્લું માલમ પડશે કે હાલના સમયના જુવાન પુરૂષો મોજ શોખની ઘણી ઇચ્છાઓને તાબે થવાને લીધે તેઓ વિવેકહીન બની પોતાના વડીલોની મર્યાદાનો ભંગ કરી બીજા લોકોના હુકમથી અપમાન કરવા લાગેલા ઘણી ઘણી જગ્યામાં જોવામાં આવેછે. તેઓ પોતાના દેશની અને પોતાની શક્તિ

ઉપરાંત પારકા દેશની મસ્થવાન [illegible] જનાનોની [illegible] ઉપર બને છે તો તેમનાં ઉગતાં બાળક અને બાળકીઓને પણ તેજ પ્રમાણે [illegible] પેદા થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી આથી તેવા સ્ત્રીપુરૂષોને [illegible] કલ્પનાઓ [illegible] તેથી કોઈ પણ પ્રકારે તેઓ પોતાની [illegible] કરવામાં સત્ય પુરૂષાર્થ સમજેછે. તેવા પુરૂષો કામને ઉત્તેજન મળે તેવા [illegible] વાંચે અથવા [illegible] કે તેવા ધર્મને અસત્ય અને કલ્પિત સમજી તે ઉપર ધ્યાન આપવું [illegible] સ્ત્રીપુરૂષોને તેવી ઇચ્છાઓ હોય છે તો ખરી તો પણ તેઓના [illegible] હોવાથી તેઓ દંભથી પૂજાસેવા, માળા, દર્શન, [illegible] પરંતુ તેઓની પંચ વિષયોની કલ્પનાઓ દૂર થતી નથી [illegible] કુસંપ અને હઠાઓ વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે અને [illegible] જેથી તેઓની વિવેકબુદ્ધિ હીન થવાથી ધર્મના [illegible] પણ તેઓ [illegible] પૈસા મળવવા જરા પણ અચકાતા નથી [illegible] ઉત્તમ [illegible] જ્ઞાનની [illegible] પામેલાઓને પંચવિષયોની ઇચ્છા બાળપણથી પોતાના [illegible] અને [illegible] વિગેરેના સમાગમથી વધારે વૃદ્ધિને પામેલી હોયછે તેવા [illegible] વિદ્વાનના પાસે કાંઈક સત્તા અને પૈસો મળ્યો હોય તે છતા તેવા પુરૂષોને બીજા ઘણા [illegible] ઇચ્છાવાળા પુરૂષોની માફક કલ્પીત વાર્તાઓ, ગાથાઓ, નાટકો કે હોળટપાંવાળાં પુસ્તકો વાંચવા પ્રીતિ થતી નથી પરંતુ તેવા લોકો રાજ્યકિય અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવવાનાં પુસ્તકો વાંચવામાં પોતાનો સમય કાઢી માત્ર તેમાં આનંદ પામી ઉત્તમ પ્રકારની આસ્થાના સંસ્કારી થાયછે. આટલું છતાં તેવા ઉત્તમ બુદ્ધિવાન અને વિશેષી પુરૂષોના પોતાના જાણવામાં કાંઈક અદ્ભુત્ વિદ્યા અથવા જ્ઞાન આવે અને તેની સત્યતા માટે તેને જરા પણ સંદેહ નહીં રહે તે છતાં તેનો સારી રીતે અનુભવ મેળવવાના સાધનો મન, વાણી, અને કાયાથી કરવાની તેમને ઇચ્છા થતી નથી. આ ઉપરથી સઘળા નિષ્પક્ષપાતિ અને સત્યશોધકોને તો ખુલ્લેખુલ્લું જણાશે કે હાલની ચાલતી કેળવણી અને આપણા ભારતભૂમિના આર્યબંધુઓની અરસપરસ વર્તવાની ચાલથી આપણી હાલની ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવવાનો સંભવ નથી. પરંતુ આપણાં શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આપણી ચારે સ્થિતિ હજુ વધારે નિર્બળ થઇ આપણી પ્રજા વર્ણસંકર થવાનો સંભવ છે. ધર્મશાસ્ત્રોમાં તેવિષે કહ્યું છે કેઃ—

कलौ पंचसहस्त्राणां जायते वर्णसंकरः ।

આનો અર્થ એ છે કે કલિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષ પુરાં થયા પછી પ્રજા વર્ણસંકર થશે. કલિયુગનાં હાલનાં ૪૯૯૫ વર્ષ ગયાં છે બાકી પાંચ હજાર વર્ષ પુરાં થવાને માત્ર પાંચ વરસો બાકી રહ્યાં છે. અંગ્રેજીમાં ઓગણીસમી સદીને ૭ વરસ બાકી છે. માટે પરોપકારી શુભ મહાન પુરૂષોની શુભ પ્રેરણાના સમયનો લાભ લઈ આપણે દરેકે આપણી ચારે સ્થિતિ પાછી અતિ ઉત્તમ દશામાં લાવવાનો અભ્યાસ પાડી અંતે મોક્ષ મેળવવાનાં સત્સાધનો કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. તે માટે

સત્યસાધનો કેવાં જોઇએ ?

હે વાંચનાર! તારા જાણવામાં હશે કે ઉપર જણાવેલી ચારે સ્થિતિઓ સારી રીતે ઉન્નતિ પામવાનું મુખ્ય સાધન આપણી ચુસ્ત એકાગ્રતા અને સમચિત્ત કરવું એજ છે. કારણ કે એમ વિદ્યાર્થી પોતાનો પાઠ એક ચિત્તથી જો કરે છે તો તે થોડા સમયમાં સારી રીતે કરી શકે છે. એવીજ રીતે આપણાં સાંસારિક, વ્યાવહારિક, અને રાજ્યક્રિય કામો પણ એક ચિત્તથી ઉત્તમ રીતે હોય વગર થતાં છે. સમચિત્તનો અભ્યાસ આપણે જો નાનપણથી રાખવાને પ્રયત્ન કરેલું હોય તો ઉત્તમ ધર્મનાં કામોમાં પણ જુદા જુદા વર્ગો નહીં થતાં આપણું ચિત્ત સ્થિર થઇ ઈશ્વરની ભક્તિ વિગેરેમાં એકાગ્રતા થાશે. વાસ્તે દરેક કામોમાં પણ એકાગ્રતા થાય તોજ યોગ્ય ફળની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ છે. માટે હે વાંચનાર! તું નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે મુખ્યત્વે કરી સઘળા મનુષ્યપ્રાણિ પરસ્પર ભ્રાતૃભાવ અથવા સમભાવ રાખ્યા વગર બરોબર સમચિત્ત અને એકાગ્રતા થવાનો સંભવ નથી. કારણ કે વારંવાર આપણને પોતાનો સ્વાર્થ કરવાની અને પંચ વિષયો ભોગવવાની કલ્પનાઓ આપણા મનમાં ઉઠ્યા કરે છે. તેથી મન ચલિત અને અવ્યવસ્થિત રહે છે. માટે એકાગ્રતાનાં સાધનોનો વિચાર કરવો જોઇએ. આવિષે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને એવું કહ્યું છે કેઃ—

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।

અર્થ—સર્વ ભૂતમાં આત્મા છે અને આત્માનેવિષે સર્વ ભૂતો રહેલાં છે.

પરમ ઉત્તમ યોગિઓ સઘળે સમાન નજરે જુવે છે. એટલે પોતાનો આત્મા તેજ સઘળાં પ્રાણીમાત્રનો આત્મા [illegible] એમ નિશ્ચય કરી સઘળા પ્રાણીઓ સાથે સમાનભાવની નજરથી વર્તવું પણ જુદા ભાવથી વર્તવું નહીં. એનો ખુલાસો ભાવાર્થ એ છે જે પોતાને સુખ કિંવા દુઃખ, લાભ અથવા હાની થાય છે, તે પોતાનીજ સમજવી બીજાની નહીં. એપ્રમાણે સર્વ કાર્યોમાં સમભાવથી ચાલવાનો અભ્યાસ હોય તો ઉત્તમ પ્રકારની એકતા થઈ શકે છે. વળી વેદવ્યાસે પણ સઘળા મનુષ્યપ્રાણિ સાથે સમાન વૃત્તિ રાખી કોઈનો તિરસ્કાર નહીં કરવાનો પરમ ઉત્તમ ધર્મ કહ્યો છે. કારણ કે એવી રીતે સમભાવથી વર્તવાની ચાલ રાખી પોતાના સ્ત્રી, છોકરાં, સગાંસંબંધી, સ્નેહી વિગેરેમાં પણ નાનપણથી એવીજ રીતે વર્તવાનો વારંવાર બોધ આપીશે પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રીતિ દૃઢ થઈ સંસારનાં સઘળાં કાર્યો નિર્વિઘ્નપણે ઉત્તમ રીતે થઈ સંસારનાં ઉત્તમ સુખ ભોગવાય છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેથી આગળ જતાં પૂર્ણ અભ્યાસે કરી ઉત્તમ પ્રકારની સમચિત્તતા અને એકાગ્રતા થવાથી સઘળાંનાં વ્યાવહારિક અને રાજ્યક્રિય કાર્યોમાં પણ ઉત્તમતાભરી પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. અને તેવીજ રીતના સમચિત્તના [illegible] અભ્યાસથી ધર્મ કાર્ય પણ સારી રીતે થઇ શુભ ફળની પ્રાપ્તિ થાશે.

માટે આ **સમચિત્ત** અને **એકાગ્રતા** એ અતિ ઉત્તમ ધર્મ, કામદુધા સમાન કલ્પવૃક્ષરૂપ છે તેમાટે પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાન્તથી આપણને સત્ય જણાયછે. તે એમ કે યુરોપ અને અમેરિકાદેશના સઘળા મનુષ્યોમા ઘણુ કરી ન્હાપી અળણપણમાં આ પરસ્પરનું કાંઈક દઢતા થએલી છે તો તેમની તેવી રીતે **સાંસારિક**, વ્યાવહારિક અને રાજ્ય ક્રિય એ ત્રણે સ્થિતિ કાંઈ ઉત્તમ દશામાં આવેલી આપણને જણાયછે અને આપણી **ભારતભૂમિમાં** આપણા **આર્યબંધુઓમાં** જ્યારથી પરસ્પર **વૈરભાવ** અને કુસંપની વૃત્તિઓ નિરંતર ઉઠવાનો અભ્યાસ દઢ થતો ચાલ્યો છે ત્યારથી કુસંપ અને કલેશની વૃદ્ધિ થવાથી આપણી ચારે સ્થિતિ નિર્બળ દશામાં આવી આપણે નિસ્તેજ થતા જ ઇએ છીએ. દુઃખદ અવસ્થાઓ થવાનું કારણ શું? આપણામાં **દ્વૈતભાવ** અથવા જુદા જુદા ભાવની નજર છે તેજ છે. તે ઉપર **અષ્ટાવક્રગીતામાં** નીચેના શ્લોકમાં કહ્યુ છે કેઃ—

द्वैतमूलमहो दुःखं नान्यत्तस्यास्ति भेषजम् ।
दृश्यमेतन्मृषा सर्वमेकोऽहं चिद्रसोऽमलः ॥

આનો ભાવાર્થ એવો છે જે સર્વ દુઃખ અને તે સ્થિતિમાં હોય તેના મૂળનું કારણ **દ્વૈતભાવ** અથવા ભિન્ન ભિન્ન નજર છે.

ત્યારે તેવા ભિન્નતારૂપી નજરના દુઃખના નિવારણનું ઓષધ બીજું કાંઈજ નથી પણ વિકાર રહિત એક ચિદ્રૂપ, સાક્ષીભૂત **આત્મા** જે સર્વમાં વ્યાપી રહ્યો છે એમ પોતે સમજી સર્વ મનુષ્યોતરફ **સમભાવની** નજરથી જોવું એજ છે.

આની સત્યતા આપણને અનુભવપરથી સ્પષ્ટ જણાવેછે કે આપણું જે બગડે છે ભિન્નભાવથી બગડે છે. અને તેવીજ કલ્પનાઓ આપણામાં વારંવાર ઉઠવાથી અને હું, મારૂં અને તારૂં એવા ભાવાભાવથી કેવળ પોતાનોજ સ્વાર્થ કરી લેવાની વૃત્તિઓ આપણા આર્યબંધુઓમાં વારંવાર થાય છે. તેથી કરીને તેઓ વિવેકહીન થઇ અમર્યાદ અને છળકપટ કરવાની કલ્પનાઓની વારંવાર ઉઠતી વૃત્તિઓને આધિન થાયછે. એની સત્યતા નિષ્પક્ષપાતિ સત્યશોધકને ગુજરાતી ભાષાના પ્રથમ બે આંકડા ઉપરથી જણાશે. પ્રથમ (૧) એકડે એક અને પછી (૨) બગડે બે એનો ગુઢાર્થ એવો છે કે જ્યાંસુધી એક ત્યાંસુધી અચળ સુખનું કારણ અને જ્યાં બે થયા એટલે એક ભાવાભાવમાં ભેદભાવ ઉત્પન્ન થવા કે તુરત બગડે છે, અને તેથી સ્વસ્થ ચિત્ત રહે નથી. માટે દ્વિભાવથી સઘળાં કાર્યોમાં હાની થાયછે. વળી આપણા જાણવામાં છે એવી નિત્ત ભિન્ન ભાવાભાવની નજરોથી હજારો પશુ પક્ષીઓ તેમજ મનુષ્યપ્રાણીઓને સંહાર કરવાની પણ ઇચ્છા કેવળ સ્વાર્થી પુરૂષોને થાયછે. માટે દઢ અને અચળ ઐક્યતા કરી હોય તો આપણે સર્વ પ્રાણિમાત્રમાં ભિન્નતાના ભાવાભાવની નજર નહીં રાખતાં ઉપર કહેલા સત્ય પરમધર્મનો બોધ બાલ્યાવસ્થામાંથી આપણાં બાળક અને બાળકીઓને કરવાથી આગળ ચાલતાં આપણી ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવવાનો સંભવ છે માટે હવે એ મનુષ્યોના સાધારણ ધર્મ તરફ જોઇએ.

વેદ અને સ્મૃતિમાં આર્યલોકોમાટે જે સનાતનધર્મ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા છે તેઓ હાલના કલિકાલના સમયમાં લોપ થયેલા જણાયછે અર્થાત્ આર્યલોકો તે વેદમાં ફરમાવેલા સત્ધર્મોનું સરણ કરવા ભુલતા જાતા છે તેથીજ તેઓ દુઃખી અવસ્થામે પોહોંચ્યા છે અને પોહોંચશે. જે પોતાનો સનાતનધર્મ પાળીને ચાલે છે તેને દુઃખ પડતુંજ નથી અને તેવાની કીર્તિ થયા અંતે ઉત્તમ સુખ અને મોક્ષને પામે છે. આને માટે મનુસ્મૃતિ અ૦ ૨ શ્લોક. ૯ અને ૧૦ માં કહ્યુ છે કેઃ—

श्रुतिस्मृत्युदितंधर्म्ममनुतिष्ठन्हि मानवः ।
इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ९ ॥
श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्म्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ।
ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥ १० ॥

અર્થ—વેદસ્મૃતિઓમાં કહેલા ધર્મપ્રમાણે જે મનુષ્ય વર્તે છે તે મનુષ્ય આ જગતમાં કીર્તિ મેળવે છે એટલુંજ નહીં પરંતુ પરલોકમાં તેને ઉત્તમ સુખ મળે છે. શ્રુતિ નામ વેદનું છે અને સ્મૃતિ ધર્મશાસ્ત્રનું છે. તેજ વેદ સ્મૃતિના સર્વે અર્થોના વિચારથીજ સત્યધર્મ પ્રકાશ પામ્યા છે.

પ્રથમ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં મનુષ્યોના સાધારણ ધર્મો કહેલા છે અને તે ધર્મ મોટા ઋષિ મુનિઓ અને બુદ્ધિવાન લોકોએ પોતાના જીવનદ્વાર ખરી માન્યા છે. હવે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે આપણને શંકા ઉઠશે કે આ સંસારમાં કરવા યોગ્ય ધર્મ કયો તે ક્યાં? આ ભારતવર્ષમાં મનુષ્યદેહ ઉત્પન્ન થવો ઘણો દુર્લભ છે. ખાવા પિવાની ક્રિયા સર્વે પ્રાણીમાત્રને થાયછે તે તો પરમાત્માએ જન્મતા પૂર્વે સરજ્યું છે. પરંતુ અજ્ઞાને કરી આપણે તેની કીંમતને જાણતા નથી. વાસ્તે ધર્મનું સાધન મનુષ્યદેહથી સુજ્ઞાનવિના બીજા પ્રાણીમાં થઈ શકતું નથી. મનુષ્યદેહ સર્વે યોનિઓમાં ઉત્તમ છે એ આપણા સર્વેના જાણવામાં છે. મનુષ્ય ધર્મનું સાધન કરી આલોકના સુખને પામી પરલોકમાં મોક્ષને પામે છે. આ બાબત ધ્યાનમાં લેઈ પરમાત્માએ મનુષ્યના આલોક અને પરલોકના સાધનને માટે ધર્મથી સાધનો કરવાની આજ્ઞાઓ આપી છે તે ઉપર મનુસ્મૃતિ અ૦ ૧૨ શ્લોક ૨૩ મા કહ્યુ છે કેઃ—

एता दृष्ट्वास्य जीवस्य गतीः स्वेनैवचेतसा ।
धर्मतोऽधर्मतश्चैव धर्मे दध्यात्सदामनः ॥

અર્થ—ધીરે ધીરે તેટલામાટે જીવોની સદ્ધર્મથી સદ્ગતી અને અધર્મથી અસદ્ગતી કરી છે. માટે વારંવાર સત્ય સનાતન ધર્મોમાં મનને લગાડવું યોગ્ય છે. ધર્મજ આ લોકના સુખના મૂળનું કારણ છે અને એથીજ પરલોક પણ જણાવામાં આવેછે. હવે વેદના પ્રમાણરૂપ જે ધર્મ તે પ્રથમ કહેવામાં આવેછે. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક ૨૩૮.

૧ ધૃતિ.

ધીરજ, સંતોષ. મનુષ્યે સર્વદા સંતોષ રાખવો જોઈએ છે, સંતોષથી પરમ સુખ મળે છે, જેમાં મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક ૧૨ મા લખ્યું છે કે:-

संतोषं परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् ।

संतोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥

સંતોષ રાખે કહે છે કે જે કોઈ પણ મનુષ્યને ધન મળે તેથી પોતાના પ્રારબ્ધની રક્ષા કરે, અન્યાય કે ગમે તેવા પ્રકારથી અતિશય ધન મેળવવાની ઈચ્છા કરી શકે નહીં. **સંતોષી** છે તે આ લોક અને પરલોક બન્નેમાં સુખી છે. આ લોકમાં ધન સંતાન, પરિવાર વિગેરેનું સુખ મળે છે અને પરલોકમાં મોક્ષ મળે છે. જેને આ લોકમાં સંતોષ નથી તે અસંતોષથી અને અપાર તૃષ્ણાના કારણને લીધે ધન એકઠું કરવાને જગતમાં અનેક પ્રકારે અહીં તહીં ભટકવાના માર્ગ લેવે છે અને પોતાના સ્વધર્મથી પણ રહિત થઈ વિનાશી માર્ગે ભટકી મરે છે. સંતોષી સર્વદા સુખે સુવે છે અને ખાવા પીવા ખાનપાનાદિ તેને ખાવા ન મળે તોપણ તે પ્રસન્નતામાં રહે છે અને આ ધનવાનોની દુર્દશા જોઈ તેને હસવું આવે છે કે તેઓએ આટલું બધું ધન મેળવ્યા છતાં તેઓને સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. જેની તૃષ્ણા શાંત થઈ નથી તેજ દરિદ્રી છે. ભર્તૃહરી રાજા લખ્યું છે કે:-

स तु भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला ।

જેને અપાર તૃષ્ણા છે તેજ દરિદ્રી છે. સંતોષી પુરુષ પરમેશ્વરને પ્રિય છે. આ જગતમાં એક **રતીદેવ** નામના રાજાનું દ્રષ્ટાંત આપેલું છે તે રાજા એટલોબધો સંતોષી હતો કે જ્યારે તેનું રાજ્ય ગયું ત્યારે તેને જે કાંઈ પોતાના પરિશ્રમ અને વ્યાપાર કરી ધન મળતું હતું તેથી તે યથાશક્તિ વિગેરે કરી પોતાના કુટુંબનું પાલન કરતો હતો. એક વખત ૪૮ દિવસ સુધી જે કાંઈ કોઈ અન્ન તેને મળ્યું તે અતિથીના ભોજનમાં વપરાઈ ગયું. ત્યારે રાજાએ કેવળ જળપાન કરી ૪૮ દિવસ સુધી પોતાનો દેહ રાખી રાખ્યો અને ૪૯ મે દિવસે જે અન્ન તેને મળ્યું તે ભોજન સમયે એક બ્રાહ્મણ આવ્યો તેને તેમાંથી થોડો ભાગ આપ્યો અને ફરી એક ચાંડાલ પોતાના કુતરાને લઈને આવ્યો અને કહ્યું કે હે રાજા! હું અને મારો કુતરો બહુજ ભુખ્યા છીએ માટે અમને અન્ન આપો. ત્યારે રાજાએ રહેલું સર્વ તેને આપી દીધું અને પોતે કેવળ જળપાન કરી રહ્યો. રાજાનો આવો સંતોષ જોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને રૂદ્રે રાજાપાસે આવી તેને વરદાન માગવા કહ્યું. રાજાએ સર્વેની પૂજા કરી વરદાન માગ્યું કે સર્વે પ્રજા અન્ન, ધન, સંતાનથી સુખી રહે એ સિવાય બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. મારે મારા નિર્વાહ ઉપરાંત વધારે ઉન્માદ કરાવે એ છે તૃષ્ણા જોઈતી નથી. સર્વ દેવોએ તેમનાપે તેને આશિષ દીધી.

વાસ્તે જે મનુષ્ય સંતોષ રાખે છે તે સુખી છે અને અસંતોષથી અંધકારરૂપી નરકમાં પડે છે. માટે ધીરે ધીરે ક્રમ પ્રમાણે સંતોષી નરજ શ્રદ્ધા પામે છે. હવે

धर्म्मं शनैः संचिनुयाद्वल्मीकमिव पुत्तिकाः ।
परलोकसहायार्थं आस्वन्नं स्वशरीरिणं ॥

અર્થ—ધર્મપ્રમાણે ધીમે ધીમે આચરણ કરવું અને પરલોકમાં જવા માટે પ્રકાશ રૂપ આત્માને જાણવો આચાર્યોનું પણ એવું કહેવું છે કેઃ—

धर्म्मे मनिर्भवतु वः सततोत्थितानां
स ह्येष एव परलोकगतस्य बंधुः ।
अर्थाः स्त्रियश्च निपुणैरपि सेव्यमाना
नैवाप्तभाव मपियांति नच स्थिरत्वम् ॥

સર્વ લોકોની વારવાર ધર્મમા બુદ્ધિ થાઓ, ધર્મ એજ પરલોકમાં જવા માટે ભાઈ છે. જેઓ આ સ્ત્રી, કુટુંબ પુત્રમાંજ પોતાનુ ચિત્ત લગાડે છે તેઓ આ લોકમાં સ્થિર રહી શકતા નથી. તેમજ તેને પરલોકમા પણ સુખ મળવાનુ નથી. પરંતુ ધર્મ બને લોકમાં સુખ આપવાવાળોછે. ત્યારે તે સત્ય ધર્મ ક્યા છે તે આપણે તપાસીએ.

धरति धारयति वा विश्वमिति धर्मः
ध्रियते सन्मार्गतया लोकैरितिवा धर्मः

સર્વ સંસાર ધારણ કરે અથવા સર્વ સંસાર જેને ધારણ કરે એજ ધર્મ.

સર્વ ભાઇઓના જાણવામાં હશેજ કે ચિદાભાસમાંથી સર્વ શક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ શુદ્ધચૈતન્યની સ્ફુરણામાંથી પ્રથમ મનુભગવાને સર્વ મનુષ્યપ્રાણીના કલ્યાણને અર્થે અનંત કાળના ઇશ્વરી સત્યધર્મની પ્રવૃત્તિ વારંવાર ઉત્પત્તિના સમયે કરી છે. હવે તે ઈશ્વર-પ્રણીત સનાતનધર્મનાં લક્ષણો મનુભગવાને કહ્યાં છે તે આપણે બારીકીથી તપાસવાની ઘણી જરૂર છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેપ્રમાણે આપણે સંસાર વ્યવહાર અને ધર્મમાં વર્તતાં શિખવાથી આપણને અતિ ઉત્તમ લાભ થવાનો સંભવ છે. પ્રથમ અતિ ઉત્તમ—

अहिंसा परमो धर्मः છે.

सर्वथा सर्वदा सर्वभूतानामनभिद्रोहः अहिंसा ज्ञेया.

ભાવાર્થ—કોઇપણ પ્રાણીનો દ્રોહ કરવો નહીં. દ્રોહ મનુષ્યપ્રાણીનોજ થાય છે માટે મુખ્યત્વે કરી વેદવ્યાસના અભિપ્રાય પ્રમાણે કોઇપણ મનુષ્યપ્રાણીનો તિરસ્કાર નહિ કરતાં સર્વજાનેવિષે ભ્રાતૃભાવ રાખી પરસ્પર પ્રીતિથી વર્ત્યાથી અને અમૂલ્ય લાભ થાય છે. હવે ત્યારે સનાતન ધર્મો તે ક્યા તે આપણે જોઈએ. અને તે દરેકને જુદા પાડી તેનું અવલોકન કરીએ.

મનુસ્મૃતિ અ૦ ૬ શ્લોક ૧૨ માં કહ્યું છે કેઃ—

धृतिः क्षमा दमो स्तेयं शौचमिंद्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥

१ धृति.

ધીરજ, સંતોષ. મનુષ્યે સર્વદા સંતોષ રાખવો જોઈએ છે, સંતોષથી પરમ સુખ મળે છે. જુઓ મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક ૧૨ મા કહ્યું છે કે:

संतोषं परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् ।
संतोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥

સંતોષ તેને કહે છે કે જે કાંઇ પણ મનુષ્યને ધન મળે તેથી પોતાના પ્રારબ્ધની રેખા રે, અન્યાય કે છળકપટથી અતિશય ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરી રાખવી નહીં. સંતોષથી જ તે આ લોક અને પરલોક બન્નેમાં સુખી છે. આ લોકમાં ધન સંતાન, પરિવાર વિગેરેનું સુખ મળે છે અને પરલોકમાં મોક્ષ મળે છે. જેને આ લોકમાં સંતોષ નથી તે અસંતોષથી અને અપારતૃષ્ણાના કારણે ઢગે ધન ભેગું કરવાને જગતમાં અનેક પ્રકારે આડી વાંકી વગ્યાઓ ખાવાં પડે છે અને પોતાના સ્વધર્મથી પણ રહિત થઈ ચિંતાનો માર્યો મરણ પામે છે. સંતોષી સર્વદા સુખે સુવે છે. અને ઓછા ઓછા ખાવાના નહિ તેને ખાવા ન મળે તોપણ તે પ્રસન્નતામાં રહે છે અને મોટા ધનવાનોની દુર્દશા જોઈ તેને હસવું આવે છે કે તેઓએ આટલું બધું ધન ભેગું કર્યા છતાં તેઓને સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. જેની તૃષ્ણા દૂર થઇ નથી તેજ દરિદ્રી છે. ભર્તૃહરી રાજાએ કહ્યું છે કે:-

स च भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला ।

જેને અપાર તૃષ્ણા છે તેજ દરિદ્રી છે સંતોષથી પુરુષ પરમેશ્વરને પ્રિય છે. ભાગવતમાં એક રતીદેવ નામના રાજાનું દૃષ્ટાંત આપેલું છે તે રાજા એટલો ઉદાર હતો કે જ્યારે તેનું રાજ્ય ગયું ત્યારે તેને જે કાંઈ પોતાના પરિશ્રમ અને ન્યાયે કરી ધન મળતું હતું તેથી તે યજ્ઞદાન વિગેરે કરી પોતાના કુટુંબનું પાલન કરતો હતો. એક વખત ૪૮ દિવસ સુધી જે કાંઈ કેવું અન્ન તેને મળ્યું તે અતિથીના ભોજનમાં વપરાઈ ગયું. ત્યારે રાજાએ કેવળ જળપાન કરી ૪૮ દિવસ સુધી પોતાનો દેહ રાખ્યો અને ૪૯ મે દિવસે જે અન્ન તેને મળ્યું તે ભોજન સમયે એક બ્રાહ્મણ આવ્યો તેને તેમાંથી થોડો ભાગ આપ્યો અને ફરી એક ચાંડાળ પોતાના કુતરાને લઈને આવ્યો અને કહ્યું કે હે રાજા! હું અને મારો કુતરો બન્નેજ ભૂખ્યા છીએ માટે અમને અન્ન આપો. ત્યારે રાજાએ રહેલું સર્વ તેને આપી દીધું અને પોતે કેવળ જળપાન કરી રહ્યો. રાજાનો આવો સંતોષ જોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને રુદ્રે રાજાપાસે આવી તેને વરદાન માગવા કહ્યું. રાજાએ સર્વેની પૂજા કરી વરદાન માગ્યું કે સર્વે પ્રાણી અન્ન, ધન, સંતાનથી સુખી રહે એ સિવાય બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. મારે મારા નિર્વાહ ઉપરાંત વધારે ઉન્માદ કરાવે એવી તૃષ્ણા જોઈતી નથી. સર્વ દેવોએ તેમજ તેને આશિષ દીધી.

વાસ્તે જે મનુષ્ય સંતોષ રાખે છે તે સુખી છે અને અસંતોષથી અંધકારરૂપ નરકમાં પડે છે. માટે વેદો કહેવા પ્રમાણે સંતોષથી મનુષ્ય મોક્ષ પામે છે. હવે

૨ ક્ષમા.

માફી—સહનતા. કોઇએ આપણાપર અવગુણ કર્યો ત્યાં તેનાપર કૃપા રાખવી, શરણે આવેલાને ભાઈસમાન ગણવો.

सत्यपि सामर्थ्ये क्षमते इतिक्षमा પોતામાં સામર્થ્ય હોય તે છતાં સહનતા રાખવી તેનું નામ **ક્ષમા** છે. ચાણક્યમાં કહ્યું છે કેઃ—

પોતાના શરીરમાં સામર્થ્ય પણ હોય અને કોઈ આપણી નિંદા અથવા વેર કરે અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તેને સહન કરી લે અને પોતે કોઇને મારે નહીં કે ગાળ નહીં દે અને સર્વ જીવોપર દયા રાખે તેનું નામ **ક્ષમા** છે. આવું વેદોનું કહેવું છે કે **ક્ષમા** એજ ક્રોધને જીતવાવાળી છે. જે મનુષ્ય ક્ષમારૂપી તરવાર ધારે છે તેને દુર્જન પણ કાંઈ કરી શકતા નથી.

क्षमा खड्गकरे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति ।
अतृणे पतितो वन्हिः स्वयमेवोपशाम्यति ॥

વળી ભાગવતમાં લખ્યું છે કે, રાજા અમરિષ મોટો ક્ષમાવાન અને દયાળુ હતો. ભગવાને તેના રક્ષણાર્થે સુદર્શન ચક્રને આજ્ઞા કરી હતી. એક સમય તે રાજાએ એક વર્ષ સુધી એકાદશીનું વ્રત કરી અંતે કાર્તકી એકાદશીનું વ્રત કરી બીજે દ્વાદશીને દિવસે બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી રાજા પોતે ભોજન કરવા જતો હતો ત્યારે દુર્વાસાઋષિ આવ્યા અને રાજાને કહ્યું કે, હુંપણ તમારો અભ્યાગત છું. રાજાએ દુર્વાસાને માન આપી બોલાવ્યા. દુર્વાસા સ્નાન કરવા ગયા અને ત્યાં વખત લાગવાથી દ્વાદશી પૂર્ણ થવા આવી તેથી બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાથી રાજાએ જળ પારણું કર્યું. એટલામાં થોડી વારમાં દુર્વાસા આવી ચડ્યા અને કહ્યું કે અરે! દુષ્ટ રાજા! તેં તારા રાજ્ય અને લક્ષ્મીના મદે કરી મારૂં અપમાન કર્યું માટે બ્રાહ્મણોના અપમાનનું ફળ તને મળશે. એટલું કહી પોતાની જટામાંથી રાજાને બાળી નાંખવાને અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો એટલે સુદર્શન ચક્રે ઉઠીને અગ્નિને શાંત કર્યો અને દુર્વાસાની પુંઠ પકડી. એક વર્ષસુધી દુર્વાસા નાસતા ફર્યા પણ કોઈએ તેની રક્ષા કરી નહીં. આખરે ફરી તેજ રાજાને ત્યાં પોતે પાછા આવ્યા. રાજાએ સુદર્શનને મળી પ્રાર્થના કરી શાંત કર્યું. પછી દુર્વાસાઋષિના ચરણમાં પોતે પડી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગી કહ્યું કે આપ હવે ભોજન લ્યો હુંપણ આજ વર્ષ થયું તેજ જળપાનથી બેઠો છું. દુર્વાસાએ ભોજન લઇ રાજાને ઘણો ઘણો ધન્યવાદ આપી કહ્યું કે તું મોટો ક્ષમાવાન છે. આવી રાજાની ક્ષમાવાન વૃત્તિ જોઈ ભગવાન પણ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને અંતે તે મોક્ષને પ્રાપ્ત થયો.

માટે જે મનુષ્ય ક્ષમાવાન હોય છે તે આલોકમાં પ્રતિષ્ઠા-કીર્તિ, સુખ મેળવી પરમપદને પામે છે.

३ दम.

સહન કરવું. મનના વિકારોને તાબે ન થવું તે.

मनसो दमनं दमः इति सनन्द वचनात् ।
शीतातपादिसहिष्णुता दम इति गोविन्दराजः ॥

कुत्सितात्कर्मणो विप्र यच्च चित्तनिवारणम् ।
स कीर्तितो दमः प्राज्ञैस्समस्तैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

દમને મનુસ્મૃતિમાં વર્ણવ્યું છે કે વિકારના કારણરૂપ, વિષય સમીપ હોય તોપણ મનનું વિકારપણું ન થાય તેનું નામ દમ, અથવા મનને નિયમમાં રાખવું. ટાઢ તડકા વિગેરેનું સહન કરવું તેને પણ કેટલાક દમ કહેછે. વિદ્વાન તત્ત્વદર્શીઓનું કહેવું છે કે નિંદિત કર્મથી ચિત્તને પાછું ખેંચવું તેનું નામપણ દમ છે. મનને સ્વાધિનમાં રાખવું એનું નામ પણ દમ

જારી અને વેશ્યાગમન કરવાને પણ શાસ્ત્રમાં ઘણો દોષ ગણેલો છે. તે તરફ મનોવૃત્તિને જવા નહીં દેવાને પણ દમ કહેછે. મન ઘોડું ચંચળ છે અને વાંદરાની માફક એક ઠેકાણે સ્થીર રહી શકતું નથી. માટે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, એ વિષયોથી દૂર રાખવું એજ કલ્યાણકારક છે. મનને જીતવાથી કામક્રોધાદિ શત્રુઓ નાશ પામેછે. વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ ને શ્લોક ૬૪ માં લખ્યું છે કે:—

न नृत्येदथवा गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ।
नास्फोटयेन्न च क्ष्वेडेन्न च रक्तो विरावयेत् ॥

નાચવું નહિ, કે નાચ જોવો નહિ, ગાવું નહિ કે ગાયન સાંભળવું નહિ, વાજાં વગાડવાં કે વગાડાવવાં નહિ, મોઢેથી તાલ આપવો નહિ કે તેમાં આસક્ત થવું નહિ. દરેક મનુષ્યે પોતાના બાળકોને નાની વયથીજ આવી આવી બાબતોથી દૂર રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે બાળક નહિ નાચવા કે નાચ સાંભળવા, જોવા કે ગાવા, ફુલે કે કુસંગીઓની ગતીમાં ફસે નહીં. પાખંડી મતવાદીઓએ નાનાપ્રકારના વિષયરસ ભરેલાં નાટકો અને નોવેલ વિગેરેનાં પુસ્તકો બાળકોની બુદ્ધિ હરણ કરવા માટે પ્રગટ કર્યાં છે જે વાંચવાથી બાળકોનો માનસિક ક્રમ ભ્રષ્ટ થઈ બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ મન વિકારને પામે છે. વળી અનિતિના વિષયનાં ચિત્રો જોવાથી [illegible] અને તેથી શરીર રોગી અને નિર્બળ થઈ જાય [illegible] પર [illegible] વિદ્યાભ્યાસ સિવાય વિષય [illegible] કરવાથી [illegible] કરવા કદીપણ આજ્ઞા આપી નથી. ભાગવતના સ્કંધ ૧૧ અધ્યાય ૨૬ શ્લોક ૨૨ મા લખ્યું છે કે:—

अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवित् ।
विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः क्षुभ्यति नान्यथा ॥

સ્ત્રી અને સ્ત્રીનો પ્રસંગ કરવાવાળા મનુષ્યોનો સહવાસ કરવો નહિ. બુદ્ધિવાન હોય તોપણ તેની દ્રષ્ટિએ વિષયના સંસર્ગથી વિકાર પામી મન ભટકતું ફરે [illegible] નહિ. જે મનુષ્ય સત્સંગ સાંભળતો નથી તેનું મન [illegible] રહેછે. એવું મન [illegible] છે તેને કોઈ પણ પ્રકારની ઇચ્છા-અભિલાષા રહેતી નથી. એમ પુરાણમાં આવેલું છે કે [illegible] અને [illegible] મન [illegible] જ્યારે [illegible] ત્યારે [illegible] નહિ. અને જ્યારે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

श्रद्धयेष्टं च पूर्तं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्धनैः ॥

આલસ છોડી દઈ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિત્ય યજ્ઞયાગાદિ ઇષ્ટ ધર્મકાર્ય જરૂર કરવાં તથા વાવ, કુવા, તળાવ, વિગેરે ખોદાવવાં. ખરા પરસેવાનો પૈસો એણે મેળવેલો હોય તે શ્રદ્ધાપૂર્વક આ બે કામ કરે તો અક્ષય મોક્ષનું ફળ પામે છે

હાલના સમયમાં કેટલાક પાખંડી લોકોએ અનેક પ્રકારના ગ્રંથો રચી વેદસ્મૃતિથી વિરૂદ્ધ ચલાવ્યો કર્યો છે. એક નામાંકિત નામનાએ અજ્ઞાન નામનો અભિમાર્ગ ઉભો કર-નારો ગ્રંથ રચ્યો છે તેમાં લખ્યું છે કે ચોરી, છનાકર, વિગેરે જેમ તેમ કરી ધન લાવી સાધુઓને ખવરાવવું. હવે વિચારવું જોઈએ કે ચોરીનું ધન, સર્વ સાધુ વૈરાગીઓએ ખા-ધાથી તેઓની ભક્તિ તથા યોગ નષ્ટ થઈ જાયછે. ગ્રંથોમાં પ્રથમ તો ચોરનું ધન લેવા સાધુ સંન્યાસીઓનેમાટે મના લખી છે. હાલના સમયમા બહુધા એવા સાધુ વૈરાગીઓ માલમ પડેછે કે તુલસીદાસે પોતાના રામાયણમાં લખ્યું છે કેઃ—

જોઈ મરી ઘર સંપતિ નાશી, મૂડ મુડાઈ ભયે સંન્યાસીઃ
તે વિપ્રનસે પાંવ પુજાવૈં, ઉભય લોક નિજ હાથ નસાવૈં.

વળી જેને રાગ ન હોય તેનું નામ વૈરાગી. વળી હાલના સમયના વૈરાગીઓ રાગી અને વિષયના આગ્રહ હોયછે તેવા વિષય આગ્રહવાળાઓ મહાત્મા સાધુ વૈરાગી લોકો ઉપર તેઓ કલંક લાવે છે માટે એવા રાગિ લોકોનાં વચન ખરી માનવાં નહિ એવું વેદ સ્મૃતિ કહે છે. મનુષ્યોએ તેવા પાખંડી કપટરૂપ કદિ વિશ્વાસ રાખવો નહિ. તેવા લોક વેદધર્મનો નાશ કરાવેછે. વળી તુલસીકૃત રામાયણમાં કહ્યુ છે કેઃ—

કલિમલ ગ્રસે ધર્મ સબ લુપ્ત ભયે સદ્ગ્રંથ,
દંભિન નિજમતિ કલ્પકરિ પ્રગટ કિયે બહુ પંથ.

વળી કેટલીક લોકોના નાના પ્રકારના પંથો કલ્પના ચલાવી અને હાલ સત્ય સનાતનધર્મની અવનતિ લોક થવાથી દિવસાદિન મનુષ્યોની ઘણી હાની થઇ ગઈ છે.

परमं यत्नमातिष्ठेत्स्तेनानां निग्रहे नृपः ।
स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रं च वर्धते ॥

ચોરને ચોરી કરતાં અટકાવવાથી રાજાએ ચાતુર્વિધ મેળવેલ હોઈ કરે દેશ ક-લ્યાણી રાજ્યની કીર્તિ તથા તેનું રાજ્ય વધ્યા કરે.

રાજા પૃથુએ ન્યાયથી ધન મેળવી પ્રજાનું પાલન કર્યું અને નવલું વર્ષ કર્યાં અને તેના પ્રજાના રક્ષણ કરવાની પરમેશ્વર ઉપર ભરોસાથી તેમને ઘેર પધાર્યા અને પૃથુએ વાસણ ખા-વવા કર્યું ત્યાં પૃથુએ દેવ ઋષિ પધાર્યા ત્યારે દર્શન કરી નહીં, ત્યારે અધ્યયન પ્રકાશ થવા અને એવું વાસણ ભાગ્યું કે આ વૃત્તિ પૃથ્વીના નામથી અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ છે અને અંતમાં રાજાને ઈશ્વરકૃપાથી મુક્તિ થઈ.

જે મનુષ્ય અન્યાય અને અધર્મથી ધન એકઠું કરેછે તે ધનનો બીજા લોક ભોગ કરેછે. વળી તે ધન તેનો મૂળથી નાશ કરી તેઓને નરકમાં નાખે છે

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥

જે મનુષ્યે પાપ અને ચોરીથી ધન એકઠું કર્યું હોય તે તેની પાસે દશ વર્ષસુધી રહેછે. અગીઆરમું વરસ બેસતાંજ તે પાપીનું સર્વસ્વ નાશ કરી દે છે

પાપથી ધન પેદા કરનારનો સંગ કરવો નહીં અથવા તેઓનો વાણીથી પણ સત્કાર કરવો નહીં.

पाषण्डिनो विकर्मस्थान्वैडालव्रतिकाञ्छठान् ।
हैतुकान्बकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥

પાખંડી, નિષિદ્ધ કર્મ કરનાર, વેદ વિરુદ્ધ તર્ક કરનાર અને બગલા ભગત એટલા અતિ કાળમાં ઘેર આવ્યા તો તેમનો વાણીથી પણ સત્કાર કરવો નહિ

એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

સુમતિન કરમેં સુરતિન હરિમેં કહો રૂપ ધર કૈસા ।
ઉપરસે તો સિદ્ધબન બૈઠા અન્તર પૈસા પૈસા ॥

ટુંકમાં જે મનુષ્ય પારકું દ્રવ્ય હરી લે છે તે નરકનો અધિકારી થઈ પશુયોનિમાં ઉત્પન્ન થાયછે.—

૯ शौच.

પવિત્રતા, નિર્મળતા. પવિત્રતા બે પ્રકારની છે. એક દેહઉપરના મળોને શુદ્ધ કરવા તે. બીજી આંતરની એટલે મનથી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદ વિગેરે શત્રુઓનો ત્યાગ કરવો તે. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૫ શ્લોક ૧૦૯ માં કહ્યું છે કેઃ—

अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥

શરીર પાણીથી શુદ્ધ થાયછે, મન સત્યથી ચોખું રહેછે, અને જીવાત્મા બ્રહ્મજ્ઞાન અને તપથી પવિત્ર થાયછે. બુદ્ધિ જ્ઞાનથી નિર્મળ થાયછે. વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૫ શ્લોક ૧૩૫ માં કહ્યું છે કેઃ—

वसा शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविड्घ्राणकर्णविट् ।
श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥

શરીરમાંથી નિકળતો ચીકણો પદાર્થ, વીર્ય, લોહી, માથામાંથી નિકળતી ચરબી, મૂત્ર, વિષ્ઠા, કુચો, કાનનો મેલ, લીંટ, પીયા, પરસેવો એટલા પુરૂષના શરીરના બાર મળ જાણવા.

આ સર્વે જળથી મનુષ્યને શુદ્ધ કરવાની ફરજ છે, એથી દેહ શુદ્ધ થાયછે. જેનામાં એ મળો હોયછે તેને મેલો કહેવામાં આવેછે અને તેવાના શરીરમાં સર્વદા રોગનો વાસ હોયછે. તેવા મલિન પુરૂષથી ઈશ્વર પણ દૂર રહેછે. પરમાત્મા પોતે નિર્મળ છે. તેણે મનુષ્યને શુદ્ધ રહેવાનેમાટે જળ, આગ, વનસ્પતિ વિગેરે પદાર્થો બનાવ્યા છે, તેથી મનુષ્યે જો પોતાની શુદ્ધિ ન રાખી તો તેણે જાણવું કે તેણે ઈશ્વરી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો.

આ પ્રમાણે બહારની શુદ્ધિ કર્યા પછી અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવી. કારણ કે જ્યાં-સુધી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થઈ નથી, ત્યાંસુધી તે પુરૂષ પરમેશ્વરનો પ્રિય બનતો નથી. જેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ નથી તેવા પુરૂષમાટે તુલસીકૃત રામાયણમાં લખ્યું છે કેઃ—

મન મલીન તન સોહત કૈસા,
વિષ રસ ભરા કનક ઘટ જૈસા.

એટલામાટે મનુષ્યે અંતઃકરણની શુદ્ધિમાટે કામ, ક્રોધ વિગેરે છ શત્રુનો ત્યાગ કરવો અવશ્ય છે. તે આ લોક અને પરલોકના સુખોનો નાશકર્તા છે. જ્યારે દેહમાં કામનું જોર વધેછે ત્યારે તેથી ક્રોધ વધેછે, ક્રોધથી મોહ, મોહથી બુદ્ધિ નષ્ટ થાયછે, અને બુદ્ધિ નષ્ટ થવાથી મનુષ્ય અધમગતિ પામેછે. વળી ભગવદ્‌ગીતાના અ૦ ૫ શ્લોક ૨૬ માં લખ્યું છે કેઃ—

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥

જે પુરૂષે કામ, ક્રોધનો ત્યાગ કર્યો છે તેણે પોતાનું મન જીત્યું છે અને તે સાક્ષાત્ બ્રહ્મલોકને પામેછે. વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૫ શ્લોક ૧૦૫ માં મનુષ્યોની શુદ્ધિ કરવા વાળી વસ્તુમાટે લખ્યું છે કેઃ—

ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनो वार्युपाञ्जनम् ।
वायुः कर्मार्ककालौ च शुद्धेः कर्तॄणि देहिनाम् ॥ १०५ ॥

જ્ઞાન—તપ, અગ્નિ, આહાર, માટી, જળ, મન, ગાયના છાણનું લીંપણ, વાયુ, ધર્મ, કાર્ય, સૂર્ય, અને કાળ એટલાં દેહ ધારણ કરનારને પવિત્ર કરનાર છે.

६ इंद्रियनिग्रह.

વિષયો તરફ જતી બાહારની અને અંદરની ઇંદ્રિયોને રોકી વિકાર પામવા ન દેવી તેને ઇંદ્રિયનિગ્રહ કહેછે. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૨ ના નીચેના શ્લોકો ૯૦-૮૮-૯૪-૯૩-૯૬ માં કહ્યું છે કેઃ—

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चैव दशमी स्मृता ॥ ९० ॥

શ્રોત્ર (કાન) ત્વક્ (ચામડી) ચક્ષુ (આંખ) જિહ્વા (જીભ) અને નાસિકા

[illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] અને [illegible] એ પાંચ [illegible]

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।
संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेव वाजिनाम् ॥ ८८ ॥

[illegible]

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ९४ ॥

[illegible]

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ९३ ॥

[illegible]

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम् ।
तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥ ९९ ॥

[illegible] શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના અ० ૨ શ્લોક ૬૨ ૬૩ માં કહ્યું છે —

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ६२ ॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

[illegible]

નાશ પામેછે, અને બુદ્ધિનો નાશ થવાથી માણસ મુવા જેવો થઈ જાયછે ૧૨-૧૩—
વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૨ શ્લોક ૨૨૫ માં લખેછે કેઃ—

मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ २१ ॥

કોઈ પણ પુરૂષે મા, બેહેન અથવા દીકરીની સાથે પણ એકાંતમાં બેસવું નહિ. કારણ કે ઇંદ્રિયગણ બળવાન છે અને તે શાસ્ત્રપ્રમાણે આત્માને નિયમમાં રાખનાર પંડિતનું પણ મન હરેછે.

ભર્તૃહરી જ્યારે સંસાર ત્યાગ કરી વનમાં ગયા ત્યારે એક રાત્રિને સમયે એકલા હતા તે સમયે કામે પોતાની પ્રબળતા દેખાડી ત્યારે ભર્તૃહરીએ નીચેના શ્લોકમાં કહ્યું છે કેઃ—

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रं ।
वस्त्रं च जीर्णशतखण्डमयी च कंथा हाहा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥

"જુવો ! હું ભીક્ષા માંગી જે મળેછે તેને પાણીથી ધોઈ નાખી સ્વાદરહિત એકવાર ભોજન કરૂંછું, વળી પૃથ્વીઉપર સુઉંછું, એકલો શરીરમાત્ર છું અને ફાટાંતુટાં વસ્ત્ર ધારણ કરૂંછું અને સેંકડો લુગડાની ગોદડીમાં સુઉંછું તોપણ હાય હાય ! કેવી ખેદની વાત છે કે વિ-ષય મને છોડતો નથી. કામ મારી પાછળજ પડ્યો છે અને છુટતો નથી"

જુવો ! આવા ભર્તૃહરી જેવા યોગીને એમ સામગ્રીવગર પણ કામ પેદા થયો તો જે લોકો નાનાપ્રકારના પદાર્થોના ભોગ ભોગવે છે તેઓને તો કામ જરૂર સતાવ્યા વગર રહે નહીં. વળી ભાગવતમાં કહ્યું છે કેઃ—

जिव्हैकतोमुमपकर्षति माविरुप्ताः शिश्नोन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ।
घ्राणोन्यतश्चपलदृक् क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्न्यइव गेहपतिं लुनन्ति ॥

જ્યાંસુધી પુરૂષને એમ માલમ પડતું નથી કે આ ઇંદ્રિયો મને નરક પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. ત્યાંસુધી તે ઇંદ્રિયારામ બનેછે, અને જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી તેને માલમ પડેછે કે આ ઇંદ્રિ-યલોક મનુષ્યને વશાપણામાં ખેંચી લેછે. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક ૧૬ માં કહ્યું છે કેઃ—

इंद्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः ।
अतिप्रसक्तिं चैतेषां मनसा संनिवर्तयेत् ॥

ઇંદ્રિયના વિષય જે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ઇત્યાદિ તેમાં અતિશય આસક્ત ન થવું. ઇંદ્રિયવિષય ઉપયોગઅનુસાર તેમાં ગરક ન થવું. અતિશય આસક્તિને મટાડવાનો ઉપાય એ જે ઇંદ્રિય અસ્થિર છે અને સ્વર્ગ, મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિને વિરોધી છે એવી ભાવના કરીને વિષયાસક્તિમાંથી મનને પાછું હઠાવવું.

જે પુરૂષ ઇંદ્રિયોને પોતાના સ્વાધિનમાં રાખેછે તે મનુષ્ય આ લોક અને પરલોક બંનેનાં સુખ સંપાદન કરવા સમર્થ થાયછે.

૭ મી. બુદ્ધિ,

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहापोहार्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥

વેદવેદાન્ત શાસ્ત્રોનું શ્રવણ મનન કરવું બુદ્ધિના વાસ્તુક્ય નીતિમાં આઠ ગુણ કહ્યા છે શુશ્રુષા એટલે સેવા, શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું, સત્ પદાર્થનું ગ્રહણ કરવું તે ધારણ કરેલા વેદાદિની પરીક્ષા કરી કહેવું અથવા ઉપદેશ કરવો, તર્કને દૂર કરવો, અને પ્રયોજનથી નિશ્ચય કરી બ્રહ્મતત્ત્વને જાણવું એ આઠ ગુણ બુદ્ધિના છે.

મનુષ્યને બુદ્ધિરૂપી એવો પદાર્થ આપ્યો છે અને તેને આઠ ગુણવાળી કરી છે. બુદ્ધિ એક હીરાસમાન રત્ન છે જ્યારે બુદ્ધિનું શાસ્ત્રમાં જોડાણ થાયછે ત્યારે તેનો અધીક પ્રકાશ થાયછે જેમકે ખાણમાંથી નિકળેલા હીરાને સંઘાડા ઉપર ચડાવી સાફ કરાવામાં આવ્યા પછી તે અધીક તેજસ્વી થઈ વધારે મૂલ્યવાન થઈ જાયછે.

વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૨ શ્લોક-૮-૧૬૦.

सर्वं तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा ।
श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान्स्वधर्मे निविशेत वै ॥ ८ ॥

જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી જે વિદ્વાન પુરૂષે અનુભવ મેળવ્યો છે તે તો વેદના પ્રમાણથી જે જે ધર્મ પાળવા કહેલા છે તે તે સ્વધર્મે પાળવાતત્પર રેહેનાર નથી.

यस्य वाङ्मनसी शुद्धे सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।
स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ १६० ॥

જેનું ભાષણ તથા મન સદા ચોખ્ખું અને સાવધ છે તે વેદાંતમાં કહેલા સર્વ પુણ્યફળને પ્રાપ્ત પામેછે. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક ૧૭૮.

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यते ॥

જે માર્ગે પોતાના પિતા અને તેમના પિતા ચાલતા આવ્યા છે તેવા સજ્જનના માર્ગે ચાલવું. કારણ તેને માર્ગે ચાલવાથી મનુષ્ય અધર્મી બનતો નથી.

મહાભારતના વનપર્વમાં કહ્યું છે કે:—

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पंथाः ।

મોટા મહાન પુરૂષોએ જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે માર્ગે સર્વ પુરૂષોએ ચાલવાનું છે. સત્સંગ અને સત્‌શાસ્ત્ર કે અભ્યાસથી બુદ્ધિ નિર્મળ થાયછે. સાધુ પુરૂષ કે જન કે વૈષ્ણવ હોયતેની સંગમતા કેવળ સત્‌માર્ગેજ ચાલવાથી થઈ છે. ભાગવતના દશમસ્કંધ અ૦ ૪ શ્લો૦ ૧૬-૨૧

मूलं हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्मः सनातनः।

દેવતાઓના મૂળ વિષ્ણુ છે વિષ્ણુનું મૂળ સનાતનધર્મ છે જે મનુષ્ય તે સનાતનધર્મનું સેવન કરેછે તેજ ઉત્તમ પુરૂષ છે અને તેઓનાં લક્ષણ ભાગવતના તૃતીયસ્કંધ-કપિલોપાખ્યાનમાં અને એકાદશસ્કંધમાં વિદેહના સંવાદમાં અને ગીતાજીમાં કહ્યાં છે.

तितिक्षवः कारुणिकास्सुहृदस्सर्वदेहिनां।
अजातशत्रवः शांतास्साधवः साधुभूषणाः।
मदाश्रयाः कथामृष्टाः शृण्वन्ति कथयन्ति च।
तपन्ति विविधास्तापा नैतान्मद्गतचेतसः॥
त एते साधवः साध्वि सर्वसंगविवर्जिताः।
संगस्तेष्वथ ते प्रार्थ्यः संगदोषहरा हि ते॥
न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि संभवः।
वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः॥
त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्ठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात्।
न चलति भगवत्पदारविन्दाल्लवनिमिषार्धमपि स वैष्णवाग्र्यः॥

गीतायामुक्तं च।

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः।
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः॥
समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः॥
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित्।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः॥
ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः॥
तथाच श्रुतिः
साधवः शास्त्रानुवर्तिनः

જે શાસ્ત્રપ્રમાણે ચાલતો હોય, સહનશીલ હોય, સર્વ જીવ પ્રાણીમાત્રપર [illegible] રાખતો હોય, અને શાન્ત મતિવાળો હોય તે સાધુ કહેવાય. જે વેદાન્તનું શ્રવણ કરે અને પરમાત્મામાં પોતાનું મન લગાડે તેને સંસારતાપ હોતો નથી. સર્વના સંગનો ત્યાગ કરવાવાળો સાધુજ છે. સાધુ [illegible] કામ ક્રોધથી રહિત અને [illegible] ઈશ્વરસ્મરણમાં જેનું ચિત્ત પરોવાયેલું હોય તેને ઉત્તમ ભક્ત કહે છે. જે [illegible] ઈશ્વરભજનથી વિરક્ત નહિ અને સૌ ધર્મનો ત્યાગ કરી પરમાત્મનો [illegible] વૈષ્ણવ કહે છે. ગીતાજીમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે—

જે [illegible] શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળો ઉદાસીનતાથી રહિત અને સર્વનો ત્યાગ [illegible] મારો ભક્ત મને પ્રિય છે. જે મનુષ્યના શત્રુ અને મિત્રોમાટે સમભાવ છે, માન કે અપમાનમાં સમાન છે, [illegible] કે સુખદુઃખમાં સમાનતા રાખે છે, અને જે [illegible] રહિત છે, [illegible] કે સ્તુતિ [illegible] છે, જે મૌન [illegible] જે [illegible] રહેઠાણ કે મઠાદિ બાંધી બેસતો નથી, જેની સ્થિર બુદ્ધિ છે, એવો જે ભક્તિમાન છે. [illegible] જે વૈરાગ્ય [illegible] [illegible] છે. [illegible] વૈષ્ણવ [illegible] નથી. [illegible] તપ, સંયમઆદિ ધારણ [illegible] વૈષ્ણવ [illegible] નથી. [illegible] સંયમઆદિ ધારણ [illegible] નથી.

બુદ્ધિ અને ધર્મનું [illegible] બુદ્ધિથી [illegible] [illegible] ધર્મનો [illegible].

૯ વિદ્યા.

[illegible] विद्या वा [illegible] विद्या
या [illegible] अनर्थेति विद्या ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ॥

અરે મનુષ્ય! વિદ્યા અને આત્મજ્ઞાનની ખોજ કર અને તેનું ચિંતન કર એજ તારું કલ્યાણ કરવાવાળું છે. જેવી ઇશાવાસ્યોપનિષદ્માં કહ્યું છે કેઃ—

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह ।
अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययामृतमश्नुते ॥

જે પુરુષ વિદ્યા વા અવિદ્યા બંનેને જાણે છે તે અવિદ્યાથી પ્રાપ્ત થતા સંસારનો નાશ કરી મોક્ષને પામેછે. વિદ્યારૂપી નેત્ર જેને નથી તેને ભલે તેટલાં મોટાં નેત્રો હોય તોપણ તે નેત્રો તેને કાંઇ પણ ફળતા નથી. રઘુવંશમાં કહ્યું છે કેઃ—

कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने ।
चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना ॥

રાજા રઘુને કાનસુધી મોટાં બે નેત્રો હતાં પરંતુ શાસ્ત્રથીજ સૂક્ષ્મ કાર્યોને જોઇ શકતા હતા અને અંતઃકરણની ગુપ્ત વાતો જાણી જતા હતા. ચાણક્યમાં કહ્યું છે કેઃ—

वलीपलितकायोपि कुर्वीत श्रुतिसंग्रहं ।
न तत्र ध्यानिनो यांति यत्र यांति बहुश्रुताः ॥ १ ॥

ઘરડા, જુવાન, ઠરડ થઇ જાય તોપણ વિદ્યાનો સંગ્રહ કરે. વિદ્યા શિખનારાઓ અધિકારી પ્રસંગોકને પહોંચે છે ત્યાં પૈસાવાળા શેઠ જઇ શકતા નથી. ૧

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।
सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यंध एव सः ॥ २ ॥

અનેક સંશયોનો નાશકર્તા પરોક્ષજ્ઞાનરૂપ શાસ્ત્રવાળાં નેત્ર જેને છે નહિ તે આંધળો છે.–૨

पण्डिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः ।
तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ ३ ॥

વિદ્વાન સર્વગુણસંપન્ન હોયછે. મૂર્ખ દોષવાન છે. તેટલામાટે હજારો મૂર્ખ કરતાં એક વિદ્વાન ઉત્તમ ગણાય છે—૩

विद्या नाम नरस्य कीर्तिरतुला प्रच्छन्नमन्तर्द्धनं
विद्या भोगकरी पुनर्यशकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बंधुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
विद्या राजसु पूजिता शुभधनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ४ ॥

મનુષ્યની વિદ્યા એજ મોટી કીર્તિ છે અને તે ગુપ્ત ધન છે. વિદ્યા ભોગ અને યશ કરાવનારી છે. વિદ્યા ગુરુનો ગુરુ છે. પરદેશમાં બંધુસમાન છે. વિદ્યા એક દેવતા છે. વિદ્યા-

ના શાસ્ત્રોકોને આ સત્કાર થાયછે. વિદ્યા એવું ઉત્તમ ધન છે કે જેનાથી પણ [illegible] વિદ્યાવગરનો મનુષ્ય પશુસમાન છે. ૪

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ५ ॥

બુદ્ધિવાન મનુષ્ય વિદ્યા [illegible] પોતાને [illegible] માને અને ધર્મ કરવાને માટે મૃત્યુએ [illegible] એમ જાણી ધર્મમાં પ્રવર્તે.—૫

વિદ્વાન પુરૂષના [illegible] ધન [illegible] અને [illegible] [illegible] અને ફરી ધન [illegible] [illegible] વિદ્યાથી [illegible] નાશ થાય છે. વળી મનુસ્મૃતિ [illegible]

वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमा ।
नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥

દરરોજ પોતાની શક્તિપ્રમાણે વેદાભ્યાસ કરવાથી [illegible] કરવાથી, અને [illegible] દાન કરવાથી મહાપાતકમાંથી [illegible] થાય છે.

આધુનિક નવીન [illegible] [illegible]

આવા લોકોને મનુએ હલકા કહ્યા છે. શ્રીમદ્ભાગવતસ્કંધ ૧૦ ના અ૦ ૨૦ ના શ્લોક ૨૩ માં કહેલ છે:—

पाखण्डिनामसद्वादैर्वेदमार्गाः कलौ यथा ॥

પાખંડીઓના જુઠા બકવાદથી કલિયુગમાં વેદમાર્ગ ઢંકાઈ ગયો છે. તુલસીદાસે પણ લખ્યું છે કેઃ—

દોહા.

કલિમલ ગ્રસે ધર્મ સબ લુપ્ત ભયે સદ્‌ગ્રંથ।
દંભિન નિજમતિ કલ્પિકર પ્રગટ કિયે બહુ પંથ॥

વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૩ શ્લોક ૧૬૮ માં કહેલ છે:—

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥

ઘાસના તણખલાંનો અગ્નિ જેવો ઝટ હોલવાઈ જાય છે તેપ્રમાણે મૂર્ખ બ્રાહ્મણ પણ તરત હોલવાઈ જાય છે તેમાટે તેને હવ્યકવ્ય ન આપવું કારણ જેમ રાખોડીમાં હોમ થતો નથી તેમ તેવા બ્રાહ્મણને આપવાનું ફળ નથી. વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૨ શ્લોક ૧૫૪ માં લખેલ છે:—

न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥

પુષ્કળ વર્ષ થવાથી, પળિયાં આવવાથી, દ્રવ્યથી અથવા બંધુઓથી કોઈએ મહત્ત્વ માન્યું, સગાંવહાલાંની પ્રીતિથી માણસને મોટાઈ અથવા વડીલપણું આવતું નથી. પરંતુ ઋષિઓ એ વિષયે એવો નિશ્ચય કરી ગયેલા છે કે જેણે વેદ અને વેદાંગનું અધ્યયન કર્યું છે તેને મોટા અથવા વડીલ કહેવો.

જુઓ રાજા માંધાતા, જનક, અંબરીષ, આ લોકો વિદ્યા શિખવાથીજ આ લોક અને પરલોકના સુખને પામ્યા હતા. વળી ભીષ્મપિતામહે બાળપણમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે સ્ત્રીપ્રસંગ ત્યાગ કરી રાજ્યની ઇચ્છા નહીં રાખતા વિદ્યાના બળથી ધર્મજ્ઞ થઈ સંસારમાં વિખ્યાત પામ્યા. એમણે મહાભારતના યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણની પ્રતીજ્ઞા ભંગ કરાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય વિદ્યાના બળથી સિદ્ધ કરી પોતાની મરજી પ્રમાણે મૃત્યુ વખતે કુરુક્ષેત્રમાં શરશય્યામાં શયન કર્યું ત્યારે મોટા મહાત્મા વ્યાસ, નારદ, આદિ સર્વે ઋષિમુનિ ભીષ્મપિતાની પાસે આવ્યા અને વળી શ્રીકૃષ્ણ પણ યુધિષ્ઠિરાદિ પાંડવો સહિત ત્યાં આવ્યા. ભીષ્મપિતામહે શાંતિપર્વમાં રાજધર્મ, દાન ધર્મ, વર્ણધર્મ અને મોક્ષધર્મનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યું છે અને જ્યારે મકરસંક્રાન્તિમાં ઉત્તરાયણ સૂર્ય થયા ત્યારે ધ્યાનસમાધિયોગ કરી ભીષ્મે પોતાની મરજીપ્રમાણે દેહનો ત્યાગ કર્યો અને સર્વના દેખતાં બ્રહ્મતેજ શ્રીકૃષ્ણમાં લય પામ્યા. એવા મોક્ષ પામે-

હાની કીર્તિ આજપર્યંત પણ સંસારમાં વિખ્યાત પામી રહી છે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે મનુષ્ય આવી ઉત્તમ પદાર્થવિદ્યા ગ્રહણ કરતા નથી કે જે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષરૂપ સાધન છે, વિદ્યાવગર જ્ઞાન મળતું નથી અને જ્ઞાનવિના મુક્તિ નથી મળતી વેદમાં કહ્યું [redacted] કે ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક. ૧૯૨-૧૯૪ માં લખેલ છે:—

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु बैडालव्रतिके द्विजे ।
न वकव्रत्तिके विप्रे नावेदविदि धर्मवित् ॥
यथा प्लवेनोपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
तथा निमज्जतोऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥

ધર્મ જાણનાર પુરૂષે જે બ્રાહ્મણ બગલા ભક્ત છે તેને જળ પણ પાવું નહિ. તેમ બગલાભગત બ્રાહ્મણને પણ તથા જે વેદ ભણેલો નથી તેને પણ પાણી પાવું નહિ.

જે પ્રકારે પથરની બનાવેલી હોડીમાં બેસીને ઉંડા પાણિમાં તરનાર પોતે ડુબે છે તેવીજ રીતે પેલા બે જણ એટલે મૂર્ખ દાતા અને મૂર્ખ દાન લેનાર એ બન્ને જણ નરકમાં ડુબે છે.

તેજ પુરૂષ ઉત્તમ ગણાય કે જે દરરોજ સત્યકર્મોનું સેવન કરેછે અને વિદ્યાભ્યાસમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરેછે. મૂર્ખ તે છે કે જે વિદ્યા શીખતો નથી અને ઈશ્વરને જાણતો નથી અને નિદ્રા તથા લડાઇમાં પોતાનો કાળ વ્યતીત કરેછે. વિદ્યારૂપી ધનનો લાભ બીજા કોઇ પણ લાભ કરતાં અધિક છે

૯ सत्यं. સાચું બોલવું, છળકપટથી દૂર રહેવું.

સત્ય એટલે પોતાની બુદ્ધિમાં દષ્ટિદ્વારા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ તથા સત્‌-ચિની જડ અને ચૈતન્યરચના જેવા રૂપ અને ગુણવાળી પોતાને એટલે પોતામાં રહેલા દષ્ટાને જણાઈ અથવા જે સ્ફૂરણા અંતઃકરણમાં સ્વાભાવિક ઉઠીને તે સર્વનું સ્મૃતિજ્ઞાન જેવા જેવા રૂપ અને ગુણમાં થાય તેનું તેજ રૂપ અને ગુણમાં મનન કરવું. સત્યવાદીપર સર્વે ભરોંસો રાખેછે. સર્વે દેવતાઓ અને પરમેશ્વર પણ સત્યવાદીપર પ્રસન્ન હોય છે. સત્યથી ધનનો લાભ અને આયુષ વધેછે, સત્યવાદીમાં ઈશ્વરનું તેજ વધેછે, સત્ય એ પરમ તપરૂપ છે. સત્યવ્રત પાળનારાનું ઈશ્વર રક્ષણ કરેછે. જેને તેણે સત્યનું વરદાન આપ્યું છે તે પૂર્ણ કરેછે અને કરશે. મનુષ્યોમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે સત્ય બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેની આલોક અને પરલોકમાં મોટી કીર્તિ થઈ અંતે સ્વર્ગમાં મોક્ષને પામ્યા. એપ્રમાણે રાજા હરીશ્ચંદ્રની કીર્તિ પણ જગપ્રસિદ્ધ છે. મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ છે કે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક મન વાણી અને હાથથી સત્ય કર્મજ કરવું. કોઇને વચન કે ભરોંસો આપો તો તે પુરો કરો, સત્યનું પાલન કરનારનું આયુષ્ય, ધન, અને ધર્મમાં કદી પણ હાની થતી નથી આ ઉપર એક નીચેનો દાખલો લખવામાં આવેછે.

"સત્યવાદી નામે એક રાજા હતો. તેણે પોતાના નામપ્રમાણે એક મોટું કામ આરંભ્યું હતું. સર્વને ખબર કર્યું હતું કે જે વેપારી પોતાના ગામમાં આવે અને તેનો માલ સાંજસુધીમાં વેચાતાં બેઠો ભાગી રહે તે પોતે ખરીદવાને કબુલ્યું હતું. એપ્રમાણે ઘણા કાળસુધી ચાલવા લાગ્યું. એક વખત એક લુહાર એક લોઢાની શનિશ્ચર દેવતાની મૂર્તિ કરી લાવ્યો અને ગામમાં વેચવાને ફર્યો. કીંમત એક લાખ રૂપીઆ કહેવા લાગ્યો અને તેનું ફળ તેણે એવું બતાવ્યું કે જે મનુષ્ય એ મૂર્તિને લઇને પોતાના ઘરમાં રાખે તેનો ધર્મ, લક્ષ્મી, યશ અને કર્મ નાશ થઈ તેના ઘરમાં અધર્મ, દરિદ્રતા અને અપયશનો વાસ થાય. આવું તેનું ફળ સાંભળી કોઇએ તે મૂર્તિ ખરીદ કરી નહિ. ત્યારે સાંજ પડતાં તે રાજાપાસે મૂર્તિને લઇને આવ્યો અને માંગણી કરી કે તમારા સત્યવ્રતપ્રમાણે આ મૂર્તિ ખરીદ કરો. રાજાએ મૂર્તિના ફળની વાત સાંભળી મૂર્તિને ખરીદી પોતાના ઘરમાં રાખી. હવે એક પોહોર રાત ગઈ ત્યાં રાજા પોતે સુવાને ગયો અને મધ્યરાત થઈ નહિ એટલામાં એક સુંદર સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરી રાજ્યલક્ષ્મી રાજાની સામે આવીને ઉભી રહી. રાજાએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે. ત્યારે તે બોલી કે હું આપની રાજ્યલક્ષ્મી છું. હવે આપના ઘરમાં શનિશ્ચર આવ્યા એટલે મારું શું કામ છે, હવે મારી બેન દરિદ્રતાનો અહીંનાં નિવાસ થશે એમ કહી તે ચાલી ગઈ. તે પછી ધર્મ આવ્યો તેને રાજાએ પૂછ્યું કે તમો કોણ છો. તે બોલ્યો કે, હું તારો ધર્મ છું. હવે શનિશ્ચર આવ્યો એટલે હું જાઉં છું. એ પ્રમાણે યશ અને કર્મે પણ રાજાપાસે વારા ફરતી આવી ચાલ્યા ગયાં; પણ રાજાએ કોઇને રોક્યાં નહિ. છેવટે સત્યે તેનીપાસે આવી ચાલવી પકડવા માંડી ત્યારે રાજાએ હળીને તેનો હાથ પકડ્યું કે આપ ક્યાં જાઓછો ? કે આપને રાખવા સારૂ તો શનિશ્ચરને ખરીદ કર્યો, કારણ કે જો તેમ નહિ કરતે તો મારૂં સત્ય પણ જાત રહેતે. તમારે તો અહીંઆં રહેવુંજ જોઇએ. લક્ષ્મી વિગેરે ગયા તો ચિંતા નહિ તેમને જવાદો. સત્યથી કાંઈ પણ ઉત્તર વાળી શકાયો નહિ અને અંતે રહેવું પડ્યું. ત્યાં સત્યતા રહી તો પછી લક્ષ્મી, ધર્મ, કર્મ સર્વ ફરી પાછાં આવ્યાં. રાજાની સત્ય પ્રતિજ્ઞા હતી તો શનિશ્ચરથી કાંઈ થયું નહિ. માટે સર્વ મનુષ્યપ્રાણીઓએ સત્યવ્રત પાળવું જોઇએ છે. સત્યથી આત્મા શુદ્ધ થાયછે."

આ ઉપરથી મુખ્ય તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે આ મનુષ્ય દેહરૂપી ગ્રામમાં અસત્યરૂપી શત્રુનો વાસો કરી પણ થવા દેવો નહીં. જે મનુષ્યની આંખોમાં શનિશ્ચર બેઠો છેર, અરેભાઈ, કે ગુરૂએ વાસો કર્યો તો ખાતરીથી જાણવું કે તેની સ્થિતિ બગડી પછી નાશ થવાની ઉતાવળ. આપણા લોકોનુ દુઃખ થવાનું મૂળજ તે છે. માટે અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યજનો માર્ગ પકડતાં અંતે જે લાભ મેળવાનો છે તે લેશમાત્રમતિની ઉન્નતિ જાણી થવા વગર રહેશે નહીં.

૧૦ अक्रोध.   ક્રોધ કરવો નહિ તે.

कोपहेतौ सत्यपि क्रोधानुत्पत्तिः अक्रोधः
वा परेराक्रोशे ताडने कृते सति प्राप्तो यः क्रो-
धस्तस्य कालोपशमनमक्रोधः ।

લાની કીર્તિ આજપર્યંત પણ સંસારમાં વિખ્યાત પામી રહી છે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે મનુષ્ય આવી ઉત્તમ પદાર્થવિદ્યા ગ્રહણ કરતા નથી કે જે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ-રૂપ સાધન છે, વિદ્યાવગર જ્ઞાન મળતુંજ નથી અને જ્ઞાનવિના મુક્તિ નથી મળતી વેદમાં કહ્યું છે કે ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । વળી મનુસ્મૃતિ અ૦ ૪ શ્લોક. ૧૯૨-૧૯૪ માં લખેછે કેઃ—

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु बैडालव्रतिके द्विजे ।
न बकव्रतिके विप्रे नावेदविदि धर्मवित् ॥
यथा प्लवेनोपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
तथा निमज्जतोऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥

ધર્મ જાણનાર પુરૂષે જે બ્રાહ્મણ બગલા જેવા છે તેને જળ પણ પાવું નહિ, તેમ બગલાભગત બ્રાહ્મણને પણ તથા જે વેદ ભણેલો નથી તેને પણ પાણી પાવું નહિ.

જે પ્રકારે પથરની બનાવેલી હોડીમાં બેસીને ઉંડા પાણિમાં તરનાર પોતે ડુબે છે તેવીજ રીતે પેલા બે જણ એટલે મૂર્ખ દાતા અને મૂર્ખ દાન લેનાર એ બન્ને જણ નરકમાં ડુબે છે.

તેજ પુરૂષ ઉત્તમ ગણાય કે જે હરરોજ સત્યકર્મોનું સેવન કરેછે અને વિદ્યાભ્યાસમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરેછે. મૂર્ખ તે છે કે જે વિદ્યા શીખતો નથી અને ઈશ્વરને જાણતો નથી અને નિંદા તથા લડાઈમાં પોતાનો કાળ વ્યતીત કરેછે. વિદ્યારૂપી ધનનો લાભ બીજા કોઇ પણ લાભ કરતાં અધિક છે

૯ सत्यं. સાચું બોલવું, છળકપટથી દૂર રહેવું.

સત્ય એટલે પોતાની બુદ્ધિમાં ઇંદ્રિદ્વારા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ તથા સૃષ્ટિની જડ અને ચૈતન્યરચના જેવા રૂપ અને ગુણવાળી પોતાને એટલે પોતામાં રહેલા સ્થાને જણાઈ અથવા જે સ્ફૂરણા અંતઃકરણમાં સ્વાભાવિક થઈને તે સર્વનું સ્મૃતિજ્ઞાન જેવા જેવા રૂપ અને ગુણમાં થાય તેનું તેજ રૂપ અને ગુણમાં મનન કરવું. સત્યવાદીપર સર્વે ભરોંસો રાખેછે. સર્વ દેવતાઓ અને પરમેશ્વર પણ સત્યવાદીપર પ્રસન્ન હોય છે. સત્યથી ધનનો લાભ અને આયુષ વધેછે, સત્યવાદીમાં ઈશ્વરનું તેજ વધેછે, સત્ય એ પરમ તપરૂપ છે. સત્યવ્રત પાળનારાનું ઈશ્વર રક્ષણ કરેછે. જેને તેણે સત્યનું વચન આપ્યું છે તે પૂર્ણ કરેછે અને કરશે. મનુષ્યોમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે સત્ય બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેની આલોક અને પરલોકમાં મોટી કીર્તિ થઈ અંતે સ્વર્ગમાં મોક્ષને પામ્યા. એપ્રમાણે રાજા હરીશ્ચંદ્રની કીર્તિ પણ જગપ્રસિદ્ધ છે. મનુષ્યપ્રાણિનો ધર્મ છે કે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક મન વાણી અને કાયાથી સત્ય કર્મજ કરવું. કોઇને વચન કે ભરોંસો આપ્યો તો તે પુરો કરવો, સત્યનું પાલન કરનારનું આયુષ્ય, ધન, અને ધર્મમાં કદી પણ હાની થતી નથી. આ ઉપર એક નીચેનો દાખલો લખવામાં આવેછે.

"સત્યધારી નામે એક રાજા હતો. તેણે પોતાના નામપ્રમાણે એક મોટું કામ આરંભ્યું હતું. સર્વેને જાહેર કર્યું હતું કે જે વેપારી પોતાના ગામમાં આવે અને તેનો માલ સાંજસુધીમાં વેચાતાં રહેશે તો તે પોતે ખરીદવાને કબુલ્યું હતું. એપ્રમાણે ઘણા કાળસુધી ચાલવા લાગ્યું. એક વખત એક લુહાર એક લોઢાની શનિશ્ચર દેવતાની મૂર્તિ કરી લાવ્યો અને ગામમાં વેચવાને બેઠો. કીમત એક લાખ રૂપીઆ કહેવા લાગ્યો અને તેનું ફળ તેણે એવું બતાવ્યું કે જે મનુષ્ય એ મૂર્તિને લઇને પોતાના ઘરમાં રાખે તેનો ધર્મ, લક્ષ્મી, યશ અને કર્મ નાશ થઈ તેના ઘરમાં અધર્મ, દરિદ્રતા અને અપયશનો વાસ થાય. આવું તેનું ફળ સાંભળી કોઇએ તે મૂર્તિ ખરીદ કરી નહિ. ત્યારે સાંજ પડતાં તે રાજાપાસે મૂર્તિને લઇને આવ્યો અને માંગણી કરી કે તમારા સત્યવ્રતપ્રમાણે આ મૂર્તિ ખરીદ કરો. રાજાએ મૂર્તિના ફળની વાત સાંભળી મૂર્તિને ખરીદી પોતાના ઘરમાં રાખી. હવે એક પોહોર રાત જતાં રાજા પોતે સુવાને ગયો અને મધ્યરાત થઈ નહિ એટલામાં એક સુંદર સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરી રાજ્યલક્ષ્મી રાજાની સામે આવીને ઉભી રહી. રાજાએ પૂછ્યું કે તું કોણ છે. ત્યારે તે બોલી કે હું આપની રાજ્યલક્ષ્મી છું. હવે આપના ઘરમાં શનિશ્ચર આવ્યા એટલે મારે શું કામ છે, હવે મારી બેન દરિદ્રતાનો અહીંઆં નિવાસ થશે એમ કહી તે ચાલી ગઈ. તે પછી ધર્મ આવ્યો તેને રાજાએ પૂછ્યું કે તમો કોણ છો. તે બોલ્યો કે, હું તારો ધર્મ છું. હવે શનિશ્ચર આવ્યો એટલે હું જાઉં છું. એ પ્રમાણે યશ અને કર્મ પણ રાજાપાસે વારા ફરતી આવી ચાલ્યાં ગયાં; પરંતુ રાજાએ કોઇને રોક્યાં નહિ. છેવટ સત્યે તેનીપાસે આવી ચાલતી પકડવા માંડી ત્યારે રાજાએ વળીને તેનો હાથ પકડી કહ્યું કે આપ ક્યાં જાઓછો? મેં આપને રાખવા સારુ તો શનિશ્ચરને ખરીદ કર્યા, કારણ કે જો તેમ નહિ કરતે તો મારું સત્ય પણ જતું રહેતે. તમારે તો અહીંઆં રહેવુંજ જોઇએ. લક્ષ્મી વિગેરે ગયાં તો ચિંતા નહિ તેમને જવાદો. સત્યથી કાંઇ પણ ઉતાર વાળી શકાયો નહિ અને અંતે રહેવું પડ્યું. જ્યાં સત્યતા રહી તો પછી લક્ષ્મી, ધર્મ, કર્મ સર્વ ફરી પાછાં આવ્યાં. રાજાની સત્ય પ્રતિજ્ઞા હતી તો શનિશ્ચરથી કાંઇ થયું નહિ. માટે સર્વ મનુષ્યપ્રાણીઓએ સત્યવ્રત પાળવું જોઇએ છે. સત્યથી આત્મા શુદ્ધ થાયછે."

આ ઉપરથી મુખ્ય તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે આ મનુષ્ય દેહરૂપી ગુફામાં અસત્યરૂપી શત્રુનો વાસો કદી પણ થવા દેવો નહી. જો મનુષ્યની આંખોમાં શનિશ્ચર એટલે ઝેર, અદેખાઈ, કે કુસંપે વાસો કર્યો તો ખાતરીથી જાણવું કે તેની સ્થિતિ લગભગ પડી નાશ જલદી થવાનો. આપણા લોકોનું દુઃખ થવાનું મૂળજ તે છે. માટે અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યજનનો માર્ગ પકડતાં અંતે જે લાભ મેળવાનો છે તે તેવસ્વામોની ઉન્નતિ જલદી થવા વગર રહેશે નહીં

१० अक्रोध. ક્રોધ કરવો નહિ તે.

कोपहेतौ सत्यपि क्रोधानुत्पत्तिः अक्रोधः
वा परैराक्रोशे ताडने कृते सति प्राप्तो यः क्रो-
धस्तस्य कालोपशमनमक्रोधः ।

ક્રોધનું કારણ મળવાથી પણ ક્રોધ ન કરવો. કોઇએ નિંદા કરી વા કોઈ મારવા આવ્યો હોય તે સમયે જે ક્રોધ થાયછે તેને શાન્ત પાડવો તેનું નામ અક્રોધ કહેછે. મનુષ્ય ક્રોધથી નહીં કરવાનાં કર્મ કરેછે. પ્રબોધ ચંદ્રોદય નાટકમાં વર્ણવ્યું છે કે:—

अन्धीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि
धीरं सचेतनमचेतनतां नयामि ।
कृत्यं न पश्यति न चात्महितं शृणोति
धीमानधीतमपि न प्रतिसंदधाति ॥
क्रोधवशेन सर्वसाध्यं भवति
अधैर्यं च हृदयशून्यता च भवति ।

ક્રોધ કહેછે કે હું સંસારને આંધળો અને બહેરો કરી મૂકું અને ધીર, સચેતનને અચેતન કરૂંછું. ક્રોધી પોતાના કર્તવ્યકર્મને દેખતો નથી એટલુંજ નહીં પરંતુ પોતાના હિતને પણ જોતો નથી. વળી બુદ્ધિવાન શીખેલી વિદ્યાને પણ ધારણ કરી શકતો નથી. ક્રોધને વશ થવાથી સર્વનાં નેત્ર આંધળાં થઇ જાયછે અને સર્વ મનુષ્યો પોતાની ધૈર્યતાનો નાશ કરી અંતઃકરણ શુન્ય થઈ જાયછે. શ્રીકૃષ્ણે ગીતા અ૦ ૩ શ્લોક ૩૭ માં કહ્યું છે કે:—

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥

પાપમાં પ્રવૃત્તિનું કારણ કામ છે અને કામ એજ ક્રોધ છે, કારણ કે કોઈ એ મનોભંગ કરવાથી કામજ ક્રોધનું સ્વરૂપ ધારણ કરેછે. તે રજોગુણથી ઉત્પન્ન થએલો, કોઇ દિવસ પૂર્ણ ન થાય એવો તથા અતિક્રમ છે. આ કામને તું મોક્ષમાર્ગમાં વૈરી જાણ. મનુસ્મૃતિ અ૦ ૭ શ્લોક ૪૭-૪૮ માં લખેછે કે:—

मृगयाक्षा दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियोमदः ।
तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥
पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् ।
वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥

કામવૃત્તિથી ઉત્પન્ન કરનારાં દશ પ્રકારનાં વ્યસન તે આ—મૃગયા એટલે શિકાર; અક્ષા એટલે જુગટું અથવા જુગાર; દિવાસ્વપ્ન એટલે દિવસે સુવું; પરિવાદ: એટલે પારકી નિંદા; સ્ત્રિયઃ એટલે સ્ત્રીઓ સાથે સંભોગ કરવામાં અનીતિ; મદ એટલે કેફવાળી ચીજથી નિશો; તૌર્યત્રિકં એટલે નૃત્ય, ગાયન, અને વાજીંત્ર; વૃથાટ્યા એટલે નકામું ભમવાં કરવું તે; પૈશુન્ય એટલે એકની વાત બીજાને કરવી; સાહસ એટલે વગર વિચાર્યું અથવા હઠબંધાઇથી કામ કરવું તે; દ્રોહ એટલે કપટ કરીને મારવું; ઈર્ષ્યા એટલે અદેખાઈ

[illegible]

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

[illegible]

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥

[illegible]

[illegible]

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्म निर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥

[illegible]

[illegible]

થઈ શાંતિ અને ઉત્તમ વિવેકથી વર્તવાનો અભ્યાસ રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

આ દશ બાબતો જ્યાંસુધી યથાર્થ પળાતી નથી ત્યાંસુધી જપ, તપ, દાન, હોમ, દર્શન વગેરે કરવું સફળ નથી એમ માનવામાં કંઈ બાધ નથી. આ ધર્મ પાળવા એ ખાંડાની ધાર ઉપર ચાલવાથી પણ ઘણું કઠીન છે અને તેમાં ઘણી વિપત્તિઓ આવે છે. તેમાં દુર્જનોથી ઘણા અપવાદો સહેવા પડે છે તથાપિ એથી ડરવાનું નથી અને એ નિર્ભય થઈને તે ધર્મ પળાય તોજ સર્વ કાર્યોનો ઉદય થાય. સારા પદોમાં ઘણો વિઘ્નો આવે પણ તેને ન ગણકારતા પોતાનું કાર્ય યથાર્થ સિદ્ધ કરનારા વિરલા નરો છે. સુધર્મ પાળવામાં વિઘ્નો ન આવતાં હોત તો ભર્તૃહરી જેવા એક નૃપકવિને

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं ।
माने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे तरुण्या भयं ॥
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काले कृतान्ताद्भयं ।
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥

અર્થ.—"ભોગ (સુખ ભોગવવા) માં રોગનો ભય છે, કુળમાં નાશ થવાનો ભય છે. ધનમાં રાજાથી ભય છે, માનમાં દીનપણાનો ભય છે, બળ હોય તો શત્રુનો ભય રહે છે, રૂપ હોય તો જુવાન સ્ત્રીનો ભય રહે છે. શાસ્ત્રમાં વાદનો ભય છે, ગુણ હોય તો ખલનો ભય છે અને શરીરમાં કાળનો ભય છે. આ રીતે પૃથ્વીમાં સર્વ બાબતો મનુષ્યોને ભય ઉપજાવનારી છે પણ એક વૈરાગ્ય ભયરહિત છે."

આ શ્લોક કહેવો પડત નહિ. આ ઉપરથી એમ તો સિદ્ધ છે કે મોટાઓને પણ વિઘ્નો તો નડેછેજ. ત્યારે વિઘ્નોથી ન ડરતાં સ્વધર્મનું પાલન કરવામાં આર્યે પ્રયત્ને [illegible]ન થવું એ આર્યોનો ધર્મજ છે. પ્રથમથી ડરીને આરંભ ન કરવો એમાં ઉત્તમતા નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः ।
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ॥
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः ।
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥

અર્થ.—જેઓ વિઘ્ન થશે એવા ભયથી કામનો આરંભ નથી કરતા તેઓને નીચ સમજવા. જેઓ કામનો આરંભ કરી વિઘ્નનો ધક્કો લાગવાથી કામ પડતું મુકે છે તેઓ મધ્યમ સમજવા અને જેઓ વારંવાર વિઘ્નોનો ધક્કો લાગવા છતાં આરંભ કરી કામને છોડતા નથી તેઓ ઉત્તમ મનુષ્યો છે. આથી એમ સમજાય છે કે નિર્ભય થઈ ઉપર લખેલા ધર્મમાં ચાલવું એમાંજ ઉત્તમતા રહેલી છે. ગ્રંથો લખવાની, દેવદર્શન કરવાની, કે

સરોવર કુવા વિગેરે પરોપકાર સારૂ ખોદાવવાની કે ધર્મશાળા વિગેરે ચણાવવાની અને પાઠશાળાઓ વિગેરે સ્થાપવાની પણ લાગણી ખરી સાર્થકતા થાય કે જ્યારે ઉપર હમેશા મનુએ દર્શાવેલા દશ ધર્મો પળાય.

એવી રીતે એ દશે ધર્મોની દ્રઢતા થવાથી મનુષ્યપ્રાણિમાં પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ થઈ દઢ એકયતા થવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને અંતે મોક્ષ એ ચારેની પ્રાપ્તિ થવાના સત્ય સનાતન ધર્મનાં લક્ષણોમાં વિક્ષેપ અથવા આવરણ કરનાર મુખ્યત્વે દશ અધર્મોની પણ વ્યવસ્થા મનુભગવાને કરેલી છે તે ત્રણ પ્રકારના કહેવાય છે. (૧) માનસિક (૨) વાચિક (૩) કાયિક. તે મનુસ્મૃતિ અ૦ ૧૨ શ્લોક ૫ ૬-અને ૭માં દર્શાવ્યા છે.

૧ માનસિક એટલે મનના ત્રણ પ્રકારના અધર્મ છે.

परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५ ॥

૧ પારકાનું નાણું પચાવી પાડવાનો ઉપાય શોધવા.
૨ નઠારૂં કર્મ કરવાનો મનમાં જુઠો ઠરાવો
૩ નાસ્તિક વિચાર રાખવા
આવા ત્રણ પ્રકારના મનનાં ખોટા કૃત ઉપજાવનારા અધર્મ છે

૨ વાચિક ચાર પ્રકારના અધર્મ કહ્યા છે

पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः ।
असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ६ ॥

૧ પારૂષ્ય—એટલે ભુંડાં વચન કહેવાં તે.
૨ અનૃત—જુઠું બોલવું
૩ પૈશુન્ય—કોઈની પુંઠ પછાડી નિંદા કરવી
૪ અસંબંધ પ્રલાપ—એટલે વગર સમજ્યે બકવાદ કરવો

૩ શારીરના ત્રણ અધર્મ છે

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७ ॥

૧ અન્યાયથી કોઈનું ચોરી લેવું.
૨ શાસ્ત્રથી ઉલટી રીતે ચાહી પ્રાણીની હિંસા કરવી
૩ પરસ્ત્રીનો સંગ કરવો

એવી રીતે દશે ધર્મોને અધર્મોની મર્યાદામાં રહીને સર્વમાં મનુષ્યમાત્રે ચાલવા એટલ

કરી પોતાના બાળક અને બાળકીઓને નાનપણથી અભ્યાસ કરાવે તો ઈશ્વરી સત્ય સનાતન ધર્મોની મર્યાદામાં રહેવાને કંઈ પણ વિક્ષેપ નહિ આવતા અનુક્રમે તેની દ્રઢતા થવાથી આલોક અને પરલોકના સુખની ઇચ્છા હોય તો તે તથા અદ્ભુત શક્તિ એ બન્ને યોગ્ય સમયે પ્રાપ્ત થઈ અંતે ઉત્તમ સંસ્કારી અથવા સાધકને અખંડ ને અવિનાશી કૈવલ્યમોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે

જે વિદ્યાર્થી અથવા અધિકારી **સનાતનધર્મની** મર્યાદામાં રહેવાને પ્રયત્ન કરી **તત્વજ્ઞાન** અને **આત્મવિદ્યા** વિગેરેનું **શ્રવણ, મનન,** અને **નિદિધ્યાસન** કરવાનો અભ્યાસ દ્રઢ આગ્રહથી કરેછે તેનુ **માનસિકજ્ઞાન** યોગ્ય ઉન્નતિને પામ્યા પછી ઉત્તમ શુદ્ધ સંસ્કારના યોગે તેની **નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનનો** પ્રકાશ થવા માડેછે. તે પોતાને અલ્પજ્ઞ, **બદ્ધ** અને **નિર્માલ્ય** સમજતો નથી, પણ પોતાને સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન સમજેછે તેથી તેને કલ્પવૃક્ષરૂપ **સનાતન ધર્મના** સાધનથી દ્રવ્ય અને સત્તા વિગેરેના ઐહિક સુખ કદાપી પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે અલ્પજીવની પેઠે તેમા લુબ્ધ થતો નથી, પણ પોતાના ધાર્મિક કાર્યના સમયે કેવળ પરોપકારના કાર્યો તન મન અને ધનથી કરી **નિર્જન ઉપાસના** સમયે **એકાગ્રતા** અને **સમચિત્ત** કરી પોતાના અંતરમાં રહેલા અતિ પ્રબળ **સુક્ષ્માત્માની** થમ રહેલી અતિ અદ્ભુત શક્તિનું **ધ્યાન** અને **ધારણા** કરવાનો અભ્યાસ કરેછે તેમાં પ્ર-થમ પોતાનો **સ્થૂળદેહ** અથવા **અન્નમયકોષ** અને **જાગૃતઅવસ્થામાં** બીજા ચાર કોષ ને તેની અવસ્થાનો એકાગ્રતાથી સંપૂર્ણ વિચાર કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી અને સના-**તનધર્મને અધર્મની** મર્યાદામાં રહેવાના અભ્યાસથી સંકલ્પ વિકલ્પનો એકાગ્રતાના મયે ક્ષય થઇ **સમચિત્ત** થવાથી અનેક ભિન્નભિન્ન વિષયો અને ભાષા વિગેરેના શબ્દો ને વાક્યનો સંગ્રહ તેના **મનોમય ચક્રમાં** થઈ તેની સ્મૃતિ રહી શકેછે. તેણે કરી **શતાવધાન** વિગેરેના પ્રયોગો વિક્ષેપ નહિ થતાં કરી શકાય છે. વળી આગળ આગ્રહી સ્કારિ વિદ્યાર્થીને **તત્વજ્ઞાન** અને **ચૈતન્યાકર્ષણ** વિદ્યાના અભ્યાસથી એવું જણાય જે **જાગૃત** અવસ્થામાં **અન્નમયકોષ** અથવા **સ્થૂળશરીર** એમાં અગ્નિ **પ્રાણ-મયકોષના** પરમાણુઓ વ્યાપિ રહ્યા છે તેનો ઈંદ્રિયનિગ્રહ અને એકાગ્રતાના યોગે ર પ્રબળ ઇચ્છા શક્તિથી ધારણાના યોગે સંગ્રહ થઇ **પ્રાણમયકોષ** કાંઈક સ્થૂળતાને મી શકેછે. તેના યોગે તે વિદ્યાર્થી કેવળ પરોપકારી કાર્યને અર્થે પોતાની પ્રબળ ઇ-ચ્છા શક્તિના સાધનથી તે **પ્રાણમયકોષમાંથી** કેટલાએક પૌષ્ટિક નિરોગી પર-માણુંઓનું આરોપણ વ્યાધિવાળા મનુષ્યોમાં અથવા કાંઈક વસ્તુમાં કરી અનેક પ્રકારના સાધ્ય વ્યાધિનું નિવારણ કરી શકેછે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલેક પ્રસંગે યથાર્થ એકા-ગ્રતા કરી તે **પ્રાણમયકોષના** પરમાણુઓ સ્થૂળદેહમાંથી બહાર કાઢીને પ્રબળ ઇચ્છાશ-ક્તી વડે કરી નિર્મળ આકાશમાં અથવા ઘરની ભીંત ઉપર તેના અક્ષર અને વાક્યો શકેછે અને ઘણે પ્રસંગે બીજે સ્થાને સ્મૃતિવાળા સ્નેહિના રૂપની તથા તેના મનમાં વિચારોની તદ્રૂપ છાપપણ પાડી શકેછે તેથી તેના તે વિચાર અને તેનું સમ-રૂપ જાણી અને જોઈ શકેછે. એવી અદ્ભુતતા **પ્રાણમયકોષમાં** રહેલી છે. એવિના **નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની** દ્રઢતાવાળા ઉત્તમ સંસ્કારિ સાધકોને **અન્નમય-** અને જાગૃત અવસ્થામાં **મનોમયકોષ** અને **સૂક્ષ્મ** અથવા **લિંગશરીર** એનું

જ્ઞાન એકાગ્રતાથી ધ્યાન અને ધારણામાં જે સમયે સંપૂર્ણ થાશે તે સમયે તે સાધકને અન્તમાં સ્વપ્નાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય તેના યોગે તે પોતાની પ્રબળ થયેલી ઇચ્છા-શક્તિના યોગે પોતાનું સૂક્ષ્મ અથવા લિંગશરીર, સ્થૂળશરીરમાંથી બહાર કાઢી તે ગમે તેટલે અંતરે રહેલા પોતાની પ્રીતિવાળા મનુષ્યને કેટલેક પ્રસંગે જણાવી શકે છે એ-ટલુંજ નહિ પણ કોઈ સમયે તેમાંથી શબ્દદ્વારા કેટલુંક જ્ઞાન પણ આપી શકે છે. એવી અદ્ભુત શક્તિવાળા સાધકોને આ સંસારના માયીક અલ્પસુખના પદાર્થો અને ધનવિ-ષયોના ભોગ કેવળ તુચ્છ જણાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી તેથી તેવા અતિ ઉત્તમ સ-સ્કારિ જેણે પોતાના શુભ કર્મોના વધ ઘણાંજ જન્માન્તરોના અભ્યાસથી કરેલા છે તેવા નિર્મળ પુરૂષોની વૃત્તિ વિજ્ઞાનમયકોષ, કારણશરીર અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં રહેવાની થાશે. પછી તેમાં રહેલા ઉત્તમ સુખનો અનુભવ પોતે લઇ અને તેમાંથી અ-ભ્યાસે કેટલાક શુભ સંસ્કારો, બીજા મધ્યમ સંસ્કારિ જનોને અર્પણરૂપે કરી શકે છે પછી કેટલેક સમયે તે સુખ પણ અલ્પ જણાવાથી પોતે આનંદમયકોષ, મહાકાર-ણશરીર અને તુર્યાવસ્થાના અક્ષય આનંદમાં લીન થવાને પ્રયત્ન કરે છે. તે સ્થિતી અભ્યાસે કરી પ્રાપ્ત થઇ એટલે તેને અખંડ અને અવિનાશી એવું વર્ણન નહિ થઈ શકે એવું સુખ પ્રાપ્ત થવાથી જીવન્મુક્ત થાશે પછી તેવા મહાસમર્થ યોગેશ્વરને પોતાની ઇ-ચ્છાનુસાર વિદેહ, કૈવલ્ય, તુર્યાતિત અથવા અંતની પરમનિર્વાણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાથી મહાપ્રલયના સમયે પણ પુનરપિ જન્મમરણ અને કાળને સ્વાધિન તેવા પુરૂષો થતા નથી. તેથી પોતે અજર અને અમર, શુદ્ધ બ્રહ્મજ થાશે, એવી સ્થિતિ જનક રાજાને પોતાના સઘળા કર્મોના કારણરૂપ સનાતનધર્મની મર્યાદામાં રહેવાથીજ પ્રાપ્ત થઈ પોતે વિદેહી કહેવાયા છે. એજ નિર્વિઘ્ન રાજયોગની પદ્ધતિ છે

હે વાંચનાર! આ સનાતનધર્મ પૂર્ણ રીતે વાંચ્યા પછી અને તેનું યથાર્થ મનન કર્યાં પછી તને નિષ્પક્ષપાત રીતે એવું જણાય કે આપણા ભારતભૂમિના નિસ્તેજ થતા આર્ય બંધુઓની સાંસારિક, વ્યાવહારિક, રાજકિય, અને ધાર્મિક સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવવા અને તેમને ધર્મ, અર્થ, કામ, અને અંતે મોક્ષ થવાનું મૂળ સાધન આ સનાતનધર્મ અને આર્યધર્મની મર્યાદાના પોતાના ગુરૂની વિવેકે અંધશ્ર-દ્ધાના ઉત્તરતાં બાળક અને બાળકિઓને તેની મર્યાદામાં રાખી તેમને નીતિ રિતિઓની પ્ર-થમ કેળવણી દાખલ કરવામાં આવવાની ખરી અગત્યતા છે એવી ખાત્રી પૂર્ણ ખાતરી થાય તો એ શુભ કાર્યમાટે બનતો પુરૂષાર્થ પોતાના તન, મન અને શક્તિપ્રમાણે ખર્ચી કરી તેનામાટે યોગ્ય સાધનો ઉત્પન્ન કરવા જરૂર ચુકીશ નહિ.

હવે આ ભારત ભૂમીમાં કલિયુગના પાંચ હજાર વર્ષો પુરા થયાના એટલા વર્ષો ગયા છે તેટલામાં ભારત ભૂમીમાં જેમ બને તેમ નીરોગી થવા આર્યોને સતેજ કરવામાં ક્રમ બનેલી વૃદ્ધિ કરવામાં સાધનો તન, મન, અને ધનથી કરવાને [illegible] પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. તેમાં પ્રથમ પોતાની સાંસારિક, વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક એ ત્રણે સ્થિતિ જે ભિન્ન ભિન્ન થઈ રહી છે તે ઉત્તમ દશામાં લાવવાસારૂ આપણી ફરજ

પદ્ધતિપ્રમાણે સનાતનધર્મની મર્યાદામાં રહી નીતિની કેળવણી મળી શકે એવા ઉપયોગી ગ્રંથો વિગેરેની યોજના કરવાની ખાસ જરૂર છે એવું ઉન્નતિ પામેલા સંસ્કારી ધર્મ-ભ્રાતાઓ અને નિષ્પક્ષપાતિ વિદ્વાનોને જણાયા વગર રહેશે નહિ. શ્રુતિ સૂત્ર:

धर्म एव परं ब्रह्म सत्यं च परमं तपः ।
धर्म एव परा मुक्तिर्धर्म एव परा गतिः ॥

ધર્મ એ પરબ્રહ્મરૂપ છે, સત્ય એજ પરમ તપ છે ધર્મ એજ પરમ મુક્તિનું કારણ છે, અને ધર્મથીજ સદ્ગતિ અને મોક્ષ મળે છે માટે

સનાતન ધર્મ અચળ છે

માલિનિ વૃત્ત.

અચળ અચળ વિશ્વનું ગ્રહ નક્ષત્ર તારા,
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible] 1
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું [illegible] 2
અચળ અચળ વિશ્વનું સત્પુરુષાદિ [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું ધર્મ સત્ય સનાતન,
અચળ અચળ વિશ્વનું સર્વેશ [illegible]
અચળ અચળ વિશ્વનું સચ્ચિદાનંદ [illegible] 3

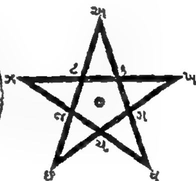
सर्वे जनाः सुखिनो भवन्तु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

सत् सत् परमात्मने नमः

શિરોબિંદુ.

અધોબિંદુ.

ષટ્કોણ અને પંચકોણ ચક્રોની સમજ.

આ ષટ્કોણ ચક્રની આકૃતિ પિન્ડબ્રહ્માંડદર્શક છે. પંચકોણ ચક્ર મહાબ્રહ્માંડદર્શક છે. ષટ્કોણ ચક્રો, કાળા અને ધોળી બાજુઓથી બનતા ત્રિકોણોના આકારોમાં એક બીજાની સાથે ઉપર નીચે સામસામાં મળેલાં છે કે જે યુરોપના લોકોમાં "સોલોમનના સીલ"ની નિશાનીથી ઓળખાય છે અને હિંદુસ્થાનમાં તે વિષ્ણુની નિશાની મનાય છે તે જડ અને ચૈતન્ય બ્રહ્માંડ દર્શક છે. ધોળા ત્રિકોણનો એક છેડો બીજા ત્રિકોણમાં અગ્નિ ઉપર સ્વર્ગલોક તરફ ચડતો દર્શાવે છે અને કાળો ત્રી-કોણના ત્રિકોણના બે છેડાઓ ઉપરથી નીચે પૃથ્વીતરફ જતા જણાય છે.

પંચકોણ ચક્રવાળી આકૃતિ પણ જડ અને ચૈતન્ય બ્રહ્માંડદર્શક છે પરંતુ ષટ્કોણ તેનો દેખાવ મહાબ્રહ્માંડનો આરોપ છે. અને એ આકારના ચક્રદ્વારા મનુષ્યના બુદ્ધિ-

ચૈતન્યદ્વારા ઉત્તમ સત્તા ભોગવવાની નિસાની છે વળી કેટલાક ઉત્તમ જ્ઞાની અને અનુભવીઓથી એમ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે આ પંચકોણ ચક્રના છેડાઓ મનુષ્યના પાંચ ઉત્તમ અગત્યના અવયવો અથવા પંચઇન્દ્રિયો જેવાં કે માથું, બે હાથ અને બે પગ દર્શક છે.

શિરોબિંદુ

અધોબિંદુ

વૈદિક, તાંત્રિક, વિષ્ણુની રક્ષારૂપ દેવગણની નિસાની તરીકે અને પુરાણોના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે આ ષટ્કોણ ચક્ર બાજુમાં દર્શાવેલી આકૃતિપ્રમાણે વર્તુલાકાર કુંડાળાથી ઘેરાયલું છે કે જે મહાબ્રહ્માંડદર્શક છે પરંતુ યુરોપમાં જડ અને ચૈતન્ય દ્વૈતભાવે એમ મનાય છે તેમ હિંદમાં નથી પરંતુ આર્ય લોકોના સિદ્ધાંતપ્રમાણે તે બ્રહ્માંડ, સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ, અને ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના બેવડા ત્રિકોણોની શક્તિ ધરાવનાર છે

આ બંને ત્રિકોણાકારોમાંના એકની ત્રણ બાજુ ચૈતન્ય, પરમાણુ, અને મહાકાશ એક બીજાનો સંબંધ છોડ્યાવગર એકત્ર રહેલાં દર્શાવે છે અને બીજા ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ રજો, તમો, અને સત્વ ગુણો અથવા ઉત્પત્તિ સ્થિતિ, અને લય કર્તાદર્શક છે. આ બીજો ત્રિકોણ આર્યસિદ્ધાંતપ્રમાણે મહાબ્રહ્માંડમાં મળેલો અને તેથી તેને ત્રિગુણાત્મક પણ કહેછે. પુરાણશાસ્ત્રથી તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્રના નામથી ઓળખાયા છે. આ બંને ત્રિકોણો જેઅરસપરસમાં મળી અને એકબીજાથી વિભાગ થએલાં છે છતાં તે મહાબ્રહ્માંડનું અવલોકન કરાવે છે. એના ૬ છેડાઓ જેવા કે શિરોબિંદુ (ઉપલી ટોચ) અધોબિંદુ (નીચેની ટોચ) અને વર્તુલાકાર ચાર બાજુના છેડાઓ ષટ્કોણ ચક્રની આકૃતિના ૬ છેડાઓથી સમજાય છે અને તેની આસપાસ વિંટાએલું વર્તુલાકાર ચક્ર મહાકાળદર્શક છે. એટલે મહાબ્રહ્માંડ જે અનાદિ અને અનાશવંત છે તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્રથી ઢંકાએલું છે. તેના મધ્યભાગમાં સર્વ કાર્યકારણરૂપ અવ્યક્ત બ્રહ્મનું સ્થાન છે.

આર્ય તત્વવેત્તાઓ અને ગુરૂજ્ઞાનીઓ આ જડ ચૈતન્યના જ્ઞાનથી અજ્ઞાન હોતા. ખરૂં જોતાં તે મહાસમર્થ જ્ઞાનીઓને તેનો વિસ્તાર અનાદિ રૂપે નીચે દર્શાવેલી આકૃતિઓ પ્રમાણે અંતરમાં દર્શાવ્યો છે..

+ આ ફૂલ એ રૂદ્રની અથવા નાશની નિશાની છે.

ત્રિકોણની એક સફેદ અણી અથવા શિરોબિંદુ જે ઉપરના ભાગમાં તે ચૈતન્ય આત્મારૂપ છે અને તેના બીજા બે છેડાઓ જડ તરફ વળી જડમાં મળેલા દર્શાવે છે.

[illegible]

[illegible]

ૐ

બ્રહ્મમીમાંસાદર્શન યથાર્થ સમજાવનારૂં કોષ્ટક.

બ્રહ્મ...... } [illegible]

પ્રકૃતિ (ત્રિગુણ સામ્યાવસ્થા=પ્રધાન. ચિત્

તમઃપ્રધાન — સત્ત્વપ્રધાના

*આકાશ *વાયુ *તેજ *જળ *પૃથ્વી

શુદ્ધસત્વા...... અશુદ્ધસત્વા.

સમષ્ટિ-ઈશ્વર (અંતર્યામી) વ્યષ્ટિ-પ્રાજ્ઞ (કારણ)

પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન, ઉદાન. { પ્રાણમય કોશ.

સત્વાંશ — રજાંશ

શ્રોત્ર, ત્વક્, અક્ષિ, રસન, ઘ્રાણ (જ્ઞાનેન્દ્રિય)

સમષ્ટિ-હિરણ્યગર્ભ (સૂત્રાત્મા)

અંતઃકરણ. વાક્,પાણિ,પાદ, પાયુ, ઉપસ્થ (કર્મેન્દ્રિય).

વ્યષ્ટિ-તૈજસ

મનસ ....મનોમયકોશ. બુદ્ધિ...વિજ્ઞાનમયકોશ.

ચિત્ત. અહંકાર.

* અપંચીકૃત ભૂત.

{ સ્થૂલદેહ અન્નમયકોશ.

સમષ્ટિ-વૈશ્વાનર (વિરાટ)

વ્યષ્ટિ-વિશ્વ

} [illegible]

तत् सत् परमात्मने नमः

શ્રી પંચીકરણ સમજવાનાં કોઠાઓ.

૧ સ્થૂળદેહનાં તત્વોનું કોષ્ટક.

આકાશનાં.	વાયુનાં.	તેજનાં.	જળનાં.	પૃથ્વીનાં.
કામ	ચલન	ક્ષુધા	શુક્ર	અસ્થિ
ક્રોધ	વલન	તૃષા	શોણિત	માંસ
શોક	ધાવન	આળસ	લાળ	નાડી
મોહ	પ્રસારણ	નિદ્રા	મૂત્ર	ત્વચા
ભય	આકુંચન	કાંતિ	સ્વેદ	રોમ

૨. સ્થૂળદેહનાં પંચીકૃત તત્વો ઉભયે સમજવાનાં કોષ્ટક.

વિભાગ.	પૃથ્વીનાં.	જળનાં.	તેજનાં.	વાયુનાં.	આકાશનાં.
પૃથ્વીનાં	અસ્થિ	શોણિત	આળસ	ચલન	[illegible]
જળનાં	માંસ	શુક્ર	કાંતિ	વલન	[illegible]
તેજનાં	નાડી	મૂત્ર	ક્ષુધા	આકુંચન	[illegible]
વાયુનાં	ત્વચા	સ્વેદ	તૃષા	ધાવન	[illegible]
આકાશનાં	રોમ	લાળ	નિદ્રા	પ્રસારણ	[illegible]

जाग्रत अवस्थानो व्यवहार बेंताळीस ततोथी थायछे. ते ४२ ततोनां नामो समजवानां कोष्टको.

પાંચ જ્ઞાનઇંદ્રિયોનાં નામ	તેના વિષયોનાં નામ	અને દેવતાઓનાં નામ
શ્રોત્ર	શબ્દ	દિશા
ત્વચા	સ્પર્શ	વાયુ
ચક્ષુ	રૂપ	સૂર્ય
જીભ્યા	રસ	વરુણ
ઘ્રાણ	ગંધ	અશ્વિની કુમાર

પાંચ કર્મ ઇંદ્રિયોનાં નામ	તેના વિષયોનાં નામ	અને દેવતાઓનાં નામ
વાક્	વચન	અગ્નિ
પાણિ	આદાન	ઇંદ્ર
પાદ	ગમન	ઉપેંદ્ર
શિશ્ન	આનંદ	પ્રજાપતિ
ગુદ	વિસર્ગ	મૃત્યુ

ચાર અંતઃકરણનાં નામ	તેના વિષયોનાં નામ	અને દેવતાઓનાં નામ
મન	સંકલ્પ	ચંદ્રમા
બુદ્ધિ	નિશ્ચય	બ્રહ્મા
ચિત્ત	ચિંતન	નારાયણ
અહંકાર	અભિમાન	રૂદ્ર

સૂક્ષ્મદેહના વિચારનું કોષ્ટક.

પૂર્વ.

પંચ મહાભૂત	આકાશનાં અંતઃકરણ પંચક કર્તાભોક્તા	વાયુનાં પ્રાણપંચક વાહન.	તેજનાં જ્ઞાનેંદ્રિય પંચક દ્વાર.	જળનાં કર્મેંદ્રિય પંચક સેવક.	પૃથ્વીના વિષય પંચક ભોગ.
આકાશ	અંતઃકરણ પ્રથમ સ્ફુરણ દેવતા વિષ્ણુ	વ્યાન સર્વાંગ સ્થાનમાં રહેછે કર્મ સર્વ દેહની સંધિને વાળેછે.	શ્રોત્રદેવતા દિશા તેણે કરી શબ્દ શ્રવણ થાયછે. તેવિના બેહેરો શબ્દ સાંભળે નહીં.	વાચાદેવતા અગ્નિ તેણે કરી શબ્દ બોલે છે તેવિના મુંગો.	શબ્દ
વાયુ	મન સંકલ્પવિકલ્પાત્મક દેવતા ચંદ્રમા તેણે કરી સંકલ્પ કરે છે.	સમાન નાભિસ્થાનમાં રહેછે કર્મ અન્નરસને રોમરોમમાં નાડીદ્વારાએ પ્રવેશ કરાવે છે.	ત્વચાદેવતા વાયુ તેણે કરી સ્પર્શ શીત ઉષ્ણ મૃદુ કઠિનતા આદિ જણાયછે.	પાણિદેવતા ઇંદ્ર તેણે કરી પદાર્થને લેવડદેવડ કરેછે તેવિના ન થાય.	સ્પર્શ
તેજ	બુદ્ધિ નિશ્ચયાત્મક. દેવતા બ્રહ્મા તેણે કરી નિશ્ચય થાય છે.	ઉદાન કંઠસ્થાનમાં રહેછે. કર્મ અન્નરસનો વિભાગ કરેછે. સ્વપ્ન દેહથી દેખાડેછે હિતાનાડિમાં.	ચક્ષુદેવતા સૂર્ય તેણે કરી રૂપ દેખેછે. તેવિના અંધ.	પાદદેવતા ઉપેંદ્ર તેણે કરી જવાયછે, અવાય છે. તેવિના પાંગળો.	રૂપ
જળ	ચિત્ત ચિંતનાત્મક દેવતા નારાયણ તેણે કરી સ્મરણ કરે છે.	પ્રાણ હૃદયસ્થાનમાં રહેછે. કર્મ એકવીસ હજારને છસો શ્વાસોશ્વાસ કરેછે.	જીહ્વાદેવતા વરુણ તેણે કરી રસસ્વાદ જણાય છે તેવિના ન જણાય.	શિશ્નદેવતા પ્રજાપતિ તેણે કરી મૂત્ર રતિભોગ થાય છે. તેવિના નપુંસક.	રસ
પૃથ્વી	અહંકાર અહંપણું દેવતા રૂદ્ર તેણે કરી અહંકાર થાય છે.	અપાન ગુદસ્થાનમાં રહેછે કર્મ મળનો ઉત્સર્ગ કરેછે.	ઘ્રાણદેવતા અશ્વિનીકુમાર. તેણે કરી ગંધ સુગંધ દુર્ગંધ જણાય તેવિના ન જણાય.	ગુદદેવતા મૃત્યુ યમ તેણે કરી મળનો ઉત્સર્ગ થાય છે.	ગંધ

પશ્ચિમ.

ઉત્તર.

દક્ષિણ.

પાંચ અંતઃકરણની ત્રિપુટી નીચેના કોષ્ટકપ્રમાણે સમજવી.

અધ્યાત્મ.	અધિભૂત.	અધિદૈવ.
અંતઃકરણ	સ્ફુરણ	વિષ્ણુ
મન	સંકલ્પવિકલ્પ	ચંદ્રમા
બુદ્ધિ	નિશ્ચય	બ્રહ્મા
ચિત્ત	ચિંતન	નારાયણ
અહંકાર	અભિમાન	રુદ્ર

પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયોની ત્રિપુટી.

અધ્યાત્મ.	અધિભૂત.	અધિદૈવ.
શ્રોત્ર	શબ્દ	દિશા
ત્વચા	સ્પર્શ	વાયુ
ચક્ષુ	રૂપ	સૂર્ય
જિહ્વા	રસ	વરુણ
ઘ્રાણ	ગંધ	અશ્વિનીકુમાર

पांच कर्मेंद्रियोनी त्रिपुटी.

અધ્યાત્મ.	અધિભૂત.	અધિદૈવ.
વાચા	વચન (બોલવું)	અગ્નિ
પાણિ	આદાન (લેવું દેવું)	ઇંદ્ર
પાદ	ગમન (જવું આવવું)	ઉપેંદ્ર
શિશ્ન	આનંદ (રતિભોગ)	પ્રજાપતિ
ગુદા	વિસર્ગ (મળત્યાગ)	યમ

पंचभूतना सात्विक, राजस, तथा तामस भागमांथी थयेलां जुदां जुदां तत्वोने समजवासारू कोष्टक.

પંચભૂત.	સાત્વિક ભાગમાંથી.		રાજસ ભાગમાંથી.		તામસ ભાગમાંથી.
	પાંચ અંતઃકરણ.	પાંચ જ્ઞાનઇંદ્રિયો.	પાંચ વાયુ.	પાંચકર્મઇંદ્રિયો.	પાંચ વિષયો.
આકાશના	અંતઃકરણ	શ્રોત્ર	વ્યાન	વાચા	શબ્દ
વાયુના	મન	ત્વચા	સમાન	પાણિ	સ્પર્શ
તેજના	બુદ્ધિ	ચક્ષુ	ઉદાન	પાદ	રૂપ
જળના	ચિત્ત	જીભ્હા	પ્રાણ	શિશ્ન	રસ
પૃથ્વીના	અહંકાર	ઘ્રાણ	અપાન	ગુદ	ગંધ

અનુભવ વાક્ય.

૧ આ જગત્ એક ધર્મશાસ્ત્ર છે. તેમાં ઈશ્વરના અપાર જ્ઞાન, દયા, અને અપરિમિત મહિમા જાણવાને જ્ઞાનચક્ષુ એ સબળ સાધન છે

૨ પ્રાણિમાત્રનો સમુદાય અનિત્યાનંદનો અભિલાષી છે પરંતુ નિત્યાનંદના વિશેષાધિકારની સૂચના કરવી એજ મનુષ્યજીવનની યોગ્યતા છે

૩ દુઃખમાંથી અકસ્માત મનુષ્યના ભય કરતા ઈશ્વરના ભયની વિશેષ આવશ્યકતા છે.

૪ ઈશ્વરાનુરાગી મનુષ્યોનું લક્ષ્ય સૂર્યમુખી પુષ્પ અને સૂર્યવત્ પ્રદર્શિત છે.

૫ પાપની સ્મૃતિ હૃદયમાં પ્રદીપ્ત થવાથી મનની સ્થિરતાનો લય થાય છે.

૬ સમુદ્રમાં દિગ્દર્શન યંત્ર ઉપર નાવિકની દ્રઢતા છે તેવીજ સંસારસાગરમાં ઈશ્વરી સત્તા મુમુક્ષુને અગત્યની છે

૭ ઈશ્વરારાધના એ સંસારબંધનથી મુક્ત થવા ઉત્તમ સાધન છે

૮ જલચર પ્રાણીનું નિર્ભય સ્થાન જેમ જલ છે તેમ સર્વ પ્રાણીનું નિર્ભય સ્થાન ભગવાન્ ઈશ્વર છે

૯ સ્થિર જલમાં જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ શોભીતું છે તેમ જ્ઞાનીના હૃદયમાં ઈશ્વરી તેજ પ્રકાશિત છે.

૧૦ જે પુરુષ પ્રકૃતિમાં લીન થઇ મહાન્ પ્રભુની અગમ્ય મૂર્તિ જોવાને શક્તિમાન નથી તેનું હૃદય અત્યંત કઠોર છે

૧૦ સંસારના ત્રિવિધ તાપની શાન્તિ સાક્ષાત્કાર આત્મજ્ઞાનનો લાભ કર્યા વિના પ્રાપ્ત થતી નથી.

૧૧ બાળપણથી ઈશ્વરાનુરાગ અંકુરિત થયા પછી યુવાવસ્થામાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરના વેગથી બચાવ કરી વૃદ્ધાવસ્થામાં ચિત્તશાન્તિ થવી અતિ દુર્લભ છે

૧૩ જેમ કમાવાથી બચાવ કર્યા વિના મનનો સંતોષ થતો નથી તથા ખાવાથી હજમ કરવાની શક્તિ વિના પુષ્ટિ થતી નથી અને ભણવાથી, લખવા વાંચવા અને સમજ્યું કર્યાવિના વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી તેમ ધર્મની કથાઓ સાંભળી તે અનુસાર વર્તન કર્યાવિના ધર્મિષ્ઠ થવું અશક્ય છે.

૧૪ અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવામાં વાયુ જેમ સહાયભૂત છે તેમ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ધર્મ વિના ઈશ્વરી કૃપારૂપી પવન હોવો અનિવાર્ય છે.

૧૫ અવિવેક અજ્ઞાન મનની ક્ષુદ્ર ભાવનામાં જે દૂષણ સ્થાપિત છે તેને અતિ યત્ન વિના દૂર પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી.

૧૬ મદ અહંકારમાં ધન (મિ.થી) પ્રાપ્ત કરવાને મનુષ્યો જીવનની દરકાર નહિ કરતાં છુટી કરતાં હોય છે પરંતુ ધર્મરત્નનો લાભ કરવા તેઓ ઉત્સુક નથી તે અતિ દુઃખની વાત છે

૧૭ જે જ્ઞાન ઈશ્વરના રહસ્ય જાણ્યાથી ભય, શોક, અને દુષ્કર્મોનો નાશ થઈ મનુષ્ય હૃદયમાં અંકુરિત થઈ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે તેજ જ્ઞાનદ્વારા પ્રકૃતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય છે

૧૮ અનેક ગ્રંથો, વેદ, શાસ્ત્ર, અને ઉપનિષદ્ વાંચી મનુષ્ય અભ્યાસ કરવા છતાં ઈન્દ્રિયનિગ્રહ આત્મજ્ઞાન ન થાય તો અતિ શ્રમ વ્યર્થ છે —સુદર્શન.

सत् सत् परमात्मने नमः

બ્રહ્મજ્ઞાન બારાખડી.

કર્તા,

મી. એચ. સ્લોઅન વોર્ડ.

ન્યાયની રીતે જોતાં કોઈપણ બાબતનો ચુકાદો આપતા પહેલાં બન્ને પક્ષનું સાંભળવું જોઈએ છતાં ઘણાંક બ્રહ્મજ્ઞાન વિષે કાંઈ પણ જાણ્યા વગર વિરૂદ્ધ મત બાંધી લીએ છે. અપક્ષપાત અને વિચારવંત માણસો આવા ચુકાદાને કાંઈપણ વજન આપતા નથી. કારણ કે લાખો લોક આ બાબતનો અભ્યાસ કર્યા વગર જે કાંઈ મત જણાવે તે કરતાં ડાહ્યા પ્રમાણિક અને સમજુ માણસો, જેઓએ તે વિષે ખાસ અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમની સાક્ષી વધારે વજનદાર હોવી જોઈએ.

સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે કે બ્રહ્મજ્ઞાન ખરૂં છે; એની સાબેતી તરીકે બ્રહ્મજ્ઞાની મહાત્માઓ તથા ગુપ્ત શક્તિઓની હસ્તી પુરવાર કરવા માંગે છે. પણ એમ ધારવું બીલકુલ વાજબી નથી કારણ, જો કે તેઓ મહાત્માઓ અને ગુપ્ત શક્તિઓ વિષે જે કાંઈ હકીકત જણાવે છે તેમને વળગી રહે છે, તોપણ તેઓએ હમેશાં તેમને મુખ્ય વજન આપ્યું નથી; એ બાબતોપર કોઈએજ વધારે ધ્યાન આપ્યાથી જાહેરમાં તે વધુ આવે છે. બ્રહ્મજ્ઞાનના ઉપદેશમાં સ્વભાવિક ખુબી અને સત્યતા છે તે વિષે જે કોઈ તેને લગતાં પુસ્તકો વાંચશે તેની ખાત્રી થશે. આ જ્ઞાન જો વાંચવામાં અને સમજવામાં આવશે તો સઘળા કહેવાતા ચમત્કારો અને મહાત્માઓની સિદ્ધિ તથા હસ્તી ફકત વિદ્વતાનું પરીણામ જણાશે અને કોઈપણ ખરી અને સદગુણી માણસ તેઓને મેળવી શકશે એમ માલમ પડશે.

સંક્ષીપ્ત હવાલા કે લખાણથી આ જ્ઞાનની કુદરતી સરલતા અને ગુણ જણાતાં નથી માટે જે કોઈ પુરૂષ વર્તમાન પત્રોની કે અવિચારી જડવાદીઓની ટુંક ટીકા અને ચર્ચા માત્ર વાંચીને વધુ અભ્યાસ કરવાનું મન ન કરે તેણે એવાં ટુંક વાચનપરથી મત બાંધી લેવું યોગ્ય નથી.

હાલની યુરોપીયન વિદ્યાથી જુદા પ્રકારની પ્રાચીન વિદ્યાને ગુપ્તવિદ્યા અથવા ભેદી વિદ્યાનું નામ આપ્યું છે. તેના સિદ્ધાંત અને રીતિ આપણને વિચિત્ર અને અજાણ્યાં લાગવાથી તે ભેદભરેલી જણાય છે પણ યુરોપની વિદ્યા કરતાં વધારે લો-

નિયમાં ચાર નાશવંત તત્વો એકજ જન્મસુધી નિભે છે, પણ ઉપલાં ત્રણ નિયતન માણસનો **અમર જીવ** છે શુદ્ધ માણસમાં આત્મા બીજાં સઘળાં તત્વોથી સર્વોપરી રહે છે પણ સાધારણ માણસોમાં એમ હોતું નથી ઘણા માણસોમાં આ ત્રણ તત્વો ઘણું જ રીતે સુસ્ત અને મંદ હોય . અને **કામરૂપ**નું જોર એટલું તો ચડી જાય . કે **વિષયવાસના, અહંકાર** અને **કામરૂપ** માણસની ઉત્તમ શક્તિઓને તદ્દન ગુંગળાવી મુકે છે.

જીવ, કર્મના જોરે જ્ઞાન અને અનુભવ મેળવે છે. માણસની દરેક ઇચ્છા અને વિચાર એક **આકાર** ઉત્પન્ન કરે છે, અને જ્યાંસુધી તેનું પરિણામ ન નિપજે ત્યાં સુધી આકારરૂપેજ રહે . દરેક જન્મમાં આપણે આવા અસંખ્ય "**વિચાર-આકારો**" ઉત્પન્ન કરીએ છીએ કે જેઓ તેજ જન્મમાં પરિણામ ઉપજાવતા નથી અને તેથી તેઓ **જીવ** સાથે જોડાઇને આવતા જન્મની અવસ્થાની ગોઠવણ કરે છે.

માણસ જ્યારે પૃથ્વીપર ફરીથી જન્મ લે . ત્યારે તેની હાલત અને આસપાસના સંજોગો પૂર્વ જન્મના આ "**વિચાર-આકારો**" પ્રમાણે હોય છે અને જો કોઇમાં તેનો **અમર** ભાગ સર્વોપરી રહે છે તો તે વારંવાર સારા અને સ્વચ્છ **વિચાર-આકારો** બહાર પાડે છે, અને તેઓ આવતા જન્મમાં **જીવ** શુદ્ધ થાય એવી યોગ્ય અવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ જેમ **જીવ વિષયબુદ્ધિને** અંકુશમાં રાખે છે તેમ તેમ તે અનુભવ મેળવીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે દરેક શુદ્ધ, પવિત્ર, અને પરમાર્થિ સત્ય કે કાર્ય, કંઇપણ દાન, આપણા આત્માને આગળ વધારે છે, અને આવતા અવતારે એક સારો **વિચાર-આકાર** પેદા કરે છે તેજ પ્રમાણે જે માણસ પોતાની ઉમદા શક્તિઓ દબાવી નાખીને અને અન્તઃકરણના અવાજપર ધ્યાન નહીં આપતાં નીચ ભાવનાપર હરી પડે છે, તે પોતાના આત્માને દાબી નાખીને ભવિષ્યમાટે એક અશુભ અવસ્થાનો ઉત્પન્ન કરે છે

કુદરતી રીતે દરેક માણસની જીંદગીની લંબાઇ નિમી આપી છે, એ પુરી થતાંજ મરણ નિપજે છે, અને પેહેલાં ત્રણ તત્વો **સ્થૂલદેહ**નાં ત્યાગ કરે છે પછી ઘણા વખત [illegible] કે કોઇ માણસ અકાળ મોતે મરણ પામે છે તો **કામરૂપ** આયુષ્ય નિયત વખતસુધી નાશ પામતું નથી, પણ તે **કામલોક** નામથી ઓળખાતી અવસ્થામાં રહે છે આ અવસ્થામાં કેટલાક મનુષ્યો (ભુત) [illegible] કામરૂપને [illegible] **કામરૂપ** તેમના [illegible] **ભુતનાં** શરીર અને [illegible] **કામરૂપ, ભુત** [illegible] શરીર ધારણ કરીને [illegible] **કામરૂપ, ભુતનાં** [illegible] **કામરૂપ**ના આ [illegible].

ભૂતપ્રેતોને બહાર કાઢે છે તે તથા બીજા ગુપ્ત અને પ્રેતાવાહન તંત્રને લગતા પ્રયોગોની સમજણ પડેછે. આ ચમત્કારીક પ્રયોગો બધી ખરી બીના છે પરંતુ લોકો યુરોપીયન વિદ્યા તેમને વેહેમ ગણીને હસી કાઢેછે ત્યાં આ પ્રયોગો હાનીકારક અને ખરાબી ભરેલા હોવાથી બ્રહ્મવિદ્યા તે વિષે ઘણી ચેતવણી આપી તેની સખ્ત મના કરે છે. મરણ પછી કામ-રૂપને આ પ્રકારના વેહેવારથી કાંઈ શક્તિ કે ચેતના મળતી નથી તોપણ રફતે રફતે નાશ પામેછે.

મરણ પછી જ્યાં ત્રણ તત્વો સંયુક્ત રહીને સ્વર્ગ ભોગવે છે. સ્વર્ગ અતિ સુખી અવસ્થા છે. તોપણ ખરૂં જોતાં તે સ્વપ્નની માફક આભાસી ભરપુર હાલત છે, અને તે ભોગવતાં આ દુનિયાની ઇંતેજારી ખરી થાય છે. આ જન્મમાં ઉપજેલી દરેક સારી ઇચ્છા, દરેક પ્રકારની પરમાર્થી લાગણી, માબાપનું હેત, માણસ બનતું ભલું કરવાની આશા, વિગેરે સંતોષ પામે છે: કેમકે જીવને લાગતું નથી કે તે આ દુનિયા છોડી આવ્યું છે પરંતુ તે માત્ર ઇચ્છતાંજ સર્વ સદ્‌વસ્તુઓને પોતાની આસપાસ જુએ છે અને જે જે સર્વાં સ્નેહીઓપર સત્ય પ્રીતિ હોય તેઓ જાણે હાજર હોય એમ તેને લાગે છે અને તેઓમાં તે આનંદ માને છે. આ અવસ્થામાં જીવ, પરમાત્મા સાથે નિકટ સહવાસ ધરાવીને સર્વ શક્તિના મૂળમાંથી જોઈતું બળ મેળવી તૃપ્ત થાય છે પણ તે કાંઈ આગળ વધતો નથી: કેમકે દેહ ધારણ કર્યા પછીજ અનુભવ સંપાદન કરી શકાય છે. ઘણો કાળ વહી જતાં પછી પૂર્વજન્મના વિચાર–આકાંક્ષાથી ઘડાયલાં અને ભોગવાલાયક નવાં શરીરમાં જીવ ફરી જન્મ લેછે.

પુનર્જન્મવિષે વાંધો ઉઠાવવામાં આવે છે કે જો આ બીના ખરી હોય તો આપણને આગલા જન્મોની યાદ રહેતી કેમ નથી? પણ આપણે જો વિચાર કરીશું કે આ દરરોજ પોતાની ક્રીયા, જોવું, સાંભળવું વિગેરેની માફક શરીર મારફતે કરે છે, તો આ વાંધાનો નિર્ણય થઇ જાય છે. તોપણ બ્રહ્મવિદ્યા જણાવે છે કે સાધારણ માણસ માત્ર પાંચ ઇંદ્રિયો દ્વારા ક્રીયા કરે છે પરંતુ શુદ્ધ માણસ સાત ઇંદ્રિય ધરાવે છે, અને જેમ જેમ જીવ પવિત્ર અને પરોપકારની રીતે વર્તીને શુદ્ધ થતો જાય છે તેમ તેમ તે આ સઘળી સાતે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ કરી શકે છે. જ્યારે જીવ, નિર્વાણીક અવસ્થાને યોગ્ય થતો જાય છે, ત્યારે તે પોતાના સર્વ પૂર્વજન્મો તથા તે સાથ દરેક બનાવની ઉત્પત્તિ તથા કારણનું પરિણામ સ્પષ્ટ જોઇ શકે છે.

હાલમાં આપણે કુદરતી રીતે જે લાભ અને શક્તિ ભોગવીએ છીએ તે આગલી કરણીનું ફળ છે અને જો આપણે જીવની અવિચ્છિન્ની મહાસ્થિતિ જાણીને તેને સાધ્ય કરીએ તો આવતા જન્મમાં આપણને વધુ લાભ મળશે. પણ જો દુનિયાના સુખને ખાતરજ સુમાર્ગે ચાલીએ તો સઘળો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડશે: કેમકે પરમાર્થ અખત્યાર કરવાથીજ ઈશ્વરીજ્ઞાન અને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ મેડેમ બ્લાવાટસ્કી કહે છે તેમ જગતનું સર્વજ્ઞાન ધરાવનાર પણ કેવળ સ્વાર્થ લાગણીથી વેદાન્તીક આત્મ-શુદ્ધિપર મંડ્યો હોય એવા પુરુષ કરતાં એક અતિ અજ્ઞ માણસ સવે તેનું થોડું મદ પરા-

એને લગતા ગ્રંથો વાંચવાથી વધુ અજવાળું મેળવશો. જેઓ વધુ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છા હોય તેમને થીયોસોફીકલ મંડળી તરફથી સઘળી રીતની મદદ મળશે.

આ ઉપરથી તુરત જણાશે કે આ મંડળીમાં સભાસદ થવાથી કાંઈ બ્રહ્મજ્ઞાની થવાતું નથી. બ્રહ્મજ્ઞાનના નામથી જે ઉપનું જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે તેના બીજ તથા ચીન દેરે લગતી બાબદોમાં શોધ ખોળ કરી મેળવ્યું છે. હાલના સમયમાં આ બીનાઓ બાબદ લેવાથી ચાલુ ધર્મ, સંસાર, તથા વિદ્યાના કેટલાક ગુંચવેલ સવાલોનો ભેદ ખુલ્લો થવાને બ્રહ્મવિદ્યાને લગતું સાહિત્ય હાલ મોટું થઈ પડ્યું અને તેમાં આ બીનાઓનું વિસ્તાર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

સૃષ્ટિની કેટલીક દેખાતી ગેરવાજબી અને બીકટ બીનાઓપર બ્રહ્મવિદ્યા પોતાનું અજવાળું પાડીને તેનો ખરો ખુલાસો જાહેર કરેછે. આ મંડળી પોતાનું સાહિત્ય ફેલાવીને શોધમાં બનતી સહાય આપે છે અને સભાસદોપર માત્ર આટલોજ આગ્રહ કરે છે કે આચાર વિચારના મૂળ નિયમ તરીકે, સાર્વત્રિક ભ્રાતૃભાવને નિરંતર પાળતા રહેવું.

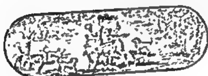
છેવટે આ યાદ રાખવું કે કાઈપણ જાણ્યા કે વાંચ્યા વગર આ બાબતવિષે કોઈ મત કે વિરુદ્ધ અભિપ્રાય બાંધી લેવામાં કાંઈ પણ ઇનસાફ સચવાતો નથી.

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः

सत्यात् नास्तिपरो धर्मः

THERE IS NO RELIGION HIGHER THAN TRUTH.

મનુષ્યનાં સપ્ત—તત્વો.

રચનાર,

મીસીસ આની બેસેન્ટ, એફ. ટી. એસ.

પ્રસ્તાવના.

આ લઘુ-ગ્રંથ સર્વ લોકની જાણમાં લાવતાં ઘણું બોલવાની જરૂર નથી. થીઓસોફી અથવા બ્રહ્મવિદ્યાના ઉત્તમ વિચારો તથા નિયમો સર્વ લોક સમજી શકે એવી ભાષાથી વર્ણવીને એક પુસ્તકમાળાના રૂપે પ્રસિદ્ધ કરવાના ઈરાદાથી આ પહેલો ગ્રંથ લખવામાં આવ્યો છે. ઘણા લોકનું એમ કહેવું છે કે બ્રહ્મવિદ્યાનું સાહીત્ય સાધારણ બુદ્ધિના વાંચનારને સમજવું કઠણ પડે છે એટલુંજ નહીં પણ તેનાં પુસ્તકોની કિંમત ભારે હોય છે; તેટલા માટે આશા છે કે આ બ્રહ્મજ્ઞાનમાળા સર્વ લોકની હાજત સંપૂર્ણ રીતે પુરી પાડશે. થીઓસોફી ફક્ત વિદ્વાન પુરુષો માટેજ નથી પરંતુ અભણ લોકો માટે છે કે જેઓનાં મન ઉપર આ લઘુ ગ્રંથ થોડુંક અજવાળું નાખશે તેઓમાંના ઘણા લોકો એ વિદ્યામાં સમાયલી ફીલસુફી, ધર્મ, તથા શાસ્ત્રના કઠણ સવાલોનો અભ્યાસ કરવાને એક ખરા વિદ્યાર્થી અથવા ચેલાની હરકથી મદદે. વળી આ પુસ્તકો ભારે ફુરસદવાળા અભ્યાસીઓ માટે લખવાની મતલબ રાખી નથી પણ સંસારમાં પડેલાં એટેનવું સ્ત્રીપુરુષો માટે લખવામાં આવ્યાં છે, એઓ એમાં વર્ણવેલા કુદરતના ઉત્તમ નિયમો વાંચીને આ જગની જંજાળથી કંટાળે નહીં, તથા એઓને જમનો કઠીણ ભય રહે નહીં. અનુ-

બનના પૂજ્ય વડીલ બંધુઓ, જેઓ મહાત્માના નામથી ઓળખાશે, તેમના હિતાર્થે આ ગ્રંથ લખવામાં પોતાના બનભાઇઓની સેવા બજાવવા સિવાય વધુ કાંઈ કર્યું નથી.

પ્રારંભ.

બ્રહ્મવિદ્યામાં સમાયેલો મનુષ્યના આત્મત્વનો ઉત્તમ વિચાર જે શ્રી પુરૂષોના મન ઉપર સારી અસર કરે છે તથા જે સ્ત્રીપુરૂષો આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવાની આશાએ **બ્રહ્મવિદ્યા** તરફ ખેંચાય છે, તેઓમાના કેટલાક જ્યારે આ વિષયનો અભ્યાસ કરવા માંડે છે, ત્યારે તેઓના વાંચવામાં વારંવાર આવતા અજાણ્યા અને નવીન મહાત્માઓના ગ્રંથોમાંથી નિકળતા, ઘણુંખરૂં સંસ્કૃત શબ્દોથી હાર ખાઇને એ અભ્યાસ તેઓ છોડી દે છે. તેઓના વાંચન અગર વાતચીતમાં 'આત્મબુદ્ધિ,' 'કામ-મનસ,' 'દેવચાન,' 'લિંગ-શરીર' વગેરે શબ્દો આવે છે તેથી તેમને એમ લાગે છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના જ્ઞાનના સમજવા બહુ વધુ કઠણ છે. શરૂઆતમાં જો આવી અજાણ્યા તેમને નડે નહીં તો ઘણાંક ભાઇ બહેનો ઘણા સારા **બ્રહ્મજ્ઞાની** થઇ શકે. તેટલા માટે આ ભાગના લેખોમાં બની બનતી કાળજીપૂર્વક વપરાતા સંસ્કૃત શબ્દો [illegible] વાપરવાની અને તેમના અર્થ બરાબર સમજવાની સંભાળ રાખી છે. હાલના જમાનાની ભાષાઓમાં આવા સંસ્કૃત શબ્દોના બરાબર અર્થ દર્શાવનાર શબ્દો ન હોવાને લીધે, તેમને માટે લાંબા લાંબા વાક્યો વાપરવાની જરૂર પડે છે. એમ કે [illegible] [illegible] આપવા જતાં કંટાળાભરેલા લાંબા લાંબા [illegible] તથા મનોવિકાર ઉત્પન્ન કરનારો ભાર ભરેલ [illegible]. એવા લાંબા વાક્યોથી તેની સમજ આપી શકાય, પણ એ મુજબ લાંબા વાક્ય વાપરવાની રીતિ કરતાં થોડા અક્ષરના સંસ્કૃત શબ્દો તેમના અર્થ સાથે શિખવાની મહેનત સર્વ અભ્યાસીઓને વધારે પસંદ કરવા જોગ છે.

બ્રહ્મવિદ્યા અનાદિ જમાનામાં આપણે જાણીએ છીએ કે **મનુષ્ય, સપ્ત-તત્વ** [illegible] એટલે કે તે **સાત તત્વો** (Principles)નું બનેલું છે. બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો મનુષ્યની પ્રકૃતિ અથવા પ્રકૃતિ સાત જુદી જુદી રીતે જણાઇ આવે છે, અગર તો મનુષ્યનું સંપૂર્ણ અસ્તિત્વ **સાત** [illegible] ઉપર રચાયું છે. આ મુજબ એક તે [illegible] [illegible] પરંતુ આવશ્યક તો નથી કે કે મનુષ્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] **બ્રહ્મજ્ઞાની**ઓના સિવાય, [illegible]

સ્થિતિમાં હોય છે. પણ જ્યારે એક સીપાઈ લડાઈના મેદાનમાં લડતી વખતે એટલો મશગુલ તો ઉશ્કેરાઈ ગયેલો અથવા ચીડી ગયેલો હોય છે કે તેના શરીરપર પડેલા જખમોનું તેને બીલકુલ ભાન રહેતું નથી ત્યારે તેનું ચેતન 'સ્થૂલ' સ્થિતિમાં હોતું નથી, પણ 'કામ' સ્થિતિમાં એટલે કે ઝનુન અથવા જુસ્સાવાળી સ્થિતિમાં હોય છે. અને જ્યારે તેના લોહીમાં ઉત્પન્ન થયેલા જુસ્સા નરમ પડે છે ત્યારે તેને પાછું શરીરનું ભાન આવે છે અને ત્યારેજ જખમોથી ઉત્પન્ન થતા દુખની તેને લાગણી થાય છે. વળી જ્યારે કોઈ વિદ્વાન પુરૂષ શાસ્ત્ર અથવા ફીલસુફીના કોઈ અઘરા સવાલનો નિવેડો લાવવાને વિચારમાં મશગુલ રહે છે, ત્યારે તેને શરીરસંબંધી હાજતોનું તથા મનોવિકારોને લગતું કંઈ ભાન રહેતું નથી; કારણકે તેનું ચેતન તે વખતે વિચાર અથવા બુદ્ધિની સ્થિતિમાં હોય છે. એ મુજબ જ્યારે એક માણસ જુદે જુદે વખતે જુદા જુદા પ્રકારના કામોમાં મચ્યો રોકાયલો હોય છે ત્યારે તેનું ચેતન જુદી જુદી સ્થિતિઓમાં હોય છે.

હવે ત્યારે એ માણસમાં જે સાત તત્વો સમાયલા છે તેનો મુખ્ય ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવામાં આવે તોજ આપણને બરાબર સમજ પડે કે માણસ કોણ છે તેની પ્રકૃતિ અથવા આત્મિક કેવી છે, તેનામાં કઈ કઈ શક્તિ ભરીને પ્રગટી નિકળી છે, તથા કેવી અને કેવી શક્તિ હજુ સુધી ગુપ્ત રહેલી છે. માણસના સાત તત્વોના સમૂહને બાબત વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. એક ભાગમાં ત્રણ ઉત્તમ તત્વો—૧ આત્મા, ૨ બુદ્ધિ, અને ૩ મનસ—સમાયલાં છે અને બીજા ભાગમાં બાકીનાં ચાર હલકી પંક્તિનાં તત્વો—૧ કામ, ૨ પ્રાણ, ૩ લિંગ-શરીર, અને ૪ સ્થૂલ—શરીર સમાયલાં છે. માણસનો ત્રણ ઉત્તમ તત્વનો ભાગ અમર છે અને બીજો ભાગ અથવા ચાર હલકાં તત્વો મનુષ્યને આધીન છે કેમકે એ તત્વો ફેરફાર થતાં નાશ થાય છે.

૧ સ્થૂલ શરીર—નાશવંત દેહ.

મનુષ્યના નાશવંત ભા 'સ્થૂલ-શરીર' [illegible]

આપના પૂજ્ય વડીલ બંધુઓ, જેઓ મહાત્માના નામથી ઓળખાય છે, તેમના સેવકે આ ગ્રંથ લખવામાં પોતાના બન્ધુઓની સેવા બજાવવા સિવાય બીજું કાંઈ કર્યું નથી

આરંભ.

બ્રહ્મવિદ્યામાં સમાયલો મનુષ્યના બંધારણનો ઉત્તમ વિચાર જે આ પુસ્તકના મન ઉપર સારી અસર કરે છે તથા જે ઓ પુરુષો આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવાની આશાથી બ્રહ્મવિદ્યા તરફ ખેંચાય છે, તેઓમાંના કેટલાક જ્યારે આ વિષયનો અભ્યાસ કરવા માંડે છે, ત્યારે તેઓના વાંચવામાં વારંવાર આવતા અજાણ્યા આવશ્યક વિષયો [illegible] ઓના ગ્રંથોમાંથી નિકળતા, ઘણાએક સંસ્કૃત શબ્દોથી હાર ખાઈને એ અભ્યાસ તજી દે છે. તેઓના વાંચન અથવા વાતચીતમાં 'આત્મબુદ્ધિ,' 'કામ-મનસ,' 'દેવખણ,' 'લિંગ-શરીર' વગેરે શબ્દો આવે છે તેથી તેમને એમ લાગે છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના [illegible] સમજવા ઘણું કઠણ છે. શરૂઆતમાં આવી અડચણ તેમને નડે નહીં તો [illegible] આ પુસ્તક સારા બ્રહ્મજ્ઞાની થઈ શકે. તેટલામાટે આ ભાગના લેખોમાં એવી અડચણ [illegible] સંસ્કૃત શબ્દો [illegible] વાપરવાની અને તેમના [illegible] બરાબર સમજવાની સંભાળ રાખી છે. [illegible] જમાનાની ભાષાઓમાં આવા સંસ્કૃત શબ્દોના બરાબર અર્થ દર્શાવનારા શબ્દો ન [illegible] વાને લીધે, તેમને માટે [illegible] વાપરવાની જરૂર પડે છે. [illegible] આપણું [illegible] મનોવિકાર [illegible] પણ એ મુજબ [illegible] વાપરવાની [illegible] સંસ્કૃત શબ્દો તેમના અર્થ સાથે [illegible] અભ્યાસીઓને વધારે પસંદ કરવા જોગ છે.

[illegible] [illegible] મનુષ્ય, [illegible] તત્વો (*Principles*)નું બનેલું છે. [illegible]

સ્થિતિમાં હોય છે. પણ જ્યારે એક સીપાઈ લડાઈના મેદાનમાં [illegible] ત્યારે [illegible] નહીં તો ઘણોભાગે ઘવાયો અથવા વાગી ગયો હોય છે કે જેનું [illegible] એવું તેને લગારૂએ ભાન રહેતું નથી ત્યારે તેનું ચેતન 'સ્થૂલ' [illegible] હોય [illegible]. પણ 'કામ' સ્થિતિમાં એટલે કે ઝનુન અથવા જુસ્સાવાળી સ્થિતિમાં હોય છે [illegible] જ્યારે તેના ટીલામાં ઉત્પન્ન થયેલા જુસ્સો નરમ પડેછે ત્યારે તેને [illegible] આવેછે અને ત્યારેજ જખમોથી ઉત્પન્ન થતાં દુખની તેને ખબર પડે. [illegible] એક વિદ્વાન પુરૂષ શાસ્ત્ર અથવા ગૂઢવિદ્યાના કોઈ અઘરા [illegible] મનમાં ઘણોજ મશગુલ રહે છે, ત્યારે તેને શરીરસંબંધી [illegible] થયું હોય તેનું ભાન રહેતું નથી; કારણ કે તેનું ચેતન તે વખતે [illegible] સ્થિતિમાં હોયછે. એ મુજબ જ્યારે એક માણસ જુદે જુદે વખતે [illegible] વિષયોમાં ઘણોજ રોકાયલો હોય છે ત્યારે તેનું ચેતન જુદી જુદી સ્થિતિમાં [illegible].

હવે ત્યારે એ માણસમાં જે સાત તત્વો સમાયલાં છે [illegible] ધ્યાન કરવામાં આવે તોજ આપણને બરાબર સમજ પડે કે [illegible] પ્રકૃતિ અથવા ખાસીઅત કેવી છે, તેનામાં કઈ કઈ શક્તિ [illegible] તથા કેટલી અને કેવી શક્તિ હજુ સુધી ગુપ્ત રહેલી છે [illegible] મનુષ્યને ખાતર બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે. એક ભાગમાં [illegible] ૨ બુદ્ધિ, અને ૩ મનસ—આવેલાં છે અને બીજા ભાગમાં [illegible] સ્થિનાં તત્વો—૧ કામ, ૨ પ્રાણ, ૩ લિંગ-શરીર, અને ૪ સ્થૂલ [illegible] થયાં છે. માણસનો પણ કાયમ તત્વોવાળો ભાગ અમર છે [illegible] ચાર ફરતાં તત્વો મરણને આધીન છે કેમકે એ તત્વો [illegible].

૧ સ્થૂલ શરીર—[illegible]

મનુષ્યના નાશવંત વા 'સ્થૂલ-શરીર'ને [illegible] સઘળાં તત્વોમાં એ તત્વ સર્વેની નજરમાં રહેલ છે [illegible] એ તત્વવિષે કાંઈ ને કાંઈ જાણે છે; માટે આ [illegible] ઘણી જરૂર જણાતી નથી પણ એ તત્વવિષે [illegible] નાશવંત શરીરનું બનેલું છે, એને [illegible] આપનારા અવયવો છે, એને ભેગું અને [illegible] એની હયાતી ચાલુ રાખવાખાતે એમાં [illegible] એક અદ્ભુત રચનાની ખાતર થયાં જાય છે. [illegible] બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનો વિચાર જાણવા કરવા [illegible]

[illegible]

"[illegible]"

[illegible]

આ રજકણો ફરી ફરીને જરૂર ન હોય ત્યારે પણ કર્યા કરે છે. શરીરપર જે ચાઠાં, ચાંદાં, અને ઓરકો જોવામાં આવે છે તેનું કારણ એજ સમજવું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ અદ્રશ્ય અણુ-જંતુઓ ઉપરનો 'પ્રાણ' તત્વનો કાબુ જતો રહે છે ત્યારે તે જંતુઓ પોતાને ફાવતું વર્તવું છોડીને એક બીજાથી જુદા પડીને માણસના શરીરનાં રજકણોને જુદાં પાડી નાખે છે, અને એ રીતે શરીરનું મરણ નિપજે છે. શરીરમાં એ જંતુઓનું તોફાન અને ધમધમાટ થાય છે, અને શરીરનો ઘાટ જે 'પ્રાણ' ના અંકુશ નીચે આ જંતુઓના સાથે રહેવાથી બનેલો હતો તેનો નાશ તેમના જુદા પડવાથી થાય છે. મરણ ટાંકીનો માત્ર એક જુદો શબ્દ છે અને એક નાશવંત રૂપનો નાશ બીજા નવા રૂપની શરૂઆત છે; કેમકે કુદરતમાં એક પણ રજકણની હયાતીનો છેડો આવતો નથી, પણ તે રજકણ એક રૂપનો નાશ થવાથી બીજા રૂપની બનાવટમાં કામે આવે છે, અને જ્યારે બીજા રૂપનો પણ નાશ થાય છે ત્યારે ત્રીજું રૂપ બનાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. હવે બીજુ

૨ લિંગ દેહ વા સૂક્ષ્મ શરીર.

મનુષ્યની પ્રકૃતિનું બીજું તત્વ જે સૂક્ષ્મ શરીર, હવાઈ શરીર, આકાશી શરીર, વાયુરૂપી શરીર, પ્રવાહી શરીર, કાલ્પનિક વગેરે અનેક નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. 'લિંગ શરીર' નામ એ તત્વનેજ ઠીક લાગુ પડે છે, અને એને બંધ બેસતું છે; કારણ કે બીજાં નામો આપણી સ્થૂલ ઇન્દ્રિયોને અસર કરે તે કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ પદાર્થનાં બનેલાં કોઈ પણ રૂપને લાગુ પડે છે. તેથી આ બીજા તત્વને 'લિંગ-શરીર' નામથી ઓળખવું વધારે યોગ્ય છે

'લિંગ-શરીર' એવા તો સૂક્ષ્મ પદાર્થનું બનેલું છે કે જે પદાર્થ આપણી પાંચ ઇન્દ્રિયો ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની અસર કરતો નથી. આ પદાર્થને સાધારણ રીતે 'આકાશી' અથવા 'હવાઈ પદાર્થ' (Astral-Matter) કહેછે; કારણ કે 'આકાશ' (Space) માંહેના પદાર્થને એ મળતો આવેછે. એ પદાર્થની સ્થિતિ આપણને જણાવવામાં પદાર્થની જડ, પ્રવાહી, અને વાયુરૂપી સ્થિતિથી તદ્દન જુદીજ છે અને આ જગતના સ્થૂલ ભુવન અથવા સપાટી (Material-Plane) ઉપર બીજું 'આકાશી' ભુવન છે એવું એ ઉપરથી સિદ્ધ થાશે. હાલ કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષોમાં બંધ આંખે દૂરનું તથા બંધ કાને દૂરનું સાંભળવા અને જોવાની ચમત્કારિક શક્તિ માલુમ પડેછે તે આ 'આકાશી' ભુવન ઉપરના સૂક્ષ્મ પદાર્થની ખુબી સમજવી.

'લિંગ-શરીર' સ્થૂલ-શરીર સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે, અને આકારમાં સ્થૂલ-શરીરને બરાબર મળતું આવે છે. જો કે સ્થૂલ શરીરથી એ જુદું થઈ શકે છે, તોપણ તેથી ઘણું દૂર તેનાથી જવાઈ શકાતું નથી. જ્યારે એ શરીર સ્થૂલ-શરીરથી જુદું પડે છે, ત્યારે 'આકાશી' ભુવન ઉપર જેઓની દ્રષ્ટિ પહોંચેલી હોય છે (Clair-voyants) તેઓને તે સ્થૂલ શરીરના આબેહુબ ચિત્ર જેવું દેખાશે, અને એ બન્ને શરીર

દૂરસ્થ અલ્પ અણુઓનું બનેલું છે. આ બાબતના સંબંધમાં સ્વર્ગવાસી 'મેડમ બ્લેવેટસ્કી' પોતાના 'સીક્રેટ ડૉક્ટ્રિન' નામના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથના પહેલા પુસ્તકમાં નીચે મુજબ કહે છે: –

"આપણી પશ્ચિમ તરફની વિદ્યા 'ગુપ્તવિદ્યા' જેટલી આગળ વધીને કહેતી નથી કે આપણાં શરીર તેમજ જાનવર, ઝાડપાન અને ખનીજ પદાર્થનાં શરીર આવા અણુ અલ્પ-અણુઓના બનેલા છે કે જે અણુઓનો મોટો ભાગ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી પણ દેખી શકાતો નથી. [illegible] તો એટલું માલુમ પડવાથી રસાયણશાસ્ત્રીઓ કહે છે તે બરાબર છે કે જગત અને માણસની બનાવટમાં એ બાબત તો [illegible] છે તે એટલું જ છે પણ ગુપ્તવિદ્યા એથી પણ આગળ વધીને કહે છે કે રસાયણશાસ્ત્રીઓને જાણવાના તરીકે માત્ર બધી વસ્તુઓની બનાવટના સંબંધમાં એટલું જ [illegible] નહિ, પણ એટલા પ્રકારના અદૃશ્ય અને અતિ અલ્પ અણુઓને પર્વતનાં તેમજ [illegible], માણસનાં તેમજ કીડીનાં, હાથીનાં તેમજ તેને છાંયો આપતાં ઝાડનાં સ્વરૂપો બનાવ્યાં છે. દરેક રજકણ [illegible] તો રસાયણ-શાસ્ત્રીઓ તેને સ્વીકાર કરે કે [illegible] કરે તે પણ – [illegible] છે. [illegible] દરેક આત્મા રજકણ કોઈ પણ [illegible] નાશકારક થઈ પડે છે."

આ રૂપકમાં અણુઓના અદૃશ્ય અલ્પ-અણુઓ માણસમાંહેના બીજા તત્ત્વ 'પ્રાણ'ની દેખરેખ નીચે [illegible] શરીર બનાવે છે. પણ જ્યારે 'પ્રાણ' તત્ત્વનો અંકુશ [illegible] કાબૂ નથી રહેતો ત્યારે શરીરના [illegible] અને [illegible] થાય છે, અને શરીરના એ રજકણો [illegible] બનાવેલા તેમને છૂટાં પાડીને [illegible] શરીરના [illegible] પણ એક જાતનું ચિત્ત હોય છે, જેને 'સ્થૂલ ચિત્ત' (Physical [illegible]) કહે છે. [illegible]

[illegible]

આ રજકણો ફરી ફરીને જરૂર ન હોય ત્યારે પણ કર્યા કરે છે. શરીરપર જે ચાઠાં, ચાંદાં, અને ઓરળો જોવામાં આવે તેનું કારણ એજ સમજવું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ આરસ્ય અલ્પ-જંતુઓ ઉપરનો 'પ્રાણ' તત્વનો કાબુ જતો રહે છે ત્યારે તે જંતુઓ પોતાને ફાવતું વર્તવું લઇને એક બીજાથી છુટા પડીને માણસના શરીરનાં રજકણોને છુટાં પાડી નાખે છે, અને એ રીતે શરીરનું મરણ નિપજે છે. અને શરીરનો ઘાટ જે 'પ્રાણ' શરીરમાં એ જંતુઓનું તોફાન અને ધમચકડી ચાલે છે, જેના અંકુશ નીચે આ જતુઓના સાથે રહેનારી બનેલો હતો તેનો નાશ તેમના છુટા પડવાથી થાય છે. પ્રાણ જંતુઓનો માત્ર એક જુદો સહો છે અને એક નાશવંત રૂપનો નાશ બીજા નવા રૂપની શરૂઆત છેઃ કેમકે કુદરતમાં એક પણ રજકણની હયાતીનો છેડો આવતો નથી, પણ તે રજકણ એક રૂપનો નાશ થવાથી બીજા રૂપની બનાવટમાં કામે આવે છે, અને જ્યારે બીજા રૂપનો પણ નાશ થાય છે ત્યારે ત્રીજું રૂપ બનાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. હવે બીજું

૨ લિંગ દેહ વા સૂક્ષ્મ શરીર.

મનુષ્યની પ્રકૃતિનું બીજું તત્વ જે સૂક્ષ્મ શરીર, હવાઈ શરીર, આકાશી શરીર, વાયુરૂપી શરીર, પ્રવાહી શરીર, કાલબુદ વગેરે અનેક નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. 'લિંગ શરીર' નામ એ તત્વનેજ રૂડી લાગુ પડે છે, અને એને બંધ બેસતું છેઃ કારણ કે બીજાં નામો આપણી સ્થૂલ ઇન્દ્રિયોને અસર કરે તે કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ પદાર્થનાં બનેલાં કોઈ પણ રૂપને લાગુ પડે છે, તેથી આ બીજા તત્વને 'લિંગ-શરીર' નામથી જાણવું વધારે યોગ્ય છે.

'લિંગ-શરીર' એવા તો સૂક્ષ્મ પદાર્થનું બનેલું છે કે જે પદાર્થ આપણી પાંચે ઇન્દ્રિયો ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની અસર કરતો નથી. આ પદાર્થને સાધારણ રીતે 'આકાશી' અથવા 'હવાઈ પદાર્થ' (Astral-Matter) કહેછેઃ કારણ કે 'આકાશ' (Space) માંહેના પદાર્થને એ મળતો આવેછે. એ પદાર્થની સ્થિતિ આપણને જણાયલાં પદાર્થની જડ, પ્રવાહી, અને વાયુરૂપી સ્થિતિથી તદન જુદીજ અને આ જગના સ્થૂલ ભૂવન અથવા સપાટી (Material-Plane) ઉપર બીજું 'આકાશી' ભૂવન છે એવું એ ઉપરથી [illegible]એછે. હાલ કેટલાંક સ્ત્રી પુરૂષોમાં બંધ આંખે દૂરનું તથા બંધ કાને દૂરનું [illegible] જોવાની ચમત્કારિક શક્તિ માલુમ પડેછે તે આ 'આકાશી' ભૂવન ઉપર [illegible] ની ખુબી સમજવી.

'લિંગ-શરીર' [illegible] ની નિકટ સંબંધ ધરાવે છે, અને આકારે-સ્થૂલ-શરીરને બરાબર મળ[illegible] ને જે પ્રેરણ[illegible] કે સ્થૂલ શરીરથી એ છુટું થઈ શકતાની [illegible] નથી. જ્યારે એ શરીર [illegible] જેને લોકો તોપણ તેથી ઘણું દૂર નેનાથી[illegible] કહે છેઃ— ઓની દૃષ્ટિ ખીલેલી હોવા કરવાના [illegible] છુટું પડે છે, ત્યારે 'આકાશી' [illegible] એવું દેખાય નથી, તથા તેને વધારે [illegible]) તેઓને તે સ્થૂલ શરીર[illegible]

ચમત્કારિક બનાવોને કશું કારણ નથી. કેટલાક માણસોથી તેમની જાણ વગર એવા બનાવો બને છે, એટલે કે કાંઈ પણ કારણ અથવા મતલબ વગર ચીજો ફેંકાઈ પડે છે તથા અવાજો થાય છે, જે વિષે તે માણસોને કશું ભાન હોતું નથી. લિંગ-શરીર ઉપર તેમનો કશો કાબુ ન હોવાનેલીધે, જેમ એક નાનું બચ્ચું ચાલતાં શિખતી વખતે આજુબાજુની ચીજો નાખી દે છે, તેમ તેઓનું લિંગ-શરીર તેમની નજીકમાં એવા ચાળા કરે છે. એનું કારણ એ છે કે જ્યારે લિંગ-શરીર સ્થૂલ-શરીરથી થોડોક વખત છુટું થાય છે, ત્યારે સ્થૂલ તત્વ ઉપર તેને કશું ભાન હોતું નથી.

એ ઉપરથી આપણે એક અગત્યની બાબત ઉપર આવીએ છીએ. લિંગ-શરીરમાં આપણી ઇંદ્રિયોનું મૂળ-સ્થાન છે, અને આપણી સ્થૂલ ઇંદ્રિયો અને જ્ઞાનશક્તિ એ બેને સાથે જોડનાર તે સાધન છે. બહારની ચીજોની છાપ જેવી આપણા સ્થૂલ-શરીરના ઝીણા રજ્જાંઓ ઉપર પડે છે, કે તુરત આપણી સ્થૂલ-ઇંદ્રિયોનાં રજ્જુઓમાં ધ્રુજારી (Vibration) પેદા થાય છે. આ સ્થૂલ-રજ્જુઓની ધ્રુજારી લિંગશરીરનાદેશ્ય સુક્ષ્મ રજ્જાઓને ગતી તેમને પણ હલાવે છે અને આ સુક્ષ્મ રજ્જુઓની ધ્રુજારીથી વળી મનના એક ભાગના બનાવે સુક્ષ્મ રજ્જુઓમાં ગતિ ઉત્પન્ન થાય છે હવે સ્થૂલ રજ્જુઓમા ફેરફાર થવેથી ઉત્પન્ન થતી ગતિ મનના ભાગથી આગળ વધી મગજને લાગી પાછી વળે છે. અને જ્યારે તે બેઉનાં ખાસી રજ્જુઓને મળે છે. ત્યારે આપણા બેઉને બહારની ચીજોનું ભાન થાય છે. ચીજોનું સાધારણ રીતે આપણને જે ભાન થાય છે તેને માટે ઉપર જણાવેલી ક્રિયા દરેક વખતે થવી જોઈએ પણ ઉંઘમાં અને કુદરતી અથવા બીજા ઉપાયથી ઉત્પન્ન કરેલી બેભાન સ્થિતિમાં, ઉપલી ક્રિયાનો ફેરફાર અને ઉંધું ભાન બનતું નથી. એવી સ્થિતિમાં બહારની ચીજોના કંપથી ઉત્પન્ન થતી ધ્રુજારી આકાશી તત્વ ઉપરથી, અથવા લિંગ-શરીરમાંથી ફિરીને મગજ પાછી ફરે છે, અને આપણા બેઉની સ્મરણશક્તિ ઉપર કાંઈ અસર કરતી નથી. પણ એ થી કે બુધ્ધની ઇંદ્રિયો કુદરતી રીતે આકાશી તત્વઉપર કામ કરવાને લાયક હોય છે, અને એને પોતાની એ શક્તિનો ઉપયોગ કરવા માટે બેભાન સ્થિતિમાં પડવાની જરૂર નથી. તે પોતાનાં સ્થૂલ-ચૈતન્યને, જાગી ચીજોના પુરા ભાનસહિત, આકાશી તત્વ ઉપર હંમેશાં બનાવે શક્તિવાન છે, અને તેથી તે તત્વઉપર પોતાની જે ક્રિયા હોય એ ભાન તે ગ્રહણ કરે છે, તે તેનાં બેઉની યાદદાસ્તમાં જળવાઈ રહે છે. "આકાશીતેજતત્વના એક" ([illegible] in the Astral Light) એવું નામ [illegible] વખત અજાણ્યું [illegible] કે જાણવામાં આવે છે, તેનો અર્થ આ લિંગશરીરના કેટલી ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ કરેલો હુમ થાય છે અને મનુષ્ય જાતીની હાલની સ્થિતિમાં એ શક્તિ ઘણાં થોડા જણનાં મનુષ્યોમાં સુપ્ત રહેલી છે, અને Reader [illegible] આ અદ્ભુત શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

સ્થૂલ-શરીરના [illegible] "મરણ" નો અર્થ તેની રજ્જુઓનું [illegible] થાય છે. તેવીજ રીતે લિંગશરીરના મરણનો પણ થાય છે. આ [illegible] સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિએ જોતાં [illegible] "પ્રાણ" તત્વ, લિંગ-શરીરમાં રહે છે. [illegible]

મરણની ઘડી આવી લાગે છે, ત્યારે એ શરીર નાશવંત શરીરમાંથી ધીમે ધીમે બહાર નિકળે છે, ને જાંબુડા રંગના તેજના રૂપમા મરતાં માણસનાં શરીર ઉપર ભમ્યા કરતું. પણ ઘણું સુધી પાતળા દોરાથી તેની સાથે જોડાયલું, કેટલાકોને જણાય છે. જ્યારે દોરો તુટીને સંબંધ પુરો થાય છે ત્યારે તે માણસનો છેલ્લો દમ નિકળી જાય છે, અને ત્યાં બેઠાં મળેલાં સ્ત્રી પુરુષો ધીમે ગંભીર અવાજે કહે છે કે "હવે થઈ ચુક્યું"

લિંગ-શરીર મુવેલાં નાશવંત શરીરની નજદીકમાંજ રહે છે અને કેટલાક માણસોને મરણ વખતે અથવા ત્યાર પછી મરણની જગાએ જે ઓળો અથવા ભૂત દેખાય છે તે એજ હોય છે. સ્થૂલ-શરીરની સાથે ધીમે ધીમે તેનાં પણ રજકણો છુટાં પડી વીખરાઇ જાય છે, અને એઓ આકાશી તખ્તાપર જોઈ શકે તેઓને એના આછી જાંબુડી તેજના રૂપમાં દેખાય છે. માણસનાં મુવેલાં શરીરને ઠેકાણે પાડવાની રીતિઓમાં બાળવાની રીતિ દાટવાના કરતાં વધારે પસંદ કરવા જોગ છે. તેનું આ એક કારણ છે કે દાટવાથી જ્યારે શરીરનાં રજકણો ધીમે ધીમે કોહીને લાંબે વખતે છુટાં પડી વીખરાઇ જાય છે, ત્યારે બાળવાથી થોડા વખતમાં સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ રજકણો પોતપોતાના તત્વમાં જલદી મળી જાય છે અને તુરત નવાં રૂપોની બનાવટમાટે ઉપયોગમાં આવે છે. હવે ત્રીજું તત્વ

૩ પ્રાણ—જીવ.

સર્વ જગત્, દુનિયાં, મનુષ્ય, જાનવર, ઝાડપાન, ખનીજ પદાર્થ, બીજાં અદૃશ્ય રજકણો,—ટુંકમાં જે સર્વ વસ્તુઓ હયાતી ભોગવે છે તે-એક અપાર મહાસાગરમાં ભેળાયલી છે, જેને 'જીવ' કહે છે. આ 'જીવ' અનાદ્યંત છે, અને તેમાં કાંઈ વધઘટ થતી નથી. આખું જગત્ જે છે તે આ 'જીવ' નું પ્રગટ થયલું રૂપ છે. દરેક પદાર્થ-રજકણ જેવો બારીક કે જગત્ જેવડો મોટો—આ સાર્વત્રિક અને સર્વ વ્યાપક 'જીવ'નો ખોરાક ભાગ પોતાના તરીકે ગ્રહણ કરે છે. સમુદ્રમાંની છુટી વાદળીની આસપાસનું તેમજ તેની અંદરના દરેક ભાગ તથા છિદ્રમાંનું પાણી એકજ સમુદ્રનું છે, તે છતાં આપણે વાદળી બહારનો સમુદ્ર અને વાદળીની અંદરનો સમુદ્રનો ભાગ, એ બેનો જુદો વિચાર કરી શકીએ છીએ, તથા એ બેનું જુદું વર્ણન કરી શકીએ છીએ. તેજ પ્રમાણે જગતમાંહેનો દરેકાઇ પદાર્થ—નાનો કે મોટો—વાદળીની માફક સર્વ વ્યાપક 'જીવ' ના મહાસાગરમાં ડુબેલો છે, અને તેજ મહાસાગરનો ખોરાક ભાગ તે પદાર્થ પોતાની અંદર પણ જીવની શક્તિ તરીકે ધરાવે છે. જીવના આ ખોરાક ગ્રહણ કરેલા ભાગને બ્રહ્મવિદ્યામાં પ્રાણ કહે છે, અને એ માણસની પ્રકૃતિનું ત્રીજું તત્વ ગણાય છે.

'પ્રાણ' તત્વને યાહુદીઓનો 'નફેશ' શબ્દ બરાબર લાગુ પડતો નથી: કારણ કે 'નફેશ' જેને યાહુદીઓ 'આદમ'ના નસકોરાંમાં દાખલ કરેલો 'જીવરૂપી વાયુ' (Breath of Life) સમજે છે, તે 'પ્રાણ' અને માણસની પ્રકૃતિનાં ચોથાં તત્વ 'કામ' એ બેનો બનેલો છે. આ બે તત્વના સંયોગથી 'જીવરૂપી ચીણગારી (Vital Spark)

ઉત્પન્ન થાય અને માણસ તથા જાનવરોમાંહેલો 'જીવરૂપી વાયુ' એ બેના મેળ મળવાથીજ થાયછે. પણ આ પ્રકરણમાં તો એકલાં 'પ્રાણ' તત્વ વિશેજ બોલવાનું છે. આગળ જણાવ્યા મુજબ 'પ્રાણ'નું વાહન 'લિંગ-શરીર' છે, જે સ્થૂલ-શરીર અને પ્રાણને એક પુલની માફક સાથે જોડનારૂં સાધન છે. હવે ચોથું તત્વ

૪ કામ—ઇચ્છા.

માણસની પ્રકૃતિનાં ચોથાં તત્વ ઉપર હવે આપણે આવીએ છીએ, જેને કેટલાક ગ્રંથોમાં 'હેવાનરૂપી મન' કહેલું છે. આ તત્વમાં સઘળી જાતની વાસના અને ઇચ્છાનો તથા સઘળા પ્રકારના મનના ઉભરા અને જુસ્સાનો સમાવેશ થયો છે. પશ્ચિમ તરફના તત્વજ્ઞાનીઓ મનના ત્રણ વિભાગ કરે છે.—

૧. મનોવિકાર (Feelings) ૨. મરજી (Will) ૩. બુદ્ધિ (Intellect) આ મનનો પહેલો મનોવિકારનો વિભાગ આખો 'કામ' તત્વમાં સમાઈ જાય છે. 'કામ'નો અર્થ આપણા જાની સ્વભાવનો જુસ્સાવાળો અને મનોવિકાર ઉત્પન્ન કરનારો ભાગ થાય છે. સઘળી શારીરિક હાજતો, જેવી કે ભૂખ, તરસ, ભોગ વિલાસ ભોગવવાની ઇચ્છા ઇત્યાદિ, તથા સઘળા મનના જુસ્સા જેવા કે નાશવંત પ્રેમ, દ્વેષ, અદેખાઈ ઇત્યાદિ આ તત્વમાંજ ગણાય છે એ તત્વને લીધેજ માણસને ઇન્દ્રિયોને સંતોષ મળે એવી છાંતી ગુજારવાની અને સ્થૂલ દેહનાં સુખનો અનુભવ મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે. એ તત્વ "સ્થૂલ દેહનો ભાવ, નાશવંત બુદ્ધિ, અને જીંદગીનું અભિમાન" દર્શાવે છે. આપણી પ્રકૃતિના સર્વ તત્વોમા એ તત્વ ઘણુંજ નાશવંત છે, અને તેથી નાશવંત વસ્તુ તરફ આપણને વધારે ખેંચે છે. "આપણે એમ ન સમજવું કે આપણું સ્વાભાવિક બનેલું સ્થૂલ શરીર સઘળા તત્વોમા ઉતરતું છે પણ આ વચલું તત્વ 'કામ' જે હેવાનિયતનું ખરૂં સ્થળ છે તેને સર્વેથી નીચ સમજવું આપણું સ્થૂલ શરીર તો ફક્ત એક ખોખું છે, કે જેમાં રહીને આ હેવાન આખી જીંદગીના હરીઆનમાં પોતાનું કામ નિર્ભયપણે કર્યું જાય છે." (સીક્રેટ ડોક્ટ્રિન-પુ૦ ૧ લું. પા૦ ૨૬૦).

જ્યારે 'કામ' તત્વ પાંચમા તત્વ 'મનસ' સાથે જોડાઇને 'કામ-મનસ' બને છે, ત્યારે મનુષ્યનાં બેઅંતી નિયમિત જ્ઞાનશક્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે. પણ જો એ તત્વનો એકલાનોજ વિચાર કરીએ તો એ માત્ર આપણા માંહેલું હેવાન છે. અને 'તેનિસન' કવીના બોલમાં કહીએ તો એ આપણામાં 'વાંદર તથા વાઘ' છે. આ તત્વનીજ મજબુત અસરથી આપણે નાશવંત વસ્તુ તરફ ખેંચાઈ જઈએ છીએ અને ઇન્દ્રિયોથી ભોગવાઇને આત્મસંબંધીના સ્વચ્છ અને ઉત્તમ વિચારોને કાઢી નાખીએ છીએ. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે તરફ બેદરકાર બની આપણાં પોતાનાને ઓળખવામાં પછાત પડી દુઃખરૂપી સાગરમાં જુડીને છીએ.

છઠ્ઠાં પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે 'કામ' સાથના 'પ્રાણ' તત્વના સંયોગથી 'જીવરૂપી વાયુ' (Breath of Life) બને છે, એ વાયુ જીવનશક્તિની સાથે ઇન્દ્રિયદ્વારે જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ પણ ધરાવે છે, અને એ શરીરના એકેએક રજકણમાં

…ઝરોકા હોય છે. એ વાસ્તુ તેટલામાટે ઇન્દ્રિય-જ્ઞાન (Sensations) નું સ્થાન છે, અને એજ અંતર ઇન્દ્રિયો પોતાનું કામ બજાવી શકે છે સ્થૂલઇન્દ્રિયો જેમની મારફતે બહારની શક્તિઓ જાણ થાય છે, તેઓને લિંગ-શરીરમાંહેની અંતર-ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધ છે પણ આ બન્ને પ્રકારની ઇન્દ્રિયોને જો આત્મતત્વથી ગતિ મળે નહિ, તો તેઓ પોતાનું કામ બજાવી શકે નહિ વળી જો 'કામ' તત્વ આ ઇન્દ્રિયોમાં આત્મનિવેદન કરી લાગણીને લાગણીનું રૂપ આપે નહિ, તો તેઓ માંહેની લાગણી સ્થૂલ અને આકારી તત્વ ઉપર ફક્ત ગતિના રૂપમાંજ રહે. 'કામ' તત્વના તત્વ ઉપર જે જ્ઞાન આપણને થાય છે તે આપણી લાગણીઓ છે. જ્યારે કોઈ માણસ શોકથી [illegible] [illegible] ત્યારે પ્રજ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે [illegible] વળી અથવા ગુસ્સાને એકદમ વશ થઈ જાય છે ત્યારે એમ છે કે એનું ચેતન દાખલ કામદિવ- દાખલ એ માણસ 'કામ' ના તત્વ ઉપર છે. એટલે કે એનું ચેતન … છે. એટલે કે જા- નિમાં છે રમવા તરીકે એક ટાઇ જ્યારે રોશનીના કીરણ પાછાં ફરે છે. જ્યારે બહારની આંખોને [illegible] …ારમાં દાખલ લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે તે લાગણી આપણી બહારની અંતર ઇન્દ્રિયોમાં સ્થાન, પેહેલાં સ્થૂલ સ્નાયુઓમાં અને પછી લિંગ શરીર માંહેની અંતર … લાગણીઓનાં સ્વભાવે આ લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે પણ ઇન્દ્રિયજ્ઞાનના અથવા લાગણીઓનાં … થઈ નથી. એવીજ રીતે 'કામ… પોહોંચે નહિ ત્યાંસુધી આપણને કશું કાઇએ જાણ થઈ નથી. બહારની શક્તિનું જ્ઞાન હોય છે તત્વને ઈ.પ્રિય આપણને બહારની શક્તિનું જ્ઞાન હોય છે

માણસની આ ચોથી ઉપલી ઇંદ્રીના સધિભાગમાં 'કામ' તત્વને કાંઈ રૂપ … આકારી પદાર્થ (As…) … શરીર હોતું નથી. પણ મનુષ્યના મરણ બાદ આ તત્વ આકારી … ધારણ કરે છે કે જેને 'કામ…' Matter) નું એક જાતનું સૂક્ષ્મ શરીર અથવા રૂપ ધારણ કરે છે … 'આકારી શરી…' રહે છે. આકારી પદાર્થનું બનેલું કોઈપણ પ્રકારનું રૂપ કે શરીર … એ નામ … ના સાધારણ નામથી ઓળખાય છે. માટે લિંગ-શરીરને એકદમ … પ્રકારનાં હોય છે, અને તે … પડતું નથી. (આકારી રૂપ અથવા શરીર જુદાં જુદાં પ્રકારનાં હોય છે, … જુદાં જુદાં તત્વ મુખ્ય … ઓ માં હોય છે તેનું કારણ એ છે કે જેમનામાં જુદાં જુદાં તત્વ મુખ્ય … 'આકારી શરીર' કે નાભિ… ઓળખાય છે એટલામાટે જ્યારે એક રૂપને 'આકારી … તથા તેનું તત્વ મુખ્ય … માં આવે છે, ત્યારે તેમાં ઘણા ફેરફારો જણાય છે, … થતી નથી.) … કહેવાય છે. તેનું આપણને કાંઈ જ્ઞાન થતું નથી.)

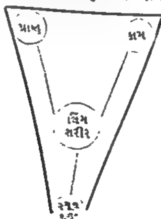
કામરૂપમાં ઘણાજ ઉતરતા પ્રકારનું … હોય છે, અને તેમાં … જેવું કાંઈ હોતું નથી. પણ … [illegible] … ફરેલું હોય છે. જે … ત્યાં … રૂપ થાય છે, તે … રૂપ … [illegible] … [illegible] … (Mat…) … ([illegible]) … [illegible]

થઈને મરણ પામેલાં સ્ત્રી પુરૂષોના સુવાંગ કરી બનાવે છે. આવાં દુષ્ટ અને નાપાક રૂપોથી એકદમજ ખરાબી થઈને અટકતી નથી. જો એવાં ભૂતખાનામાં કોઈ નીચ ખવાસની સ્ત્રી કે પુરૂષો હાજર હોય છે, તો એ ભૂતો તેમની તરફ ખેંચાઈ આવીને તેમની સાથે નિકટ સંબંધમાં રહેછે, અને એપ્રમાણે જીવતાં સ્ત્રી પુરૂષના 'કામ' તત્વ સાથે મુએલાંનાં કામરૂપને સંબંધ થવાથી ઘણુંજ માઠાં ને દયા ઉપજવા જોગ પરીણામ જીવતાને નિપજે છે.

કામરૂપ મરણ બાદ લાંબી કે ટુંકી મુદતની બોમરે તેનો આધાર મરનાર સ્ત્રી કે પુરૂષ માંહેલા નીચ જુસ્સા અને ખાસીયતના વધારે અથવા ઓછા પ્રમાણ ઉપર રહેછે. જો આ જીંદગીના દરમિઆનમાં નીચ ખાસીયતનો અને જુસ્સાને પુરતી છુટ મળી હોય, અને બુદ્ધિ અને સદ્ગુણોને દાબી નાખવામાં આવ્યાં હોય, તો પ્રાણનો પ્રવાહ કામ તત્વ તરફ વધારે થયેલો હોવાથી મરણ બાદ કામ-રૂપ ઘણો વખત સુધી ટકી શકે છે. વળી જ્યારે અકસ્માત અથવા આપઘાતથી જીંદગાનીનો જલદી છેડો આવેછે ત્યારે કામ અને પ્રાણ વચ્ચેનો નિકટ સંબંધ સહેલાઈથી છુટો થતો નથી, અને તેથી કામરૂપમાં જીવનશક્તિ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હોય છે. પણ જો આ જીંદગીમાં એક માણસે કામ તત્વ ઉપર મજબુત કાબુ રાખ્યો હોય, એટલે કે જો કામ તત્વમાં સમાયલી સઘળી ઈચ્છા અને સઘળા જુસ્સાને સ્વચ્છ કરી તેમને મનુષ્યના શુદ્ધ ખવાસને આધીન રહેતા કર્યાં હોય તો કામરૂપ પુરતાં હીંમત અને જીવનશક્તિની ગેરહાજરીને લીધે જલદીથી છુટું પડી નાશ પામે છે.

કામને અયોગ્ય ઉત્તેજન મળવાથી બીજું ભયંકર પરીણામ નિપજે છે. તેનો ખુલાસો કરવાનું હાલ તુરત મોકુફ રાખવાની જરૂર છે, કારણ કે પાંચમા તત્વ મનસની સમજણ વગર એ બાબત બરાબર ધ્યાનમાં ઉતરી શકશે નહિ.

ચાર ક્ષણભંગુર અને મરણાધીન તત્વોની આકૃતિ.

આપેલું આ ... તે ...
કરીકરણ ...

જીવતોની વપરાશ કરી છે, અને પ્ર-
માણસ અને જનાવર બંને આવી

…તો છે તે સીમા ઉપર આપણે આવી પુગ્યાં છીએ. ચાર નાશવંત તત્વોનું બનેલું પ્રાણી મન સાધના સંબંધપર માત્ર એક દેવાન સમાન છે તેને ખરો માણસ બનવાને માટે મનના ખાસ પુરવાની યાદ લેવી પડે છે. બ્રહ્મવિદ્યા એવો ખુલાસો કરે છે તત્વોના ધીમે ધીમે પ્રસરવા સાથે માણસનું પ્રગટીકરણ અસલથી થતું આવ્યું છે અને જ્યારે આ ચાર તત્વોનું માણસ બની રહ્યું, ત્યારે જો કે 'બુદ્ધિ-ચૈતન્ય' (Spirit) નો તેના ઉપર છાયો હતો, તોપણ તેના સંબંધમાં તે આવ્યું હતું નહીં કેમકે 'મન'ની ખોટી હતી અને મનહીન માણસ આવરણ વગીને 'બુદ્ધિ-ચૈતન્ય'ના સંબંધમાં આવી હોય. 'આત્મ-બુદ્ધિ' સાથ માણસનો યોગ થાય તેજ માણસની હયાતીનો મુખ્ય હેતુ છે. માણસ બનવું પ્રગટીકરણ એ કારણ જગતમાં ધીમે ધીમે થતું આવ્યું છે. તે છે. માણસ બનતું પ્રગટીકરણ એ કારણ જગતમાં ધીમે ધીમે થતું આવ્યું છે. તે કોઈ પણ એક માણસના સંબંધમાં ઉતાવળે થઈ શકે એમ જેટલા તત્વો નિયમ મુજબ ચોક્કસ જમાનાઓમાં એક પછી એક માણસની બનાવટમાં (Ritual) દાખલ થવાં, તેટલાંજ તત્વો તે વખતે માણસની પ્રકૃતિનો પ્રગટી નિકળેલો ભાગ ગણાય છે, અને માણસનું પ્રગટીભાગનાં તત્વો ગુપ્ત રહેલાં હોય છે, જેમને પ્રસરવાને વખત લાગે છે. માણસનું પ્રગટી… કારણ 'મન'ની ગેરહાજરીને લીધે દાખલ હતુંથી આવીને અટક્યું. તેનું સુંદર વર્ણન પ્રાચીન જમાનાના ગ્રંથોમાં આપેલું છે. એ ગ્રંથો ઉપર સ્વર્ગવાસી 'એડમ કીંગ્સ-ફર્ડ' એ 'સ્ટોરી ગોસ્પેલ' નામનો પોતાનો પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ રચ્યો છે. જેમાંના એક રચો-ની અન્તમ નીચે મુજબ છેઃ—

"આત્મબુદ્ધિ" ને રૂપ લેવાની જરૂર જણાઇ કે પીત્રિઓએ તે આપ્યું. તેને સ્થૂલશરીરની જરૂર પડી ત્યારે 'પૃથ્વી' એ તે બનાવી આપ્યું. આત્મ-બુદ્ધિને પ્રાણની જરૂર પડી ત્યારે સૂર્ય-દેવતાઓએ પોતાનો દમ તે રૂપમાં દાખલ કર્યો; અને તેને લિંગ-શરીરની જરૂર જણાઇ ત્યારે 'પાણી' એ કહે છે કે અમે પોતાનું ઉપાદાન આપ્યું. આત્મ-બુદ્ધિને ઇચ્છાના વાહન 'કામ'ની જરૂર પડી ત્યારે (Drainer of Waters) પાણીનો શોષનાર કહે છે કે તે પોતાની રીતે મળ્યું. પણ જ્યારે જગતનું જ્ઞાન મેળવવા માટે તેને 'મન'ની જરૂર જણાઈ ત્યારે પીત્રિઓએ કહ્યું કે અમારામાં તો તે કે કામમાં તે આપવાની શક્તિ નથી અને પૃથ્વીના દેવતાએ કહ્યું કે મારામાં તો તે રૂપ જલ્દી બનાવું છેજ નહિ. અગ્નિ-આત્મિએ કહ્યું મારું 'મન' એ હું આપીશ તો રૂપ ……માણસ તેથી આનંદિતાનું ખાલી ખોખું બની રહ્યો."

'મન' વગરનો માણસ એવોજ સમજવો. નાશવંત ચાર તત્વોનું બનેલું પ્રાણી ખરો માણસ એટલે વિચાર કરનાર નથી પરંતુ વિચાર કરનાર પ્રાકૃત ખરો માણસ છે.

આ ઠેકાણે વાંચનારે જરા સંભારવી માણસની પ્રકૃતિ જે આગળ વર્ણન… થયું છે તે ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. આ ચાર તત્વો માણસની પ્રકૃતિ નાશવંત ભાગ છે. જે આગળ બ્રહ્મવિદ્યામાં 'માણસનું ખોખું' (Personality) કહેવામાં આવે છે. આ ખોખાનું જે માણસ બનાવવું હોય તો તેના ઉપર 'મન'નો પ્રકાશ… પડવો જોઈએ. જેમ સર્વેનાં ત્રિગુણી જગત પ્રકટ રહે છે, તેમ 'મન'નાં ત્રિગુણ…

માણસનું ખોખું પ્રકાશહીન થાયછે. મનના પ્રકાશ વગરનું આ ખોખું એક ચોક્સ હદવાળી વસ્તુ (Entity) છે ખરી, કેમકે એમાં **સ્થૂલ-શરીર, લિંગ-શરીર, પ્રાણ,** અને કામ છે એ ખોખામાં ઝનૂન અને ગુસ્સા છે પણ **તર્કશક્તિ** નથી. એમાં લાગણીઓ છે પણ **બુદ્ધિ** નથી; એમાં ઇચ્છાઓ છે પણ બુદ્ધિને અનુસરીને ચાલનારી મરજી નથી. એ પોતાના રાજ્યાધિકારી 'મન'ની રાહ જુએ છે, જેના આવી મળવા સાથેજ એ ખરૂ માણસ બને છે. હવે પાંચમું તત્વ

૫ મનસ—વિચાર કરનાર—મન.

આપણે હવે આપણા અભ્યાસના એવા ભાગ ઉપર આવી લાગ્યા છીએ કે જેની પુરતી સમજ મેળવવાને સહેજ મુશ્કેલ લાગશે. માટે જે વાંચનારે આ પાંચમાં તત્વનો બીજા મનુષ્યના તત્વો સાથે કેવો સબંધ છે તેનું જ્ઞાન મેળવવું હોય, તો એ ભાગ પુખ્ત ધ્યાન અને વિચાર-સહિત વાંચવો.

'મનસ' શબ્દ સંસ્કૃત **'મન'** ધાતુ ઉપરથી નિકળેલો છે, જેનો અર્થ **'વિચારવું'** કરીને થાયછે. એ મુજબ જોતા **'મનસ'**નો અર્થ આપણામાંહેલો **'વિચાર કરનાર'** થાય છે. પશ્ચિમમા એને (Mind) એટલે **'મન'** કહેછે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો વાંચનારે **'મનસ'** તત્વને **'મન'** તરીકે નહીં, પણ **'વિચાર કરનાર'** તરીકેજ સમજવું કારણ કે એને **'વિચાર કરનાર'** તરીકે સમજવાથીજ કોઇ અમુક પુરૂષ કે વસ્તુ વિચાર કરેછે, એવો એનાવિષે આપણને ખ્યાલ આવેછે. બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ પણ એનો એવોજ અર્થ કરેછે, કેમકે તેઓ **'મનસ'**ને **અમર પુરૂષ** અથવા ખરો **'હું'** I ગણે છે, જે જો કે થોડા વખતમાં નાશ પામતા અનેક શરીરોના સંબંધમાં રહેછે, તોપણ પોતે તો **અમર** છે. 'વોઇસ-ઓફ-ધી-સાઈલન્સ' (Voice of the silence) નામના 'મેડમ બ્લેવાટસ્કી'ના લખેલા સુંદર ગ્રંથમા એક ચેલાને બોધ દેતી વખતે **'મનસ'**નું વર્ણન નીચે મુજબ કર્યુ છેઃ-

"**જે અમર છે,** એટલે જે હમેશ સુધી ટકી રહે છે, તેનાજ જેવો ખંતીલો અથવા ટકી રહેનાર થા. તારા દેહરૂપી ખોખા થોડો વખત રહીને નાશ પામે છે; પણ તારામાં જે હમેશ સુધી ટકી રહેનારો છે, તારામાં જેને જ્ઞાન થાયછે (કારણ કે તે પોતે જ્ઞાનરૂપજ છે), તેની હયાતી ક્ષણભંગુર નથી. તેજ ખરો માણસ છે, જે હમેશ હતો, હાલ છે, અને હમેશસુધી રેહેશે, અને જેનો વખત કદી આવી લાગવાનો નથી" (પા૦ ૩૧).

વળી એજ વિદ્વાન બાઈ 'કી ટુ થીઓસોફી' (Key to Theosophy) નામના પોતાના ગ્રંથમાં એનાવિષે નીચેલો ખુલાસો કરે છેઃ—

"એક એવા **જીવાત્મા** અથવા આકાશી **જીવનો** ખ્યાલ કરવાની તજવીજ કરો કે જેની મુળ પ્રકૃતિ આકાશી અથવા દૈવતાઈ છે, પણ પરમાત્મા સાથે એક થઈ જવાને લાયકનો થયો નથી, માટે તેને એ હેતુ પાર પાડવા પોતાની પ્રકૃતિ ઘણી સ્વચ્છ કરવાની છે. એમ કરવા સારૂ તેને એક **'જીવ'** તરીકે અનેક શરીરોના સંબં-

પછાં રહી પ્રગટેલાં જગતમાંથી મળતો સર્વ અનુભવ મેળવવાની જરૂર છે. તેટલામાટે નીચલી સ્થિતિઓમાં (Kingdoms of Natures) અનુભવ મેળવી વધારે ઉંચી પંક્તિએ ચડી મનુષ્ય સ્થિતિમાં દરેક પ્રકારનો અનુભવ તેણે મેળવવો જોઈએ. તેનું ખરૂં મૂળ જોઈશું તો 'મહાન વિચાર' (Thought) છે અને તેથી એવા જીવોને સામટી રીતે 'મનસ-પુત્ર' એટલે કે 'મહત' અથવા 'સર્વમય મન' (Universal mind) ના પુત્રો કરીને કહેવામાં આવે છે. આ અમુક છૂટો પડેલો વિચાર (Individualized Thought) ખરો જીવાત્મા અથવા ખરો 'હું' છે એમ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ માને છે. એઓ તેને માંસ અને હાડકાંથી બનેલા ખોખામાં બંધ પડેલો 'વિચાર કરનાર' સમજે છે. એનામાં આત્મિક (Spiritual) ખાસીયત છે, માટે જડ અથવા પ્રકૃતિ વડીક એ સ્વભાવ નહિ પણ એ અનેક પદાર્થ રૂપી શરીરો ઉત્પન્ન કરી તેમના સબંધમાં રહેનારો છે અને એ 'મનસ' અથવા 'મન' નામથી ઓળખાય છે." (પા૦ ૧૯૩-૧૯૪).

મનુષ્યના પ્રગટીકરણવિધિ જો આપણે પાછો સહેજ વિચાર કરીશું તો એ બાબતની વધારે ખુલી સમજ પડશે જ્યારે નાશવંત ચાર તત્વોનું મનુષ્યનું ખોખું બની રહ્યું, ત્યારે તે એક ખાલી ઘર જેવું હતું, જેમાં વસનારો હજુ સુધી આવી રહ્યો હતો નહિ. એને પ્રસંગે 'મનસપુત્ર' જેઓ આત્મિક ખાસીયત અને ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિ ધરાવતા હતા, તેઓએ આ પૃથ્વી ઉપર આવીને આ ચાર તત્વોનાં બનેલા અમુક વિનાનાં ખોખાંમાં વાસો કીધો. બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો મનસ પુત્રોએ મનુષ્ય અવતાર લીધો અને આ પૃથ્વી પર તેમને માટે તૈયાર થયલાં શરીરમાં પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. એજ મનસ પુત્ર ચોરાશ પ્રતિ ફરી ફરીને નવાં શરીરોમાં વાસો કરતા રહ્યા છે અને તેઓ ફરી ફરીને જન્મ લેતાં જીવાત્મા, અમર પુરૂષ, માણસનું પાંચમું તત્વ વિગેરે અનેક નામોથી ઓળખાય છે.

આ તત્વનાં અનેક નામો હોવાથી બ્રહ્મવિદ્યાના કાચા અભ્યાસીઓના મનમાં એની સમજ વિષે ગુંચવાડો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. 'મનસપુત્ર' ઇતિહાસરૂપી નામ છે, જે એવું સૂચવે છે કે મનુષ્યનાં પ્રગટીકરણના ચોક્કસ સમયે એ પુત્રોએ માણસમાં વસવાટ કર્યો. 'મનસ' સાધારણ નામ છે, અને એ નામનાં તત્વની ખરી ખાસીયત બતાવે છે. 'જીવ,' 'હું' અથવા 'પુરૂષ' એ નામો આપણને એવો ખુલાસો કરે છે કે એ અક્ષય છે, મરણાધીન નથી; પોતે જે નથી તેથી પોતાને જુદો દેખાડે છે, અને પશ્ચિમ તરફના વિદ્વાનોની ભાષામાં બોલીએ તો એ દૃશ્ય વસ્તુ (Object) થી જુદો, તે વસ્તુનો પ્રેક્ષક રહી અનુભવ મેળવનાર (Subject) છે. 'જીવાત્મા' નામ (Higher-Ego) દેહરૂપી જીવ (Personal Ego) થી એ જુદોજ એવું સૂચવે છે. 'પુનર્જન્મ લેતો જીવ' (Reincarnating Ego) એ નામ એવું સૂચવે કે આજ તત્વ વારંવાર જન્મ લે છે, અને આ પુનર્જન્મની અનેક જીંદગાનીઓનો સામટો અનુભવ ધરાવે છે. એ તત્વ બીજાં નામોથી પણ ઓળખાય છે, પણ અભ્યાસીના વાંચવામાં પ્રથમ જે પુસ્તકો આવે છે તેમાં તે આપેલાં નથી. ઉપર જણાવેલાં

નામો જ્યારે કાંઇ પણ ખુલાસા વગર આ તત્વનેમાટે તેમજ જુદે અર્થે વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે અભ્યાસી બાપડો ગુંચવાઇને વિચારમાં પડે છે, કે આ નામો જુદાં જુદાં તત્વ દેખાડતાં માલુમ પડે છે, તેથી તેમના વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સબંધ હશે?

પૃથ્વીપરની જીંદગી સાથે **મનસ**ને કેવી રીતનો સંબંધ રેહેછે તે બાબત ઉપર હવે આપણે આવીએ. પૃથ્વી ઉપરની આગલી જીંદગીમાં રોપેલાં બીના ફળ તરીકે એ '**મનસપુત્ર**'ને એક ચોકસ કુટુંબ તરફ ખેંચાણ થાય છે, અને તે કુટુંબમાં તેને માટે રેહેવાનું ઘર અથવા ખોખું જ્યારે તૈયાર બની રહેછે, ત્યારે વળી એક નવી અડચણ ઉભી થાયછે. '**મનસપુત્ર**' પોતે **આત્મિક સત્વ** (Essence) ધરાવતો હોવાથી, અને આ પદાર્થરૂપી જગતની સપાટી કરતા વધારે ઉચી સપાટી ઉપર રેહેતો હોવાથી, તેને માટે બનેલાં ખોખાંનાં **સ્થૂલ રજકણો** ઉપર પોતાનાં અતિ **સુક્ષ્મ અને આકાશી રજકણો** વડે કોઇ પણ રીતની અસર કરી શકે નહીં, અને તેથી કરીને તે ખોખાંની સાથે સીધા સંબંધમાં તેનાથી અવાય નહીં આવી અડચણને લીધે તે પોતાનામાંથી એક પ્રતિબિંબ નાંખે છે, જે નીચલી સપાટીના હવાઇ પદાર્થ સાથે મળીને ગર્ભસ્થાન માંહેલાં બચ્ચાંના તંતુમંડળમાં પ્રવેશ થાય છે, અને વખત જતા જ્યારે શરીરનું ખોખું સંપૂર્ણ બને છે, ત્યારે તે માણસની વિચારશક્તિ બની રહે છે '**મનસ**' માંથી [illegible] જે નિકળે છે, અને જેને '**મનસ**'નું પ્રતિબિંબ, કીરણ, ઓળો વગેરે અલંકારિક નામોથી ઓળખાવામાં આવે છે, તેને **બ્રહ્મજ્ઞાની**ઓ '**ઉપ મનસ**' (Lower Manas) કહે છે. અને '**મનસ**'ને '**મહા-મનસ**' (Higher manas) તરીકે ઓળખે છે. એ મુજબ પ્રત્યેક જીંદગીના દરમિઆનમા '**મનસ**' દ્વી રૂપી હોય છે. એ વિષે '**મેડમ બ્લેવાટસ્કી**' '**કી ટુ થીઓસોફી**' નામના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

"જ્યારે '**મનસ**' શરીર સાથના સંબધમા આવેછે ત્યારે તેનું સત્વ દ્વીરૂપી બને છે એટલે કે અખંડ અને મહાન આકાશી મનનાં કીરણો બે જાતની ખાસીઅત ધારણ કરે છે. (૧) મૂળ-સત્વ ધરાવતુ અને પરમાત્મા તરફ ધ્યાન રાખતુ મન, જે **મહા-મનસ** અથવા '**બુદ્ધિ-મનસ**' કહેવાય છે, અને (૨) મનુષ્યનાં સ્થૂલ મગજને આધારે વિચાર કરતું અને '**કામ**' તત્વ તરફ ઢળેલુ મન, જે '**ઉપ-મનસ**' અથવા '**કામ-મનસ**' કહેવાય છે." (પાન ૧૮૪).

હવે આ '**ઉપ-મનસ**' મનુષ્યની પ્રકૃતિમા બીજાં તત્વ ભેગો કેવો ભાગ ભજવે [illegible] તે આપણે જોઇએ. એ નાશવંત ચાર તત્વોના બનેલા ખોખામાં પ્રવેશ થવતું છે અને જ્યારે એક બાજુ પર તે '**કામ**'ને વળગેલું છે, ત્યારે બીજી બાજુ પર તે પોતાના પિતા '**મહામનસ**' સાથે પણ સંબંધમાં રહે છે. હવે '**ઉપ-મનસ**' '**કામ**' તરફ એટલે બેધાર્ડ જઇને અને તેને વશ થઇને પોતાના પિતાથી તદન છુટું થાય છે, કે '**કામ**' ઉપર ફાવીને પૃથ્વીપરની જીંદગીનો મોટો સવાલ થઈ પડયો છે, જેનો નીવેડો દરેક માણસ પોતેજ પોતાના આ પૃથ્વીપરના પ્રત્યેક ફેરાના દરમિઆનમાં લાવે છે. આ જીંદગીમાં '**ઉપ-મનસ**' '**કામ**' તત્વ સાથે જોડાવલું રહે છે, અને એ બેના

[illegible] કામ-મનસ કહે છે. [illegible] તત્વદૃષ્ટિએ [illegible] ઉચ્ચ-મનસથી [illegible] 'કામ-મનસ' [illegible]

[illegible] 'મનસ' [illegible] 'કામ' [illegible] 'કામ' [illegible] 'કામ' [illegible] **[illegible] બુદ્ધિ"** [illegible]:—

"[illegible] બુદ્ધિ [illegible] 'મનસ' [illegible] 'મનસ' [illegible] 'મનસ' [illegible] 'મનસ' [illegible] "[illegible]" ([illegible]) [illegible]"

આપણે એ બાબત ધ્યાનમાં રાખીશું કે આત્મા જન્મોનાં ચક્રો મુજબ બનેલાં ભાગોને ... મનુષ્યમાંહેનું વિચાર કરનાર તત્વ સંપૂર્ણ રીતે પ્રકટ થયું નથી, પણ તેને મોટો ભાગ બહાર રહેવું પડે છે, તે 'ઉચ્ચ-મનસ' ઉપરથી સમજ પડશે. આ વિચાર કરનાર તત્વના ઘણા મોટા ભાગથી વિચારશીલ મનશક્તિ અને બુદ્ધિબળ ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને દરેક ... બુદ્ધિબળ વિલક્ષણ બુદ્ધિની હદ સુધી પહોંચે છે. એડમ ઓક્ષવર્ડથી ... વિલક્ષણ બુદ્ધિને ... કરવાની અને ... પરિણામ મળે છે, જેથી ... થાય, અને અભિમાન ... હોય છે.

મનુષ્યના ... 'અંતઃ-મનસ' ... [illegible] ... આત્મિક ... (એટલે માનવો) ... મનુષ્યના ... થાય છે અને ... [illegible] ... અજ્ઞાનીઓ ... એડમ ઓક્ષવર્ડથી ... મુજબ કહે છે —

"... જ કોઈ પુરુષના વિલક્ષણ બુદ્ધિ, ... સાથે ... માલૂમ પડે, તો અમુક કે જ પવિત્ર છાપ (Divine Ray) પોતાના ... ... તેનામાં ... પડેલો છે, તેની ... કે પુરુષના ... મનુષ્યમાંહેની વિચારશક્તિઓના (Thinker Principle) એ ... વિલક્ષણ બુદ્ધિ ... છે, તે ... નથી, પણ આ પવિત્ર છાપ ... માત્ર ... છે. આ પવિત્ર છાપ ... (Overshadow) છે. ... દૈવરૂપી છાપ (Personal Ray) ... [illegible] ... (... ૧૮૮૮ પાન ૨૨૧-૨૨૩)

... [illegible] ... વિલક્ષણ બુદ્ધિ ... છે.

[illegible]

જરથી મૂત્ર-સ્થાન કેળવીશકાય સુધી જઈ આ લોહીની હરી-ફાંજ ખરી મજાહ અને ખરું સુખ માની લેછે. વળી આપણે તેને લીધેજ આપણી ઇન્દ્રિયો સુખ પામે છે. અથવા આપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે આપણી લાગણી અથવા જુસ્સાઓમાં કે જેથી તેઓને હરે પળે મનના અથવા આત્મા બોલાવેલાં સુ-ખો ઉપ-મનસથીજ કલ્પેલ થતાં કલ્પિત અને સ્વપ્નવત્ ચિત્રો મય સ્થિતિ હોયજ નહીં.

દરેક વસ્તુ તરફ જેવી રાખનારા જીવ પણ રાખનો છે, જેવાં મોહ—પછી તે હોય કે મોહ રાજ્યાધિકારી તરીકે સત્તા ભો-ગવવા તો આવે વિદ્વત્તા માટેનો હોય. જ્યાંસુધી કોઇ પણ કાર્ય કલાબાજીને ખાતર, અથવા એ બીજાએ નહીં પણ મેં કર્યું એવાં કરવામાં આવે અને જ્યાંસુધી હૃદયના ભીતરમાં જુસ્સાનો રોહેજ ત્યાંસુધી હોય ગમે તેવા કપરા ગુણમાટે હોય, સખાવત, ના-મની ગમે તેવા મોહોના વિસ્તારમાં કરવામાં આવે, પરાક્રમ ગમે તેવાં થ, તોપણ ઉપ-મનસને કામ તત્વનો વધતો ઓછો ભેદ ઠાકેલો ના સિવાય મહા-મનસના જેવું નિર્મળ અને શોભતું સમજવું નહીં.

મનસની કાર્યશક્તિ.

થયા કે પુરાતનની જેમ્સીના કમિશનમાં મનુષ્યનું પાંચમું તત્વ ને ઉપ-મનસ જે કામ તત્વ સાથના તેના સંબંધને લીધે "કા-હેવાય છે તે. મેજાની અને તંતુમંડળની મારફતે પોતાનું કામ જ-હા-મનસ અને ઉપ-મનસનાં કાર્યો વચ્ચેનો તફાવત બરાબર સ-મજાવ ઉપર લંબાણથી બોલવાની જરૂર છે. કે તેથી આપણને મન રીતે જણાશે ▪ તેથિવે વાંચનારને પુરતો ખુલાસો મળે.

ર્મનાં તથા તંતુમંડળનાં ઝીણાં ખાનાં (Cells) પણ પદાર્થની જાતીક), જે કણોને આપણે રજકણો (Molecules) નામ આપ્યું છે. આ તે સાથે વચનોમાં નથી, પણ અનાદ્યંત જીવ (Eternal Life)ની સાર્વભૂ શક્તિને નામે ઓળખાય છે, તેના જોરથી સાથે જોડાઈ રહેવાં જીવની બરોબર નહીં આવેલાં હોવાને લીધે અતિ મળવાથી આગળી ને ખરી જીવના તો એ છે કે તેઓ આગળથી તેમ કહેવાં અથવા ઉડાં કેછે. એકમ જ્યોતિષકારથી એક ઠેકાણે કહેછે કે રજકણોની ઉડાં આ-નાદ્યંત જીવનું સર્વથી હલકું રૂપ છે, જે જીવ પોતે "મહાન વાયુ" ill) તરીકે ગતિજ (Motion) છે, અને જગતની રચનાથી રચાયેલી ર-ા પ્રકારની ગતિનું મૂળ છે. (લ્યુસિફર-ઓક્ટોબર ૧૮૭૮ પાનું ૭૯-૮૩). ૮. ઉત્પાતી, ગતિ, એ શબ્દોના સંસ્કૃત શબ્દો એક જ અર્થ દર્શાવ-

નારા ધાતુ ઉપરથી નિકળેલા છે, અને રામપ્રસાદ કહેછે કે "આ ધાતુઓનું મૂળ પ્રાણીઓનો દમ લેવી તથા કાઢવી પવનનો અવાજ છે."

હવે ઉપ-મનસ તંતુઓના રજકણોને પોતામાંહેલી ગતિ ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ મારફતે ધ્રુજતાં અથવા ઝોલાં ખાતાં કરે છે તેથી સ્થૂળ સપાટી ઉપર માણસને ભાન થાય છે. મહા-મનસ આ રજકણો ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની અસર કરી શકતું નથી. તેથી તેનું પ્રતિબિંબ ઉપ-મનસ આકાશી સૂક્ષ્મ પદાર્થ (Astral Matter)માં ખેંચાઇને અને કામતત્વ સાથે મળીને બાકી રજકણોને આ પ્રમાણે હાલતાં કરેછે. એમ થવાથીજ માણસમાં બેઉનું ચેતન અથવા ભાન ઉત્પન્ન થાય છે, જે ચેતનમાં મનની સાધારણ સ્મરણશક્તિ તથા બીજી સઘળી શક્તિઓ સમાયલી છે. પણ મેડમ બ્લેવાટસ્કીના સમજ્યા મુજબ તો સ્થૂલ સપાટી ઉપરના સઘળા બનાવોની માફક એ શક્તિઓનું મૂળ પણ તદન જુદીજ અને ઉચી સપાટી ઉપર હોય છે. ઉપ-મનસમાં તેના પિતા મહા-મનસનું જે સત્વ (Essence) સમાયલું છે, તેને એ મૂળ સમજવું. એ સત્વ નાશવંત બેઉના રજકણો ઉપર મુખ્યરૂપેજ અસર કરી શકે છે.

ઉપ મનસની આવી રીતની કાર્ય કરવાની શક્તિને બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ કામ મનસ શક્તિ કહેછે. આ શક્તિને લીધેજ મનના સઘળા વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે પણ આ શક્તિનું વધારે કે ઓછું પ્રગટી નિકળવું નાશવંત શરીરની સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. જો બેઉના રજકણો નિર્મળ અને સ્વચ્છ હોય, અને જે કામતત્વ સાથ સંબંધ રાખનારા શરીરના અવયવો (જેવા કે કાળજું, બદરોગ ઇત્યાદિ) એવા તો શુદ્ધ ને નિરોગી હોય કે બેઉ સાથે તેમને જોડનારા તંતુઓના રજકણોને તેમનાથી કાંઈ પણ હાનિ પુગે નહીં, તોજ આ જીવરૂપી વાયુ આપણા સારંગીરૂપી શરીરમાં ફરી વળીને તેમાં મધુર સુસ્વર ઉત્પન્ન કરી શકે છે. પણ જો બેઉના રજકણો અને શરીરના અવયવો એ મુજબ નિર્મળ ન હોય, તથા જો દારૂ અને હદ બહાર ઇશકબાજીથી લોહી બગડી ગયલું હોય, તો આ સારંગીના તાર(તંતુઓ)પર મેલ ને કાટ ચઢવાથી તે જોઈએ તે કરતાં વધારે ઢીલા અથવા તંગ થઈ જાય છે અને તેથી જ્યારે જીવરૂપી વાયુ તે તારોમાંથી પસાર થાય છે ત્યારે યા તો તેઓમાંથી કંઈ અવાજ નિકળતો નથી, અથવા તો કઠોર અને બેસુર અવાજ નિકળે છે. એમ થવાનું કારણ એમ સમજવું નહીં, કે તે સારંગીરૂપી શરીરમાં જીવ-રૂપી વાયુ નથી, પણ તેના તારની ઉપર મેલનું પડ ફરી વળવાથી એવું પરીણામ નિપજે છે.

વાંચનારને હવે સમજ પડી હશે કે જેને આપણે માણસનું મન અથવા બુદ્ધિ કહીએ છીએ, તે મેડમ બ્લેવાટસ્કીના બોલોમાં આપણા પાંચમા તત્વ મનસનું "ઝાંખું ને બદલાતું રહેનારૂં પ્રતિબિંબ" છે. કામ મનસથીજ માણસની સ્થૂળ વિચારશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ પદાર્થમાં વીંટળાયલું હોવાથી પદાર્થને આધીન થઈ રહે છે. પદાર્થરૂપી અવયવો મારફતેજ પ્રગટી નિકળેલું હોવાથી આ માયાની સપાટી ઉપર એ પોતાનેજ ખરો પુરુષ સમજે છે. **બૌદ્ધ** મતપ્રમાણે અહંકારના દોષને પાત્ર થાય છે.

શરીરના અને બુદ્ધિને ઉચ્ચ મનસ વશ થાય છે તેથી એની આત્માને જે દુઃખમાં રહેવું કાળ એકાંત ભાવને તે ભાગ્યવંત પાર્થિવ જીવન હોય છે.

કામ-મનસ ભાગ્યવંત ચાર તત્વોને વળગું છે અને એમના વળગણોથી છુટવાથી દરેક રીતે કેળવીને આત્માને પોતાનું કાર્ય કરતું રહે છે. એ વિચાર ■ વાંચનારનાં મનમાં મંજુર કરે તો પુનર્જન્મ (Reincarnation)ની બાબત સમજવી સહેલી થઈ પડે. પુનર્જન્મની બાબતવિષે આ પ્રસ્તાવના ભાગના પ્રકરણમાં હું મોટો વિચાર કરું છું: માટે આ ઠેકાણે તેવિષે વિસ્તાર કરવા માગતો નથી; પણ જીવાત્મા વિષે ઉપર ધ્યાન આપવાને વાંચનારને તાકીદ કરવાની જરૂર જોઉં છું. ઉચ્ચ-મનસ, અમર-વિચારનાર મહા-મનસનું પ્રતિબિંબ છે, અને તે મનુષ્યનાં એકજ ખોળાં ઉપર પ્રકાશ પાડે છે: માટે માણસને તે ખોળાંખોળિયાં ગાઢવંત એમની સ્થિતિ પુષ્ણનું ભાન આપશે. એમના જે રજસ્ગુણે ઉચ્ચ-મનસ જોડાં ભાગ કરે છે, તે રજકણો પરંપરાથી દિવસ ખોળાંવિષે જમતા હોય છે. તે ખોળાંના જન્મ આરંભમાં તે રજકણો હતા નહીં, તથા તેના મરણ બાદ તે રજકણો રહેવાના નથી. આ રજકણો પચીન્દ્રિયોથી એકઠામાટે કરીરની છે, તે કણુબંધુ ઇંદ્રિયોની હતી એંટલ થી રહે છે. હવે આત્મામાં જે ધારણાશીલ શક્તિ એમના રજકણો ઉપર ઉચ્ચ-મનસથી થતી અસરને આધીન હોય છે. એજ પુરુષનાં જુદાંજુદાં ખોળાંખોળિયાં એકઠોને મહા-મનસની આરંભ વિચાર શક્તિ કોઈ પણ રીતે એક બીજા સાથે સંબંધ હોતો નથી: કારણ કે જુદાં જુદાં ખોળાંખોળિયાં એમની બનાવટ દર વખતે જુદી હોય છે. ત્યારે એ ઉપરથી આપણને દેખાય છે કે માણસનું ચિંતન, સ્થૂલ અને કામ મનસની સપાટી ઉપરથી જે મહા-મનસની સપાટી ઉપર પહોંચે, તોજ એક જન્મનાં કાર્યો ને બનાવો બીજા જન્મમાં યાદ આવે. મનુષ્યનાં એમની સ્મરણશક્તિ તેથી પ્રતિબિંબ મરણાધીન આવને હતી છે: તેથી તેનો એક જન્મ પછી નાશ થાય છે. પણ જે માણસો પોતાનું ચિંતન મહા-મનસની સપાટીસુધી લઈ જવાને શક્તિવાન હોય છે, એટલે મરણને આધીન થનારાં માણસ અને દૈવત સુધી કરી રહેનાર અમર માણસ બન્નેના પુલ ઉપર એઓ પોતાનું ચિંતન સ્થિરપણે ધાર કરી એક કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, તેઓજ માત્ર પોતાના પાછલા જન્મોના બનાવો યાદ કરી શકે છે. એવી શક્તિ જ્યારે માણસમાં આવે ત્યારેજ મહા-મનસમાં પુરાઈ રહેલા પાછલા જન્મોની નોંધિઓ જે પેટાર ભરેલો છે તે એમની સ્મરણશક્તિમાં આવી શકે. અને ત્યારેજ માણસ ઉચ્ચ-મનસથી આત્માને પોતાના ચિત્તને પ્રગટ કરે. પણ આવી શક્તિ મનુષ્ય-પ્રકૃતિમાંથી જેવી એકજ સર્વે માણસમાં આવી શકે. ત્યાંસુધી ભોગની પાછળ આવતી અને મહા-મનસના વિરોધી રોકાણ થતી અનેક ઇંદ્રિયો એક બીજાથી છુટી રહે છે, અને ચારણ્ય શક્તિ આત્માને નૈસર્ગી નથી. ઘણા અભ્યાસીઓ માણસની મરણાધીન ઇંદ્રિયો અને જીવાત્માની અમર ઇંદ્રિયો બન્નેનો વ્યાપક અભ્યાસ જોઈ શકતા નથી, માટેજ આ બાબતિવે આટલું બોલવાની જરૂર પડી છે.

હવે ઉચ્ચ-મનસનાં કાર્યોની બેઉ તરફ પ્રકાશવાં પરિણામમાંનું કોઈ પણ એક પ્રકારનું

પરીણામ નીપજે છેઃ—(૧) ચાલુ કોશીશથી ઉપ-મનસ પોતાના મૂળ તરફજ ધ્યાન ધરીને મહા-મનસ સાથે એક થઇ જાય છે; (૨) ઉપ-મનસ થોડુંક પોતાના પિતા તરફ ધ્યાન ધરે છે, અને થોડું કામ તત્વ તરફ ખેંચાયલું રહેછે. (જે સ્થિતિ હાલ માણસમાં સાધારણ માલુમ પડે છે); (૩) ઉપ-મનસ કામ તત્વ સાથે ભેળાઇને એક થઈ જવાથી પોતાના પિતાથી સદાનું છુટું થઇ નાશ પામે છે. પણ ઉપ-મનસની આ ત્રણ સ્થિતિ વિષે ખુલાસાવાર બોલવા આગમજ એના કાર્યવિષે કાંઈ વધુ કહેવાની જરૂર જણાય છે.

જ્યારે ઉપ-મનસ કામ તત્વથી છુટું થાય છે, ત્યારે માણસનાં નાશવંત તત્વો ઉપર તે હુકમત ચલાવે છે, અને ત્યારેજ તેની ખરી મૂળ ખાસીઅત પ્રગટી નિકળે છે. કામ તત્વમાં શરીરની હાજતોથી ઉત્પન્ન થતી ઇચ્છા (Desire) સમાયલી હોય છે, તેને લીધે મરજી (Will), જે મનસની એક શક્તિ છે તે, ઘણું કરીને નાશવંત શરીરને લગતા જુસ્સાઓને વશ થઈ જાયછે. પણ ઉપ-મનસ "જ્યારે થોડા વખત પણ કામ તત્વથી છુટું થાય છે, ત્યારે તે મન-શક્તિઓને ઉંચી સપાટી ઉપર લઇ જાય છે, અને ત્યારેજ માણસમાં મરજી અધિકાર ભોગવે છે." (લ્યુસિફર—ઓક્ટોબર ૧૮૯૦. પાનું ૯૪). પણ જ્યારે કામ તત્વ તાન તાણે થઇને આ હક મેળવનાર ઉપ-મનસના પગ તળે દબાયલું પડે છે, ત્યારેજ આ જાતની આપઅખત્યાર સ્થિતિ બને છે. આપણી આ સુંદર 'મરજી બાઈ'ને 'કામ' નામના સાપના પંજામાંથી જો છુટી કરવી હોય તો મનસ પોદ્ધાએ તે સાપને મારી નાખવો જોઇએ; કારણ કે જ્યાંસુધી કામ તત્વ ઉપર કાબુ મેળવવામાં આવતો નથી, ત્યાંસુધી ઇચ્છા મરજી ઉપર હુકમત ચલાવે છે.

વળી જેમ જેમ ઉપ-મનસ કામ તત્વથી મોકળું થતું જાય છે, તેમ તેમ પોતાના મૂળ અથવા પિતા તરફની રોશની મનુષ્યના ખોખાંમાં વધારે ને વધારે દાખલ કરવાની શક્તિ ધરાવતું જાય છે. એનેજ પ્રસંગે વિલક્ષણ બુદ્ધિ (Genius) માણસમાં માલુમ પડે છે. વિલક્ષણ-બુદ્ધિ મહા-મનસની રોશનીનો પ્રકાશ છે, જે ઉપ-મનસની મારફતે ખોખાંમાં દાખલ થઈ જાહેરમાં આવે છે. એથી કરીનેજ મેડમ બ્લેવાડસ્કીના કહેવા મુજબ એક માણસ પોતાના બીજા ભાઇઓની સાધારણ મનશક્તિ કરતાં વધારે ઉંચા પ્રકારની શક્તિ ધરાવે છે. વળી એજ વિદ્વાન બાઈ કહે છે કે મહા-મનસ, સ્થૂલ શરીર સાથે સિધા સંબંધમાં આવી શકે નહીં: કારણ કે તેનું ચૈતન્ય વધારે ઉંચી સપાટી ઉપરજ પ્રગટી શકે પણ ઉપ-મનસ નાશવંત શરીરના સંબંધમાં આવી શકે છે. ઉપ-મનસ વા તો પોતાના આકાશી પિતા તરફ વળવાની મરજી ધરાવે છે અથવા તો જે જંગલી ખાસીઅતના સંબંધમાં આવે છે તે તરફ વળવાની ઇચ્છા દેખાડે છે. એપ્રમાણે તેની ચોકસ સ્થિતિનો આધાર તેની એવી ચોકસ વલણ ઉપર રહે છે. મહા-મનસ, જે સર્વ-વ્યાપક મન (Universal Mind)નું સત્વ છે તે, પોતાની સપાટી ઉપર કેવળ સર્વ-જ્ઞાની છે; પણ સ્થૂલ સપાટી ઉપર એવી શક્તિ તે ગુપ્ત અથવા આડકતરી રીતે ધરાવી શકે છેઃ કારણ કે તેને ઉપ-મનસની મારફતે આ સપાટી ઉપર કામ લેવું પડે છે. વળી મહા-મનસ—ભુત, વર્તમાન,

અને અતીન્દ્રિય—એ બન્ને શબ્દનું હવે ભાન થવા લાગે છે, અને તેઓજ રીતે એવું પ્રતિબિંબ કોઈ કોઈ વાર પોતાના સ્વપ્નોથી એવા જ્ઞાનથી પોતાની શક્તિ દ્વારાની વિચારે જ અ-મુશ્કેલીમાં તેમના પોતાના કાર્યમાં રાખ્યા કરે છે, એવી માનુષ ખરે ઠરી અગર આ-ધાર્યું બને છે" (રકુસિરૂર—નવેમ્બર ૧૮૯૦ પાનું ૬૭૮).

ખરેખર મનુષ્યમાં આવી આશ્ચર્યની શક્તિ અપ્રકટ માલુમ પડે છે. આ શક્તિને મહોટી શક્તિ. જે માત્ર દૂરોથી પરખાય તેમ ભૂત(Medium)માં માલુમ પડે છે. ભૂત અથવા 'મિડિયમ' વિષે એક પ્રખ્યાત લેખકે નીચે મુજબ લખ્યું છે:—"મિ-ડિયમ' કોઈ વખતે કોઈ વસ્તુને હાથ પણ અડકતો નથી ત્યારે તેના અર્થ એવું માલુમ થાય છે કે તેની આસપાસ કોઈ ગુપ્ત પોતાની ખાસ ગુણવાળા કામો કરી દેખાડે છે. હાલના જમાનાના કેટલાક આત્મ-વાદીઓ (Spiritualists) 'મિડિયમ'ની સ્થિતિ અત્-યંત ઉત્તમ તથા આશ્ચર્ય જેવું છે. કારણ કે તેઓ એવું માને [illegible] કે મિડિયમોની ખાતરી વિદેહી રૂહો પ્રકટ કરીને આ પૃથ્વીના માણસો સાથે વાતચીત વગેરેનો વહેવાર ચલાવે છે. પણ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ, જેઓ વિદેહી રૂહોના સંબંધમાં આપણે આ રીતે કાંઈ એવું કબૂલ કરતા નથી તેઓ આ મિડિયમની સ્થિતિને ત્યાં ધારણે કરતાં એ બનાવોનાં ઘણા કારણ બતાવે છે. એ મિડિયમના નાદંર અથવા આસ્ટ્રલી પ્રકાશ (Astral Light) એવાં તો એવાં પ્રમાણમાં હોય છે કે તે તેના સ્થૂલ શરીરમાં હમેશ કાબુ વગર થઈ જાય છે. એવી રીતે શરીરના બંધન અથવા અને ઘણાં વિચાર આ આસ્ટ્રલ પ્રકાશના સંબંધમાં આવવાથી તેની અસર પોતાના ઉપર થયા કરે."" (રકુસિરૂર—નવેમ્બર ૧૮૯૦—પાનું ૬૮૩). આવી સ્થિતિમાં મહા-મ-નસનું લિંગ ઉપ-મનસ આ આસ્ટ્રલી સૂક્ષ્મ પ્રકાશના પરમાં એવું તો તરત ખેંચાઈ જાય છે, કે એ લિંગની પોતાની સ્થૂલ ગાંઠી પ્રકટ થાય છે. આ ગાંઠી થઈ ગયેલી પોતાની જ્યારે આસ્ટ્રલી સપાટી (Astral-Plane) વધુ ઉપર પડે છે, ત્યારે તે વસ્તુએ એવો તે પોતે રૂપનું ધરે છે, કે 'મિડિયમ' પોતે તેમજ તેના ઉપર આધાર રાખનારાં સાંભળેલાં બને કારણ છે. એવો ખુલાસો કરીને હવે આપણે ઉપ-મનસની ઉપર કહેલી ત્રણ સ્થિતિએ વિચાર કરીએ.

(૧) ઉપ-મનસની એક સ્થિતિ ઉપરથી એવી બને છે કે તે પોતાના મૂળ અથવા પિતા વગેરે ખાસ પ્રકારથી તેની સાથે એક થઈ જાય છે. મનુષ્યોના અન્તઃસુધી જ્યારે એ ઉપ-મનસ એજ પ્રકારથી પાકે તેમજ તે આ ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચી શકે એટલા ઉપરથી [illegible] એક વખત એક આપણી દૃષ્ટિએ જણાવવામાં આવે, તો આ લાયક શરીરમાં એવી તો મધુર સુગંધી ફેલાય જાય, કે તે મહા-મનસની પોતાની સંભાળ કરવાને લાયક ગણાય નહિ. પછી એમ થવાથી ઉપ-મનસને પોતાના બાદ્ય વડી ઉપરથી વિલંબ આસ્ટ્રલી પ્રકાશથી ધીમે ધીમે એકદમ જોર પકડી જાય. "મનસનાં આ પ્રતિબિંબનું એક કામ આ આવતા આસ્ટ્રલી પ્રકાશથી પોતાને ધીમે ધીમે પોતાનું કરવાનું છે. એ કે આ પ્રકાશે હમેશ એ પ્રતિબિંબ સ્થૂલ ત્યારથી ઉપર ઘણે કરવાને ઉત્તેજન થાય છે. તેથી આ પ્રકાશ વિશે સંબંધમાં આવવાથી એવું આસ્ટ્રલી

સત્વ ઢંકાઇને ઝાંખું થઇ જાય છે. અને એનું અંતરજ્ઞાન (Intuitions) ખોટું નીવડે છે." (લ્યુસિફર-નવેમ્બર ૧૮૯૦ પાનું ૧૮૨). જેમ એક પછી એક જન્મ પસાર થતા જાય છે, તેમ આ આંધળા આધારથી પાર્થિવ ઉપ-મનસ છુટું થતું જાય છે અને આખરે 'કામ' તત્વ ઉપર કુલ અખત્યાર મેળવીને, અને પોતાના શરીરને મહા-મનસની રોશનીને અનુકૂળ બનાવીને, પોતાના તેજસ્વી મૂળ સાથે એક થઇ જાય છે—પૂરો મહાત્મા બની રહે છે—અને પિતા અને પુત્ર જેમ પ્રથમ હતા તેમ સઘળી સપાટી ઉપર સાથે મળી રહે છે." પુનર્જન્મનો આંટો ફરવાનું એનું કામ પૂરું થાય છે, અને કાળચક્રના ઘેરાવામાંથી એ બહાર પડે છે. હવે પછી મનુષ્ય જાતનું ભલું કરવાની મનખુશીજ તે પોતાની મરજી પડે તો જન્મ લેછે અથવા તો પૃથ્વી અને મનુષ્યનું પ્રગટીકરણ આગળ ચલાવવામાં મદદ કરવાને સ્થૂળ શરીર ધારણ કીધા વગર પૃથ્વીની આસપાસની સપાટી ઉપર ગૈબ્ય આકાશી રૂપમાં રહે છે.

(૨) ઉપ-મનસની બીજી સ્થિતિ એવી બને છે કે તે થોડુંક પોતાના પિતા તરફ ને થોડુંક 'કામ' તત્વ તરફ ધ્યાન ધરે છે સાધારણ માણસની સ્થિતિ ઘણું કરીને એવી હોય છે. સાધારણ માણસનો આ પુરૂષપણાનો આખો જન્મ લડવામાંજ પસાર થાય છે; કેમકે આ ખોખામાં પોતી હકુમત બેસાડવાનેમાટે ઉપ-મનસને 'કામ' તત્વ સાથે લડાઈ કરવી પડે છે. ઉત્તમ વિચારો અને લાગણીના જોરથી પ્રથમ તો ઉપ-મનસ 'કામ' ઉપર ફાવે છે. ઇન્દ્રિયોની બેડી તોડી નાંખે છે, અને નાશવંત પદાર્થને લાત મારીને મજબુત પાંખોથી અને પોતાના મૂળ-સ્થાનના તેજસહિત ઉંચે ચઢી જાય છે. પણ અફસોસ! થોડા વખતમાં તેની પાંખોની ગતિ ધીમી પડી જઇને આખરે બંધ પડે છે, અને આ બાદશાહી પક્ષી પાછું નીચે પૃથ્વીના કીચડમાં ગબડી પડે છે, જ્યાં 'કામ' તેને પાછું સીકડીને મજબુત બાંધી લેછે.

હવે જ્યારે એક જીંદગીનો છેડો આવે છે અને માણસ મોતના દરવાજામાંથી પસાર થાય છે, ત્યારે આવી સ્થિતિમા રહેલા ઉપ મનસનું શુ થાય છે તે હવે આપણે તપાસીએ.

નાશવંત શરીરના મરણ બાદ કામ-મનસ છુટું થાય છે, અને સૂક્ષ્મ પદાર્થમાં વીંટાવાયું થોડો વખત આકાશી સપાટીપર રહે છે. એ સપાટીપર એનો જેટલો ભાગ સ્વચ્છ અને નિર્મળ હોય છે તેટલો ભાગ છુટો પડીને પોતાના પિતાને ઘેર પાછો ફરે છે, અને મહા-મનસમા સમાવેશ થાવાનો છેલી જીંદગીમાં મેળવેલો અનુભવ પોતાની સાથે ત્યાં લઈ જાય છે એ મુજબ મનસનું કીરણ જાતું રહે છે, અને બે જન્મોની વચ્ચેની મુદતમાં એકજ બની રહેતું અને બે ઉત્તમ તત્વો—આત્મા અને બુદ્ધિ—સાથે જોડાયલું, એ 'સ્વર્ગ' ની સ્થિતિમાં રહે છે. જેમ આપણે દિવસની થાક પછી રાત્રના નિદ્રાવશ થઈને આરામ મેળવીએ છીએ, તેમ 'સ્વર્ગની' સ્થિતિમાં છેલી જીંદગીની મેહેનત અને થાક પછી એ વિશ્રામો લે છે. અને ત્યાં પૃથ્વીપર મેળવેલા અનુભવને અનુસરતા ઉત્તમ વિચારોમાં મશગુલ રહીને આનંદ પામે છે. એ મુજબ 'સ્વર્ગ' ની સ્થિતિમાં એક રીતે જોતાં આ પૃથ્વી ઉપરની દુઃખવિનાની જીંદગી આગળ લંબાય છે, અને

ર પાર નહીં પડેલી શબ્દો અહીં અને નિર્મળ ઇચ્છાઓ પરીપૂર્ણ થાય
ાવિયોનું કહેવું ખાં કરે છે કે મન પોતેજ પોતાનું સ્વર્ગ કલ્પન કરે
માણસ એવું ધમારે છે તેવુંજ બને છે. અને વળી 'સ્વર્ગ' ની સ્થિ-
સતંત્ર પાર્ટીઓ કોઈ પણ રીતની બાંધી હોતી નથી. બીજી મુસાફરી શરૂ
એટલા વખત સુધી આ જીવ સ્વર્ગમાં રહે છે. તેટલા વખતમાં ઉપલી
ાનો સ્વચ્છ અનુભવ પોતાનામાં સારી રીતે પચાવે છે અને પાછો સમ-
ાં આવે છે. જેમ આ પૃથ્વી ઉપર દિવસ પાછળ રાત હોય છે. તેમ પૃથ્વી
પછી આ સ્વર્ગની સ્થિતિ હોય છે જેમ કુદરતમાં ઉદય પાછળ અસ્ત,
ા ઓટ, અને તોફાન પાછળ શાંતિ હોય છે, તેમજ આ બાબતમાં બને
પ્રથીકરણમાં દરેક માણસ જે હદસુધી આગળ વધેલો હોય છે. તેના પ્ર-
સ્વર્ગની સ્થિતિની મુદત હોય છે. સાધારણ માણસની સ્વર્ગમાંહેલી ઇ-
વર્ગને આધારેની જણાવવામાં આવી છે

ઉપ-મનસનો જે અશુદ્ધ અને અસ્વચ્છ ભાગ 'કામ' તત્વ સાથે વીંટલાયલો
ઉપાડી ઉપર લઈ જાય છે, તેના એરથી 'કામ-રૂપ' ને છેલ્લી જાતીમાંહેલા
ાંઈક આછું કુંડે ભાન રહે છે. ('કામ-રૂપ' એટલે 'કામ' તત્વથી કલ્પન
ાઓ જે રૂપ અથવા શરીર ધારણ કરે છે તે.) જો આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દર-
ાઓ જે રૂપ અથવા શરીર ધારણ કરે છે તે.) જો આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દર-
નીચ જુસ્સાઓનું જોર વધારે હોય છે અને મનસ તત્વ નબળું પડી ગયું હોય
ામ-રૂપને વધારે જીવન મળે છે અને તે ઘણો લાંબો વખત ટકી રહે છે. વળી
સનો વધારે મોટો ભાગ જો કામ-તત્વીક જુસ્સાઓને વશ થઈને તેમની
ી ગયેલો હોય છે, તો કામ-રૂપમાં ચિંતન-શક્તિ ઘણી મજબુત હોય છે.
છેલ્લી જીંદગીમાં સત્ય બુદ્ધિ અને પવિત્રતાઈનું જોર વિશેષ હોય છે, તો
પને ઉપ-મનસ તરફથી ઘણું થોડું જીવત મળવાને લીધે તે થોડા વખતમાં
ામે છે.

ામ-તત્વના પ્રકરણમાં ભુત વિષે થોડું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે હવે
ાને બરાબર સમજ પડશે. જે માણસો આ જીંદગીમાં હેવાનના જેવા ખવાસ
ર ધર્મ માટેની બુદ્ધિ થોડા પ્રમાણમાં ધરાવે છે, તેઓનાં કામ-રૂપો ઘણા
અને કુશળતારી દેખાડે છે; કારણ કે તેમનામાં ઉપ-મનસનો ભાગ વધારે
ો હોય છે. 'કામ' ને વશ થયેલા માણસમાં હલકી સ્થિતિનું જ્ઞાન વિશેષ હોય
ે જ્યારે એવાં માણસનો 'ભુત' જીવતાં માણસના સંબંધમાં આવીને વધારે જીવન-
મેળવે છે, ત્યારે તેમાં નીચ બુદ્ધિનું જોર ઘણું વધે છે. પણ એવાં કામ-રૂપ
ા ભુતમાં અંતઃકરણ અથવા સારી લાગણી જેવું કાંઈ હોતું નથી, અને વખત જ્યાં
ઈ જઈ નાશ પામવાને એ પાત્ર છે. એની સાથે જીવતાં માણસો જો કોઈ પણ રી-
સંબંધમાં આવે તો તેમનાં દેહ, મન, અને જીવાત્મા(Soul)ની જરૂર ખરાબી
છે; કારણ કે તે પોતાની દેખાતી લંબાવવાની મતલબથી જીવતાંના શરીર અથવા કામ
માંથી પ્રાણનો કેટલોક ભાગ ચુસી લે છે, અથવા તો તેમની સઘળી જીવનશક્તિ ચુસી

લઇને તેમને મરણકાંઠે આણે છે, તથા કોઈક વખતે તેમની સાથે હવાઈ સંભોગ કરીને તેમની ખરાબી કરે છે.

વળી આપણે એમ ન સમજવું જોઇએ કે ફક્ત **ભૂતખાનામાંજ** (Seance-rooms) હાજર રહેવાથી જીવતાં માણસો એવાં કામ-રૂપોના સંબંધમાં આવે છે, પણ આપણે યાદ રાખવું કે દારૂનાં પીઠાં, જુગારખાનાં, વેશ્યાવાડ, અને એવી રસમનાં બીજાં ખરાબીનાં સ્થળો, જ્યાંની ઝેરી હવામાં માણસના હેવાનરૂપી ખવાસને ઉત્તેજન મળે છે, ત્યાં તેઓ જલદી ખેંચાઈ આવે છે. પોતાને અનુકૂળ થતી આવી હવામાં આ કામ-રૂપો તાજાં થઈને વધારે જોરાવર બને છે. શરીરવગર જે ઇચ્છા અને લાગણીઓ પરીપૂર્ણ થતી નથી તે એવે ઠેકાણે બીજાના શરીર મારફતે તૃપ્ત થાય છે અને પોતામાંહેલો ખરાબીનો પ્રવાહ જીવતાં માણસમાં દાખલ કરીને તેમના હેવાનરૂપી ખવાસને એટલો તો મજબુત બનાવી રહે છે કે જીવતાંમાં આપ-અખત્યાર-મરજી(Will)નું બળ તદન નબળું પડી જાય છે. આકાશી સપાટીના જે ભાગમાં આ ભૂતો અથવા કામરૂપોનું સ્થળ છે તેને 'કામ-લોક' કરીને કહે છે જેમ એક મરકીના સ્થળમાંથી નિકળતાં રોગનાં બી તેમને અનુકૂળ થઈ પડતાં નબળાં માણસનાં શરીરમાં પ્રવેશ થાય છે, તેમ 'કામ-લોક' માંથી નિકળતો ખરાબીનો ઝેરી પ્રવાહ તેને અનુકૂળ થતાં પાપી માણસના નબળાં દીલમાં દાખલ થાય છે.

આ વાંચવાથી કદાપી કોઈ એમ કેહેવા નિકળશે કે **બ્રહ્મવિદ્યા** તો આગલા જમાનાના વેહેમોને સજીવન કરીને માણસોના દીલમાં કલ્પિત ધાસ્તી ઉત્પન્ન કરે છે. પણ ખરૂં જોતા તો જે રૂઢી ને બનાવોને આગલા જમાનાના વેહેમો સમજવામાં આવે છે, તેનાં કુદરતી કારણ **બ્રહ્મવિદ્યાજ** જણાવે છે અને તેમની ખાતરીપૂર્વક સમજ આપે છે. કુદરતમાં **સ્થૂળ** સપાટી ઉપરાંત બીજી સપાટી છે, એવું એક વખત કબુલ કરવામાં આવે, તો કોઈપણ રીતની દલીલ અને તકરાર તેમની હસ્તી નામુકર કરી શકે નહીં, અને તેઓ ખરેખર છે એવો ભરૂસો લોકોના મનમા આવ્યા વગર રેહેજ નહી. પણ **બ્રહ્મવિદ્યા** એ સપાટીઓને સૃષ્ટિની કુળ રચનામાં તેમની યોગ્ય જગા આપે છે, અને ત્યાં કુદરતના કેવી રસમના કાયદાનો અમલ થાએ છે તેની પાકી સમજ આપણાં મનમાં ઉતારી વેહેમોનો અટકાવ કરે છે. વળી આ યાદ રાખવું જોઇએ કે જે માણસોનું ચેતન, **સ્થૂળ** સપાટી ઉપર નિયમીત રીતે પોતાનું કામ બજાવે છે, તેઓ જો પોતાનું મન સ્વચ્છ અને માકુ હદ રાખે, તો બીજી સપાટી ઉપરની નુકસાનકારક અસર તેમના ઉપર કરી થાય નહીં. આપણાં શરીરને આપણે જો તનદુરસ્ત હાલતમાં રાખીએ તો મને તેવા ઉડતા રોગ સામે આપણું રક્ષણ કરી શકીએ છીએ. રોગનાં અંકુરાઓને તો આપણાથી દુર રાખી શકાતાં નથી, પણ આપણું શરીર તે બીને જડ ઘાલીને ખીલી નિકળવાનેમાટે અનુકૂળ થઈ ન પડે તેની સંભાળ આપણે રાખી શકીએ છીએ, અને વળી બની જોઇને જ્યાં મરકી ચાલતી હોય ત્યાં આપણે રેહેતાં નથી. એજ મુજબ આકાશી સપાટીના મરકીરૂપી બીની આપણા ઉપરની અસર સમજવી. આ ખરાબી કરનારા બીને જડ ઘાલવાને કામતત્વને વશ થવનું માણસ પણું યોગ્ય થઇ પડે છે, માટે એ બીને ઉગી નિકળતાં અટકાવવાની મતલબથી

મ તત્વને કાબૂ રાખવાને આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વળી આપણે દારૂનાં પીઠાં, જુગારખાનાં, વેશ્યાવાડ વગેરે ખરાબીનાં સ્થળની નજીક પણ જવું નહીં, અને આપણી દૃઢ મરજી ખોઈ દઈને એક 'ભૂવા' (Medium)ની માફક બીજાની મરજી ને વિચારોને વશ થવાની ટેવ પાડવી નહીં. એવાં ખરાબીના બીજો આપણું રક્ષણ કરનારાં ઈશ્વરે ખાતરીપૂર્વક સોંપેલો આપણું સ્વચ્છ અંતઃકરણ ને આપણી દૃઢ મરજી છે.

(૩) કામ-મનસની ચોથી સ્થિતિનાં પરીણામ ઘણા ભયંકર નિપજે છે. આ સ્થિતિમાં ઉપ-મનસ પોતાના પિતા મહા-મનસ સાથે મળી જવાને બદલે કામ-તત્વ સાથે એક રૂપે થઈ જાય છે. જેમ ઉપ-મનસનો પોતાનાં મૂળ મહા મનસ સાથેનો મેળાપ અસાધારણ છે, તેમજ ઉપ-મનસની આ સ્થિતિ પણ અસાધારણ છે, કેમકે કે ઉપ-મનસ ભાગ્યેજ આવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. પણ જ્યારે આવી સ્થિતિ બનવા પામે છે, ત્યારે તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર છે.

કોઈ વખતે માણસમાં કામ તત્વનું જોર એટલું બધું તો વિશેષ હોય છે, કે મનસ તત્વ સાથની ક્રિયાઓમાં 'કામ' ફતેહ પામે છે. ઉપ-મનસ જેમ જેમ 'કામ'ને વશ થઈ જાય છે, તેમ તેમ પોતાનું પવિત્ર સત્વ (Divine Essence) 'કામ' તત્વ સાથના ઘસારાથી ધીમે ધીમે ખોઈ જાય છે. અને આખરે જ્યારે 'કામ' તેના ઉપર પૂરેપૂરો કાબુ ધરાવે છે, ત્યારે જે પાતળા આરસ રૂપેરી દોરાથી તે પોતાના પિતા મહા-મનસ સાથે જોડાયલું હોય છે તે દોરો તૂટી જાય છે, ને તેમના વચ્ચે ત્યાર પછી કંઈ સંબંધ રહેલો નથી. એ રીતે માણસના બે જુદા ભાગ થાય છે. તેનામાંથી દે- [illegible] તેના આત્મા [illegible] મનસનાં પ્રતિબિંબને પોતાના કબજામાં પૂરેપૂરૂં લઈને કંઈ પણ અંકુશ વગર જેમ ગમે તેમ તોફાન મચાવે છે. મનસનું પ્રતિબિંબ તેના કબજામાં હોવાથી સાધારણ જાનવરના કરતાં એ વધારે હાનિકારક દેખાય બને છે. આવું માણસ [illegible] પણ હશે, પ્રેમ, અથવા સચ્ચાઈ વિનાનું દેખાવડું [illegible] છતાં માણ- [illegible] કોઈ કોઈ વાર માલમ પડે છે અને તે [illegible] હોવા છતાં ધર્મ નીતિ [illegible] જો તેને જોઈએ [illegible] આપણા [illegible] તો [illegible] એ વધારે હોય છે, કે તેને [illegible] કહી શકાય છે કે આ- [illegible] કરવા [illegible] નહીં. હવે [illegible] જોઈએ.

[illegible]-આત્મ-બુદ્ધિ-મનસ, ઉપ-મનસને આબાદ [illegible] [illegible]

જુદા પ્રાણીને લાગુ પાડીએ તો—પોતાની પૂર્વની ઉપરની કોટીમાં સાધારણ માણસોના [illegible] દુશ્મન તરીકે પોતાના દાંડા કાઢે છે. આ રીતે જન્મ પામેલા કામ રૂપમા રહેનારાઓ જેવી બુદ્ધિ હોય છે, અને તે ખરાબ જુસ્સાઓને વશ થયલું હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારની ભલી લાગણી તેનામાં ઉત્પન્ન થતી નથી. વળી હેવાનોમાં કોઈ કાળે પણ ન માલમ પડે એવી લુચ્ચાઈ અને કાવત્રા કરવાની શક્તિ તેનામાં ખીલી નિકળેલી હોય છે, તેથી તે નાપાક શેતાનનુંજ રૂપ છે એમ સમજવામાં કાંઈ ખોટું નથી. મનુષ્ય[illegible] ની નઠારીઓમાં જ્યારે આપણું એવા જુદા હેવાનરૂપી શત્રુઓનું કોઈ વખત ધ્યાન થઈ જાય, ત્યારે અજાણીઆ ગભરાટ થઈ જાયને આપણે પોતાને સવાલ કરીએ છીએ, કે શું આવા પ્રાણીને માણસના [illegible] લાગુ પડે? એ મુજબ જ્યારે ને જ્યારે જીવ ને જુદા દિવસોમાં જન્મ લીધા પછી જ્યારે ગતીનું જોર ધીમે ધીમે ઓછું થઈ જઈ નાશ પામે છે, ત્યારે આવા પોતાના જગાથી જુદા પડેલા આ રીતે પણ છૂટા થાય છે, અને તેના બદલે બીજા કોઈ બનાવવાના કામ લાગે છે. એમ થવાથી અહંકાર-મનસને પોતાના ભિન્ન પ્રતિબિંબ તરફથી કશો પણ અનુભવ મળતો નથી, કારણ કે પ્રતિબિંબ નાબુદ થાય છે, અને અહંકાર મનસ પોતાના પ્રકાશરૂપમાં લીન થાય છે. તે પ્રતિબિંબની આ દુષ્ટકરણી [illegible] થાય છે, ન તેથી અહંકાર-મનસને કશો ફાયદો થતો નથી

ચોથાં તથા પાંચમાં તત્ત્વોનાં આકાશી રૂપો.

[illegible] **'આકાશી શરીર'** ([illegible]) [illegible] જુદા જુદા [illegible] સાધારણ [illegible] છે, [illegible] તત્વોના [illegible] [illegible]

[illegible] **આકાશી** [illegible] **[illegible]** [illegible] **"લિંગશરીર"** નામના **આકાશી** [illegible] બુદ્ધિ [illegible] છે, અને [illegible] **[illegible]** [illegible] નથી, [illegible] **"આકાશી શરીર"** [illegible] **"લિંગશરીર"** [illegible] **[illegible]** [illegible] **કામ મનસ રૂપ** [illegible] છે, [illegible] નથી. [illegible] **[illegible]** [illegible] **કામ મનસ રૂપ** [illegible]

એવી મજબૂત અસર કરે છે, કે તે માણસે સમાધિની સ્થિતિમાં મેળવેલું જ્ઞાન જાગૃત સ્થિતિમાં તેને યાદ રહે છે.

આકાશી સપાટી ઉપર જેઓની દૃષ્ટિ ખીલેલી હોય છે (Clairvoyants) તેઓ પણ કેટલીક વખતે આને નજર કામ-મનસ-રૂપને હાલે ચલાવે છે. આ રૂપ દૂરની જગાએ જાય છે, અને એ માણસનાં જેવું મંડળની સ્થિતિ ઘણી દરરોજવાળી હોય છે તેની નજરે પડે છે. એક મરણ પામતા માણસનું આવું રૂપ ઘણી વખતે ઘણું દૂર કેટલાંક નજરે પડે છે. કે એ માણસો ઘણું કરીને મરનાર સાથે સગાઈ, દોસ્તી, અ-માણસોની નજરે પડે છે, કે એ માણસો ઘણું કરીને મરનાર સાથે [illegible] જ્યારે [illegible] ના સંબંધ ધરાવનાં હોય છે. જો એ રૂપમાં [illegible] મનોવિકારો પણ દેખાઈ શકે છે. આ [illegible] હોય છે તો તે જ્ઞાનશક્તિ અને વિવિધ મનોવિકારો પણ દેખાઈ શકે છે. કેટલાક એવા દાખલા જણાયલા છે કે એક આ મરતી વખતે પોતાનાં જીવ [illegible] ઊંઘ અને સમા-ધિમાં પાસે એ રૂપમાં જઈને તેમની સાથે વાતચીત પણ કરેછે. ઊંઘ અને સમા-ધિમાં જેમ આ કામ-મનસ-રૂપ, સ્થૂલ શરીરથી જુદું થાય છે તેમ કેટલાક પ્રકારની માંદગીમાં પણ જુદું થાય છે. જ્યારે સ્થૂલ શરીર [illegible] અને મંદ થઈને પડી રહે છે, ત્યારેજ આવી હવાઈ મુસાફરીએ જવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાયછે

ભૂતખાનાઓમાં જ્યારે કેટલીક વખતે મરહૂમને અનુસરતા દેખાવો નજરે પડે છે, ત્યારે આ કામ-મનસ-રૂપની હાજરી ત્યાં હોય છે. આ રૂપને કામ-રૂપ [illegible] નું નહી કારણ કે આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે કામ-રૂપ તો મુએલા માણસના 'કામ'ને [illegible] થાય છે, જ્યારે કામ-મનસ-રૂપ જીવતા માણસમાંથી નિકળે છે [illegible] સાથે સંબંધ હોય છે.

એવી ઉચા પ્રકારનું આકાશી શરીર જેને મહા-મનસ સાથે સંબંધ હોય છે. એક મહાત્મા પુરુષ તેને 'માયાવી-રૂપ' અથવા માયાનું શરીર કહીને કહે છે. એક રૂપ તેનાં [illegible] પોતાની મરજીથી પોતાનું 'માયાવી-રૂપ' બનાવી શકે છે. એ રૂપ [illegible] સ્થૂલ-શરીરને મળતું આવે કે ન આવે કારણ કે જે મરજી પ્રમાણે મહાત્મા એ રૂપ ધારણ કરે છે, તે મતલબને અનુસારતો ઘાટ તેને આપે છે. પોતાનું [illegible] અને [illegible] સ્થૂલ-શરીરમાં [illegible] તે આ 'માયાવી-રૂપ'માં દાખલ કરે છે અને [illegible] વખત તે પોતાના [illegible] તેને સમાધિમાં મૂકીને [illegible] પોતાની [illegible] અને [illegible] માયાવી-રૂપમાં રહે છે. એ રીતે એક મહાત્મા પોતાની [illegible] પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાં [illegible] સ્થૂલ શરીરના [illegible] સ્થૂલ સપાટી ઉપર આ રૂપમાં તે [illegible] તેની મરજી થાય છે તો સ્થૂલ [illegible] [illegible]

[illegible]

મહા–મનસ.

મનુષ્ય-અમરીકરણની હાલની સ્થિતિમાં મહા-મનસ આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે કેવલ સપાટી ઉપર થતું થોડુંજ બહાર થઇ શકે છે, તે છતાં તેમાં સમાવેલી અદ્ભુત શક્તિઓનો થોડો પણ ખ્યાલ આપણને આવે એ બનવા જોગ છે, કારણ કે ઉપ-મનસના તેની શક્તિઓ આપણને માલમ પડે છે. જો કે તેઓ ઘણી સાંકડી હદમાં સીમાવેલી હોય છે. માણસમાં સમાવેલી સ્વતંત્ર-મરજી (Free-will) નો આપણે ઉપયોગ કરીએ, જે ઉપ-મનસની મારફતેજ આ સપાટી ઉપર પ્રગટી નિકળે છે. 'મનસ' જ 'મહત' અથવા સર્વમય મન (Universal Mind)નું રૂપ છે, ને આ સર્વ [illegible] મનસદ્વારાજ આપણ[illegible] વિચારની ઉત્પત્તિ છે અને મનસદ્વારાજ આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે કે આપણા હલકા ખ્યાસ અને એવું બીજું [illegible] તોફાન મચાવે તો પણ આપણા ઉત્તમ ખ્યાસમાં તેને દાબી દઈ તેના ઉપર હકુમત ચલાવવાની શક્તિ છે. એક વખત જો આપણે આપણું ચેતન 'કાંઈ' તત્ત્વને બદલે 'મનસ' સાથે એક કરી નાખ્યું તો જેમ એક સવાર પોતાના ઘોડાને કાબુમાં રાખીને તે ઉપર સવારી કરે છે, તેમ આપણે આપણા નીચ ખ્યાસોને આપણા તાબામાં રાખી શકીએ છીએ. આપણામાં આ હેવાનની આપણા ઉપર [illegible] પોતાનામાંથી [illegible] થતા નથી, પણ તે સઘળી આપણી બહાર રહે છે [illegible] એક તોફાન કરતા ઘોડાને [illegible] આપણી [illegible] તેમજ એ હેવાનને પણ આપણા કાબુમાં રાખી શકીએ છીએ.

સ્વતંત્ર-મરજીની બાબત ઉપર આ લખનાર મીસીસ બેસન્ટે 'પાથ' નામના માસિકના થોડા વખત ઉપર [illegible] તેનો ટુંક સાર નિચે આપ્યો છે

"કોઈ પણ રીતના બનાવોની મરજીનેજ કેવળ સ્વતંત્ર-મરજી કહી શકાય (જે ચીજને કોઈ પણ રીતનું બંધન હોતું નથી તે કેવળ-મુખત્યાર (Absolute) કહેવાય અને જેને બીજી કોઈ પણ ચીજ સાથે બંધન હોય છે, તે 'સંબંધી' (Relative) કહેવાય. [illegible] કેવળ મુખત્યાર-મરજી [illegible] પ્રગટી નિકળે છે, [illegible] 'મનસ-પુત્ર' ને [illegible] [illegible] કેવળ-મુખત્યાર [illegible] કેવળ-મુખત્યાર-મરજી [illegible]

અને તપાસ કરતાં વળી એવું માલમ છે કે એવી મુખત્યાર મરજી પોતાની ખાસ સ-
પાટીની હદમાં અસર કરવા ઉપરાંત જો કે નિચલી સપાટી ઉપર પણ પોતાની અસર
ફેલાવી શકે છે, તોપણ નિચલી સપાટી ઉપર તેને પ્રગટ થવાને અડચણ નડે છે, કારણ
કે નિચલી સપાટી ઉપરનો પદાર્થ ઘણું કરીને તેને અનુકૂળ હોતો નથી. એ રીતે જોતાં
'મહા-મનસ' એ 'મહત' અથવા પ્રકૃતિની કેવળ-મુખત્યાર-મરજીનું રૂપ છે,
અને એ આપણી મુખત્યાર મરજીનુ સ્વરૂપ છે, તેને આપણા ચાર હલકાં તત્વોનાં બનેલાં
ખોખાંમાં પ્રગટવાને અડચણ નડે છે, કેમકે આપણો નીચલો ખોરાક તેની સાથે સંબં-
ધમાં આવવાને લાયક બનેલો હોતો નથી. આપણે જેને આપણી મરજી સમજીએ છીએ
તે આપણા ખોખાં સાથે જોડાયલા ઉપ-મનસમાં સમાયલી છે, અને તેની ઉપર જો કે
આપણા ગુસ્સા, લાગણી, અને ઇચ્છા અસર કરી શકે છે, તોપણ ઉપ-મનસમાં મ-
હામનસનું ઉચું તત્વ હોવાની ખુબીને લીધે એ મરજી આપણી ઇચ્છા અને ગુસ્સા
ઉપર કાબવાની શક્તિ ધરાવે છે. એ મરજી 'કામ' સ્થૂલ શરીર, વગેરે નીચલી
સપાટીનાં તત્વોના સંબંધમાં મુખત્યાર છે, જો કે તેને અનુકૂળ ન હોય એવા પદાર્થના
સંબંધમાં કામ કરવાનું હોવાને લીધે ઘણી વખતે તેને પ્રગટવાને અડચણ નડે છે જો
આપણી મરજી, સ્થૂલ શરીરમાંથી તથા ઇચ્છા અને ગુસ્સાથી ઉત્પન્ન થઇ હતે, તો
તે ઇચ્છાઓને જાણનાર, અને તેમનો તોલ કરનાર 'હું' નો વિચાર આપણા મનમાં
ક્યાંથી આવને? એ મરજી ઉચી સપાટી ઉપરથી પોતાનું કાર્ય કરે છે, અને જ્યારે તે
પોતાનાં ઉચાં કુળનો દાવો રજુ કરે ત્યારે તેને ઉચા કુળની સમજવી જોઇએ. એવો
દાવો રજુ કરવાનો તેનો પ્રયત્ન પુરતી રીતે સાબિત કરે છે કે તે મુખત્યાર છે. એ
પ્રમાણે આપણે ઉંચલી સપાટી ઉપર તપાસ ચલાવશું તો આપણને માલમ પડશે કે
એક ખાસ ઉચી સપાટી ઉપરની સ્વતંત્ર મરજી તેનાથી ઉતરતી સપાટી ઉપર જો કે
નાં પ્રગટવાને તેને અડચણ નડે છે. હુકમ ચલાવી શકે છે. એવી હલકી રીતે નિચલી
સપાટી ઉપરથી ઉચી સપાટી ઉપર જતાં પણ આપણને એજ કારણો નજરે આવશે. એ
એક માણસના હાથ પગમાં બેડી નાખેલી હશે તો તેથી તે હાથ પગમાં સમાયલી શક્તિ
પ્રગટ નિકળી આવશે પણ તે ઉપરથી એમ ઠરતું નથી કે તે હાથ પગમાં શક્તિ નથી.
બેડી તોડી નાખવાની કોશિશમાં તે શક્તિની અસર માલમ પડશે, કારણ કે તેનો આ-
કાર કરી શકે એવો કોઈ ગુણ બેડીનાં લોખંડમાં હોતો નથી, જો કે તે બેડી તેનો ન-
મર દાબવા ચાલવામાં અડચણ કરી શકે છે પણ આ શક્તિ ઉપર તેનાથી નિચલાં
તત્વ, સ્થૂલ શરીરની હુકમત ચાલી શકતી નથી, કેમકે એ શક્તિ 'કામ' તત્વના
તાબામાં હોય છે. ગુસ્સા અને ઇચ્છાઓ એ શક્તિને ઉત્તેજન કરેછે, અને તેના ઉપર
કાબુ ધરાવે છે. તેઓ ઉપર એ શક્તિનું કશું ચલણ હોતું નથી. પણ આપણી મરજી
'કામ' તત્વ ઉપર હુકમત ચલાવી શકે છે, અને કામ-રૂપી ગુસ્સા અને ઇચ્છા-
ઓને પોતાના કાબુમાં રાખી શકે છે. આપણી મરજીમાં 'મનસ'નું અંશ હોવાને
લીધે 'કામ' તત્વ તેના સંબંધમાં મુખત્યાર નથી અને તેથી કરીને કઈ ઇચ્છા પાર
પાડવી તે નક્કી કરવાની બાબતમાં મુખત્યારી છે. 'ઉપ-મનસ' એ મુજબ 'કામ'

ઉપર હકુમત ભોગવે છે, તેથી હલકાં ચાર તત્વોનું બનેલું ખોખું ઉપલાં ત્રણ તત્વોના તાબા હેઠલ છે. આપણી મરજીને એ ખોખું પોતાથી ચડતા દરજ્જાનું ગણે છે, અને એ ખોખાંના સંબંધમાં આપણી મરજી મુખત્યાર છે. પણ આ ઠેકાણે કેટલાકના મનમાં એવો સવાલ ઉત્પન્ન થશે, કે જ્યારે 'મહા-મનસ'ની મરજી નીચલી સપાટીનાં રૂપોના સંબંધમાં મુખત્યાર છે, ત્યારે શું એની ઉપર એનાથી ચડતાં તત્વોની મરજીનો કાબુ ચાલે છે? પણ આપણે આ બાબતવિષે વિચાર કરતાં એટલી તો હદ સુધી ઉંચે ગયાં છઈએ કે આપણી બુદ્ધિ ત્યાં પોહોંચી શકતી નથી, અને તે ઉંચી સપાટી ઉપર અંદરખાને આપણને જે લાગણી થાય તે કોઈ પણ શબ્દોની મારફતે વર્ણવી શકાય એમ નથી. તે ઉંચી સપાટી ઉપર આપણને એટલોજ વિચાર આવી શકે છે કે ખરી મુક્તિ કે સ્વતંત્રતા કુદરતને અનુસરીને ચાલવામાંજ છે અને જ્યારે સંપૂર્ણ તાબેદારી અને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા એક થઈ જાય ત્યારેજ સાર્વત્રિક મરજી (Universal Will)ને આગળ ચલાવવાનું માથે લીધેલું કામ આપણે બરાબર બજાવેલું કહેવાય."

સ્વતંત્ર મરજીનો સવાલ ઘણો મુશ્કેલ અને સેહેલથી સમજ ન પડે એવો છે ખરો, પણ જો ઉપર જણાવેલા વિચારોનો પુખ્ત ધ્યાનથી અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો તેથી એ સવાલ ઉપર ઘણું અજવાળું પડયા વગર રેહેશે નહીં.

મહા-મનસમાં વળી મરજીથી રૂપો બનાવવાની શક્તિ સમાયલી છે, જેને ક્રિયા-શક્તિ કહે છે આ જીંદગીમાં પણ મહા-મનસની સાથે નિકટ સંબંધમાં આવેલાં, અને તેના તરફના હુકમો માન્ય કરનારાં, માણસોમાં આ શક્તિ પ્રગટી નિકળે છે. "આપણા વિચારોમાં એક એવી ગેબી શક્તિ હોય છે, કે જેનાં બળવડે કોઇ પણ દ્રવ્ય ચીજ અથવા બનાવ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. અસલના જમાનાના લોકો એવું માનતા હતા કે જો એક વિચાર ઉપર આપણું મન પૂરાં ધ્યાનથી લગાડયું હોય, તો તે વિચાર રૂપ થઈ પ્રગટી નિકળે છે. એજ મુજબ દૃઢ મરજીથી ઇચ્છેલાં પરિણામ પણ નિપજવાં જોઈએ." (સીક્રેટ ડોકટ્રિન-પુ૦ ૧ લું-પા૦ ૨૯૩). જાદુ અથવા ઇલમનો સઘળો મરમ આજ શક્તિમાં સમાયલો છે. એ બાબદ ઘણી અગતની છે. પશ્ચિમ તરફના વિદ્વાનો શોધખોળ કરતા આ ગુપ્તવિદ્યાની સરહદ ઉપર આવી પુગ્યા છે માટે, આ ઠેકાણે ટુંકમાં બોલવા કરતાં એનું વ્યાખ્યાન બીજે ઠેકાણે જુદું વિસ્તારીને કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે.

મેડમ બ્લાવૉટસ્કીએ વળી આપણને કહ્યું છે કે મહા-મનસ 'સર્વમય-મન' (Universal Mind)માં સત્વનો ભાગ છે, માટે તે પોતાની સપાટી ઉપર સર્વ-જ્ઞાની છે, અને ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્ય કાળનું સઘળું જ્ઞાન તેનાથી મળે છે. જ્યારે એ પોતાનાં પ્રતિબિંબ ઉપ-મનસની મારફતે માણસનાં મગજ ઉપર અસર કરી શકે છે, ત્યારે તે માણસ અદ્દભુત શક્તિ પ્રકાશતો જણાય છે, અને તે બુદ્ધિ-સાગર અથવા દ્રષ્ટા બને છે. ખરો દ્રષ્ટા અથવા ભવિષ્ય-જ્ઞાતા કોને કેહેવો તેવિષે મેડમ બ્લાવૉટસ્કી નીચે મુજબ કહે છેઃ—

"ભૂત તથા ભવિષ્યનું જ્ઞાન બે સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થાય છેઃ (૧) જે માણસ પોતાની

આસુરશક્તિને અને સ્થૂલ શરીરના અવયવો તથા તે માંહેલી ઝીણી કોથળીઓ (Cells) ભક્ષને મંદ કરી નાખે છે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જ્યારે મહા-મનસમાં પ્રકાશથી શામકૂપી ખવાસનો લય થયો હોય છે, ત્યારેજ ઉપલી શક્તિઓ મંદ થઈ શકે છે, અને એવું એક મહાત્માપીજ બની શકે છે. (૨) જે માણસ પોતાના આગલા જન્મમાં દર્દ અને ઘણાં કામો કરીને યોગીના જેવી સ્થિતિએ પહોંચ્યો હોય તેને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું જ્ઞાન મેળવવાને ત્રીજો રસ્તો પણ છે. જેનો આધાર ડુંગળી મરણ ઉપર રહેતો નથી. પણ જ્યારે ભારે સંતાપ અથવા માંદગીથી સ્થૂલ શરીર તદન નબળું અને શોષીત થાય છે, ત્યારે કોઈ વખત માણસ મહા-મનસની સપાટી ઉપર જઈ એવું જ્ઞાન મેળવે છે. આ છેલ્લી રીતથી 'પ્રીવોર્સ્ટ' ની ભવિષ્ય-જ્ઞાતા બાઇને જ્ઞાન થયું હતું અને 'લેફન બ્રોમ' જેવો દાખલો બન્યો હતો. (સ્ટુડિયોર-નવેમ્બર ૧૯૦૦—પાનું ૧૮૩.)

હવે મહા-મનસ અને તેનાં પ્રતિબિંબ ઉપ-મનસનાં કાર્યે વચ્ચેનો તફાવત વાંચનારાના ધ્યાનમાં ઉતર્યો હશે. વિલક્ષણ બુદ્ધિ (Genius) વાદવિવાદ કર્યાવગર જઈ અનુમાન કરી શકે છે તે મહા-મનસનાં કાર્યેનું પરિણામ છે અને ખરું અંતરજ્ઞાન (Intention) તેનીજ શક્તિ છે. પણ તર્ક-શક્તિ (Reason) જે ઇન્દ્રિયો મારફતે બીનાઓ ભેગી કરી તેમનો એક બીજા સાથે તોલ કરે છે, અને વાદવિવાદ કરીને તેમના ઉપરથી અનુમાન કરે છે, તે ઉપ-મનસનાં એવાં મારફતે કહેવાં કાર્યેનું પરિણામ છે. ઉપ-મનસ એ શક્તિથી જણાયલી વિશેષ બીનાઓ ઉપરથી ક્રમ સામાન્ય બીનાઓ ઉપર જઈને ચોક્કસ સિદ્ધાંતો બાંધી લેછે અને ત્યાંથી પાછું બીજી જણાયલી બાબતો ઉપર ઉતરી પડીને નવા અખતરા કરી પોતે બાંધી લીધેલા વિચારો સિદ્ધ કરે છે.

અંતરજ્ઞાન કેમ અંતર દષ્ટિ છે, અને આપણી બહારની દષ્ટિની માફકજ ઝડપથી પોતાનું કામ બજાવે છે. બુદ્ધિની નજરનો ઉપયોગ કીધાથી એ જ્ઞાન થાય છે, અને એથી મનસની સપાટી ઉપર જણાતી બીનાઓ તેનાં ખરાં રૂપમાં દેખાય છે. બુદ્ધિ ઉપર કોઈ જાતનો પડદો ફરી વળતો નથી. અને તેનાં અનુમાન ચોક્કસ અને ખામી વગરના છે. કોઈ પણ જાતની બહારની સામગ્રીથી કરેલા અનુમાનનું ચોક્કસપણું વધારે મજબુત થતું નથી. કેમકે એ તર્કશક્તિની બહાર અને તેથી ચઢીઆતી છે. આપણે વારંવાર ગુસ્સા અને ઇચ્છાઓને વશ થવાથી બુદ્ધિથી થતાં જ્ઞાનને ભૂલથી અંતરજ્ઞાન કહીએ છીએ, અને કામાથી વિચારને મહા-મનસની આકાશી વાણી સમજવાની ભૂલ કરીએ છીએ. મહા-મનસનો સ્વર આપણે બરાબર ઓળખી શકીએ તે આગમજ પછી સંભાળથી અને લાંબો વખત સુધી દરેક માર્ગે ઉપર જવાની કેળવણી આપણે લેવી જોઇએ છે. પણ આપણે ખાતરી રાખવી કે જ્યાંસુધી મનોવિકારો મોજ આપણે પૂરે દબાવીને આમ તેમ પછાડશે ત્યાંસુધી મહા-મનસનો સુસ્વર આપણે કાને પડવાનો નથી. આપણા મનની ઉશ્કેરાયલી તથા તોફાની હાલતમાં મહા-મનસના સુંકાઓ આપણને મળવાના નથી પણ જ્યારે આપણામાં એવો સુનકાર (silent) અને એવી શાન્તિ થાય કે લાગણી પણ અતિ બંધ પડે, અને આપણે એવી સ્થિતિમાં આવીએ કે આ પ્રકારે લગતા સુનકારનું પણ આપણને ભાન ન રહે. ત્યારેજ સુનકારના કરતાં પણ શાંત આપણા ખરા સ્વરૂપ મહા-મનસનો સ્વર આપણે સાંભળી શકીએ. આ બાબતના સંબંધમાં મેડમ બ્લાવાટસ્કી પોતાના 'આઇસિસ અનવેઇલ્ડ' નામના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

"માણસના ખવાસના સ્થૂલ અર્ધભાગમાં **તર્કશક્તિ** સમાયલી છે, એ શક્તિથી માણસ જાનવરોમાં એક ગણાય છે અને કુદરતને પોતાની **મરજીને** વશ કરી શકે છે. તેના ખવાસના **આત્મિક** ભાગમાં **અંતરયામી** (Conscience) સમાયલો છે, એ ઇન્દ્રિયોને વશ થયલા માણસને ખરો માર્ગ દેખાડે છે. અન્તર્યામી માણસને ખરાં ખોટાં વચ્ચેનો તફાવત દુરવજાણવાને શક્તિવાન કરે છે અને એમાં ઈશ્વરનાં ડહાપણ અને સ્વભાવનો અંશ હોવાથી, પોતે પણ સ્વચ્છ અને જ્ઞાની છે. એ શક્તિને લીધે આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તેને **તર્કશક્તિ** જોડે કશું લાગતું વળગતું નથી, અને આપણા એવડા ખવાસના **નીચ** તત્વોથી જ્યારે તેને કાંઈ અડચણ પહોંચતી નથી, ત્યારેજ એ શક્તિ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટી નિકળે છે. તર્કશક્તિ સાધન ઉપરથી અનુમાન કરનારી આપણા **સ્થૂલ** ભેજાને લગતી શક્તિ છે, અને એનો આધાર ઇન્દ્રિ મારફતે થતાં ચીજોના ભાન ઉપર હોવાથી આપણા **આત્મા** સાથે કોઈ પણ રીતનો સિધો સંબંધ ધરાવી શકતી નથી. આપણામાંની **આત્મિક** શક્તિને ખરૂં જ્ઞાન થાય છે, માટે **તર્કશક્તિ** જે તકરાર અને વાદવિવાદથી જ્ઞાન મેળવે છે, તે ખરૂં જ્ઞાન મેળવવાને કામની નથી. એપ્રમાણે જે રૂપને આપણે નિર્વિકારી **આત્મામાંથી** નિકળેલું સમજીએ છીએ, તેમાં પોતાના મૂળની ખાસીઅત છે, એમ પણ આપણે માનવું જોઇએ. વળી તર્કશાસ્ત્રીઓ પણ કબુલ કર્યાવિના રેહેશે નહીં કે અસલના **બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ** ખરૂં કેહેતા હતા કે માણસના **આત્માનો** જ્ઞાતા ભાગ, એટલે કે **મહા-મનસ**, તેના શરીર સાથે નિકટ સંબંધમાં આવતો નથી, પણ તેનો **અજ્ઞાની** ભાગ, એટલે કે **ઉપ-મનસ**, જે શરીરને **આત્મા** સાથે જોડવાનું સાધન છે, તેની મારફતે તે શરીર ઉપર પોતાનો પડછાયો નાખે છે. જે માણસે નાશવંત પદાર્થ-રૂપી ધોળે ઉપરનો ભાવ તદન તજી દીધેલો હોય છે, તેજ પોતાના મૂળ **મહા-મનસના** પ્રકાશની મારફતે ખરૂં જ્ઞાન સંપાદન કરવાને યોગ્ય છે. **તર્કશક્તિ** નવે તેવી રીતે તેના જ્ઞાન સામે આવે તે છતાં તે પોતાના વિચારમાં ભૂલ કરતો નથી, કારણ કે તેનાં મન ઉપર ઈશ્વરી પ્રકાશ પડેલો છે. એ ઉપરથી આપણે સમજવું કે જેને આપણે **ભવિષ્યવાણી** તથા **ઈશ્વર પ્રેરણા** કહીએ છીએ તે આપણાં **અમર** મૂળથી મળતા પ્રકાશની અસર માત્ર છે." (આઇસિસ અનવેલ્ડ-પુ૦ ૧ લું-પા૦ ૩૦૫-૩૦૬)

"**નીઓપ્લેટોનિસ્ટ**" નામના વિદ્વાનોનાં મત મુજબ, તેમજ **બ્રહ્મવિદ્યાના** કેહેવા મુજબ આ **અમરરૂપ-મહા-મનસ**, **ઉપ-મનસ** ઉપર પ્રકાશ નાંખે છે. પણ જ્યારે **ઉપ-મનસ** બુરેલા અને ઇચ્છાઓથી તદન મુક્ત થઈને સ્વચ્છ થાય છે, ત્યારેજ તેના ઉપર આ પ્રકાશ પડે છે. **મેડમ બ્લાવાટસ્કીએ** આપણને કહ્યું છે કે માણસ **મહાત્માની** સ્થિતિને પુગતાં પોતાનાં ખરાં સ્વરૂપને જોઈ શકે છે. માણસનાં ત્રણ તત્વો, **આત્મા-બુદ્ધિ-મનસનું** વર્ણન સમાપ્ત કરતાં આ વિદ્વાન બાનુ નીચે મુજબ કહે છે:—

જ્યારે આ ત્રણ કાયમ તત્વો માણસ પાક સાથે મળી જાય અથવા આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દરમીઆનમાં, એક્યા ખુલ્લા મંડળમાં હાજર થાય છે, તે વખતે થોડી પળ ઘડી એક થઈ જાય છે, ત્યારે તે દેહો પોતાના અસ્તિત્વના ખરાં સ્વરૂપને પોતાની સમજ જુવે છે. એ મુજબનું બનાવ આપણે "દબીસ્તાન" નામની ફારસી કિતાબમાં, અને મહાત્માને દરજ્જે પોહોંચેલી યુનાની વિદ્વાનોનાં પુસ્તકમાં વાંચીએ છીએ. "પોરફેરી" નામનો વિદ્વાન લખી ગયો છે, કે "પ્લોટીનસ" આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દરમીઆનમાં પોતાના દૈવતાઈ સ્વરૂપ સાથે છ વાર એક થઈ ગયો હતો." (આઇસિસ અનવેલ્ડ-પુ૦ ૧લું-પા૦૧૧૪-૧૧૫)

ખ્રીસ્તી, યુનાની વગેરે ગુપ્ત વિદ્યાનું જ્ઞાન ધરાવનારા પુરૂષો એને ક્રાઈસ્ટ રીતે લખી ગયા છે, તે આ ત્રણ તત્વોનું એક થઈ ગયેલું રૂપ સમજતું. જ્યારે એક દીક્ષા ગુપ્ત મંડળમાં દાખલ થતી વખતે નીચ ખવાસ અને ઇચ્છાઓથી તદ્દન મુક્ત થઈ આ રીતે એક જાતનાં 'મરણમાંથી' પસાર થઈ, પાપ અને મોતના છોડનાર તરીકે નવો જન્મ લેઉ, તે વખતે તે પોતાની સમક્ષ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ ક્રાઈસ્ટ જુવે છે, તેની સાથે એક થઈ જાય છે, અથવા પોતેજ 'ક્રાઈસ્ટ' બને છે, ત્યારપછી તે શરીરમાં રહી રહે છે ખરો, પણ શરીર તેને તદ્દન વશ થયલું હોય છે. તેની સાથે હવે તેનું ખરૂં સ્વ-રૂપ અથવા મહા-મનસ હોય છે, જે હવે આત્મ-બુદ્ધિ સાથે એક થઈ ગયલું છે. જે કનિષ્ઠ તત્વોના ખોખામાં તે વાસો કરે છે તેમાં હવે એ અમર અને જ્ઞાની આ-કાશી દેવતા તરીકે અખત્યાર ભોગવે છે. જ્યારે તે કામ-તત્વની જાળમાં ફસી પડેલો હતો, ત્યારે તેનું ખરૂં સ્વરૂપ અથવા 'ક્રાઈસ્ટ' તેનામાં બંધીવાન તરીકે પડેલો હતો પણ જ્યારે તે મહાત્મા તરીકે નવો જન્મ લઈ બહાર પડ્યો. ત્યારે 'ક્રાઈસ્ટ' જય પામ્યો, અને એ સઘળી કુદરતનો ધણી બન્યો. એવી સ્થિતિ થવાને વાર મ-હા-મનસની લાંબી મુસાફરીનો અંત આવે છે, કાળ અને પુનર્જન્મના ચક્રમાં તે મ-દાર પડે છે, અને એ પ્રમાણે મનસ-પુત્ર દુઃખો ખમીને પરીપૂર્ણ બને છે.

જ્યાંસુધી આ દરજ્જે માણસ પહોંચતો નથી ત્યાંસુધી પોતાના ખરાં સ્વરૂપ અથવા મહા-મનસને પહોંચવાને તે આતુર હોય છે

કિરણ હમેશાં પોતાનાં મૂળ તરફ પાછું ફરવાની તજવીજ કરે છે. તેમ ઉપ-મનસ પોતાના મૂળ મહા-મનસ સાથે એક થઇ જવાની ઉમેદ રાખે છે. જ્યાંસુધી મનસ છૂપી રહે છે, ત્યાંસુધી ઉત્તમ અને શુદ્ધ ખવાસની માણસોમાં પોતાનાં મૂળ સાથે એક થઇ જવાની ઇચ્છા સદા રહે છે, અને એવીજ ઇચ્છા અથવા આતુરતા ખરી બંદગી અથવા ભક્તિ છે. એક ખ્રીસ્તી પંથનો પુરૂષ બંદગી કરતી વખતે એવી ઉમેદ ચાહે છે કે "મારૂં મન પરમેશ્વરને લેવાને ઘણુંજ આરજુમંદ છે" પણ આ રીતે મેળવવાની ખરી મતલબ તે સમજી શકતો નથી. ગુપ્ત વિદ્યાનો અ-ભ્યાસી એવી ઇચ્છાનો અર્થ એમ સમજે છે, કે ઉપ-મનસ તેના મૂળ મહા-મનસ સાથે એક થઇ જવાની ઇચ્છા રાખે છે. માણસો બુદ્ધનું કે વિષ્ણુનું, ક્રાઈસ્ટનું કે કુમારીકા મેરી વિગેરેનું નામ લઇને ભક્તિ કરે તે સઘળું એકજ છે વકાત્ત માત્ર બતાવે છે. સઘળાંમાંની મતલબ જુદે જુદે નામે ભક્તિ કરીને ફક્ત આત્મા બુદ્ધિ સાથે જોડાએલાં મહા-મનસને પોહોંચવાની છે. પછી તે મહા-મનસને વખતના ફેર-ફાર સાથે વખતો જુદી જુદી જાતો ગમે તેવાં જુદાં જુદાં નામ આપે. મનસનો અ-ભ્યાસ પૂરો કરી હવે આપણે આત્માને લગતી મુશ્કેલ બાબત ઉપર આવીએ છીએ પણ ઉંડાણમાં જવાની આપણામાં શક્તિ નહોવાને લીધે, એ બાબતવિષે સામાન્ય વિચારો જણાવી સંતોષ પકડવો પડશે. હવે ૬ ઠાં અને ૭ માં તત્વો સંબંધી તપાસીએ.

૬ બુદ્ધિ—૭ આત્મા.

બેઉ પ્રકરણમાં વર્ણવેલી બાબત સંપૂર્ણ કરવાનેમાટે 'આત્મા-બુદ્ધિ' નો 'મ-નસ' સાથનો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે તેની પેહેલાં આપણે તપાસ કરીએ. મનુષ્યનાં ત્રણ ઉચ્ચ તત્વો આત્મા-બુદ્ધિ-મનસનો અર્થ મેડમ બ્લાવાટસ્કી પોતાનાં 'કી ટુ થીયોસોફી' (Key to Theosophy) નામના ગ્રંથમાંનીચે મુજબ સમજાવે છે:-

"માણસના ખવાસના સ્થૂલ અર્ધભાગમાં તર્કશક્તિ સમાયલી છે, જે શક્તિથી માણસ જાનવરોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને કુદરતને પોતાની મરજીને વશ કરી શકે છે. તેના ખવાસના આત્મિક ભાગમાં અંતરયામી (Conscience) સમાયલો છે, જે ઇન્દ્રિયોને વશ થયલા માણસને ખરો માર્ગ દેખાડે છે. અંતર્યામી માણસને ખરાં ખોટાં વચ્ચેનો તફાવત તુરત જાણવાને શક્તિવાન કરે છે અને એમાં ઈશ્વરનાં ડહાપણ અને સ્વચ્છતાનો અંશ હોવાથી, પોતે પણ સ્વચ્છ અને જ્ઞાની છે. એ શક્તિને લીધે આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તેને તર્કશક્તિ જોડે કશું લાગતું વળગતું નથી, અને આપણા બેવડા ખવાસના નીચ તત્વોથી જ્યારે તેને કાંઈ અડચણ પહોંચતી નથી, ત્યારેજ એ શક્તિ સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટી નિકળે છે. તર્કશક્તિ સાધન ઉપરથી અનુમાન કરનારી આપણા સ્થૂલ મેજાને લગતી શક્તિ છે, અને એનો આધાર ઇન્દ્રિ મારફતે થતાં ચીજોનાં ભાન ઉપર હોવાથી આપણા આત્મા સાથે કોઈ પણ રીતનો સિધો સંબંધ ધરાવી શકતી નથી. આપણામાંની આત્મિક શક્તિને ખરૂં જ્ઞાન થાય છે, માટે તર્કશક્તિ જે તકરાર અને વાદવિવાદથી જ્ઞાન મેળવે છે, તે ખરૂં જ્ઞાન મેળવવાને કામની નથી. એપ્રમાણે જે રૂપને આપણે નિર્વિકારી આત્મામાંથી નિકળેલું સમજીએ છીએ, તેમાં પોતાના મૂળની આશીઅન છે, એમ પણ આપણે માનવું જોઈએ. વળી તત્વશાસ્ત્રીઓ પણ કબુલ કર્યાવિના રેહેશે નહીં કે અસલના બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ ખરૂં કેહેતા હતા કે માણસના આત્માનો જ્ઞાતા ભાગ, એટલે કે મહા-મનસ. તેના શરીર સાથે નિકટ સંબંધમાં આવતો નથી, પણ તેનો અજ્ઞાની ભાગ, એટલે કે ઉપ-મનસ, જે શરીરને આત્મા સાથે જોડવાનું સાધન છે, તેની મારફતે તે શરીર ઉપર પોતાનો પડછાયો નાખે છે. જે માણસે નાશવંત પદાર્થ-રૂપી ચીજો ઉપરનો ભાવ તદન તજી દીધેલો હોય છે, તેજ પોતાના મૂળ મહા-મનસના પ્રકાશની મારફતે ખરૂં જ્ઞાન સંપાદન કરવાને યોગ્ય છે તર્કશક્તિ ગમે તેવી દલીલ તેના જ્ઞાન સામે લાવે તે છતાં તે પોતાના વિચારમાં ભૂલ કરતો નથી, કારણ કે તેનાં મન ઉપર ઈશ્વરી પ્રકાશ પડેલો છે. એ ઉપરથી આપણે સમજવું કે જેને આપણે ભવિષ્યવાણી તથા ઈશ્વર પ્રેરણા કહીએ છીએ તે આપણાં અમર મૂળથી મળતા પ્રકાશની અસર માત્ર છે." (આઇસિસ અનવેલ્ડ-પુ૦ ૧ લુ-પાઠ ૩૦૫-૩૦૬)

"નીઓપ્લેટોનિસ્ટ" નામના વિદ્વાનોના મત મુજબ, તેમજ બ્રહ્મવિદ્યાના કેહેવા મુજબ આ અમરરૂપ-મહા-મનસ, ઉપ-મનસ ઉપર પ્રકાશ નાંખે છે. પણ જ્યારે ઉપ-મનસ લાલસા અને ઇચ્છાઓથી તદન મુક્ત થઈને સ્વચ્છ થાય છે, ત્યારેજ તેના ઉપર આ પ્રકાશ પડે છે. મેડમ બ્લાવાટસ્કીએ આપણને કહ્યું છે કે માણસો મહાત્માની સ્થિતિએ પુગતાં પોતાનાં ખરાં સ્વરૂપને જોઈ શકે છે. માણસનાં ત્રણ તત્વો, આત્મા-બુદ્ધિ-મનસનું વર્ણન સમાપ્ત કરતાં આ વિદ્વાન બાનુ નીચે મુજબ કહે છે:—

જ્યારે આ ત્રણ ઉત્તમ તત્વો મરણ બાદ સાથે મળી જવા અગાઉ આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દરમીઆનમાં, ચોથા ગુપ્ત મંડળમાં દાખલ થાય છે, તે વખતે થોડીક પલ સુધી એક થઇ જાય છે, ત્યારે તે ચેલો પોતાના ભવિષ્યના ખરાં સ્વરૂપને પોતાની સમક્ષ જુવે છે. એ મુજબનું લખાણ આપણે 'દબસ્તાન' નામની ફારસી કીતાબમાં, અને મહાત્માને દરજ્જે પોહોંચેલી જુનાની વિદ્વાનોનાં પુસ્તકમાં વાંચીએ છીએ. 'પોરફેરી' નામનો વિદ્વાન લખી ગયો છે, કે 'પ્લોટીનસ' આ પૃથ્વીપરની જીંદગીના દરમીઆનમાં પોતાના દેવતાઇ સ્વરૂપ સાથે ૭ વાર એક થઈ ગયો હતો." (આઈસીસ અનવેલ્ડ-પુ૦ ૨જું-પા૦૧૧૪-૧૧૫).

થીઓસોફી, કેનાની વધારે ગુપ્ત વિચારો ... [illegible]

[illegible]

૬ બુદ્ધિ—૭ આત્મા.

[illegible]

" આત્મા " સર્વમય એક-છત્રનું કીરણ છે, પણ એ કીરણ પોતાના મૂળથી જુદું નથી. આત્માને આપણા માંહેલા ઈશ્વર કરતાં [illegible] સમજવો. જે માણસ પોતાનામાં (એટલે પોતાના મનસમાં) આત્માનું તેજ પ્રવેશ કરવાને ફતેહ પામે તેને ખરો ભાગ્યશાળી સમજવો.

" બુદ્ધિ-મનસ સાથે નિકટસંબંધમાં જોડાયેલી તથા [illegible] છત્રાત્મા (Spiritual soul) અને છે પણ મનસતત્વ એ માત્ર આત્માનું તે વાહન છે.

" મનસ બુદ્ધિ વિના ફક્ત મનુષ્ય પ્રકૃતીનું પાંચમું તત્વ છે. બુદ્ધિ સાથે એ [illegible] પછીજ આ છત્રાત્મા બને છે. મનુષ્ય પ્રકૃતીનું એ તત્વ પુનર્જન્મને પાત્ર છે, અને જે અનેક દેહોમાં અનુભવીને છે તે એજ છે." (પાન [illegible])

આત્માને ત્યારે મનુષ્ય પ્રકૃતીનો અતિ ઉત્તમ ભાગ સમજવો જોઈએ. એને પ્રગટ થવાને કોઈ પણ જાતની ઉપાધીની જરૂર છે. એજ 'એક-સત્ય' (The One Reality) છે, અને આજ કુદરતની સઘળી સપાટી ઉપર વ્યાપી રહેલો છે. મનુષ્ય પ્રકૃતિના તત્વો એનાજ તત્વના જુદા જુદા રૂપો છે. 'અનાદ્યંત અસ્તિત્વ' (Eternal Existence) જ સર્વ વસ્તુઓનું મૂળ છે. જેનું એકરૂપ જગત છે, એને આપણે 'સર્વમય એકછત્ર' પણ કહીએ છીએ. તેનું ધારણ કરેલ તેજ તે 'આત્મા' છે. એ જગત [illegible] છે તથા લક્ષ્ય છે, અને જેમાં સર્વ વસ્તુનો સમાવ છે એના વગર કુદરતની નીચેથી ઉપરની [illegible] પણ [illegible] રીતે પ્રગટ થવાનું બને નહીં માટે પોતાનાં વાહન બુદ્ધિ મારફતે પ્રગટ થાય છે. "બુદ્ધિ મારફતેજ આત્મ જ્ઞાન મનુષ્યને સંપાદન થાય છે; એજ પવિત્ર અંતઃકરણ છે, જેથી સારા ખોટા કર્મોનો તફાવત જણાય છે; અને એ આત્માનું વાહન છે." (સીક્રેટ ડોક્ટ્રીન-પુ૦ ૧ લું-પ્રસ્તાવના-પાન ૧૯). પવિત્ર [illegible] અને વિવેકીનું [illegible] મારફતેજ [illegible] છે. પણ 'આત્મબુદ્ધિ' સર્વવ્યાપક છે, માટે અનુભવ [illegible] માટે અને [illegible] વિવેકીને પહોંચવા માટે, અને [illegible] રહેવાની જરૂર છે તેથી 'મનસ' આત્મ-બુદ્ધિ સાથે જોડાય છે, અને મનુષ્ય પ્રકૃતિના [illegible] બને છે. મનસ જ્યારે બુદ્ધિ સાથે એક થાય છે ત્યારે તે 'પવિત્ર-છત્ર' કહેવાય છે, અને બુદ્ધિ જ્યારે મનસ સાથે જોડાય છે ત્યારે તે પણ 'પવિત્ર-છત્ર' [illegible] છે. [illegible] આત્મ-બુદ્ધિ [illegible] ઉપ-મનસ, [illegible] તેમ [illegible], આત્મ-બુદ્ધિ સાથે [illegible] છે. [illegible] ઉપ-મનસ [illegible] મનસ તેનો [illegible] આત્મ-બુદ્ધિ [illegible] ઉપ-મનસ પોતાના [illegible] અનુભવ [illegible] બુદ્ધિ [illegible] અને આત્માનું તેજ [illegible] આત્મ-બુદ્ધિ-મનસને [illegible] છે. [illegible]

[illegible] 'દેવત્વ-રૂપ' [illegible] અથવા 'ધાર્મિક' [illegible] [illegible] છે. [illegible] આત્મા- [illegible] શુદ્ધિ [illegible] છે.

[illegible] આત્મા-શુદ્ધિ [illegible] નહિ. [illegible] છે. [illegible] છે. [illegible] નહિ.

[illegible] છે. [illegible]

'આત્મશુદ્ધિ' [illegible] 'પવિત્ર-ભાવ' [illegible] છે. [illegible] આત્મા-શુદ્ધિ-[illegible] [illegible] 'પવિત્ર-ભાવ' [illegible] છે [illegible] નહિ. [illegible] છે [illegible] 'પવિત્ર-ભાવ' [illegible] 'પવિત્ર-ભાવ' [illegible] 'આત્મા-શુદ્ધિ' [illegible] નહિ. [illegible] 'દંભ' [illegible] નહિ. [illegible] પવિત્ર [illegible]

परमात्मने नमः

મહાત્મા અને ચેલાઓ.

" शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो वसन्तवल्लोकहितं चरन्तः ।
तीर्णाः स्वयं भीमभवार्णवं जना न हेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥ ३९ ॥
अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् ।
सुधांशुरेष स्वयमर्ककर्कशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ ४० ॥

विवेकचूडामणि.

અર્થ—શાંત, મહાત્મા, વસન્તની પેઠે લોકનું હિત કરતા, [illegible] "

[illegible]

આપણે પુનર્જન્મ થવા વિષે કહ્યું. તો મનુષ્યના કયા તત્ત્વનો પુનર્જન્મ થાય છે એ પ્રશ્ન સહજ થાય છે. આંતર્ધર્મના રહસ્ય ઉપદેશમાંના જે થોડા ઘણા સિદ્ધાન્તો આજ કાલ પ્રસિદ્ધ થયા છે તે પરથી જણાય છે કે, મનુષ્યના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, અને પ્રાણ, એ ત્રણનો લગભગ એકીજ વખતે નાશ પામે છે; વળી કામમનસ, એટલે સાંસારિક વાસનાત્મક મનોવૃત્તિઓનું જે રૂપ મરણ પછી લંબાય છે તે-(કાલના દેહ)-મરણ પછી કામલોક-ભુવર્લોકમાં જઈ રહે છે. ત્યાં તે પોતાની વાસનાના બળના પ્રમાણમાં થોડો કે ઘણો કાળ રહી પાછું મરણ પામે છે અને તેવું આત્મબુદ્ધિમનસ, એટલે બુદ્ધિદ્વારા આત્માના પ્રકાશથી શુભ થયેલ તેના મનની ઉચ્ચ વૃત્તિઓ, સ્વર્ગમાં જઈ રહે છે, અને ત્યાં તેના કર્માનુસાર સુખ ભોગવી [illegible] ભોગવ્યા પછી ફરીને આહિં જન્મ ધરે છે. હવે [illegible] પુરૂષ યોગાભ્યાસ કરે છે, તેના મનની નીચ વૃત્તિઓ ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય છે, અને વળી એક વખત એવો આવે છે કે, તેનામાં આવી વૃત્તિઓનું કાંઈ પણ અવશેષ રહેતું નથી. આમ થવાથી તેનું મન અંતર્મુખ થઇ તેની વૃત્તિઓ કેવળ આત્માકાર થઇ રહે છે. જેઓ આ સ્થિતિએ પહોંચે છે તેઓ મહાત્મા કહેવાય છે. આવા પુરૂષ મરણ સમયે પોતાના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, પ્રાણ, અને કામમનસ, એ ચારે અંગોનો, કંઈ પણ [illegible] વિના, જાણે વસ્ત્રો હોય, સહજ ત્યાગ કરી શકે છે. તેથી સાધારણ મનુષ્યને મરણ [illegible] જે દુઃખ થાય છે તે તેમને થતું નથી. આપણી સમજણ કે, આ દેહ [illegible] મહાત્માના ઘરને પહોંચતો નથી, પણ જેને આ પ્રમાણે થાય છે તે તો આત્મબુદ્ધિમનસ છે. ગુપ્તવિદ્યામાં જણાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરનારાઓને આ પદ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં વહેલું પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણાં મનુષ્યો એવી ઇચ્છા રાખે છે કે “અમને કોઈ મહાત્માનો સમાગમ થાય તો ઠીક” પણ એટલાપરથીજ સ્પષ્ટ [illegible] છે કે, મહાત્માઓ એકે છે ને તેઓ [illegible] નથી, તેમજ તેમનો સમાગમ [illegible] કોઈ અધિકાર હોવો જોઈએ તેવું પણ તેમને કાંઈજ ભાન નથી. મહાત્માઓ ઇન્દ્રિયગોચર થતા નથી, કારણ તેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષય નથી. એ[illegible] જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે સ્થિતિમાં તેમનો સમાગમ થવો દુર્લભ છે. કે જેઓ તેમનો સમાગમ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ તેમના દેહના દર્શનની [illegible]? [illegible] કોઈ દેહધારી મહાત્માના દર્શન થયા, પણ તે દેહમાં [illegible] મુક્તાત્મા વસે છે તે શી રીતે ઓળખાશે? તે દેહમાં મહાત્માઓજ વાસ છે એની પ્રતીતિ શી? કે એ વાત ખરાખરી છે પણ તેમાં મુક્તાત્મા વસે છે કે મહાત્મા તે કેમ પરખાય? જે વસ્તુનું જ્ઞાન સ્થૂલદ્રષ્ટિથી થઇ નથી તેનું જ્ઞાન મેળવવા અંતર્દ્રષ્ટિની જરૂર છે. માટે જેમને મહાત્માના દર્શનની ઇચ્છા હોય તેણે જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘ[illegible] કરવાં દિવ્યચક્ષુ જોઈએ; તેમણે પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એટલી કરવી જોઈએ કે [illegible] આચારનો સ્પર્શ થાય નહિ. ચિત્તશુદ્ધિ થતી તે પુરૂષ ઉચ્ચ હૃદય અને [illegible] દઈ શકે. અને તેમ થયા પછી મહાત્માઓનાં દર્શન થવામાં કોઈ [illegible] મહાત્માઓનો [illegible] નથી. [illegible] કે આત્મા સર્વવ્યાપક અને [illegible] મહા-

ॐ

परमात्मने नमः

મહાત્મા અને ચેલાઓ.

" शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो वसन्तवल्लोकहितं चरन्तः ।
तीर्णाः स्वयं भीमभवार्णवं जना अहेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥ ३९ ॥
अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् ।
सुधांशुरेष स्वयमर्ककर्कशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ ४० ॥

विवेकचूडामणि.

[illegible]

[illegible]

આપણે પુનર્જન્મ થવા વિષે કહ્યું. તો મનુષ્યના કયા તત્વનો પુનર્જન્મ થાય છે એ કંઇ સ્પષ્ટ [illegible] છે. આંતરધર્મના રહસ્ય ઉપદેશમાંના જે થોડા ઘણા સિદ્ધાન્તો આજકાલ પ્રસિદ્ધ થયા છે તેપરથી જણાય છે કે, મનુષ્યના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, અને પ્રાણ. એ ત્રણનો લગભગ એકીજ વખતે નાશ પામે છે; વળી કામમનસ, એટલે સાંસારિક વાસનાત્મક મનોવૃત્તિઓનું જે રૂપ મરણ પછી બંધાય છે તે-(યાતના દેહ?)-મરણ પછી કામલોક-ભુવર્લોકમાં જઈ રહે છે. ત્યાં તે પોતાની વાસનાના બળના પ્રમાણમાં થોડો કે ઘણો કાળ રહી પાછું મરણ પામે છે અને તેનું આ-બુદ્ધિમનસ, એટલે બુદ્ધિદ્વારા આત્માના પ્રકાશથી યુક્ત એવી તેના મનની વૃત્તિઓ, સ્વર્ગમાં જઈ રહે છે, અને ત્યાં તેના કર્માનુસાર સુખ ભોગવી બાકી રહેલા ભોગ ભોગવવા તેનો ફરીને અહિં જન્મ થાય છે. હવે જે પુરૂષ યોગાભ્યાસ કરે છે, તેના મનની નીચ વૃત્તિઓ ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય છે, અને પછી એક વખત એવો આવે છે કે, તેનામાં આવી વૃત્તિઓનું કંઈ પણ અવશેષ રહેતું નથી. આમ થવાથી તેનું મન અંતર્મુખ થઇ તેની વૃત્તિઓ કેવળ આત્માકાર થઇ રહે છે. જેઓ આ સ્થિતિએ પહોંચે છે તેઓ મહાત્મા કહેવાય છે. આવા પુરૂષ, મરણ સમયે પોતાના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, પ્રાણ, અને કામમનસ. એ ચારે અંગોનો, કંઈ પણ કષ્ટ થયા-વિના, જુના વસ્ત્રની પેઠે, સહજ ત્યાગ કરી શકે છે. તેથી સાધારણ મનુષ્યને મરણ ટાણે જે દુઃખ થાય છે તે તેમને થતું નથી. આપરથી સમજાશે કે, આ દેહ કાંઈ મહાત્માના પદને પહોંચતો નથી, પણ જેને આ પદ પ્રાપ્ત થાય છે તે તો આત્મા-બુદ્ધિમનસ છે. ગુપ્તવિદ્યામાં બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરનારાઓને આ પદ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં વહેલું પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણાં મનુષ્યો એવી ઇચ્છા રાખે છે કે "અમને કોઈ મહાત્માનો સમાગમ થાય તો ઠીક" પણ એટલાપરથીજ સ્પષ્ટ થાય છે કે, મહાત્માઓ એટલે શું. તે તેઓ જાણતા નથી, તેમજ તેમનો સમાગમ મેળવવામાટે કેવો અધિકાર હોવો જોઇએ તેનું પણ તેમને કાંઈજ ભાન નથી. મહાત્માઓ દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, કેમકે તેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષય નથી. એ-ટલે જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે સ્થિતિમાં તેમનો સમાગમ થવો દુર્ઘટ છે. શું જેઓ તેમનો સમાગમ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ તેમના દેહના દર્શનથી તૃપ્ત થશે? ધારો કે કોઇ દેહધારી મહાત્માનાં દર્શન થયાં, પણ તે દેહમાં જે ગુપ્તાત્મા વસે છે તે કઇ રીતે ઓળખાય? તે દેહમાં મહાત્માનોજ વાસ [illegible] એની પ્રતીતિ શું? દેહ તો માત્ર આવરણ છે પણ તેમાં ગુપ્તાત્મા વસે છે કે મહાત્મા તે કેમ પરખાય? જે વસ્તુઓનું જ્ઞાન સ્થૂલદ્રષ્ટિથી થતું નથી તેમનું જ્ઞાન થવામાટે અંતરઇન્દ્રિયોની મદદ છે. માટે જેમને મહાત્માનાં દર્શનની ઇચ્છા હોય તેમણે જ્ઞાનચક્ષુનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ; તેમણે પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ થવા [illegible] જોઇએ કે જેથી તેને આવાગમન થાય નહિ. ચિત્તશુદ્ધિ થવાથી તે પુરૂષની દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ થઇ જાય છે અને તેમ થવા પછી મહાત્માઓનાં દર્શન થવામાં તેને દેર કે કોઇનો ભાગ નડતો નથી કારણ કે આત્મા સર્વવ્યાપક અને સર્વત્ર હોવાથી અ

परमात्मने नमः

મહાત્મા અને ચેલાઓ.

" शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो वसन्तवल्लोकहितं चरन्तः ।
तीर्णाः स्वयं भीमभवार्णवं जना न हेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥ ३९ ॥
अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् ।
सुधांशुरेष स्वयमर्ककर्कशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ ४० ॥

विवेकचूडामणि.

[illegible]

[illegible]

...તેનો પુનર્જન્મ થતો નથિ કહું તો મનુષ્યના આ તત્વનો પુનર્જન્મ થાય છે એ ...ક સહજ શી છે. આંતર્વર્ગના રહસ્ય ઉપદેશમાંના જે કેટલા ઘણા સિદ્ધાન્તો જાહેર પ્રસિદ્ધ થયા છે તેપરથી જણાય છે કે, મનુષ્યના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, અને પ્રાણ, એ ત્રણનો લગભગ એકજ વખતે નાશ પામે છે; વળી કામમનસ, એટલે સાંસારિક વાસનાત્મક મનોવૃત્તિઓનું જે રૂપ મરણ પછી બંધાય છે તે-(વાસનાદેહ)-મરણ પછી કામલોક-ભુવર્લોકમાં જઈ રહે છે. ત્યાં તે પોતાની વાસનાના બળના પ્રમાણમાં થોડો કે ઘણો કાળ રહી પાછું મરણ પામે છે અને તેનું આત્મબુદ્ધિમનસ, એટલે બુદ્ધિદ્વારા આત્માના પ્રકાશથી શુભ થએલ તેના મનની શુભવૃત્તિઓ, સ્વર્ગમાં જઈ રહે છે. અને ત્યાં તેના કર્માનુસાર સુખ ભોગવી બાકી રહેલા કર્મ ભોગવવા તેઓ ફરીને અહિં જન્મ થાય છે. હવે જે પુરુષ યોગાભ્યાસ કરે છે, તેના મનની નીચ વૃત્તિઓ ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય છે, અને પછી એક વખત એવો આવે છે કે, તેનામાં આવી વૃત્તિઓનું કાંઈ પણ અવશેષ રહેતું નથી. આમ થવાથી તેનું મન અંતર્મુખ થઈ તેની વૃત્તિઓ કેવળ આત્માકાર થઈ રહે છે. જેઓ આ સ્થિતિએ પહોંચે છે તેઓ મહાત્મા કહેવાય છે. આવા પુરુષ મરણ સમયે પોતાના સ્થૂલદેહ, લિંગદેહ, પ્રાણ, અને કામમનસ, એ ચારે અંગોનો, કંઈ પણ ફેર થવા વિના, જૂના વસ્ત્રની પેઠે, સહજ ત્યાગ કરી શકે છે. તેથી સાધારણ મનુષ્યને મરણ કાળે જે દુઃખ થાય છે તે તેમને થતું નથી. આ પરથી સમજાશે કે, આ દેહ કાંઈ મહાત્માના પદને પહોંચતો નથી, પણ જેને આ પદ પ્રાપ્ત થાય છે તે તો આત્મબુદ્ધિમનસ છે. ગુપ્તવિદ્યામાં બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અભ્યાસ કરનારાઓને આ પદ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં વહેલું પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણાં મનુષ્યો એવી ઇચ્છા રાખે છે કે "મને કોઈ મહાત્માનો સમાગમ થાય તો ઠીક" પણ એટલાપરથીજ સ્પષ્ટ થાય છે કે, મહાત્માઓ એટલે શું તે તેઓ જાણતા નથી, તેમજ તેમનો સમાગમ બની શકવામાટે કેવો અધિકાર હોવો જોઈએ તેનું પણ તેમને કાંઈજ ભાન નથી. મહાત્માઓ ઇન્દ્રિયગોચર થતા નથી, કેમકે તેઓ ઇન્દ્રિયોના વિષય નથી. એ-હવે જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે સ્થિતિમાં તેમનો સમાગમ થવો દુર્લભ છે. શું એઓ તેમનો સમાગમ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ તેમના દેહના દર્શનથી તૃપ્ત થશે? ધારો કે કોઈ દેહધારી મહાત્માનાં દર્શન થયાં, પણ તે દેહમાં જે શુદ્ધાત્મા વસે છે તે શી રીતે ઓળખાશે? તે દેહમાં મહાત્માનોજ વાસ છે એની પ્રતીતિ શું? દેહ તો માત્ર માયાવી છે પણ તેમાં શુદ્ધાત્મા વસે છે કે મહાત્મા તે કેમ જણાય? જે વસ્તુઓનું જ્ઞાન સ્થૂલઇન્દ્રિયોથી થતું નથી તેમનું જ્ઞાન થવામાટે અંતર્દૃષ્ટિની આવશ્યક છે. માટે જેમને મહાત્માનાં દર્શનની ઇચ્છા હોય તેમણે [illegible] કરયોગ કરતાં શિખવું જોઈએ; તેમણે પોતાની ચિત્તશુદ્ધિ એવી કરવી જોઈએ કે તેને માયાનો સ્પર્શ થાય નહિ. ચિત્તશુદ્ધિ થવાથી તેની દૃષ્ટિ સૂક્ષ્મ અને દૂર થાય છે. અને તેમ થયા પછી મહાત્માઓનાં દર્શન થવામાં દેશ કે કાળ આદિનો બાધ નડતો નથી. કારણ કે આત્મા દેશાતીત અને કાળાતીત હોવાથી મહા-

ત્માઓ પણ સર્વવ્યાપક છે એટલે તેઓ સર્વને પ્રત્યક્ષજ છે. પણ આપણે આંધળા હોઇએ તેથી તેમને દેખી શકતા નથી. એક દ્રષ્ટાન્ત લઇએ. જો આપણે એક પહાડના શિખર ઉપર ઉભા રહિએ તો તળેટીમાંની બધી વસ્તુઓ આપણને દેખાય છે ખરી, છતાં એટલે ઉંચેથી તે બધી એક સરખીજ દેખાય છે. પણ તે બધીમાં જો કોઈ વસ્તુ કાંઇ વિશેષતાવાળી હોય છે તો તે નિરાળી પડી આવે છે, અને તેથી દેખાય છે. આ દ્રષ્ટાન્તમાં મહાત્માને પહાડની ટોચપરના મનુષ્યની ઉપમા આપી છે. જનસમસ્ત તેમની આંખ આગળ છે પણ ઉપર કહ્યું છે તેમ, જેમણે અમુક પ્રકારનાં કર્મો કરી વિશેષત્વ પ્રાપ્ત કીધું નથી તેઓ તેમના અનુગ્રહને યોગ્ય થતા નથી. લોકહિત એજ તેમનું મુખ્ય કામ છે આધ્યાત્મિકત્વ અનુભવી તેઓ આ પદને પામેલા છે. જે આત્મા તેમનામાં છે તેજ મનુષ્યનામાં છે એટલે જેઓએ તેમનો અનુગ્રહ મેળવવો હોય તેમણે આત્મોન્નતિમાટે પ્રયાસ કરવો. હવે એમાટે શ્રદ્ધાની અગત્ય છે. અહિં શ્રદ્ધા એટલે નિર્બુદ્ધ વિશ્વાસ નહિ, પણ દ્રઢ ભક્તિ એવો અર્થ કરવાનો છે અમુક પુરૂષના તેજમાં અંજાઈ જઈ, સ્વતંત્ર વિચારને કોરાણે મુકી, તે કહે તેજ માન્ય રાખવું તેનેજ નિર્બુદ્ધ વિશ્વાસ અગર જડશ્રદ્ધા કહી છે. ચિત્તશુદ્ધિના પરિણામરૂપ જે યુક્તિયુક્ત શ્રદ્ધા તેજ સત્યશ્રદ્ધા અને તેજ દ્રઢ ભક્તિ. વળી આવો વિશ્વાસ રાખવો એટલુંજ માત્ર બસ નથી. વિશ્વાસની સાથે જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ. કારણ કે જ્ઞાનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. સત્ય શ્રદ્ધા એ મનસનો ધર્મ છે અને જ્ઞાન એ બુદ્ધિનો ધર્મ છે. એટલે ટુંકામાં આત્મા, બુદ્ધિ, અને મનસનું, ઐક્ય સાધવું જોઈએ. કારણ કે આમ થવાથીજ જ્ઞાન વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથીજ અધ્યાત્મવિદ્યા અનુભવ સિદ્ધ થાય છે આગળથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, જ્યાંસુધી વિશ્વના નિયમોનો આનંદપૂર્વક અભ્યાસ થાય નહિ અને તેથી કરી તે નિયમોને અનુસાર આચાર પળાય નહિ, એટલે અજ્ઞાનરૂપ અંધારામાંજ ફાંફાં મારવાં કરાય ત્યાંસુધી મહાત્માઓના શિષ્ય થવાની આશા રાખવી તે ફોકટ છે.—અધ્યાત્મમાળા પત્રાવળી.

સમાપ્ત.

परमात्मने नमः

ઓમ્કાર પ્રણવસંબંધી સમજ.

ઓમ્-પ્રણવ છે. મંત્રશાસ્ત્રમાં તેને સેતુ માનેલો છે. તે વેદનો આદિ ઉચ્ચાર અને મંત્રરાજ છે. વેદમાં વર્ણવેલા નાના પ્રકારનાં કર્મોની, ઉપાસનાની, જ્ઞાન અને [illegible] તથા ફલની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પણ ઓમ્ છે. તેને વેદ અને સ્મૃતિમાં ઈશ્વર કહ્યો છે. આથી અહોનિશ તેનું ધ્યાન અને સ્મરણ કરવું એજ મનુષ્યનું કર્મ છે. ઓમ્ શબ્દના મંત્રનો જપ કરવાથી અંતઃકરણના વિચારોના અભ્યાસને ધીમે ધીમે ઓમ્કાર-[illegible] કરે છે. ઓમ્નો [illegible] થઈ [illegible] જ્યારે [illegible] પવિત્ર [illegible] છે. આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ તેને ત્રણ અક્ષરોનો બનેલો, કાનને મધુરતા ઉપજાવનારો [illegible] મંગલ [illegible] આદિ અને અંતવાળો, [illegible] છે. ઓમ્, [illegible] અને આત્મજ્યોતિરૂપ પ્રકાશ છે. જ્યાંસુધી આ [illegible] ઓમ્ શબ્દના જપથી એકાગ્રતા કરી નથી ત્યાંસુધી આત્મા પરમાત્મા [illegible] જ્ઞાનની [illegible] ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી. જેમ કોઈ એક મનુષ્ય વિષ્ણુની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી [illegible] એકાગ્રતા કરી તેને પવિત્ર રૂપે દેખે છે ઓમ્ શબ્દના [illegible] કરી [illegible] અને શુદ્ધ [illegible] અંતઃકરણપર [illegible] પ્રકાશને પામે છે.

ઓમ્ શબ્દનો અર્થ.

ઓમ્—જે અકાર, ઉકાર અને મકારના યોગે સિદ્ધ થયેલો છે તે પરમેશ્વરનાં [illegible] નામોમાં ઉત્તમ નામ રૂપ છે. જેમાં સર્વ નામોના અર્થોનો સમાવેશ થઈ [illegible] છે. જેમ પિતા પુત્રનો સંબંધ છે તેમ ઓમ્કાર સાથે પરમાત્માનો સંબંધ છે. એ એક નામથી ઈશ્વરનાં સર્વ નામોનો બોધ થાય છે. જેમ:—

અ {
- વિરાટ્.........જે વિવિધ જગતનો પ્રકાશ કરવાવાળો છે.
- અગ્નિ ....જે જ્ઞાનસ્વરૂપ અને સર્વત્ર પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે.
- વિશ્વ ....જેમાં સર્વ જગત પ્રવેશ કરી રહ્યું છે.

ઉ {
- હિરણ્યગર્ભ...જેના ગર્ભમાં પ્રકાશ કરવાવાળા સૂર્યાદિ લોક છે, અને જે પ્રકાશ કરવાવાળા સૂર્યાદિ લોકોનો ઉત્પન્ન કરવાવાળો છે તેથી ઈશ્વરને હિરણ્યગર્ભ કહે છે. જ્યોતિનું નામ હિરણ્ય, અમૃત અને જ્યોતિ છે.
- વાયુ ....જે અનંત બળવાળો અને સર્વ જગતને ધારણ કરનારો છે.
- તૈજસ.........જે પ્રકાશસ્વરૂપ અને સર્વ જગતને અને સર્વ જગતનો પ્રકાશક છે.

म { ઈશ્વર ....એ સર્વ જગતનો ઉત્પાદક, સર્વ શક્તિમાન સ્વામિ અને ન્યાયકારી છે.
આદિત્ય ...એ નાશરહિત છે
પ્રાજ્ઞ........એ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને સર્વજ્ઞ છે.

એ રીતે ઓમ્કારનો અર્થ એ થાય છે કે આ સર્વ ભૂતોનો રસ પૃથ્વી છે. પૃથ્વીનો રસ જળ છે. જળનો રસ ઔષધી છે. ઔષધિનો રસ પુરૂષ છે. પુરૂષનો રસ વાણી છે. વાણીનો રસ છંદ છે. અને વેદનો રસ સામવેદ અને સામવેદથી ઓમ્કારનું ગાન થાય છે. માટે તે સામવેદ શ્રેષ્ઠ છે. તેના ૧ ऋक २ साम ३ उद्गीथ એવા ત્રણ ભેદ છે.

૧ ऋक—વાણી ૨ साम—પ્રાણ ૩ उद्गीथ—એજ અક્ષર ઓમ્કારરૂપી છે. એટલે વાણી, પ્રાણ અને એકાક્ષરરૂપી જે ઓમ્કાર છે તેનું સ્મરણ અને રટણ કર્યાથી વગેરે કામોની ઉપાસના થાય છે અને ઓમ્કારનામ અમૃતમય છે જે પ્રાણને શુદ્ધ કરે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના અ૦ ૮ શ્લોક ૧૩ માં ઓમ્કારમાટે કહ્યું છે કે:—

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ॥
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ, ઓમ એવા એક અક્ષરનો ઉચ્ચારણ કરતો તથા મારું સ્મરણ કરતો, શરીરનો ત્યાગ કરી જાય છે તે પુરૂષ મારી પરમગતીને પામે છે.

વળી ઓમ્‌સંબંધી ઉપનિષદોનાં પ્રમાણ.

૧ કઠ ઉપનિષદ્.

જે પોતાના સ્વરૂપાનંદનો દીપક છે તેને આ બ્રહ્મ શબ્દ ઓમ્કારનો ઉપદેશ કરે છે. યમ કહે છે કે:—

વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે જેને પોતાના સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છા છે તેજ ઓમ્કાર છે અને જે તેનું ઉચ્ચારણ શ્રદ્ધાપૂર્વક અર્થનું [illegible] અથવા મુમુક્ષુ કરે તે બ્રહ્માનંદને પામે છે. એ બ્રહ્મજ્ઞાન માનવો [illegible] આવવાનો છે અને પુનર્જન્મરૂપી દુ [illegible] ઉગારનાર પણ એજ છે તે જન્મ-મરણ રહિત અમર છે.

૨ મુંડક ઉપનિષદ્.

૧ મનુષ્યે ઉપનિષદરૂપી ધનુષ ધારણ કરી, તીક્ષ્ણ ભક્તિરૂપી બાણ અને [illegible] [illegible] કરવા ચઢાવીને, [illegible] વિચારરૂપ [illegible] [illegible] [illegible] તત્ત્વ તરફ પોતાનું નિશાન તાકી તેને વેધવા [illegible] જોઈએ છે.

૨ [illegible] ઓમ્કાર તે ધનુષ્ય, જીવ તે બાણ અને પોતાનું સ્વરૂપ તે નિશાન છે. નિરાલંબ તેનું ધ્યાન ધરી [illegible] સાથે એકતાન કરી લેજે.

૩ [illegible] પોતાના સ્વરૂપ [illegible] [illegible] આકાશ, પૃથ્વી અને વાયુનાં બંધારણ [illegible] છે. અને [illegible] અને ઇંદ્રિયોનું ચેતન પણ તેમાંજ છે. [illegible] પોતાનો [illegible] છે. [illegible] સર્વ [illegible] ઉચ્ચારણને [illegible] છે. કારણ કે [illegible] [illegible] [illegible] એજ ઓમ્કાર છે.

૪ માટે ઓમ્કારનું ધ્યાન ધરી પોતાના [illegible] અજ્ઞાનનો નાશ કરી [illegible] [illegible].

૩ માંડૂક્ય ઉપનિષદ્.

ઓમ્કાર પ્રણવ સર્વવ્યાપી છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યરૂપ [illegible] [illegible] છે [illegible] તે [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અદ્વિતીય ચેતન, ચિદાનંદ છે

ઓમ્ શબ્દની પૃથક્ વ્યાખ્યા.

૧ આત્મા પોતે આ ગુહ્ય શબ્દમાં સમાયેલો છે. ઓમ્કાર-અ+ઉ+મ્નો બનેલો છે.

અ-જે પ્રથમ અક્ષર છે તે જાગ્રતમાં જગત્ જીવનો આત્મા, વૈશ્વાનર છે. જે તેને જાણે છે તે સર્વ ઇચ્છાઓને વશ કરી શકે છે અને સર્વ મનુષ્યોમાં તે પ્રથમ પ્રકાશને પામે છે.

ઉ-જે બીજો અક્ષર છે તે સ્વપ્નમાં જીવાત્માઓનો તેજ તત્વરૂપ છે અને તે મધ્યમ શબ્દ છે. જેને તેનું જ્ઞાન છે તે દીર્ઘદર્શી બને છે કારણ કે તે આશા તૃષ્ણા રહિત છે.

મ-જે ત્રીજો અક્ષર છે તે સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જીવાત્માઓના આત્માનો પ્રાજ્ઞ છે કારણ કે તેમાં બીજા બે શબ્દોનો સમાવેશ છે કે જેની ઉત્પત્તિ તેમાંથીજ થએલી છે. જેણે તે જાણ્યો છે તે સર્વ વસ્તુઓ પોતાના ધ્યાનમાં ઉતારી શકે છે અને વસ્તુઓનાં મૂળ કારણરૂપ તે બને છે.

ચોથો જે કાંઈ અક્ષર નથી પરંતુ આખો શબ્દ ઓમ્ [illegible] છે અને જે તેને જાણે છે તે પોતાને જાણે છે.

૪ શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્

ૐકારનો ઉચ્ચાર બ્રહ્મદ્વાર ઉઘાડી આપે છે.

૧ જેમ કાષ્ટમાં અગ્નિ અદ્રશ્યરૂપે દેખાતો નથી અને જ્યાંસુધી તેની શક્તિનો અંત આવતો નથી અને જેમ વારંવાર તેને પ્રદિપ્ત કરવામાં આવવાથી તેનો પ્રકાશ માલમ પડે છે તેમ આ ગુહ્ય શબ્દ ઓમ્કારના ઉચ્ચારણથી સ્થૂળ શરીરમાં સ્વરૂપાનંદનું જ્યારે ભાન થાય છે ત્યારે તેનો પૂર્ણ પ્રકાશ માલમ પડે છે.

૧ જ્ઞાની પુરૂષે પોતાના દેહરૂપી વાહનમાં એ ગુહ્ય શબ્દ ઓમ્રૂપી અગ્નિની જ્વાળાને ચેતાવવી અને વારંવાર પોતાની પ્રબળ ધ્યાન, ધારણાશક્તિના યોગે કરી પોતાનામાં રહેલા પવિત્ર આત્માની ઓળખાણ કરવી.

૩ જેમ તલનાં બીજમાં તેલ છે, માખણમાં ઘી છે અને નદીમાં પાણી છે તેમ જ્ઞાનીના અને સત્યશોધકના પોતાનામાં અમર આત્મા વ્યાપી રહેલો છે.

૫ મૈત્રેયી ઉપનિષદ્

[illegible], નાદ અને અનાહતની બરોબર ઉપાસના કરવી છે. નાદબ્રહ્મ [illegible] અનાહતબ્રહ્મને પમાય છે. એ બન્નેમાં ઓમ્કાર બ્રહ્મરૂપે છે. જેને નાદ કહે છે. [illegible] છે. જેમ એક કરોળીઓ જાળમાંથી [illegible] [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible] નાદબ્રહ્મમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નાદબ્રહ્મ છે. [illegible] [illegible] તે અનાહતબ્રહ્મરૂપને [illegible] [illegible] [illegible] નથી. તેમ [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રુતિમાં કહ્યું [illegible] કે જે જે શક્તિ ઉચ વા નીચ, ઓમ્‌નામે છે-જે નાદરહિત અને પુર્ણાનંદ છે-તેનું ધ્યાન મનુષ્યોએ ઉત્તમ રીતી નીતિએ કરવું.*

૬ માંડૂક્ય ઉપનિષદ્.

૧ ઓમ્-આ શબ્દ અનાશવંત છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યરૂપ ત્રિકાળદર્શક છે. તે સર્વમય બ્રહ્મ છે.

૨ તેની પ્રથમ અવસ્થા વૈશ્વાનર છે. જેનું સ્થાન જાગ્રતમાં છે, જેનું જ્ઞાન સ્થૂળ નાશવંત બહારના પદાર્થો છે. જેનાં સપ્ત અનુયાયી છે. જેવા કે:—

૧ તેનું માંથુ તે સ્વર્ગ; ૨ તેની આંખો તે સૂર્ય; ૩ તેનો પ્રાણ તે વાયુ; ૪ તેનું મધ્યસ્થાન તે આકાશ; ૫ તેના રસનું સ્થાન પાણી; ૬ તેના પગ પૃથ્વી; ૭ તેનું મોઢું તે અગ્નિ છે.

૨ તેનાં ઓગણીસ દ્વાર [illegible] જેવાં કે:—પંચ જ્ઞાનેંદ્રિય; પંચ કર્મેંદ્રિય; પંચ પ્રાણ; મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર. જે નાશવંત તત્વોના હેતુઓના ભોક્તા છે.

૩ તેની બીજી અવસ્થા તૈજસ છે અને તેનું સ્થાન સ્વપ્ન, અને જ્ઞાન, અંતર જ્ગત્ છે. જેના પણ સાત અનુયાયી અને ૧૯ દ્વારો છે અને તે સૂક્ષ્મ હેતુઓના ભોક્તા છે.

૪ તેની ત્રીજી અવસ્થા સુષુપ્તિ કે પ્રાજ્ઞ છે કે જે નિદ્રા કે ઇચ્છા કે સ્વપ્ન રહિત છે અને જ્ઞાન સર્વજ્ઞ છે અને શક્તિ આનંદમય છે. આ પ્રાજ્ઞ સર્વનો સાક્ષી ને અમર છે. તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનો કર્તા છે.

૭ પ્રશ્ન ઉપનિષદ્.

ઉત્તમજ્ઞાની પિપ્પલાદે કહ્યું છે કે આ ગુહ્યજ્ઞાનદર્શક ઓમ્કાર શબ્દ સર્વમય બ્રહ્મ છે.

૧ શિબના પુત્ર સત્યકામે શિબને પુછ્યું કે "મનુષ્યોમાં જે ઓમ્કાર શબ્દના ઉચ્ચારથી વગર અટકવે પોતાનો દેહ છુટો થાય ત્યાંસુધી ધ્યાન ધરે છે તો તે કયા જ્ગતને પામે છે."

૨ શિબે કહ્યું કે "ઓ સત્યકામ! ઉચ અને નીચ બ્રહ્મ ઓમ્કારમયજ છે. જો તે એકજ અક્ષર અ પર પોતાનું ધ્યાન ધરી તેમાં પ્રકાશ પામશે તો તેનો જન્મ તુરત પૃથ્વીપર થશે તેને ઋગ્વેદના મંત્રો મનુષ્યની યોનીમાં લઈ જશે. ત્યાં તપશ્ચર્યા કે વૈરાગ્યપણામાં લીન થઈ થઈ એક બ્રહ્મ વિદ્યાર્થીના કર્તવ્યોમાં આસ્તીક રહી તે ઉત્તમ સુખને ભોગવશે.

વળી જો તે પોતાના મનમાં અકાર અને ઉકારનું ધ્યાન ધરશે તો તે યજુર્વેદના મંત્રોથી વાયુ તત્વપર ઉચે ચડશે અને તેને ચંદ્ર જ્ગતની પ્રાપ્તિ થશે અને ચંદ્ર જ્ગતનાં સુખો ભોગવ્યા પછી પાછો તે મનુષ્યયોનિમાં આવશે.

જે ઓમ્કારરૂપી ત્રણ અક્ષરોદ્વારે ઉત્તમ આત્માનું ધ્યાન ધરે [illegible] તે સૂર્યમાં તેજ ઉત્પન્ન કરેછે. જેમ સર્પ પોતાની ચામડીપરથી કાંચળીમાંથી છુટો થાય છે તેમ તે સામવેદના મંત્રોથી બ્રહ્મમય (હિરણ્યગર્ભ) જ્ગતને પામે છે. અહિયાં તેને પોતાનાં અને સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા સાક્ષિરૂપ વા આત્માનું દર્શન થાય છે.

મનુસ્મૃતિનાં પ્રમાણો.

વળી મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૨ શ્લોક ૭૪ થી ૮૪ સુધીમાં પણ ઓમ્કારમાટે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે કે:—

---

* કાઇના ઉપનિષદો ઓમ્ કારના ચાર વિભાગ કરેછે અથવા ૩$\frac{1}{2}$ સાડાત્રણ મંત્રમાં લેખેછે. પરંતુ શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં આપણને તેના સાત ભાગ માલમ પડેછે. ૧ અ; ૨ ઉ, ૩ મ; ૪ બિંદુ; ૫ નાદ (સાધારણ નાસિકાનું બળ) ૬ શક્તિ. (ઓમ્ બળ); [illegible] શાંતઃ.

ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
स्रवत्यनोंकृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यति ॥ ७४ ॥

વેદ ભણતી વખતે આરંભે તથા અંતે ઓંકાર સદા કહેવો. ભણતી પૂર્વે ઓમ્કાર કહ્યો ન હોય તો તે વિસરી જવાશે. પાઠ પૂરો થયા પછી ઓંકાર કહ્યો ન હોય તો તે પાઠ મનમાં ઠસતો નથી અને અધૂરું ભણી જવાય છે. ૭૪

प्राक्कूलान्पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओंकारमर्हति ॥ ७५ ॥

પૂર્વ તરફ અણી કરેલી એવા દર્ભ ઉપર પ્રથમ બેસીને પવિત્ર દર્ભ તે હાથમાં રાખવાથી શુદ્ધ થયેલા વિદ્યાર્થીએ ત્રણ વખત પ્રાણાયામ કરવો. ત્યાર પછી ઓમ્કાર કહેવાને તે યોગ્ય થાય છે. ૭૫

अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः ।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीति च ॥ ७६ ॥

ઓમ્કાર એટલે કે અકાર ઉકાર અને મકાર એ ત્રણ અક્ષરોને ઓમ્કાર તથા ભૂર્ભુવઃસ્વરિતિ (પૃથ્વી આકાશ અને સ્વર્ગ) એને વ્યાહૃતિ કરીને કહે છે. તે વ્યાહૃતિને બ્રહ્માએ ત્રણ વેદ એટલે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદમાંથી જાણે દોહી કાઢી હોય તેમ કાઢી છે.

त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः पादं पादमदूदुहत् ।
तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ ७७ ॥

પરમેષ્ઠી એટલે ઊંચ સ્થાને રહેનાર પ્રજાપતિએ (બ્રહ્માએ) 'તત્' એ પ્રતીકથી આરંભ થતી ગાયત્રીની ઋચા તેના ત્રણ પાદ ત્રણ વેદમાંથી દોહી કાઢ્યા. ૭૭

एतदक्षरमेतां च जपन्व्याहृतिपूर्विकाम् ।
संध्ययोर्वेदविद्विप्रो वेदपुण्येन युज्यते ॥ ७८ ॥

વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણ સંધ્યા કરતી વખતે ઓમ્કાર તથા ત્રણ વ્યાહૃતિ (ભૂર્ભુવઃ સ્વરિતિ) પૂર્વક ત્રણ પાદવાળી ગાયત્રીનો જપ કરતો તે જપનાર બ્રાહ્મણને ત્રણ વેદના અધ્યયનનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૮

सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
महतोऽप्येनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥ ७९ ॥

જે દ્વિજ સંધ્યાની વેળા સિવાય બીજા કાળમાં બહાર (એટલે ગામની બહાર, નદીતીરે અથવા અરણ્યમાં) જઈને ઓમ્કાર તથા ત્રણ વ્યાહૃતિ સહિત ગાયત્રીના હજાર જપ કરતો તેઓ કાંચળીમાંથી સર્પની પેઠે મહાપાતકથી એક મહિનામાં છુટો થાય છે. ૭૯

एतयर्चा विसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया ।
ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ ८० ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્યમાંથી જે કોઈ ગાયત્રીનો જપ તજે છે તથા પોતાની ક્રિયા કરતો નથી એટલે સાંજ સવાર હોમાદિ વિધિ કરતો નથી તેની સારા માણસોમાં નિંદા થાય છે. માટે પોતાની વખતે ગાયત્રી, જપ અને સ્વાધ્યાયનો ત્યાગ કદાપી કરવો નહીં. ૮૦

ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ८१ ॥

(ઓમ્કાર) પૂર્વક અક્ષર બ્રહ્મપ્રાપ્તિ કરાવનાર માટે અવ્યય એટલે અવિનાશી એવી ત્રણ મહાવ્યાહૃતિ (ઓમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ) અને ત્રણ પાદવાળી ગાયત્રી એને વેદનું મુખ જાણવું માટે પ્રથમ તે ભણીને વેદનો આરંભ કરવો. ૮૧

योऽधीतेऽहन्यहन्येतांस्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ ८२ ॥

જે પુરૂષ રોજ ને રોજ આળસ કર્યાવિના આ બધાનું ત્રણ વરસ સુધી અધ્યયન કરે છે તે પરમબ્રહ્મને પામે છે અને તે વાયુ ભૂત રહે છે એટલે ઇચ્છે તે ઠેકાણે જઇ શકે છે તથા શરીરનો નાશ થવાથી બ્રહ્મમૂર્તિ થઈ રહે છે અર્થાત્ બ્રહ્મને પામે છે. ૮૨

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ८३ ॥

ઓમ્કાર એજ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે એટલે એ જપવાથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે કારણ ઓમ્કાર જપથી ઓમ્કારનો અર્થ જે પરબ્રહ્મ તેની ભાવનાને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે દ્વારા બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે; પ્રાણાયામ (વાયુને રોકવો) એજ મોહોટું તપ એટલે કે ઓમ્કાર તથા વ્યાહૃતિ સહિત ગાયત્રી ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરીને જપવાથી મોટા તપનું પુણ્ય મળે છે. ગાયત્રીથી મોહોટું બીજું કંઈ નથી; મુંગા બેસી રહેવા કરતાં સત્ય બોલવું સારૂં છે. ૮૩

क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
अक्षरं दुष्करं ज्ञेयं ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥ ८४ ॥

હોમયાગાદિરૂપ સર્વે વૈદિક ક્રિયા નાશવંત છે તેથી તેનાં ફળ જે સ્વર્ગાદિક તે પણ નાશવંત છે પરંતુ ઓમ્કારને અક્ષર એટલે અવિનાશી જાણવો. પ્રજાનો અધિપતિ જે બ્રહ્મ તેજ આ ઓમ્કાર છે. ૮૪

ઓમ્કારસંબંધી આ પ્રમાણે ઉપનિષદ્, ભગવદ્ગીતા અને મનુસ્મૃતિનાં પ્રમાણો દર્શાવી હવે ગાયત્રીમંત્રનો અર્થ દર્શાવવામાં આવે છે.

अथ गुरुमंत्रार्थः

ॐ भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

ભૂરિતિ વૈ પ્રાણઃ—જે સર્વ જગતનો જીવવાનો હેતુ અને પ્રાણપ્રિય છે એવી પરમેશ્વરનું નામ "ભૂઃ" છે

ભુવરિત્યપાનઃ—જે મુક્તિની ઇચ્છા કરવાવાળા મુક્તોને અને પોતાના સેવક ધર્માત્માઓને સર્વ દુઃખોથી અલગ કરીને સર્વદા સુખમાં રાખે છે તેથી પરમેશ્વરનું નામ ભુવઃ છે.

સ્વરિતિ વ્યાનઃ—જે સર્વ જગતમાં વ્યાપક રહીને સર્વને નિયમમાં રાખે છે તથા સર્વને રહેવાનું સ્થાન અને સુખસ્વરૂપ છે એવી પરમેશ્વરનું નામ સ્વઃ છે.

સવિતુઃ—જે સર્વ જગતનો ઉત્પન્ન કરનારો અને ઐશ્વર્યનો આપવાવાળો છે.

દેવસ્ય—જે સર્વના આત્માઓનો પ્રકાશ કરવાવાળો અને સર્વ સુખોનો દાતા છે.

ઓમ્કાર પ્રણવસંબંધી સમજ.

વરેણ્યં—જે અત્યંત ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય છે.
ભર્ગઃ—જે શુદ્ધવિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે (તત્) તેને.
ધીમહિ—હમે પ્રેમભક્તિથી નિશ્ચય કરી પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં ધારણ કરીયે શું
પ્રયોજનનેમાટે કે
યઃ—જે પૂર્વોક્ત સવિતા દેવ પરમેશ્વર છે તે
નઃ—હમારી
ધિયઃ—બુદ્ધિઓને
પ્રચોદયાત્—કૃપા કરીને સર્વ બુરા કામથી અલગ કરી સદા ઉત્તમ કામોમાં પ્રવૃત્ત કરે
આટલા માટે સર્વ લોકોને ઉચિત છે કે જે સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ, નિત્યજ્ઞાની, નિત્યમુક્ત, અજન્મા, નિરાકાર, સર્વશક્તિમાન; ન્યાયકારી, દયાળુ, કૃપાળુ. સર્વ જગતના જનક પરમેશ્વરનીજ સદા ઉપાસના અને પ્રાર્થના કરે કે જેથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ જે મનુષ્યદેહરૂપ વૃક્ષના ચાર ફળ છે તે તેની ભક્તિ અને કૃપાથી સર્વદા સર્વ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય. હવે ઉપરમાં ઓમ્કાર સ્મરણ સંબંધી નિર્વિર્નાં ભજનો લખી આ ઉત્તમ મારું કર્યું મંત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત કરી છે.

ઓમ્કાર નામસ્મરણ ભજન.

ભૈરવી અથવા હોરી.

મન મેરો ઓમકાર ભજો રે-ટેક.

પ્રાતઃકાળ ઉઠિ શુદ્ધ થાન વઠે, ચિત્ત એકાગ્ર કરો રે,
ઈશ્વર સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમેં, નિત હી ધ્યાન ધરો રે.—મન મેરો 1
કરી સંધ્યા જપો મહામંત્રો, બુદ્ધિ વિમલ કરો રે,
યથાશક્તિ ઉપકાર નિત કર, જીવન શુદ્ધ કરો રે—મન મેરો. 2
સબ જીવનપર કૃપાદૃષ્ટિ કર, હિંસા ત્યાગ કરો રે
ક્રોધ મોહ મદ ક્ષુદ્ર વૈગુન, દંભઆદિ તજો રે.—મન મેરો. 3
ત્રિવિધ અદ્ભુત લોભ નિવારો, આપ ઠગુ ચિત કરો રે,
કામ-ક્રોધ નિરહમતી પહુંચો, અમરોદલિકરો રે.—મન મેરો. 4

પીયુની લાવણી.

(સંસ્કૃત સહ મેરોહી વિરી ભજન—નિ રાહ)

ચિત્તે મન ભજો શુભનામ ઓમ્કાર.—ટેક.
જો પ્રભુ અજ હમે અનંત હૈ. જો પ્રભુ હૈ નિરાકાર—ચિત્તે. 1
જો સબકા પાલક પોષક હૈ. શુદ્ધ બુદ્ધ નિરાકાર—ચિત્તે. 2
અજર અમર જો અનંત અનાદિ, જોઇ હૈ પાર નપાર 3—ચિત્તે.
ત્રિવિધ પવન દેખો નામકી વ્યાખ્યા, સનાતન પ્રકાશ કે દ્વાર-ચિત્તે. 4

ભૈરવી. ઠુમરી.

ઓમ્કાર ભજો, ઓમ્કાર ભજો,
જો અખંડ કલ્યાણ કરો રેક.
હરપણ મન શ્રી નિરાકાર
નાશવ દુઃખ આનંદ કરો,—ઓમ્કાર ભજો. 1
જન્મ દરિદ્રતા મદ અપને હરે.
મન મમતા આદિ હરો—ઓમ્કાર ભજો. 2
સ્વામી હરિ ત્રિગુણકો ધંધર,
નિરંજન દુઃખ જાવે હરો—ઓમ્કાર ભજો 3

ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ८१ ॥

(ઓમ્કાર) પૂર્વક અક્ષર બ્રહ્મપ્રાપ્તિ કરાવનાર માટે અવ્યય એટલે અવિનાશી એવી ત્રણ મહાવ્યાહૃતિ (ઓમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ) અને ત્રણ પાદવાળી ગાયત્રી એને વેદનું મુખ જાણવું માટે પ્રથમ તે ભણીને વેદનો આરંભ કરવો. ૮૧

योऽधीतेऽहन्यहन्येतांस्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ ८२ ॥

જે પુરૂષ રોજ ને રોજ આળસ કર્યાવિના આ બધાનું ત્રણ વરસ લગી અધ્યયન કરે છે તે પરમબ્રહ્મને પામે છે અને તે વાયુ ભૂત રહે છે એટલે ઇચ્છે તે ઠેકાણે જઇ શકે છે તથા શરીરનો નાશ થવાથી બ્રહ્મમૂર્તિ થઈ રહે છે અર્થાત્ બ્રહ્મને પામે છે. ૮૨

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ८३ ॥

ઓમ્કાર એજ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે એટલે એ જપ્યાથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે કારણ ઓમ્કાર જપથી ઓમ્કારનો અર્થ જે પરબ્રહ્મ તેની ભાવનાને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે દ્વારા બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે; પ્રાણાયામ (વાયુને રોકવો) એજ મોહોટું તપ એટલે કે ઓમ્કાર તથા વ્યાહૃતિ સહિત ગાયત્રી ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરીને જપ્યાથી મોટા તપનું પુણ્ય મળે છે. ગાયત્રીથી મોહોટું બીજું કંઈ નથી; મુંગા બેસી રહેવા કરતાં સત્ય બોલવું સારૂં છે. ૮૩

क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
अक्षरं दुष्करं ज्ञेयं ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥ ८४ ॥

હોમયાગાદિરૂપ સર્વે વૈદિક ક્રિયા નાશવંત છે તેથી તેનાં ફળ જે સ્વર્ગાદિક તે પણ નાશવંત છે પરંતુ ઓમ્કારને અક્ષર એટલે અવિનાશી જાણવો. પ્રજાનો અધિપતિ જે બ્રહ્મ તેજ આ ઓમ્કાર છે. ૮૪

ઓમ્કારસંબંધી આ પ્રમાણે ઉપનિષદ્, ભગવદ્ગીતા અને મનુસ્મૃતિનાં પ્રમાણો દેખાડી હવે ગાયત્રીમંત્રનો અર્થ દર્શાવવામાં આવે છે.

अथ गुरुमंत्रार्थः

ॐ भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गोदेवस्य धीमहि ।
धियो योनः प्रचोदयात् ॥

ભૂરિતિ વૈ પ્રાણઃ—જે સર્વ જગતનો ઉત્પત્તિનો હેતુ અને પ્રાણપ્રિય છે એવી પરમેશ્વરનું નામ "ભૂઃ" છે.

ભુવરિત્યપાનઃ—જે મુક્તિની ઇચ્છા કરવાવાળા મુમુક્ષુઓને અને પોતાના સેવક ધર્માત્માઓને સર્વ દુઃખોથી અલગ કરીને સર્વદા સુખમાં રાખે છે તેથી પરમેશ્વરનું નામ ભુવઃ છે.

સ્વરિતિ વ્યાનઃ—જે સર્વ જગતમાં વ્યાપક રહીને સર્વને નિયમમાં રાખે છે તથા સુખરૂપ કરવાનું સ્થાન અને સુખસ્વરૂપ છે એવી પરમેશ્વરનું નામ સ્વઃ છે.

સવિતુઃ—જે સર્વ જગતનો ઉત્પન્ન કરનારો અને ઐશ્વર્યનો આપનારો છે.

દેવસ્ય—જે સર્વના આત્માઓનો પ્રકાશ કરનારો અને સર્વ સુખોનો દાતા છે.